

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

НЕПИТАЛЮК АНТОН ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 336.14:658.115

ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СТІЙКОСТІ
УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Спеціальність 051 «Економіка»

Соціальні та поведінкові науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
 /А. В. Непиталюк/

Науковий керівник
Козловський Сергій Володимирович
доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

Вінниця – 2021

АНОТАЦІЯ

Непиталюк А. В. Формування стратегії демографічної стійкості України в умовах глобалізаційних перетворень. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 051 «Економіка». – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2021.

Роботу присвячено проблематиці поглиблення теоретичних засад, удосконалення методичних положень та розробки практичних рекомендацій щодо формування і підвищення ефективності стратегії забезпечення демографічної стійкості України в умовах глобалізаційних перетворень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у концептуальному обґрунтуванні проблеми формування стратегії демографічної стійкості в умовах глобалізаційних перетворень, удосконаленні теоретико-методичного апарату оцінювання впливу соціально-демографічних чинників на динаміку економічного розвитку.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади демографічної стійкості країни» проаналізовано та узагальнено підходи до трактування категорії «демографічної стійкості». Запропоновано її авторське визначення у якості специфічної здатності суспільства підтримувати та, застосовуючи в разі необхідності імпліцитні та експліцитні компенсатори, відновлювати, а також поліпшувати власну структуру в контексті соціальних страт за низкою значимих параметрів, зокрема щодо рівня економічної активності, а також освітньо-професійної та компетентнісної підготовки населення, на основі чого оптимізуються пропорції продукування людського інтелектуального і фізичного капіталу, забезпечується інтенсифікація та неперервність виробництва, підвищується рівень громадського добробуту. Обґрунтовано, що комплекс демографічних чинників, в т. ч. динаміка чисельності та щільності населення, частки у його структурі економічно активних осіб, рівнів народжуваності (поточного і ретроспективного, з урахуванням 15-

річного лагу впливу останньої на формування пропозиції на ринку праці) і смертності, середньої очікуваної тривалості життя, демографічного навантаження детермінує економічне зростання у перспективі.

Обґрунтовано застосування фіскального, монетарного, інноваційно-інвестиційного і соціального механізмів регулювання демографічної ситуації із дотриманням принципів науковості, універсальності, економічної ефективності, результативності, багатомірності й комплексності, фінансової інклюзії, узгодження індивідуальних та колективних інтересів, соціальної справедливості та партнерства, солідарності й відповідальності. Доведено, що структура інституційного забезпечення демографічної стійкості визначається рівнем економічного розвитку, моделлю національної економіки. Визначено, що реформи систем охорони здоров'я, соціального страхування, пенсійного забезпечення спрямовані на максимізацію вигід від збільшення тривалості життя населення, реального подовження активного працездатного віку.

У другому розділі «Емпіричне дослідження соціально-демографічних характеристик населення України» з'ясовано, що скорочення чисельності населення України у 1990–2020 рр. на понад 10 млн осіб обумовлено не лише комплексом природних чинників, а й недосконалою і недостатньо системною й послідовною державною економічною політикою. Доведено, що пріоритетами демографічної політики мають бути: збільшення тривалості життя; зниження смертності населення всіх вікових страт, зокрема осіб працездатного віку, а також дітей; протидія відтоку працездатної молоді з метою мінімізації негативного впливу на виробничий і репродуктивний потенціал. Означені питання потребують довгострокової державної стратегії соціально-економічного розвитку терміном до 15 років з елементами протекціонізму та чіткою детермінацією суспільних пріоритетів, моделей інтенсифікації зростання, що має позначитись на збільшенні рівня доходів населення та фінансуванні галузей суспільного виробництва.

Наголошено на необхідності розробки теоретико-методичних засад та

практичних засобів захисту емігрантів на основі ратифікації міжнародних угод, які б регулювали відносини трудового найму українських громадян за кордоном із наданням належних економічних та соціальних гарантій. У якості генерального напрямку реалізації економічної політики України ідентифіковано підвищення рівня життя населення, що повинен бути співставним з відповідними показниками країн-реципієнтів міграційних потоків. Зазначено, що міграційний капітал виступає важливим джерелом фінансових ресурсів для населення України, зокрема через диферентні інституційні механізми: у реальному секторі економіки він забезпечує приріст виробництва, розвиток регіонів зі значною часткою зворотних трудових мігрантів; у сфері реалізації монетарної політики – сприяє нарощуванню масштабів депозитарних активностей, стимулює розвиток банківського та парабанківського сектору; у сфері зовнішньоекономічної діяльності – сприяє притоку валюти в країну, форсує інвестиційні процеси, впливає на структуру зовнішніх запозичень; детермінує поведінку мікроекономічних суб'єктів, визначаючи профілі виробництва і споживання.

До особливостей реалізації соціально-демографічної політики України віднесено відсутність ефективного інструментарію впливу на динамку природного і міграційного руху населення, пролонговані й не повною мірою узгоджені між собою структурні перетворення національного господарства, нерівномірність розвитку в регіональному розрізі, змішане фінансування галузей соціальної сфери із залученням приватних і публічних ресурсів.

У третьому розділі «Розробка демографічної стратегії держави в контексті глобалізаційних перетворень» зазначено, що активізація процесів економічного зростання потребує удосконалити механізми і аналітичного інструментарію оцінювання впливу демографічних факторів на динаміку розвитку країни з використанням економетричних методів. Важливим є демографічне прогнозування і моделювання, зокрема процесів старіння населення, завдяки чому можливе формулювання дієвих стратегій соціально-демографічного розвитку, забезпечення гарантій отримання доходу особами

різних вікових категорій, покращання стану здоров'я та підвищення добробуту всіх громадян. Визначено, що одержання другого демографічного дивіденду через інтенсифікацію накопичення людського (інтелектуального) капіталу і раціоналізацію структури заощаджень та інвестицій є пріоритетом.

Обґрунтовано, що політика економічного розвитку має спиратися на модель оптимального фінансування людського капіталу за рахунок як публічних, так і приватних ресурсів. Детерміновано категорію продуктивних публічних видатків у забезпеченні демографічної стійкості, окреслено роль приватних інвестицій, що спрямовуються на розвиток людського капіталу.

Розроблено концептуальні засади формування стратегії демографічної стійкості суспільства, специфіка яких полягає у забезпеченні комплексного та взаємоузгодженого використання механізмів, інструментів і важелів макроекономічного регулювання й встановлення оптимального показника демографічного навантаження, з урахуванням ефекту композиційної структури, лагів дії у часі, економічних шоків, глобалізаційних трендів та інституційних перетворень соціально-економічної моделі держави, що спрямовано на досягнення розширеного відтворення і стимулювання економічного зростання. Запропоновано інтегральний показник оцінювання демографічної стійкості населення, для побудови якого використовуються нормалізовані індекси очікуваної тривалості життя при народженні, скоригованого чистого національного доходу на душу населення, безробіття, участі економічно активного населення в робочій силі, демографічного навантаження, народжуваності (поточної і ретроспективної) смертності (немовлят, дорослого чоловічого і жіночого населення), охоплення середньою та вищою освітою населення відповідного віку, участі іммігрантів у робочій силі. Обґрунтовано, що стратегія демографічної стійкості має спиратися на систему відносин між бізнесом і наукою, приватними та публічними організаціями, які фінансують НДДКР, стимулювати кар'єрне зростання і успішну трудову діяльність висококваліфікованих громадян.

Ключові слова: демографія, демографічна стійкість, демографічний дивіденд, економічний розвиток, економічна стійкість, глобалізація.

ABSTRACT

Nepytaliuk A. V. The demographic sustainability strategy's preparation in Ukraine under conditions of globalization. – Qualification scientific work with the manuscript copyright.

The dissertation for gaining a scientific degree of the Doctor of Philosophy in Economics in the specialty 051 Economics (05 Social and Behavioral Sciences). – Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2021.

The dissertation is devoted to the problems of the theoretical foundations' deepening, the methodological provisions' refinement, and the certain applied recommendations' preparation for the demographic sustainability strategy's preparation in Ukraine under conditions of globalization.

The scientific novelty of the obtained results is associated with the conceptual substantiation of the demographic sustainability strategy's preparation under conditions of globalization, and essential improvement in the theoretical and methodological assessment apparatus of the socio-demographic factors' impact on the economic development dynamics.

In the first section "Theoretical and methodological principles of demographic sustainability" the approaches to the interpretation of "demographic sustainability" are analyzed and summarized. The aforementioned category has got the author's definition. Demographic sustainability is the society's ability to support automatically and – using both implicit and explicit compensators – to restore as well as to improve its own structure in the context of social stratification, regarding a set of significant parameters, including the economic activity level as well as educational, professional and competence training; demographic sustainability optimizes the production proportions of intellectual and physical capital, provides intensification and continuity of production, increases the population welfare. It was substantiated that the complex of demographic factors, in particular the dynamics of population size and density, the share of economically active persons in its structure, fertility (current and retrospective) and

mortality rates, average life expectancy, influenced a long-term economic growth.

The application of fiscal, monetary, innovation, investment, and social mechanisms to regulate the demographic situation was substantiated. The principles of universality, economic efficiency, multidimensionality and complexity, financial inclusion, coordination of individual and collective interests, social justice and partnership, solidarity and responsibility should be observed. It was proved that the institutional support structure for demographic sustainability was determined by the level of economic development, and the model of the national economy. It was determined that the health care, social insurance, and pension systems' reforms were aimed at maximizing the benefits of an increased life expectancy and an extended the working age.

In the second section "The empirical study of the Ukrainian population's socio-demographic characteristics" the population's decline over the 1990–2020 period by more than 10 million people was derived from a set of natural factors and an imperfect and insufficiently systematic and consistent government economic policy as well. It is proved that the demographic policy's priorities should be associated with an increase in the life expectancy; a reduction in all population age strata mortality (e. g., in the working age population stratum, in the juvenile stratum, etc.). The outflow of the youth should be counteracted in order to minimize the negative impact on production and reproductive potential. Those issues require a long-term (up to 15 years) governmental strategy for socio-economic development with the elements of protectionism and a clear determination of priorities and growth models in order to increase the incomes and to finance public production.

The necessity to develop both theoretical and methodological principles as well as the practical protection means for the emigrants on the basis of the international agreements' ratification (regulating the employment of Ukrainian citizens abroad) – with the provision of appropriate economic and social guarantees – was emphasized. A general implementation direction for the Ukrainian economic policy aimed to increase public welfare to the level

comparable to the corresponding indicators in the countries-recipients of migration flows was identified. Migrant capital was determined as an important source of financial resources for the Ukrainian population. Its institutional mechanisms provided: a) in the real sector – an increase in production and the regional development of the territories with a significant share of return migrants in their population; b) in the sphere of monetary policy – a significant increase in the scale of depositary activities as well as fostered development of the banking and para-banking sectors; c) in the area of foreign economic activity – the inflow of currency, an accelerated investment processes, and the optimized structure of external borrowing; d) a particular microeconomic agents behavior with the specified profiles of production and consumption.

The Ukrainian socio-demographic policy's implementation peculiarities are represented by the lack of effective tools to impact both natural and migration population increase, critically prolonged and rather uncoordinated the national economy's structural transformations, a significant development inequality in the regional context, and mixed social sectors' funding involving private and public resources. An updated approach to investigate the effects of demographic factors on economic growth was applied.

In the third section "Development of the governmental demographic strategy in the context of globalization" the necessity of improvements in the mechanism and the analytical tools for assessing the demographic factors' impact on economic growth (involving econometric methods) was sustained. Demographic forecasting and modeling, in particular, the aging processes simulation, are vitally important to formulate effective socio-demographic development strategies, to provide guaranteed income for the people of all age strata, and to improve the health and well-being of all citizens. It was proved that the demographic dividend should be emphasized considering both productivity and consumption. Meanwhile, the population aging could be a source for the second demographic dividend rather than an economic decline. In terms of the economically productive population stratum decline, the major challenge for the aging and aged societies is to provide a

favorable framework for the specific old-age consumption and to achieve a desirable level of public welfare. The second demographic dividend gained through the intensified accumulation of human intellectual capital and the rationalized structure of savings and investments was identified as a priority.

It was proved that the demographic development policy should be based on the optimal model of mixed public and private human capital funding. The category of “productive public expenditures” ensuring demographic sustainability was refined; the role of private investments aimed at human capital accumulation was outlined. It was highlighted that the ongoing shifts in the demographic structure could enable the national economy to convert most of the benefits from factor accumulation and technological changes into income per capita growth.

The conceptual bases for the demographic sustainability strategy’s preparation were proposed. The aforementioned bases involved application of complex and mutually coordinated macroeconomic regulation’s mechanisms, tools and levers; establishment of an optimum demographic dependency ratio, considering the compositional structure’s effect, the time lags, the economic shocks, the globalization trends, and the transformations in the domestic socio-economic model, aimed simultaneously at achievement of expanded reproduction and intensive economic growth. The integrated indicator for demographic sustainability was proposed. The above indicator is based on the normalized indices of life expectancy at birth, adjusted net national income per capita, unemployment, labor force participation rate in total population, demographic dependency, fertility (both present and lagged), infant and adult (separately male and female) mortality rates, secondary and tertiary school enrollment, and labor force participation rate of migrants. The demographic sustainability strategy should be based on the effective interrelations between business and science, private and public R&D-funding organizations. It should stimulate the professional career growth and successful employment of the most qualified economic agents as well.

Keywords: demographics, demographic sustainability, demographic dividend, economic sustainability, economic development, globalization.

СПИСОК ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та/або Європейського Союзу

1. Kozlovskiy, S., Pasichnyi, M., Lavrov, R., Ivaniuta, N., Nepytyaliuk, A. An Empirical Study of the Effects of Demographic Factors on Economic Growth in Advanced and Developing Countries. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*. 2020. 23(3), 45–67. (Польща, Scopus, журнал категорії «А»).

Особистий внесок здобувача полягає у оцінці взаємозв'язку економічного зростання та тривалості життя населення в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою.

2. Pasichnyi, M., Nepytyaliuk, A. The Contributions of Demographic Factors to Economic Growth. *Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development*. 2021. 16(1), 219–229. (Польща, Scopus, журнал категорії «А»).

Особистий внесок здобувача полягає у визначенні взаємозв'язку економічного зростання та темпом росту соціальної страти економічно активного населення в країнах з розвинутою та емерджентною економікою.

Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України

3. Nepytyaliuk A. Demographic sustainability and economic growth : theory and methodology. *Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*. 2018. 6. P. 51–66. (Журнал категорії «Б»).

4. Pasichnyi, M., Kaneva, T., Ruban, M., Nepytyaliuk, A. The impact of fiscal decentralization on economic development. *Investment Management and Financial Innovations*, 2019. 16 (3), 29–39. (Scopus, журнал категорії «А»).

Особистий внесок здобувача полягає в обґрунтуванні методології впливу демографічних факторів на динаміку економічного розвитку, здійснено оцінку даних факторів для країн Європейського Союзу протягом 1990–2017 років.

5. Непиталюк А. В. Детермінанти забезпечення демографічної стійкості. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 4. С. 44–59. (Журнал категорії «Б»).

6. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Npytaliuk, A. Macroeconomic effects of inflation targeting in advanced and emerging market economies. *Banks and Bank Systems*, 2019. 14 (4), 153–165. (Scopus, журнал категорії «А»).

Особистий внесок здобувача полягає у визначенні доцільності утримання макроекономічної стабільності для забезпечення демографічної стійкості.

7. Козловський С. В., Мазур Г. Ф., Непиталюк А. В. Демографічна стійкість суспільства як основа економічного розвитку. *Економіка та держава*, 2019. № 10. С. 14–19. (Журнал категорії «Б»).

Особистий внесок здобувача полягає у подальшому розвитку механізмів забезпечення демографічної стійкості суспільства як інструменту регулювання економічного розвитку.

8. Козловський С. В., Непиталюк А. В. Теоретичні аспекти демографічної стійкості. *Економіка і організація управління*, 2019. № 3 (35). С. 59–69. (Журнал категорії «Б»).

Особистий внесок здобувача полягає в подальшому розвитку теоретичних аспектів демографічної стійкості.

9. Козловський С. В., Непиталюк А. В. Демографічна складова стратегії соціально-економічного розвитку. *Економіка і організація управління*, 2020. № 2 (38). С. 6–19. (Журнал категорії «Б»).

Особистий внесок здобувача полягає в аналізі соціально-демографічного становища України в контексті реалізації стратегії соціально-економічного розвитку.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

10.Непиталюк А. В. Демографічна стійкість та економічний розвиток. *Управління розвитком соціально-економічних систем : глобалізація, підприємництво, стає економічне зростання* : матеріали XVIII Міжн. наук.-практ. конф., (Вінниця, 13–15 листопада 2018 р.). Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2018. С. 163 – 165.

11.Непиталюк А. В. Теоретичні підходи до визначення демографічної стійкості. *Розвиток невиробничої сфери економіки в умовах євроінтеграційних викликів* : збірник тез допов. Міжн. наук.-практ. інтернетконференції, (Харків, 22–23 листопада 2018 р.). Харків : КНТЕУ, ХТЕІ КНТЕУ, 2018. С. 61 – 62.

12.Козловський С. В., Непиталюк А. В. Бізнес-культура як фактор забезпечення демографічної стійкості суспільства в умовах глобалізації. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика* : збірник тез допов. VIII Міжн. наук.-практ. конференції, (Харків, 18 – 19 березня 2019 року). Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 183 – 185.

Особистий внесок здобувача полягає у визначенні ролі бізнес-культури як суттєвого інструменту забезпечення демографічної стійкості на мікро- і мезорівні через реалізацію позитивних емерджентних зв'язків соціальної системи.

13.Непиталюк А. В. Соціальний та фіскальний механізми забезпечення демографічної стійкості. *Проблеми розвитку соціально-економічних систем в національній та глобальній економіці* : матеріали XIX Всеукр. наук.-практ. конф. студ. та мол. вчен., (Вінниця, 23–24 квітня 2019 р.). Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 65–67.

14.Kozlovskyi, S., Nepytyaliuk, A. (2019). Demographic Sustainability and Knowledge Management. KM Conference 2019, June 26–29. Warsaw, Poland Warsaw University of Life Sciences (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego). http://www.iaa-km.org/conference/proceedings/KM2019_RefereedProceedingsAbstracts.pdf.

Особистий внесок здобувача полягає аналізі впливу освітнього компоненту

інтелектуального капіталу як елемента системи менеджменту знань на забезпечення демографічної стійкості у стратегічній перспективі.

15.Непиталюк А. В. Фінансовий вимір демографічних процесів старіння населення. *Фінансова політика як складова економічного розвитку*: тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 15–16 квітня 2020 р.). Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун., 2020. С. 168–170.

16.Kozlovskyi, S., Nepytyaliuk, A., Lavrov, R., & Kozlovskyi, V. (2020). The principals of demographic policy. *Збірник наукових праць ЛОГОΣ*, vol. 1, pp. 36–39.
Особистий внесок здобувача полягає удосконаленні методики оцінювання успішності реалізації заходів демографічної політики.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	15
ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СТІЙКОСТІ КРАЇНИ	24
1.1. Сутність демографічної стійкості та її роль в регулюванні економічного розвитку	24
1.2. Інституційні механізми та інструменти забезпечення демографічної стійкості	46
1.3. Світовий досвід реалізації демографічної політики в умовах глобалізації	68
Висновки до розділу 1	87
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ	91
2.1. Аналіз демографічних характеристик населення в контексті стратегії соціально-економічного розвитку	91
2.2. Міграційні процеси в системі забезпечення демографічної стійкості суспільства	115
2.3. Особливості формування і реалізації демографічної політики України на сучасному етапі	136
Висновки до розділу 2	153
РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ДЕМОГРАФІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ	159
3.1. Вплив демографічних факторів на соціально-економічний розвиток	159
3.2. Напрями модернізації державної політики демографічного розвитку	175
3.3. Розробка стратегії забезпечення демографічної стійкості за умов глобалізації	189
Висновки до розділу 3	208
ВИСНОВКИ	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	218
ДОДАТКИ	245

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АПК	агропромисловий комплекс
АР	автономна республіка
ВВП	валовий внутрішній продукт
ВНД	валовий національний дохід
ВООЗ	Всесвітня організація охорони здоров'я
ВРУ	Верховна Рада України
в. п.	відсотковий пункт
Держстат	Державна служба статистики України
Єврокомісія	Європейська Комісія
ЄС	Європейський Союз
ЗВО	заклад вищої освіти
ІРЛ	індекс розвитку людини
ІСЦ	індекс споживчих цін
КМУ	Кабінет Міністрів України
м.	місто
МВФ	Міжнародний валютний фонд
МОМ	Міжнародна організація з міграції
МОП	Міжнародна організація праці
НБУ	Національний банк України
НДДКР	науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи
ОЕСР	Організація економічного співробітництва та розвитку
ООН	Організація Об'єднаних Націй
СРСР	Союз Радянських Соціалістичних Республік
США	Сполучені Штати Америки
УРСР	Українська Радянська Соціалістична Республіка
ЮНЕСКО	Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури

ВСТУП

Актуальність теми. Демографічні фактори детермінують процес економічного зростання, при чому населення є каталізатором останнього, одночасно виступаючи виробником і споживачем продукту. Таким чином структура та чисельність суспільства не лише визначають продуктивну спроможність національної економіки, а й обумовлюють структуру виробництва і, через реалізацію ієрархії споживчих преференцій, активізують фінансово-господарські цикли. У сучасній теорії сформувалися дві квазісинонімічні категорії: сталого та стійкого розвитку. Проте концепт стійкого розвитку є значно ширшим, оскільки враховує еволюційний аспект онтології національного господарства, здатність економічної системи відновлювати оптимальну конфігурацію тощо. Паралельно із розвитком цього концепту формується ідея демографічної стійкості суспільства – специфічного стану, досягнення якого є бажаним та видається можливим виключно на основі імплементації стратегічних заходів соціально-економічної політики при активній взаємодії всіх економічних агентів. Оскільки населення є одночасно уособленням та носієм людського капіталу, його природний і механічний рух впливають на динаміку виробництва і рівень суспільного добробуту.

Серед вагомих наукових досліджень зарубіжних вчених у сфері демографії і стратегії забезпечення стійкого економічного розвитку можна назвати праці Д. Ацемоглу, Р. Барро, Д. Блума, С. Йохансона, Дж. Лі, Р. Лі, Р. Лукаса, Б. Малмберга, Е. Пелінеску, П. Рестрепо, Д. Ромера, М. Санчес-Ромеро, П. Самуельсона, Дж. Сакса, Дж. Стігліца, Ч. Тібу та інших.

Питанням підвищення результативності реалізації заходів соціально-демографічної політики, зокрема щодо забезпечення стану демографічної стійкості і активації економічного зростання присвячені праці вітчизняних вчених, зокрема: С. Аксьонової, О. Гладуна, О. Дороніної, І. Жук, І. Заюкова, О. Захарової, Л. Ільч, С. Козловського, І. Курило, Е. Лібанової, Г. Лопушняк,

І. Майданік, О. Макарової, В. Новікова, С. Пирожкова, Л. Шаульської, Д. Шушпанова, І. Хаджинова, Н. Якимової та інших.

Разом з тим на даній фазі розвитку економічних відносин доцільними є розробка й формулювання концептуальних засад стратегії демографічної стійкості, існує об'єктивна необхідність суттєвого удосконалення механізму і аналітичного інструментарію оцінювання впливу демографічних факторів на динаміку економічного розвитку країни з використанням економетричних методів, теоретичних підходів до визначення економічної сутності демографічної стійкості, узагальнення та систематизації досвіду реалізації демографічної політики в країнах з розвинутою та емерджентною економіками, підходів до визначення та реалізації напрямів використання міграційного капіталу в системі забезпечення демографічної стійкості. Зазначене свідчить про актуальність дисертаційної роботи та обумовило визначення її мети, завдань, об'єкту і предмету дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Донецького національного університету імені Василя Стуса: «Інтегрований розвиток територій: кадрова, маркетингова та інноваційна складові» (номер державної реєстрації 0117U006342, 2017–2020 роки) – в межах якої автором запропоновано концептуальні засади формування стратегії демографічної стійкості; а також Вінницького кооперативного інституту «Інституціональне забезпечення розвитку споживчого ринку регіону» (номер державної реєстрації 0117U005351, 2017–2020 роки) – в межах якої автором детерміновано соціально-демографічні характеристики населення в регіональному розрізі.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є поглиблення теоретичних засад, удосконалення методичних положень та розроблення практичних рекомендацій щодо формування і підвищення ефективності стратегії забезпечення демографічної стійкості України в умовах глобалізаційних перетворень.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення низки наступних завдань:

- дослідити еволюцію поглядів на економічну сутність демографічної стійкості суспільства і класифікувати чинники, що визначають цю категорію;
- розкрити методичні засади забезпечення демографічної стійкості на основі застосування інституційних механізмів та інструментів;
- узагальнити та систематизувати досвід реалізації демографічної політики в країнах з розвинутою та емерджентною економіками з метою забезпечення стійкого розвитку і суспільного добробуту;
- проаналізувати демографічні характеристики населення України в контексті формування і реалізації стратегії соціально-економічного розвитку;
- дослідити сучасні динаміку та вектори міграційних процесів України в умовах глобалізації;
- розвинути теоретико-методичні і практичні підходи до напрямів використання міграційного капіталу в системі забезпечення демографічної стійкості України;
- визначити основні інституційні особливості формування вітчизняної демографічної політики;
- удосконалити механізм та аналітичний інструментарій оцінювання впливу демографічних факторів на динаміку економічного розвитку України з використанням економетричних методів;
- визначити перспективні напрями модернізації державної політики соціально-економічного розвитку, зокрема в контексті одержання першого та другого демографічного дивіденду;
- запропонувати концептуальні засади формування стратегії демографічної стійкості України.

Об'єктом дослідження є процес формування демографічної стійкості суспільства як детермінанти забезпечення економічного зростання та підвищення рівня громадського добробуту.

Предметом дослідження є теоретико-методичні і практичні засади та

механізми формування стратегії демографічної стійкості України в умовах глобалізаційних перетворень.

Методи дослідження. У роботі застосовано сукупність наукових методів та підходів, що дозволило реалізувати концептуальну єдність дослідження. *Системний та структурний методи* використано при розкритті методичних засад забезпечення демографічної стійкості. За допомогою *порівняльного і факторного методів* узагальнено та систематизовано досвід формування демографічної політики у країнах із розвинутою та емерджентними економіками. *Історичний та логічний підходи* використано при визначенні особливостей розвитку складових вітчизняної соціально-демографічної політики. *Методи синтезу, компаративного аналізу, імітаційного і економіко-математичного моделювання* застосовано при оцінюванні характеру впливу соціально-демографічних факторів на динаміку економічного розвитку. При обґрунтуванні концептуальних засад розробки стратегії формування демографічної стійкості використано метод *наукового абстрагування та системний підхід*.

Інформаційну базу дослідження становили законодавчі та нормативно-правові акти з питань формування демографічної, соціальної та економічної політики, статистичні та аналітичні матеріали Державної служби статистики України, Міністерства фінансів України, Міністерства економіки України, Міністерства соціальної політики України, Державної казначейської служби України, Національного банку України, Рахункової палати України, Єврокомісії, Міжнародного валютного фонду, Організації Об'єднаних Націй, Світового банку, відповідні монографії, наукові статті вітчизняних і зарубіжних вчених.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у концептуальному обґрунтуванні проблеми формування стратегії демографічної стійкості в умовах глобалізаційних перетворень, удосконаленні теоретико-методичного апарату оцінювання впливу соціально-демографічних чинників на динаміку економічного розвитку.

Основні наукові результати, що репрезентують новизну здійсненого дослідження, полягають у наступному:

вперше:

- розроблено концептуальні засади формування стратегії демографічної стійкості суспільства, специфіка яких полягає у забезпеченні комплексного та взаємоузгодженого використання механізмів, інструментів і важелів макроекономічного регулювання й встановлення оптимального показника демографічного навантаження, з урахуванням ефекту композиційної структури, лагів дії у часі, економічних шоків, глобалізаційних трендів та інституційних перетворень соціально-економічної моделі держави, що спрямовано на досягнення розширеного відтворення суспільства і стимулювання економічного зростання;

удосконалено:

- механізм та аналітичний інструментарій оцінювання характеру впливу демографічних факторів на динаміку економічного розвитку країни, особливість якого полягає у використанні економетричних методів, що сприятиме підвищенню демографічної стійкості суспільства та максимальній реалізації людського потенціалу в середньо- та довгостроковій перспективі;

- теоретичні й методичні підходи до визначення економічної сутності демографічної стійкості, що, на відміну від існуючих, розглядають цю категорію в якості здатності суспільства підтримувати і, застосовуючи в разі необхідності імпліцитні та експліцитні компенсатори, відновлювати власну структуру в контексті соціальних страт за низкою значимих параметрів, зокрема щодо рівня економічної активності населення, а також його освітньо-професійної і компетентнісної підготовки, на основі чого оптимізуються пропорції продукування інтелектуального та фізичного капіталу, забезпечується інтенсифікація й неперервність виробництва, підвищується рівень громадського добробуту;

дістало подальшого розвитку:

- визначення інституційних особливостей формулювання та реалізації

заходів вітчизняної соціально-демографічної політики, враховуючи динамку природного та міграційного руху населення, множинні структурні перетворення національного господарства, нерівномірність економічного розвитку в регіональному розрізі, динаміку фінансування галузей соціальної сфери із залученням приватних і публічних фінансових ресурсів;

- узагальнення та систематизація досвіду реалізації демографічної політики в країнах з розвинутою та емерджентною економіками, зокрема із врахуванням ефекту продуктивних витрат публічних та приватних ресурсів, що надасть можливість підвищити ефективність інституційних механізмів і інструментів макроекономічного регулювання та забезпечення соціальної стабільності у суспільстві;

- підходи до напрямів використання міграційного капіталу в системі забезпечення демографічної стійкості, що, на відміну від існуючих, враховує асиметрію зовнішніх міграційних потоків і фінансовий потенціал трудових мігрантів в контексті інтенсифікації процесів відтворення в Україні;

- методичні підходи до реалізації соціально-економічної політики держави з метою стимулювання демографічного розвитку, що, на відміну від існуючих, базуються на реалізації концепту другого демографічного дивіденду з врахуванням специфіки моделі й структури вітчизняної економіки.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення та висновки дисертаційної роботи, що розкривають сутність і механізм формування стратегії забезпечення демографічної стійкості суспільства, мають практичне значення у процесі досягнення макроекономічної стабільності та інтенсифікації економічного зростання.

Основні висновки та пропозиції, надані в роботі, були враховані Управлінням Держпраці у Вінницькій області при плануванні та здійсненні заходів щодо реалізації державної політики у сфері трудових відносин, оплати праці та соціального захисту, створення умов для трудової діяльності працівників (довідка від 23.11.2020 року № 111-Д). Пропозиції щодо

посилення економічного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць та підвищення дієвості фінансування соціальної сфери враховано МКП «Вінницький фонд муніципальних інвестицій» (довідка від 18.12.2020 року №194).

Положення дисертаційної роботи використані у навчальному процесі Донецького національного університету імені Василя Стуса при викладанні дисциплін «Національна економіка», «Просторова економіка», «Політична економія» (довідка від 01.02.2021 року № 21/01.1.3–43).

Особистий внесок здобувача полягає у розкритті концептуальних засад формування стратегії демографічної стійкості. Наукові результати та висновки, які виносяться на захист, одержані автором самостійно.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та методичні положення, результати дисертаційного дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях: «Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання» (м. Вінниця, 13–15 листопада 2018 р.), «Розвиток невиробничої сфери економіки в умовах євроінтеграційних викликів» (м. Харків, 22–23 листопада 2018 р.), «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (м. Харків, 18–19 березня 2019 р.), «Проблеми розвитку соціально-економічних систем в національній та глобальній економіці» (м. Вінниця, 23–24 квітня 2019 р.), «Knowledge Management» (м. Варшава, 26–29 червня 2019 р.), «Фінансова політика як складова економічного розвитку» (м. Київ, 15–16 квітня 2020 р.), «Do desenvolvimento mundial como resultado de realizações em ciência e investigação científica» (м. Лісабон, 9 жовтня 2020 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації опубліковано у 16 наукових працях, з них: 2 статті у періодичних наукових виданнях (індексовано Scopus) держави, яка є членом Європейського Союзу і ОЕСР, з наукового напрямку за яким підготовлено дисертацію (у співавторстві), 2 статті у наукових фахових виданнях категорії «А», що індексовані у Scopus

(у співавторстві), 5 статей у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України (3 – в співавторстві), 7 публікацій (із них 3 – у співавторстві) – матеріали і тези наукових конференцій.

Обсяг та структура роботи. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації 292 сторінки. Дисертація містить 14 таблиць, з яких 3 таблиці займають 3 повні сторінки, 36 рисунків, з яких 1 рисунок займає 1 повну сторінку, 16 додатків на 47 сторінках. Список використаних джерел включає 285 найменувань на 28 сторінках. Обсяг основного тексту дисертації становить 213 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕМОГРАФІЧНОЇ СТІЙКОСТІ КРАЇНИ

1.1. Сутність демографічної стійкості та її роль в регулюванні економічного розвитку

Пролонгований транзитивний період у економічній історії України ознаменувався значними змінами у демографічній структурі суспільства. Соціально-демографічні процеси, виступаючи своєрідною надбудовою глибинних трансформаційних явищ у системі господарювання, засвідчили кризу і неконкурентоспроможність традиційної ресурсорієнтованої парадигми розвитку. Внаслідок дії множини чинників чисельність населення України суттєво скоротилася з 52,7 млн осіб у 1992 році до 41,9 млн осіб у 2020 [14]; зміни ж у структурі продуктивних сил призвели до об'єктивно незадовільного рівня ефективності функціонування низки галузей економіки. Поряд із негативними характеристиками природного та механічного руху населення, вплинути на які держава спроможна лише опосередковано, суттєво загострилися і проблеми, що можуть бути врегульовані шляхом імплементації виваженої національної економічної стратегії. Серед фундаментальних категорій цієї стратегії важливе місце має посідати демографічна стійкість, що здатна виступати інституційною запорукою економічного зростання. Глибинна сутність демографічної стійкості практично не розкрита у вітчизняній спеціалізованій літературі, залишаючись однією з найактуальніших проблематик у західній економічній теорії, що обумовлює актуальність обраної проблематики наукового пошуку.

Національна економічна стратегія має враховувати множину факторів, зокрема демографічну структуру та динаміку суспільства, які прямо визначають і обсяг продуктивних сил, що може бути залучений у визначений момент часу до виробництва, і детермінанти сукупного попиту. Демографічні

зміни у державі та їх безпосередні наслідки для економіки є класичним об'єктом вивчення. Проте формування макроекономічної стратегії потребує інтродукції специфічної категорії демографічної стійкості як базового поняття. Дотепер категорії демографічних змін та економічної стійкості у вітчизняній науці розглядалися переважно роздільно, що обумовлює потребу в уточненні відповідного понятійного апарату та сучасного глосарію суспільно-гуманітарних дисциплін.

Варто зазначити, що в англomовній науковій літературі для означення стійкості системи використовується дві суміжні, проте не тотожні категорії – *stability* та *sustainability*. На нашу думку, для характеристики множини демографічних процесів безумовно придатною є саме категорія *sustainability*, оскільки вона детермінує динамічну рівновагу ймовірних змін у структурі суспільства. Беззаперечно, важливою і необхідною умовою успішної реалізації національної соціально-економічної політики є демографічна стійкість суспільства. Зазначена категорія – *demographic sustainability* – органічно властива західному науковому дискурсу, про що свідчить низка актуальних публікацій з відповідної проблематики. Однак, і в англomовній сфері чітке і однозначне поняття *demographic sustainability* використовується обмежено та не набуло класичного визначення. Наприклад, індійсько-британські дослідники Судір Ананд та Амартія Кумар Сен розглядають множинну взаємозалежність людського розвитку (*human development*) та економічної стійкості (*economic sustainability*), інтродукуючи специфічну категорію етичного «універсалізму» (*ethical “universalism”*) у якості перманентного прагнення до неупередженості запитів (*impartiality of claims*) між поколіннями певного громадськості, дійшли висновку про необхідність балансу між суспільною неупередженістю, стійким економічним розвитком, оптимальними пропорціями економічного зростання та вимогами сучасності. Наближаючись до визначення демографічної стійкості, вони все ж не пропонують методики оцінювання впливу змін у чисельності та структурі суспільства на загальні пропорції і динаміку відтворювального процесу [148].

Ентоні Джон МакМайкл, Колін Д. Батлер і Карл Фолк пропонують оновлену концепцію «зверненої стійкості» (*addressing sustainability*) у якості інтегральної наукової проблематики, що поєднувала і вдосконалювала б заходи із соціально відповідального ведення бізнесу, захисту довкілля, підвищення якості життя населення та, на цій основі, зниження рівнів захворюваності і смертності, подовження середньої очікуваної та фактичної тривалості життя, зростання інтелектуального (людського) капіталу, розширення масштабів суспільного виробництва [242].

У новітніх вітчизняних та зарубіжних економічних студіях стійкість розглядають як значимий елемент загальної концепції рівноваги. Припускається, що економічним суб'єктам іманентно притаманне прагнення до приведення власних систем господарювання до оптимального, рівноважного стану, що є стійким за природою. Будь-яка система на мікро-, мезо-, макро- та глобальному рівні може вважатися стійкою, якщо має властивості автоматично, безумовно повертатися до стану найвищої або ж оптимальної ефективності й результативності функціонування.

Необхідно принципово розмежувати поняття сталості, стабільності та стійкості у економічній теорії. Хоча стабільність інколи трактують у якості специфічного стану соціально-економічної системи, за якого під впливом ендогенного та екзогенного середовища не деформуються раціональні комбінації наявних ресурсів та динамічних потреб, з позицій елементарної логіки власне категорія «стабільного розвитку» видається контрверсійною, оскільки стабільність, тобто визначеність і незмінність, глибоко суперечить природі розвитку, який передбачає цілеспрямованість, ефемерність, транзитивність, динамічність, а подекуди й інверсійність властивостей відповідної системи. Спроби розробки концепції сталого розвитку національної економіки неодноразово зіштовхувалися з методологічною проблемою нечіткої дефініції цього магістрального поняття. Так, Національна парадигма сталого розвитку України детермінує згадану категорію у якості способу задоволення природних, екологічних та

економічних запитів суспільства. Відсутність гуманістичного акценту в межах концепції сталого розвитку може становити суттєвий інституційний бар'єр для досягнення стратегічних орієнтирів національної економіки. За сучасних умов необхідним стає вивчення стохастичної бінарної взаємозалежності економічного регресу та прогресу, останній асоціюється саме із стійким зростанням.

Іоахімом Шпангенбергом [269] та Крістіаном Кершнером [211] було сформовано теорію «антизростання» (*décroissance* або *de-growth*), у якій сталість системи розглядалася у якості передумови її регресу. В більшості випадків позитивна та легко прогнозована динаміка основних індикаторів системи свідчить не про її стабільність, а саме про стійкість. Зовні стабільна система може перебувати у кризовому стані, що неминуче призведе до якісного погіршення параметрів її функціонування та, в результаті, деградації. Беззаперечно, для такого складного об'єкту дослідження, яким видається суспільство, необхідно застосовувати флексабільну категорію стійкості, що методологічно допускає суттєві кількісні та якісні зміни у абсолютному вимірі, за умов збереження оптимальної структури і загалом позитивних тенденцій розвитку.

Стійкість системи є стратегічним орієнтиром соціально-економічної політики країни та предметом наукового інтересу багатьох дослідників за кордоном та в Україні. Так, питаннями взаємної динамічної детермінації інституційних стимулів та господарської стійкості в контексті демографічних змін суспільства ґрунтовно займалися Елінор Остром, Ларрі Шредер та С. Винн [250]. Деякі сучасні автори, зокрема Марк Девідсон [186], Івонн Ридін [263], Ікбал Хамідуддін [201], досліджували питання соціальної стійкості у якості компоненту демографічної картини в контексті активізації міграційних процесів у Центральній та Західній Європі, ідентифікуючи характер розселення експатріантів та масштаб їх контрибуції до суспільного виробництва на новому місці проживання.

На основі класичних визначень стійкості в економіці приходимо до

висновку, що дана категорія має відповідати низці критеріїв, які нами узагальнені на рис. 1.1.

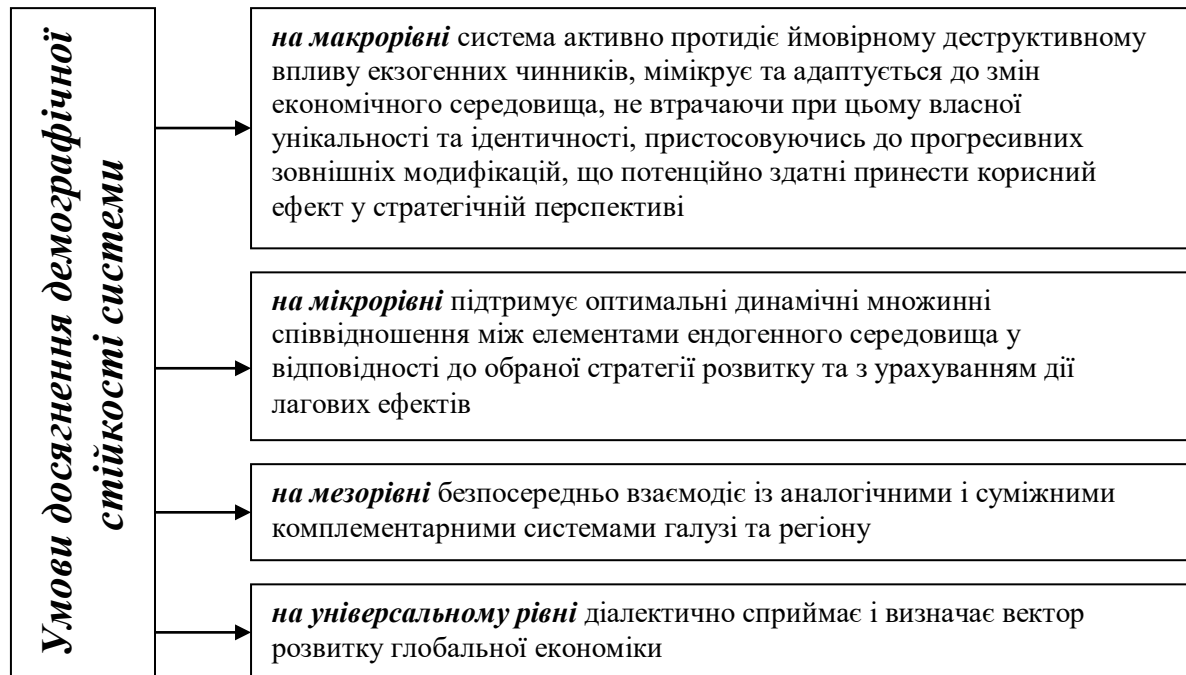

Рис. 1.1. Умови досягнення стану демографічної стійкості суспільства відповідно до рівнів економічної системи

Джерело: авторська розробка

Однак, базуючись на зазначених критеріях, стійкою визнається не будь-яка ригідна економічна система, а лише така, що тривалий час зберігає власну функціональну придатність та досягає планових / бажаних показників і стандартів виконання. Стан системи, що не розвивається, проте впродовж тривалого часу підтримує рівновагу своїх елементів, характеризується стагнацією. Збереження системою рівноваги за рахунок суттєвих внутрішніх диспропорцій може свідчити про її перебування на китичній межі стійкості. За сучасних умов концепція стійкості органічно поєднується із концепцією потенціалу. Тому стійкою можна вважати лише ту систему, потенціал якої має тенденцію до зростання при мінімальному відхиленні статистично значущих її параметрів від рівноважного стану [52].

Зазначені критерії специфікуються певним чином, виходячи із визначення демографічної структури суспільства. Позитивний емпіричний

досвід дозволяє виділити представлені на рис. 1.2 властивості демографічно стійкої системи за умов глобалізаційних перетворень.

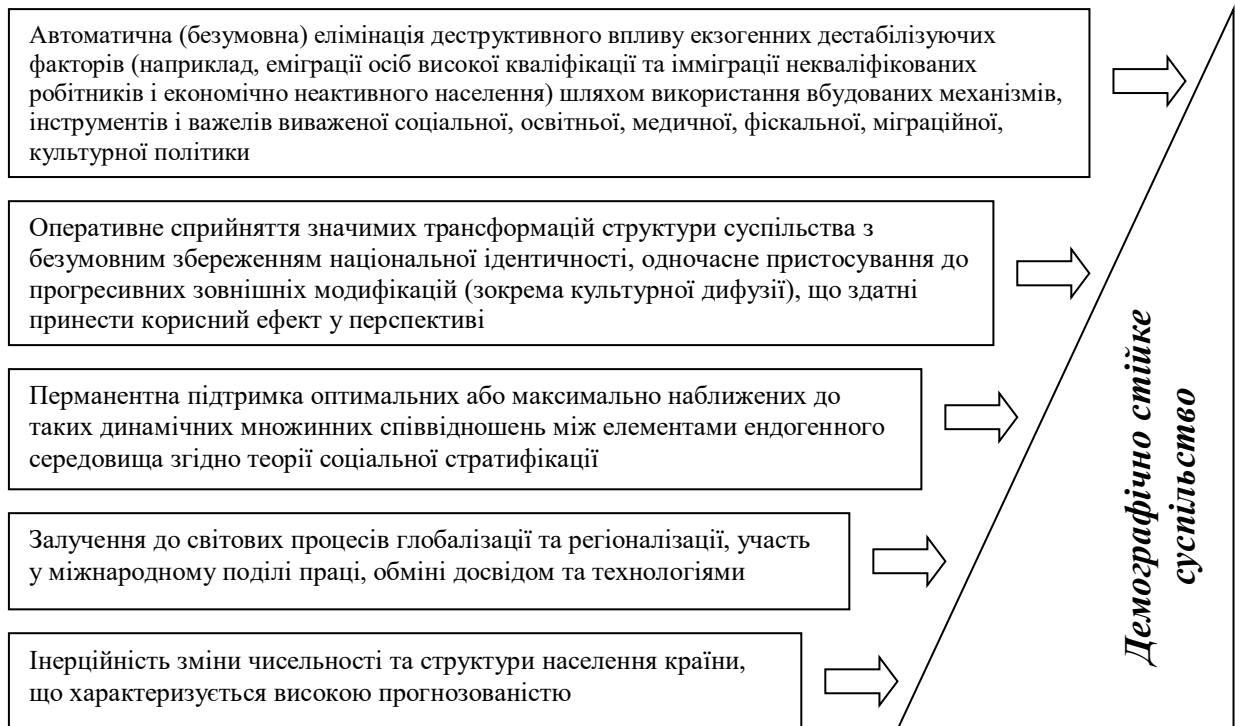

Рис. 1.2. Основні властивості демографічно стійкого суспільства

Джерело: авторська розробка

Існує потреба окреслити множину проблем, що мають бути вирішені в процесі формулювання специфічної категорії демографічної стійкості та її інтеграції до національної економічної стратегії. Ці проблеми обумовлюють і логічно визначають можливий інструментарій прямого та опосередкованого впливу як на безпосередньо економічні, так і на біосоціальні прояви суспільної онтології у контексті дуалізму природного та механічного руху населення за умов глобалізації.

Демографічна стійкість досі не інтегрована до лексикону вітчизняної науки, що має наслідком об'єктивну невідповідність обраних стратегічних пріоритетів розвитку економіки її іманентному потенціалу. Економічне ж зростання та якісне підвищення рівня суспільного добробуту вимагають провадження адекватної соціально-демографічної політики. Тому доцільно розглянути вказану категорію детально в контексті сучасних наукових шкіл та з урахуванням специфічних умов України.

Впродовж тривалого часу оцінка характеру та масштабу впливу демографічних чинників на економічний розвиток залишалася дискусійною. Природний та механічний рух населення досліджувалися переважно роздільно. Щодо природного руху робилися множинні спроби прослідкувати вплив змін у рівнях народжуваності і смертності на темпи економічного зростання. Проте побудова парних кореляційних залежностей дала досить контрверсійні результати, не посвідчивши щільного зв'язку між демографією і економікою (обраного у якості вихідної гіпотези), що обумовило необхідність побудови низки багатофакторних стохастичних залежностей та здійснення панельних досліджень.

Перші спроби пояснити взаємозалежність між змінами у структурі й чисельності населення та продуктивним потенціалом національного господарства робилися класиками політичної економії. Так, у теоретичному доробку Адама Сміта при вивченні феномену економічного зростання застосовувалася антонімічна категорія «стаціонарного стану» (*stationary state*), що пізніше була сприйнята дослідниками демографічних детермінант господарського розвитку [107]. Надалі Томас Роберт Мальтус, дотримуючись традиції економічного песимізму, вивів закон народонаселення [1], який відображав емпіричні зв'язки між зростанням чисельності останнього та пропорціями суспільного виробництва, запропонувавши наукові концепти, що пізніше отримали назву мальтузіанської пастки (*Malthusian trap*) та катастрофи (*Malthusian catastrophe*). Використовуючи неповну та подекуди некоректну міграційну статистику, дослідник не зміг зробити загального висновку про вплив демографії на економіку. Пропоновані ж Т. Мальтусом механізми досягнення стійкості і збалансованості видаються сумнівними з моральних позицій, що не заперечує їх наукової значимості. Скореговані у відповідності до вимог сучасної етики, ідеї вченого знайшли відбиття у працях Саймона Хопкінса, Пола Ральфа Ерліха, Томаса Робертсона та багатьох інших. Оригінальні, проте дещо дезагреговані, уявлення щодо ролі соціально-демографічних чинників у процесах суспільного відтворення були

сформовані Карлом Марксом, Йозефом Алоїзом Шумпетером, Джоном Мейнардом Кейнсом [1].

Конвергенція демографії та економіки у потужний міждисциплінарний напрям відбулася у західному науковому дискурсі на рубежі 1970–1980-х років. Дж. Л. Саймон і Р. Гобін, вивчаючи відповідні соціально-демографічні та економічні взаємозалежності для країн, що розвиваються, ідентифікували лаговий ефект зростання народжуваності, оскільки результати суспільного виробництва, отримані наприкінці 1970-х, безпосередньо залежали від трудової діяльності осіб, що народилися значно раніше [268]. Вчені не змогли дійти однозначного висновку щодо впливу демографічної динаміки на економічне зростання у короткостроковому періоді, але висунули гіпотезу про існування такого зв'язку в довготривалій перспективі. Рональд Д. Лі на основі міжнаціонального співставлення темпів економічного зростання та приросту чисельності населення також не виявив стійкого та статистично значимого зв'язку між показниками, проте припустив, що у довгостроковій перспективі демографічна динаміка суттєво впливатиме на масштаби суспільного виробництва [229]. А. Дж. Коул зауважив, що високі темпи приросту подушного доходу характерні для суспільств із нижчими ріннями народжуваності та смертності, тобто країнам із стійкою демографічною структурою [180]. Існування очікуваного зворотного зв'язку між зазначеними параметрами досі доведено не було.

Девід Е. Блум і Річард Б. Фріман відзначили, що країни зі співставними темпами економічного зростання можуть суттєво різнитися за показниками народжуваності і смертності, а це не дає однозначної відповіді на питання про характер впливу природного приросту населення на масштаби суспільного відтворення [180]. Д. Бланше не виявив значного зв'язку між зростанням народжуваності у поточному періоді та економічним ростом, проте з'ясував, що для суспільств із нижчою смертністю та більшою середньою очікуваною тривалістю життя, що також є індикатором демографічної стійкості, характерні вищі темпи зростання доходу на душу

населення [159]. Джеймс А. Брендер і Стів Доурік [170], а також, незалежно від них, Робін Барлоу [151] дійшли висновку, що досягнутий у минулому рівень народжуваності визначає пропозицію робочої сили, а отже призводить до прискорення темпів економічного зростання, в той час як поточний рівень народжуваності пов'язаний оберненою залежністю із темпами росту та інвестиційної активності, хоча й інтенсифікує споживчі витрати населення. Авторами запропоновано враховувати лаговий ефект впливу народжуваності на зростання з огляду на методику МОП щодо оцінювання економічної активності населення.

Аллен К. Келлі та Роберт М. Шмідт послідовно дослідили множинні взаємозалежності змін сукупної чисельності населення і темпів економічного росту у країнах з розвинутою та емерджентною економікою із метою ідентифікації базисних детермінант демографічних змін [210]. Згідно їх висновків, до 1970-х років причинно-наслідкової залежності між вказаними змінними практично не відслідковувалося, проте, починаючи з 1980-х, виявилися дві протилежні тенденції: а) для країн, що розвиваються, абсолютне зростання чисельності населення впливало на темпи росту макропоказників переважно негативно; б) для економічно розвинених країн між зазначеними показниками міг існувати й позитивний зв'язок. Авторами було виявлено статистичну значимість не лише темпів зростання чисельності населення, а і його загальної кількості у дискретний момент часу та щільності. З'ясувалося також, що демографічні зміни в суспільстві мають принципово різні економічні ефекти у коротко- та довгостроковому періодах. Девід Е. Блум спільно з Джеффри Д. Саксом дослідили вплив змін у демографічній структурі суспільства на макроекономічну динаміку у країнах, що розвиваються [165]. Автори статистично підтвердили стійкий і значущий негативний зв'язок між темпами природного приросту населення і зміною масштабів суспільного виробництва для цієї вибірки країн, проте особливо наголосили на потребі комплексних досліджень, оскільки демографічні чинники мають аналізуватися у нерозривній єдності із агрокліматичним

районуванням та санітарно-епідеміологічними факторами. Томас Лінд та Бу Малмберг у рамках неокласичної моделі зростання проаналізували вплив вікової структури населення країн ОЕСР на відповідні темпи суспільно-відтворювального процесу впродовж періоду 1950–1990-х років, що дає підстави для модифікації соціально-демографічної політики [232]. Ці питання цікавили і авторський колектив у складі Ніколь Містас, Кетлін Дж. Маллен та Девіда Пауелла, які, проаналізувавши демографічну статистику США за 1980–2010-й роки, з'ясували, що старіння нації призводить до уповільнення темпів росту через скорочення пропозиції робочої сили та зниження продуктивності виробничих процесів [237].

В контексті розробки теоретико-методичних засад демографічної стійкості поряд із природним все більшу увагу привертає механічний рух населення, що висвітлено у низці публікацій. Так, Дж. Доладо, А. Горія та А. Ічіно успішно інтегрували статистичну оцінку міграційних процесів до моделі довгострокового економічного зростання Соллоу–Свана (*Solow–Swan model*) [189]. Авторський колектив дійшов висновку, що для країн ОЕСР протягом періоду 1960–1990 років внесок іммігрантів у накопичення людського капіталу виконував роль своєрідного компенсатора (принаймні, часткового) для негативного ефекту розрідження капіталу та змін у чисельності і структурі населення.

Пізніше міграційні процеси у якості фактора були включені до ендогенних моделей економічного зростання, особливо в частині внеску іммігрантів до технологічно-інноваційного розвитку. Так, Юрген фон Хаген та Уве Вальц, дослідивши міграційні процеси на «моделі ендогенного розвитку для двох країн», дійшли висновку, що характер впливу механічного руху залежить від спеціалізації кожної із досліджуваних країн, а також від професійної підготовки та рівня компетентності мігрантів [200]. П. Е. Робертсон, проаналізувавши міграційні процеси із застосуванням моделі Узави–Лукаса (*Uzawa–Lucas model*), довів, що притік низькокваліфікованих та некваліфікованих іммігрантів призводить до

зниження темпів економічного розвитку [261]. Пер Лундборг та Пол С. Сегерстром у серії публікацій довели, що вільна міграція робочої сили загалом призводить до прискорення темпів економічного зростання [234, 235]. До аналогічного висновку дійшов і професор Лукас Брецгер [171]. Авторський колектив у складі Екрама Бубтана, Жан-Крістофа Дюмона та Крістофа Ро дослідив вплив міграції на економічний розвиток 22 країн ОЕСР впродовж 1986–2006 років [167]. По-перше, існує позитивний статистично значущий вплив притоку людського капіталу на макроекономічні показники; по-друге, перманентне зростання міграційних потоків призводить до збільшення показників продуктивності та результативності праці.

Оскільки демографічні процеси мають об'єктивний, історично зумовлений та інерційний характер, доцільно розглянути інституційні механізми досягнення й підтримки стійкості в суспільстві під дією незалежних екзогенних чинників. Сучасні британські дослідники Ананд та Сен, оцінюючи межі й перспективи забезпечення стійкого розвитку національної економіки за умов інтенсифікації процесів виробництва інтелектуального капіталу, спираються на теоретичний доробок Френка Пламтона Рамсея (*F. P. Ramsey*, 1928). У їх теорії стійким є розвиток, за якого не відбувається значимого зниження в суспільному добробуті, тобто нівелюються потенційні можливості скорочень доходів населення, обсягів споживання та фізичного капіталу. Автори пропонують етико-господарський концепт «справедливості між поколіннями» (*intergenerational equity*), згідно з яким має відбуватися пом'якшення неспівставності рівнів добробуту представників різних поколінь, досягнення прийнятного консенсусного суспільного перерозподілу, а також вироблення сумлінного ставлення до невідтворюваних ресурсів, застосування фінансових компенсаторів ймовірної шкоди, нанесеної сучасною цивілізацією, наслідки якої мають бути успадковані майбутніми поколіннями [148].

Демографічні процеси та їх вплив на національну економіку перебували в центрі уваги й вітчизняних дослідників. Так, академік

С. І. Пирожков розробив концепт демографічного розвитку, що трактується вченим у якості комплексного поняття, яке відображає взаємодію низки власне демографічних змінних (зокрема народжуваності, смертності, міграції тощо), послідовне вивчення кожної з яких становить самостійну наукову задачу [90]. Можна погодитися з цим твердженням, оскільки специфіка демографічних процесів вимагає застосування різних методик пізнання. Проте зауважимо, що існує потреба пошуку універсальної комплексної моделі демографічних процесів, що з достатньою точністю характеризує їх вплив на рівень економічного розвитку. Академік Е. М. Лібанова акцентує увагу на категорії демографічних зрушень у контексті соціального розвитку. На думку дослідниці, національні демографічні зрушення варто розглядати в контексті регіональних тенденцій із метою здійснення компаративного аналізу їх причин та наслідків, розробки наукового прогнозу та національної стратегії соціально-економічного розвитку. Вказані процеси Е. М. Лібанова вважає наслідком реалізованої економічної політики [59]. В. С. Стешенко досліджує способи подолання гностичної кризи у контексті формування нової концепції та інструментарію демографічного пізнання [110]. О. М. Гладун та А. І. Романюк розробляють статистичну методологію оцінки соціально-демографічних процесів у історичній ретроспективі та підходи до виявлення можливих демографічних та економічних втрат країни в умовах глобальних криз [101]. І. О. Курило – проблеми забезпечення стабільного економічного зростання та модифікації державної соціальної політики за умов об'єктивного старіння нації [57]. Є. П. Качан вивчає комплексну дію факторів, що впливають на відтворення трудового потенціалу у контексті сучасних демографічних змін [35]. Увагу вітчизняних науковців приділено реформуванню системи перерозподільних процесів, адже демографічні зміни торкаються фінансової сфери, зокрема щодо пенсійного забезпечення та податкового навантаження.

Таким чином, демографічна стійкість є одночасно наслідком вираженої національної економічної політики, результатом тривалого еволюційного

розвитку суспільства, а також свідченням керованості і прогнозованості соціально-демографічних процесів. Вихідною гіпотезою є припущення про доцільність забезпечення демографічної стійкості як базисної умови довгострокового зростання економіки. З метою ідентифікації факторів стійкості доцільно вивчити характер впливу демографічних процесів на базові макропоказники. Слід припустити, що зміна обсягу ВВП у розрахунку на одну особу (як індикатор реального росту економіки) певним чином залежить від множини соціально-демографічних параметрів (1.1):

$$\Delta GDPPC_i = f \left(\sum_{j=1}^n D_j \right), \quad (1.1)$$

де $GDPPC_i$ – ВВП у розрахунку на одну особу (*gross domestic product per capita*) в країні i ; D_j – значущі соціально-демографічні показники в країні i .

До зазначених показників у західній оцінній практиці здебільшого відносять темпи приросту чисельності (окремо для природного і механічного руху) та щільність населення, питому вагу економічно активного населення у загальній структурі, рівні народжуваності, смертності, захворюваності тощо. Вони можуть бути використані при первинному оцінюванні впливу демографічних процесів на економіку, проте результати такого оцінювання доволі складні для інтерпретації через наявність взаємовпливу факторів та лагові ефекти. Сукупна продуктивна спроможність національної економіки визначається мультиаргументною виробничою функцією, що за умов інформатизації та інтелектуалізації процесів праці в найзагальнішому вигляді може бути представлена моделлю 1.2:

$$GDP_i = f(K_i, L_i, H_i, R_i, \tau_i), \quad (1.2)$$

де K_i – обсяг фізичного капіталу (*physical capital*) в країні i ; L_i – обсяг трудових ресурсів / робочої сили (*labor force*) в країні i ; H_i – обсяг людського капіталу (*human capital*), що залежить переважно від доступності суспільству освітніх та медичних послуг в країні i ; R_i – обсяг інших ресурсних детермінант (*resources*) виробництва в країні i ; τ_i – рівень технології (*technology*), досягнутий в країні i .

Аргументи приведеної вище моделі вимагають застосування різних оціночних методик та певної наукової абстракції при визначенні масштабів і характеру впливу на результативний показник. Наприклад, такий класичний об'єкт аналізу, як фізичний капітал, зазнає перманентних та відчутних змін вартості, що впливають на його продуктивний потенціал, але не завжди адекватно відображаються завдяки імплементованим практикам фінансового та управлінського обліку (навіть за умов наближення їх до міжнародних стандартів). Технологічний фактор, що є ключовим при визначенні ефективності продуктивної функції, взагалі може бути оцінений лише апроксимовано на основі багаторівневого компаративного міжнаціонального аналізу. Тому емпірична евалюація впливу демографічних процесів на економічне зростання здійснюється із застосуванням модифікованого варіанту виробничої функції 1.3:

$$\Delta GDP_{PCi(t,t+n)} = f(GDP_{PCi_t}, X_t; Z_{(t,t+n)}), \quad (1.3)$$

де $\Delta GDP_{PCi(t,t+n)}$ – потенційна зміна ВВП у розрахунку на одну особу у часовому інтервалі $(t, t+1)$; GDP_{PCi_t} – початковий рівень ВВП у розрахунку на одну особу у країні; X_t – значущі власне економічні та соціально-демографічні чинники впливу на початку досліджуваного періоду; $Z_{(t,t+n)}$ – множина значущих факторів, що мають тривалий характер впливу у часовому інтервалі $(t, t+1)$ та діють як на економічні, так і суміжні детермінанти розвитку, зокрема на обсяги заощаджень, доходність інвестицій, суспільно-політичну стабільність тощо.

Через дію технологічного фактора характер бінарної залежності між $\Delta GDP_{PCi(t,t+n)}$ і GDP_{PCi_t} є складним і неоднозначним для інтерпретації.

Вплив масиву соціально-демографічних чинників на темпи і масштаби економічного зростання залежить від: а) загального рівня економічного розвитку досліджуваної держави чи регіону; б) сучасних та, з урахуванням лагового темпорального ефекту, ретроспективних співвідношень смертності та народжуваності; в) характеру і загальної спрямованості міграційних

процесів, в т. ч. освітньо-професійної підготовки та рівня компетентності мігрантів, їх виробничої та бізнес-культури тощо Тому модель 1.4 модифікується наступним чином:

$$\Delta GDP_{PCi(t,t+n)} = f [GDP_{PCt}, X_t, Z_t, \{D_{t,t+n}, D_{t,t+n} \times GDP_{PCt}\}], \quad (1.4)$$

де соціально-демографічні чинники D включають поточні рівні народжуваності $CFR_{t,t+n}$ (*current fertility rate*) та смертності $CMR_{t,t+n}$ (*current mortality rate*), а також рівень $LFR_{t-15,t+n-15}$ народжуваності з урахуванням 15-річного лагу (*lagged fertility rate*).

Врахування впливу ретроспективного рівня народжуваності із 15-річним лагом виправдовується методикою оцінювання економічно активного населення, що застосовується МОП, оскільки від моменту народження до перетворення особи на економічно активного суб'єкта має пройти щонайменше 15 років. Запропонована методика недосконала, оскільки не враховує смертність немовлят, дітей та підлітків віком до 15 років, проте численні емпіричні дослідження довели обґрунтованість гіпотези про існування зв'язку між ретроспективною народжуваністю та поточним рівнем ефективності суспільного виробництва.

Демографічна стійкість суспільства визначається динамічним балансом його економічно активної та неактивної страт, в контексті чого особливого значення набуває тренд старіння населення, властивий більшості сучасних розвинених та емерджентних країн. У фокусі державної політики має перебувати не лише демографічне навантаження, яке детермінує кількість економічно неактивних мешканців, що припадають на одного активного, а й множина відносин соціального страхування в контексті їх впливу на структуру споживання та реальні доходи населення.

Розрізняють старіння населення «знизу», що виникає переважно через спад народжуваності, та «зверху», яке є наслідком поліпшення якості і росту середньої тривалості життя, зниження смертності старших вікових груп при недостатній народжуваності. За нормальних умов подовження тривалості життя, при належній якості й доступності медичних послуг, призводить до

збільшення реальної працездатності, коли особи віком понад 65 років продовжують продуктивну соціально-трудова діяльність, певним чином компенсуючи економічну пасивність індивідів працездатного віку.

Старіння населення в сучасному західному науковому дискурсі переважно розглядається в якості бар'єру для економічного розвитку, а отже й демографічної стійкості. Наприклад, Роналд Лі дослідив вплив старіння населення й супровідного сповільнення приросту його чисельності на дію інституційних механізмів, ендогенних стимулів економічного росту і соціокультурні цінності. Серед наслідків автором відзначено тенденцію до росту капіталоемності і витрат на оплату праці, зниження операційної рентабельності, що частково компенсується за умов цільової підтримки осіб похилого віку державними трансфертами [227]. Флоріан Коулмас, проаналізував соціально-економічні наслідки процесу старіння населення, запропонувавши виділяти три типи суспільств, для кожного з яких характерні особливості редистрибутивних процесів: 1) старіюче (*ageing*), де частка населення віком понад 65 років становить 7–14 %; 2) старе (*aged*), де відповідний показник складає 14–20 %; 3) надстаре (*hyper-aged*), де частка людей похилого віку перевищує 21 %. Виділені типи характеризуються різними продуктивними потенціалами, рівнями податкового навантаження і іншими характеристиками, що визначають рівень добробуту [182].

Ніколь ван дер Гааг та Йооп де Беер проаналізували, яким чином нинішній демографічний перехід з потенційної вигоди у формі дивіденду (*demographic dividend*) може перетворитися в навантаження (*demographic burden*) для економіки. Автори розглянули регіональні особливості старіння міського та сільського населення в країнах ЄС та довели, що навіть зростання рівня зайнятості до цільових показників стратегії *Europe 2020* при збереженні поточного тренду старіння не дозволить досягнути індикативних значень економічного розвитку. Залежно від регіональних характеристик автори запропонували певний функціонал щодо модифікації економічної політики [283]. Низка досліджень присвячена питанню, яким чином старіння

населення впливає на інвестиційну активність і який макроекономічний ефект виникає за умов вкладання коштів у медичні інновації при стійкому збільшенні питомої ваги старших вікових страт.

На противагу вказаним дослідженням, у деяких роботах, зокрема в статті Дарона Ацемоглу і Паскуаля Рестрепо, на основі аналізу масиву даних щодо вікового розподілу населення країн ОСЕР в інтервалі 1950–2015 років і демографічного прогнозу до 2050 року, не було виявлено статистично значущого негативного зв'язку між старінням населення та темпами економічного зростання [144]. Проте, автори застосовували нестандартне методологічне припущення, включивши до старшої вікової страти все населення віком понад 50 років, що, з одного боку, і за методикою МОП, і за національною статистикою країн ОСЕР старим не вважається, та, з іншого боку, активно долучається до процесів суспільного виробництва.

Беззаперечно, старіння населення проявляється й у трансформації структури споживчих вподобань, що детермінує розподіл доходів. Воно спричиняє низку експліцитних та імпліцитних явищ, які впливають на пропорції суспільного виробництва. До основних проявів старіння населення можна віднести: 1) зростання публічних видатків на охорону здоров'я та солідарне пенсійне забезпечення; 2) збільшення ставок соціального страхування; 3) певний дефіцит людського капіталу, необхідного для забезпечення стійкого розширеного відтворення; 4) домінування страхових пенсійних заощаджень домогосподарств над їхніми капітальними інвестиціями; 5) збільшення приватних витрат на охорону здоров'я.

Доцільним видається аналіз співвідношення між часткою населення похилого віку в загальній структурі та часткою соціальних відрахувань у структурі валового внутрішнього продукту. Вказані співвідношення проаналізовано для низки країн Центральної та Східної Європи за період 1991–2017 років представлено на рис. 1.3. Всі країни вибірки в 1990-х роках зазнали глибинної економічної трансформації та зіштовхнулися з подібними проблемами, зокрема масової міграції та депопуляції.

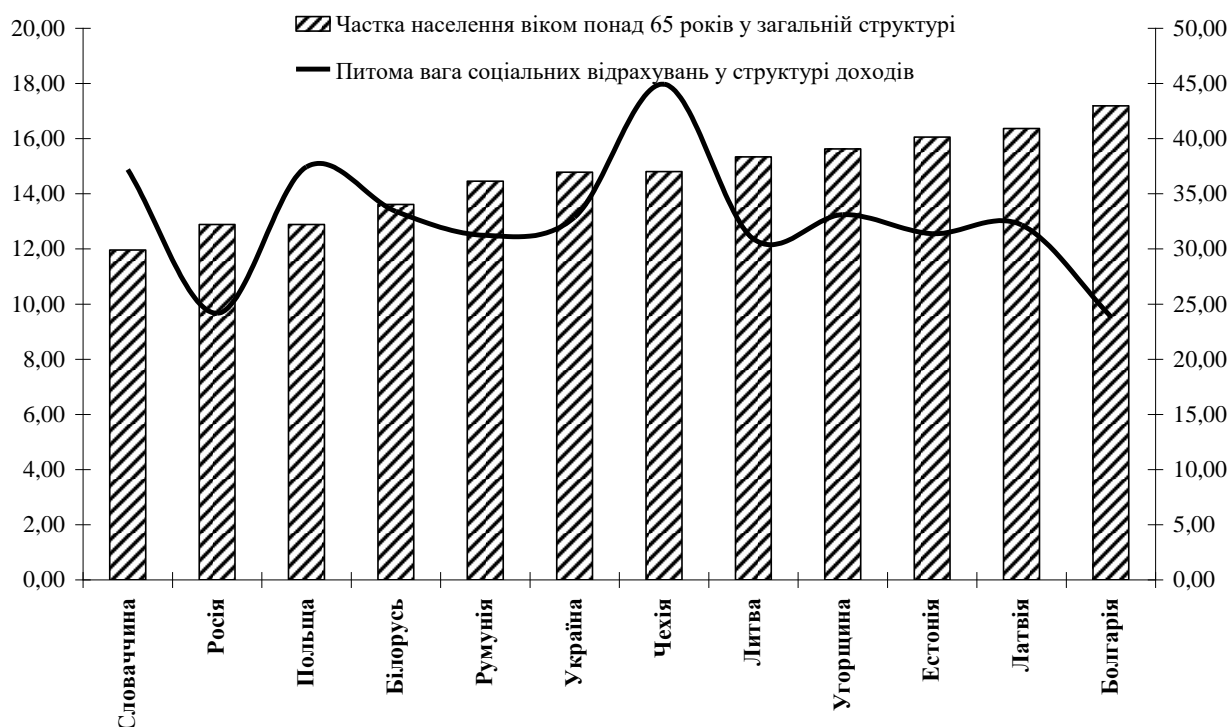

Рис. 1.3. Частка населення старшого віку у загальній структурі та питома вага соціальних відрахувань у ВВП країн Центральної та Східної Європи в 1991–2017 роках, %

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними Світового Банку, Єврокомісії та Державної служби статистики України [14, 275, 279]

За наведеною класифікацією Флоріана Коулмаса у якості старіючого може бути охарактеризоване населення Білорусі, Польщі, Росії та Словаччини, в той час як населення всіх інших держав представленої вибірки – старе. Соціальні відрахування і податки на працю за міжнародним групуванням є *distortional* фіскальними інструментами, тобто їх застосування спотворює пропорції суспільного відтворення, впливаючи на особисті доходи у розпорядженні й поведінку економічних агентів. Наприклад, за оцінкою Єврокомісії в ЄС соціальні внески та податки на фонд оплати праці складають до двох третин всіх податків на працю. Частка перерозподілу ВВП через систему державного обов'язкового соціального страхування опосередковано характеризує демографічне навантаження, оскільки не враховує приватні пенсійні внески, проте створює інформаційну базу для формування державної демографічної політики.

Для Болгарії, що характеризується найвищою у вибірці часткою населення віком понад 65 років – 17,19 % (при середньому показнику 14,66 %) – властива доволі низька середня питома вага соціальних

відрахувань у ВВП на рівні 8,39 % (середнє значення – 11,29 %). Максимальна частка соціальних відрахувань у ВВП – 14,38 % – характерна для Чехії, де частка населення старшого віку сягнула позначки 14,04 % у 2005 році й з того часу зросла до 19,42 %, забезпечивши середнє значення показника на рівні 14,80 %. Це майже відповідає показнику України – 14,78 %, однак середня частка соціальних відрахувань у ВВП в нашій державі 3,39 в. п. нижча, становлячи 11,00 % (що близько до відповідного індикатора в Білорусі та Естонії). Наймолодшим впродовж періоду 1991–2017 років було населення Словаччини, де середня частка осіб похилого віку у загальній структурі складала 11,96 %, при чому соціальні відрахування були високими – 13,49 %, – поступаючись за цим параметром лише Чехії.

З метою поглиблення аналізу в досліджуваному інтервалі було виділено періоди 1991–2000, 2001–2010 та 2011–2017 років. Загальний тренд залишався незмінним, проте було відмічено деякі флуктуації. Переважно наймолодшим впродовж періоду було суспільство Словаччини, проте в інтервалі 2011–2017 років середня частка населення віком понад 65 років виявилася найнижчою для Росії. Стрімке старіння населення відмічено в Латвії, Естонії, Угорщині. Водночас в Білорусі зафіксовано «омолодження» населення на 0,14 в. п. в період 2011–2017 років, у порівнянні з попереднім десятиріччям, що навряд чи слід пояснювати демографічним бумом. Відповідні динамічні характеристики представлено у дод. В (рис. В1–В3).

Ассаф Разін, Ефраїм Седка і Філіп Свагель у міждисциплінарному дослідженні наголошують на зростанні в країнах з розвиненою економікою частки електорату, що одержує пенсію. При цьому автори зазначають, що вагома частка досліджуваного ними сегменту продовжує активну соціально-трудову діяльність, залишаючись платниками податків, а це певним чином впливає й на точність результатів. Науковці вказують на необхідність врахувати взаємонакладання поколінь (*generations' overlapping*), що визначає динаміку продукування інтелектуального капіталу [260]. Рафал Комік та Едвард Р. Уайтхаус наголосили на суттєвому зростанні середньої очікуваної тривалості життя після виходу на пенсію для розвинених країн, в межах 13,4–17,3 років для чоловіків та 16,8–22,1 років для жінок до 2050 року, що має знайти відгук у корекції пенсійного віку. Однак для трансформаційних

економік ситуація є значно складнішою, що обумовлює необхідність імплементації стратегії демографічної стійкості [176].

Обсяг соціальних відрахувань і їх частка у доходах населення корелюють з рівнем соціально-економічного розвитку країни. Наприклад, для скандинавських держав характерним є високий рівень податкового навантаження, зокрема в частині фіскального регулювання трудових відносин, при високоякісних публічних сервісах. Процес старіння населення у розвинених і емерджентних економіках наділений диферентними характеристиками. Для розвинених економік з високим рівнем подушного доходу відчутне податкове навантаження внесками соціального страхування суттєво не відбивається на звичайній структурі споживання. Рональд Лі в згаданому раніше дослідженні наголосив на необхідності диференціювання заходів соціально-демографічної та фіскальної політики, залежно від типу відтворення, властивого країні, та соціально-економічного рівня.

В загальному випадку для трансформаційних економік доцільною є розробка виваженої фіскальної компоненти соціально-демографічного розвитку, що поєднуватиме імперативні заходи із заохоченням специфічної добровільної поведінки економічних агентів. В статті Алана Дж. Ауербаха, Лоуреса Дж. Котлікоффа, Роберта Хагеманна і Джузеппе Ніколетті на основі досвіду чотирьох розвинених економік країн ОСЕР вивалено, яким чином можна досягти позитивних зрушень в приватних заощадженнях і реальному рівні заробітної плати при об'єктивному старінні населення. Ці рекомендації доцільно адаптувати для трансформаційних економік [150]..

Категорія демографічної стійкості доповнює теорію інтелектуального капіталу, безпосереднім носієм / власником якого виступає особа, від раціонального мислення, компетентності, волі, стану здоров'я та креативного потенціалу якої залежить результативність функціонування економіки. Демографія як прямо, так і опосередковано впливає на нагромадження національного багатства. Виділені та згруповані фактори забезпечення демографічної стійкості й оптимальних пропорцій відтворювального процесу в державі представлено на рис. 1.4.

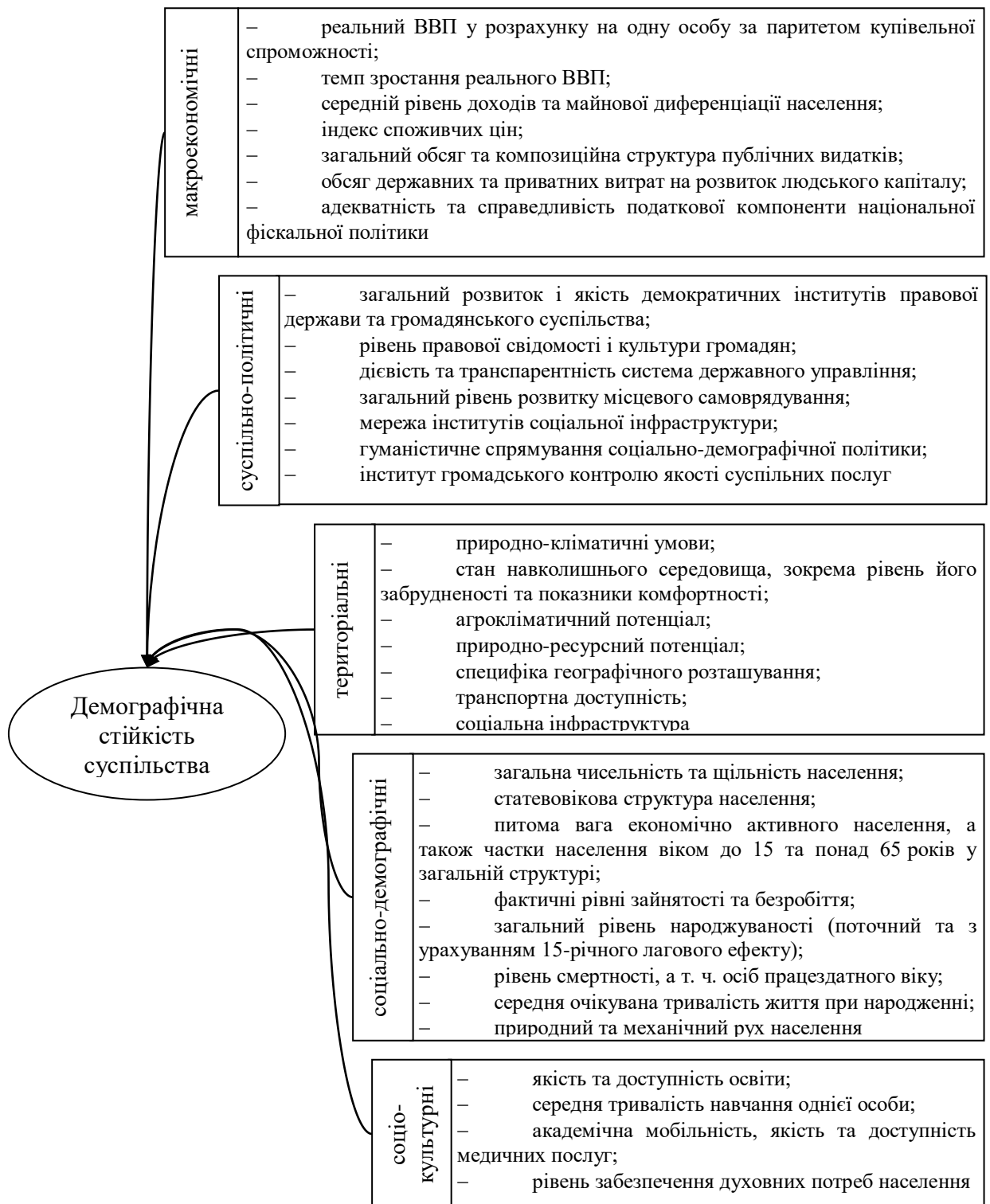

Рис. 1.4. Класифікація факторів забезпечення демографічної стійкості суспільства

Джерело: розроблено автором

Оцінювання демографічної стійкості ускладнюється взаємним впливом зазначених факторів. Наприклад, зростання поточного рівня народжуваності посилює навантаження на систему публічних фінансів, значно форсуючи перерозподільні процеси, загалом збільшуючи споживчі витрати населення,

одночасно знижуючи схильність до інвестувань та заощаджень (особливо за умов слабкості інституціоналізації фінансових відносин) [87].

Однак інтенсифікація та зміна структури споживання може відіграти роль імпліцитного важеля пожвавлення суспільного виробництва. Старіння нації очікувано негативно впливатиме на економічне зростання; проте поліпшення якості і перманентне оновлення асортименту медичних послуг, збільшення рівня їх доступності, в т. ч. й шляхом градуальної імплементації механізмів страхової медицини, та інші позитивні зрушення у сфері охорони громадського здоров'я, прогнозовано позитивно впливатимуть на збереження населенням креативного потенціалу, а отже можуть певним чином компенсувати дестабілізуючий ефект. Виникає потреба вдосконалення методів оцінювання чинників впливу на демографічну стійкість.

Демографічна стійкість може бути дефініційована як здатність суспільства підтримувати та, застосовуючи в разі необхідності імпліцитні та експліцитні компенсатори, відновлювати, а також поліпшувати власну структуру в контексті соціальних страт за низкою значимих параметрів, зокрема щодо рівня економічної активності, а також освітньо-професійної та компетентнісної підготовки населення, на основі чого оптимізуються пропорції продукування людського інтелектуального і фізичного капіталу, забезпечується інтенсифікація та неперервність виробництва, підвищується рівень громадського добробуту.

Комплекс демографічних чинників, зокрема динаміка чисельності та щільності населення, частки у його структурі економічно активних осіб, рівнів народжуваності (поточного і ретроспективного, з урахуванням 15-річного лагу впливу народжуваності на формування сегменту економічно активного населення) та смертності, середньої очікуваної тривалості життя тощо суттєво впливає на економічне зростання у довгостроковій перспективі. За умов глобалізації загострюється проблема механічного руху населення, оскільки невідповідність освітньо-кваліфікаційних рівнів емігрантів та іммігрантів може порушити баланс продуктивних сил.

Стан демографічної стійкості є стратегічною задачею реалізації національної соціально-економічної політики, необхідною умовою

оптимізації масштабів і пропорцій суспільного виробництва. Для досягнення зазначеного стану необхідна координація заходів соціальної, фінансової, міграційної, культурної політики.

1.2. Інституційні механізми та інструменти забезпечення демографічної стійкості

Демографічна стійкість є еталонним станом суспільства і передумовою економічного росту, водночас виступаючи безпосереднім результатом останнього. Досягнення стійкості соціальної системи можливе на основі імплементації стратегічних заходів національної економічної політики, проте не розглядається у якості її безумовного (автоматичного) наслідку. Глибинні інтенції економічних агентів – домогосподарств і бізнес-структур – також детермінують вказану категорію. Багатогранний характер демографічної стійкості, що проявляється у взаємодії мікро- та макроекономічних суб'єктів, актуалізує необхідність застосування до її пізнання і вивчення одночасно кількох концептуальних методологічних підходів.

По-перше, суспільство як історично сформоване та визначене у часті динамічне біосоціальне угруповання проявляє іманентну сутність виключно через активність осіб, що його складають. Дискусійною з епістемологічних позицій залишається kwestія визначення примату / паритету біологічного та соціального аспектів демографічної стійкості, що зумовлює потребу використання при дослідженні *системного підходу*.

По-друге, соціальна інтеракція в межах стійких груп – родини, трудового колективу, територіальної громади, народу тощо – набуває усталених рутинних форм, що породжує інституційні відносини із достатньо чіткою стратифікацією, специфікацією виконуваних індивідами ролей та виникненням підстав для одержання ними вигод у диферентних формах. Інтереси та запити, що об'єднують умовно гомогенні соціальні групи, перетворюються в значущі економічні, політичні та культурні детермінанти суспільного життя. Динамічні аспекти громадської онтології (наприклад, рівень виконання електоральних обіцянок впродовж чинної каденції владної

еліти, ситуативна взаємозумовленість економічного та політичного циклів тощо) досліджуються в межах *інституціонального підходу*.

По-третє, відкритим для наукового пошуку залишається питання щодо першопричини системної стійкості. З одного боку, перманентне економічне зростання та громадський добробут є універсальними пріоритетами реалізації господарських ініціатив, а демографічна стійкість хоч і не може розглядатися у якості ультимативного критерію досягнення стратегічних програмних цілей, все ж виступає їх передумовою. З іншого – вказана характеристика притаманна переважно суспільствам із високими рівнями економічного розвитку і добробуту. Взаємозумовленість господарських та соціальних параметрів-індикаторів дає змогу застосовувати при дослідженні феномену демографічної стійкості *діалектичного підходу*.

Згідно моделі Абрахама Маслоу індивідуальні запити ранжируються за значимістю, причому задоволення потреб вищого рівня стає можливим виключно за умов забезпечення базисних фізіологічних та сек'юритативних нужд [240]. Проекція вказаної ієрархії потреб на суспільство в цілому породжує методологічну невизначеність. В дискретний момент часу різні представники навіть достатньо гомогенної групи об'єктивно неспівставні за рівнями задоволення запитів, а тотальний добробут в умовах ресурсного дефіциту не тотожний арифметичній сумі добробутів членів вказаної групи. Особистий добробут у стратегічній перспективі визначається максимізацією функції корисності, що може бути представлено моделлю 1.5:

$$E_t \sum_{t=0}^{\infty} \gamma^t U(c_t, hr_t) \rightarrow \max, \quad (1.5)$$

де E_t – оператор доступності інформації у період t ; $\gamma \in (0, 1)$ – дисконт-фактор, що детермінує споживчі переваги у період t ; U – індекс індивідуальної корисності (*utility*) у період t ; c_t – обсяг індивідуального споживання (*consume*) у період t ; hr_t – обсяг затрат персонального соціально-трудового ресурсу (*human resource*), зокрема інтелектуального, у період t .

Згідно моделі 1.5 в контексті забезпечення демографічної стійкості

доцільним є пошук оптимального динамічного балансу між обсягами споживання різнорідних благ та витрат індивідом ресурсів. З позицій системного підходу демографічна стійкість підтримується шляхом послідовної координації індивідуальних інтересів економічних агентів у середньо- та довгостроковій перспективі. Прикладні механізми досягнення іменованого вище стану включають публічні гарантії щодо верховенства права, пріоритету громадської безпеки, економічної свободи, обґрунтованого соціального забезпечення й фінансової інклюзії, охорони здоров'я і довкілля, сприяння інститутам освіти, культури, фізичного та духовного розвитку. Індикатором демографічної стійкості є приріст інтелектуального потенціалу економіки, що забезпечується шляхом елімінації конфліктів між її агентами, пошуку консенсусу щодо розподілу / перерозподілу суспільного продукту.

Систематизація детермінант демографічної стійкості є первинним етапом розробки державної економічної стратегії, що передбачає ідентифікацію ролі суспільно-політичних інститутів у господарському житті. Надособистісні цілі та інтереси концентровано репрезентуються органами центральної влади і місцевого самоврядування, що реалізують власні та делеговані повноваження від імені певної соціальної групи (народу країни чи мешканців територіальної громади). Економіко-демографічний вимір суспільної онтології зумовлює необхідність аналізу відповідних чинників з позицій триелементної композиційної структури, що включає множину формальних, неформальних і звичаєво-традиційних інститутів. Системний підхід вивчення демографічної стійкості доповнюється інституційним.

Формальні інститути забезпечення демографічної стійкості суспільства представлені множиною національних нормативно-правових актів – конституцією, законами, постановами, указами, розпорядженнями, – які наділені властивостями імперативу, безадресності, універсальності та покликані підтримувати певний порядок і баланс в межах державного утворення. Їх генеральна задача полягає в забезпеченні справедливості між суб'єктами, що керуються власними інтересами. До цієї ж категорії доцільно

віднести положення та приписи міжнародного права у разі їх ратифікації й імплементації країною, демографічні процеси якої досліджуються, а також систему нормативних документів локального та регіонального значення. Такі інститути є результатом еволюції традиційно-звичаєвого права, їм властива суб'єктивність: вони можуть змінюватися із врахуванням часових лагів та інерційності системи, залежно від волі суспільства, в т. ч. концентрованих соціоекономічних інтересів політичних еліт.

Неформальні інститути являють собою частину традиційно-звичаєвих норм поведінки, що з різних причин не отримали законодавчого закріплення, проте є загальновизнаними, чинять універсальний, стійкий та прогнозований вплив на громадське життя. До їх числа слід віднести, наприклад, культуру господарювання, економічну ментальність, загальний характер та рівень свідомого ставлення індивіда до оточуючого середовища. Національна економічна свідомість перманентно протистоїть нігілізму, який становить загрозу існуванню суспільства, зменшуючи його продуктивний потенціал та порушуючи демографічну стійкість.

Звичаєво-традиційний компонент інституційного буття представлений найзагальнішими моделями поведінки, що чинять опосередковано-відчутний вплив на тип та масштаби виробництва. Наприклад, крайній традиціоналізм, відчутна секуляризація або ж переважно світська громадська свідомість детермінують характер відтворювального процесу, розширюючи його межі або накладаючи інституційні рестрикції. Ця складова соціально-демографічних процесів імпліцитно представлена як на макро-, так і на мікрорівні. Наприклад, корпоративна та бізнес-культура у якості конкретно-історичного прояву підприємницького середовища відчутно впливають на структуру й динаміку ринку праці, сприяють раціональному розподілу індивідуальних переваг кваліфікованого персоналу стосовно проживання й працевлаштування, обумовлюють трудову міграцію.

Засоби цілеспрямованого впливу органів державної влади та місцевого самоврядування на поведінку суспільства, а також будь-які форми свідомої

самоорганізації останнього, що дозволяють планувати, корегувати та своєчасно модифікувати його структуру в контексті соціальної стратифікації, репрезентують *інституційний інструментарій* забезпечення демографічної стійкості. Інструменти можуть мати один або декілька функціональних режимів, виступаючи в такому разі то стимулом, то обмеженням поперемінно. Якщо інструмент має лише один операційний модус, його слід розглядати у якості *інституційного важеля*. Сукупність інструментів і важелів, які комплексно та систематично використовуються суб'єктами соціально-економічних відносин, інкорпорується в *інституційні механізми*.

Пропонуючи на початку 1920-х років неокласичний концепт добробуту у якості максимального блага для щонайбільшої частини суспільства, кембриджський професор Артур Сесіл Пігу дослідив логічний ланцюжок: дохід → благо → добробут [256]. Автор довів, що характер первинного розподілу та подальшої редистрибуції національного продукту загалом детермінує економічну поведінку населення. За сучасних умов механічні і природні зрушення у демографії є також наслідками розподільчої та перерозподільчої політик. Структура і масштаб виробництва суттєво прямо впливають на громадський добробут, однак існує чимало інституційних механізмів та інструментів опосередкованої дії, що забезпечують демографічну стійкість. А. Пігу розглядав економічний та неекономічний компоненти добробуту, пов'язуючи останній із одержанням населенням т. з. «неекономічних сатисфакцій» (*non-economic satisfactions*), перелік та склад яких ним визначено не було, що створило підґрунтя для подальшого пошуку. Пігівіанська сатисфакція (*Pigovian satisfaction*) може розглядатися у якості інституційного важеля забезпечення демографічної стійкості.

Американські професори Джеймс Тобін і Уільям Нордхаус у 1972 році запропонували експериментальну методологію визначення та кількісного оцінювання суспільно-економічного добробуту на основі моделі *Measure of Economic Welfare (MEW)* [249]. Їх ідея полягала у конвергенції неокласичних положень з інституціональним підходом і стала революційною в контексті

ідентифікації економічного розвитку, дозволяючи детермінувати специфічні фактори забезпечення системної стійкості. Хоча безпосередній перелік чинників сприяння розвитку є апріорі відкритим, до числа універсальних детермінант росту зазвичай відносять підтримку належного стану екології, вартість вивільнення часу, масштаб та характер невідприємницької економічної активності тощо.

Враховуючи об'єктивну взаємообумовленість економічного зростання, добробуту й демографічної стійкості, системний і інституційний підходи доповнюються *діалектичним*. Починаючи з середини 1920-х років навіть у неокласичних економічних теоріях сформулювалася ідея раціонального поєднання ліберальної саморегуляції діяльності економічних агентів із державним впливом на перебіг господарських процесів. Емпіричний досвід низки країн з розвиненими та емерджентними економіками доводить неприйнятність повної елімінації державного регулювання господарських процесів. Роль публічних інституцій здебільшого полягає у встановленні оптимальних правил взаємодії суб'єктів господарювання, які таким чином можуть максимізувати індивідуальні вигоди. Це призводить до нормалізації процесів природного та механічного руху населення, а також до поступової оптимізації демографічної структури та досягнення еталону стійкості.

Генеральна сукупність інституційних інструментів та механізмів забезпечення демографічної стійкості стимулює суспільне виробництво. Середовище реалізації національної економічної політики включає й систему обмежень, що розбалансовують відтворювальний механізм, спричиняють регрес і стагнацію. В контексті феномену економіки знань індивіда доцільно розглядати у якості носія робочої сили та людського інтелектуального капіталу. Поглиблений аналіз інституційного середовища реалізації національної економічної і соціально-демографічної політик слід виконувати із використанням трансформованої виробничої функції 1.2, побудованої на основі моделі Кобба–Дугласа (1.6):

$$GDP_i = A_i * (L_i + H_i)^\alpha * K_i^\beta, \quad (1.6)$$

де GDP_i – внутрішній валовий продукт (*gross domestic product*) i -ої країни; A_τ – сукупна факторна продуктивність (*total factor productivity*) або технологічний коефіцієнт, що залежить від рівня виробничої культури та технічного устрою держави у час τ ; L_i – затрати робочої сили (*labor*) i -ої країни; H_i – затрати людського інтелектуального капіталу (*human intellectual capital*) i -ої країни; K_i – затрати фізичного капіталу (*capital*) i -ої країни; α – коефіцієнт еластичності обсягу ВВП за факторами робочої сили та людського інтелектуального капіталу; β – коефіцієнт еластичності обсягу ВВП за фактором фізичного капіталу.

Демографічну стійкість слід оцінювати на основі системи (сукупності) взаємопов'язаних детермінант. На практиці евалюація кількісно-якісного впливу демографічних трансформацій суспільства на динаміку виробництва здійснюється окремо за природними та механічними процесами. Однак вони відбуваються одночасно й паралельно, а тому оптимальне сальдо міграції у розрізі статевовікової та освітньо-професійної структур може виступати частковим компенсатором процесів депопуляції у перспективі.

Пол Самуельсон запропонував дискусійну «теорему серендипності» (*Serendipity Theorem*), згідно якої стійке зростання економіки визначається виключно поєднанням достатньої децентралізації та оптимального природного приросту населення [264]. Коментуючи тезу, Алан Дірдорфф довів, що це твердження є частковим, оскільки не завжди можливо визначити оптимальний рівень природного приросту, що забезпечуватиме максимізацію індивідуальної корисності агента, який репрезентує суспільство [187].

У певний дискретний момент часу вплив природної динаміки дуально детермінується: а) коефіцієнтом демографічного навантаження – кількістю економічно неактивного населення, що припадає на одну економічно активну особу; б) обсягом індивідуального доходу, який внаслідок розподільчих та редистрибутивних процесів витрачає одна економічно активна особа на утримання економічно неактивного населення. У динаміці обидва показники поступово оптимізуються за критерієм мінімуму, що призводить до

максимізації корисності та росту індивідуального споживання, поліпшуючи його структуру, й може розглядатися у якості передумови демографічної стійкості. Однак це твердження потребує кількох уточнень. По-перше, за апроксимованою методикою економічно неактивними визнаються особи віком до 15 та понад 65 років. При цьому господарська діяльність населення старшого віку певною мірою компенсує економічну пасивність осіб, що досягли 15-річного віку, але не приступили до виробництва суспільного продукту. По-друге, зростання середньої очікуваної тривалості життя неминуче призводить до збільшення чисельності населення віком понад 65 років. Категорія демографічної стійкості дає змогу аналізувати динаміку суспільства в контексті перманентної зміни чисельності населення, коли природний та механічний рух населення виступають діалектичними компенсаторами, парадоксально поєднуючи властивості комплементарності та субститарності. Модель 1.7 репрезентує сукупний вплив динаміки демографічного навантаження, розподілу доходів та міграції трудових ресурсів на демографічну стійкість суспільства.

$$\left. \begin{aligned} Ddr &= \frac{IAP}{EAP} \rightarrow \min \\ Idr &= \frac{IE_{pc}}{I_{pc}} \rightarrow \min \end{aligned} \right\} \Rightarrow DS \Leftarrow MLdr \rightarrow opt = \left\{ \begin{aligned} ILdr &= \frac{IL}{P} \rightarrow \max \\ ELdr &= \frac{EL}{P} \rightarrow \min \end{aligned} \right. \quad (1.7)$$

де DS – демографічна стійкість (*demographic sustainability*); Ddr – коефіцієнт демографічного навантаження (*demographic dependency ratio*); IAP – чисельність економічно неактивного населення (*economically inactive population*); EAP – чисельність економічно активного населення (*economically active population*); Idr – коефіцієнт розподілу доходів економічно активного населення (*income dependency ratio*); IE_{pc} – сума індивідуального доходу, що витрачається економічно активною особою на утримання економічно неактивного населення (*amount of per-capita income spent on economically inactive population*); I_{pc} – індивідуальний дохід економічно активної особи (*per-capita income*); $MLdr$ – коефіцієнт міграції робочої сили (*migrant labor dependency ratio*); P – загальна чисельність населення (*population*); $ILdr$ –

коефіцієнт імміграції робочої сили (*immigrant labor dependency ratio*); *IL* – чисельність іммігрантів, що відносяться до економічно активного населення (*immigrant labor resource*); *ELdr* – коефіцієнт еміграції робочої сили (*emigrant labor dependency ratio*); *EL* – чисельність емігрантів, що відносяться до економічно активного населення (*emigrant labor resource*).

Якщо з позиції глобальної економіки демографічна стійкість видається доволі абстрактною категорією, то на макро-, мезо- і мікрорівні існують специфічні інструменти та механізми її забезпечення. Застосування владними інституціями в межах їх компетенції і юрисдикції інструментарію фінансової, монетарної, соціальної, інноваційно-інвестиційної політик чітко детермінує макроекономічні основи демографічної стійкості. Її операторами на мікрорівні виступають домогосподарства та підприємства як первинні ланки економіки. Діалектичний розгляд активностей зазначених вище агентів в контексті забезпечення демографічної стійкості є умовою формування оптимальної національної економічної стратегії.

Функціонування інституційних механізмів, інструментів та важелів демографічної стійкості відбувається з дотриманням загальних і специфічних принципів. До першої з названих груп відносять наукову обґрунтованість, універсальність, економічну ефективність, багатомірність і комплексність. Специфічні представлені фінансовою інклюзією населення, узгодженням індивідуальних й колективних інтересів, соціальними справедливостю, солідарністю та відповідальністю, соціальним партнерством у формі трипартизму. Умовами успішного оперування інструментами і важелями забезпечення демографічної стійкості є: верховенство права та розгалужена система інституцій громадянського суспільства; дуалізм економічної свободи і порядку; посилення конкуренції; вдосконалення комунікацій; глобалізація; пріоритет ресурсозбереження; інтелектуалізація й інформатизація відносин; – універсальність демографічних зрушень; економічна циклічність.

Механізми, інструменти і важелі забезпечення демографічної стійкості у довгостроковій перспективі передбачають свідоме ціннісно-орієнтоване

застосування. В такому разі виникає позитивний статично значущий синергетичний ефект. Останній, попри широке висвітлення в спеціалізованій літературі, не знайшов однозначного вираження. Якщо свідоме застосування інституційного інструментарію індукує позитивні зміни у досліджуваній системі, які не можуть бути прямо пов'язані з жодним її елементом окремо, виникає позитивний синергізм. Досі практично не досліджено аспекти негативного та нейтрального синергізму, що, на нашу думку, потребує уточнення і включення до теорії розвитку соціально-економічних систем.

Якщо припустити існування динамічної системи $A(a_1; a_2; \dots; a_n)$, що має сукупний потенціал $P(A) = B$ і складається з певної скінченної кількості n ($n \in N$) умовно дискретних елементів a_i , кожен із яких характеризується потенціалом $P(a_i) = b_i$, то сукупний потенціал системи відрізняється від арифметичної суми потенціалів її елементів на величину суми потенціалів емерджентних зв'язків b'_j , що відображено в моделі (1.8):

$$P(A) = B \neq \sum_{i=1}^n b_i; \quad (1.8)$$

$$P(A) = B = \sum_{i=1}^n b_i + \sum_{j=1}^m b'_j = \sum_{i=1}^n b_i \pm \left| \sum_{j=1}^m b'_j \right| = \begin{cases} \sum_{i=1}^n b_i - \left| \sum_{j=1}^m b'_j \right|, & \text{при } \sum_{j=1}^m b'_j < 0; \\ \sum_{i=1}^n b_i, & \text{при } \sum_{j=1}^m b'_j = 0; \\ \sum_{i=1}^n b_i + \left| \sum_{j=1}^m b'_j \right|, & \text{при } \sum_{j=1}^m b'_j > 0; \end{cases}$$

де $P(A)$ – потенціал системи; i – порядковий номер елемента системи; j – порядковий номер емерджентного зв'язку; n ($n \in N$) – кількість елементів системи; m ($m \in N$) – кількість емерджентних зв'язків.

Потенціал емерджентних зв'язків, що детермінують властивості конкретної системи і за інших умов не притаманні жодному з її елементів окремо, здатний чинити стимулюючий, нейтральний чи дестимулюючий вплив. Тому синергетичний ефект може набувати позитивного, нульового чи негативного значення. Доцільним є діалектичний підхід щодо виконання задач управління системами на мікро-, мезо- та макрорівні в контексті демографічної стійкості і суспільної відповідальності публічних інституцій та економічних агентів, що дозволить максимізувати корисну синергію.

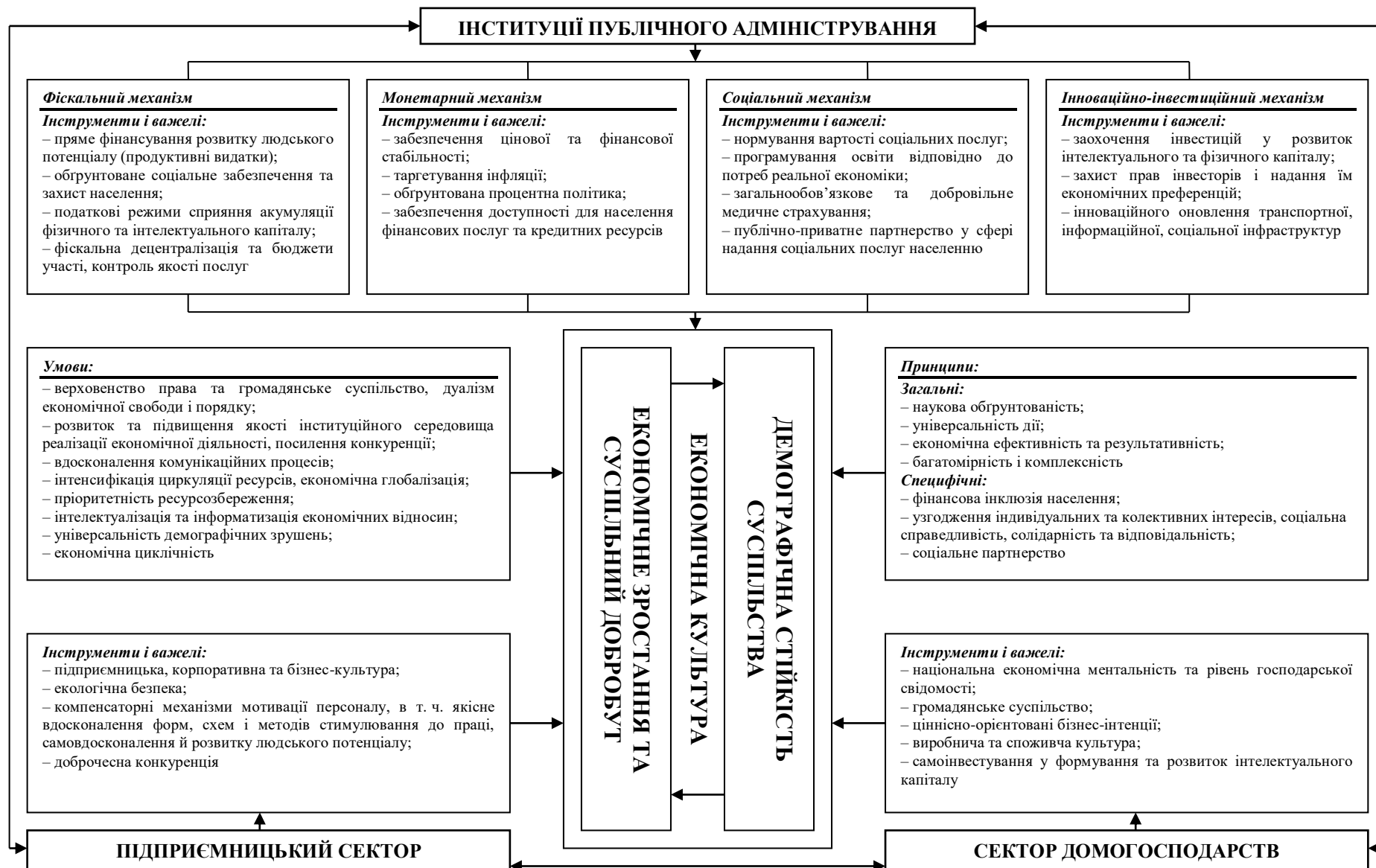

Рис. 1.5. Структурно-логічна модель інституційних механізмів та інструментів забезпечення демографічної стійкості

Джерело: авторська розробка

Узагальнений результат аналізу синергетичний зв'язків та емерджентних потенціалів взаємодії інституційних механізмів і інструментів забезпечення демографічної стійкості представлено на рис. 1.5.

Чимало детермінант демографічної стійкості залежить від парадигми реалізованої фіскальної політики та функціонального профілю фінансового механізму, якості публічного управління, ступеню відкритості економіки, флексабільності трудового і міграційного законодавства. Попри домінування у вітчизняному дискурсі позиції щодо існування статистично значущого прямого позитивного зв'язку між результатами реалізації заходів бюджетно-податкового стимулювання, темпами економічного зростання і рівнем добробуту, вказаний концепт вимагає критичного переосмислення.

З огляду на фактичну структуру і реальну / потенційну продуктивну спроможність, суспільство доцільно розподіляти на дві неспівставні за потенціалом і запитами страти: економічно активну та неактивну. Обидві страти формують споживчий попит, однак неоднаково беруть участь у процесах суспільного відтворення. За умов ригідної закритої економіки та моністичного домінування неприватної власності на засоби виробництва господарська активність населення визначається, переважно, множиною соціально-трудова відносин найму. За розвитку інституту приватної власності і подальшої інтенсифікації процесів глобалізації вказаний параметр детермінується швидкістю циркуляції будь-яких ресурсів, в т. ч. товарно-матеріальних, фінансових та інтелектуальних.

Фіскальний патерналізм, успадкований від планової системи, без адекватного інституційного супроводу породжує стійку ілюзію досяжності цільового стану шляхом одночасного збільшення соціальних стандартів – необґрунтованого нарощування масштабів перерозподілу суспільного продукту через видаткову складову бюджету – та мінімізації втручання державних інституцій у редистрибуційні процеси, максимальної податкової лібералізації. Такий стан конфігурації бюджетного простору є недосяжним, проте регулярно служить у якості електоральних обіцянок та виступає

причиною фінансових шоків, внаслідок неспроможності виконати останні. Емпіричний досвід провадження заходів фіскального регулювання свідчить, що високі вагові параметри публічних видатків соціального спрямування у ВВП стійко асоціюються зі значним податковим навантаженням, існуванням системи рестрикцій щодо легальної прибуткової реалізації бізнес-ініціатив.

Бюджетні інструменти, зокрема соціальні виплати, чинять доволі неоднозначний вплив на економічну поведінку, обумовлюючи, зокрема, репродуктивну та міграційну динаміку суспільства. Існує два полярні неприйнятні сценарії реалізації фіскальної політики: а) режим максимальної елімінації ролі публічних інституцій у якості регулятора господарського розвитку, що поглиблює індуковані ринком економічну нерівність, майнове розшарування та соціально-політичне напруження; б) «компенсація» коштом бюджету і спеціалізованих фондів соціального страхування більшості ризикових економічних ініціатив, що у середньостроковій перспективі призводить до звуження масштабів суспільно-відтворювального процесу через зростання рівня природного безробіття.

Роль бюджету як регулятора економічного розвитку та забезпечення демографічної стійкості є предметом численних публікацій зарубіжних та вітчизняних вчених. В 1990-ті роки професори Роберт Дж. Барро та Хав'єр Сала-і-Мартін обґрунтували доцільність перегляду філософії формування публічних видатків на основі визначення взаємозв'язку між темпами їх зростання / скорочення і відповідною динамікою суспільного виробництва [152–155]. Автори запропонували категорію продуктивних видатків, чие відносне зростання призводить до суттєвого збільшення масштабу продукування ВВП. Частина видатків, відносне зростання якої чинить нейтральний або негативний вплив на динаміку основних макроекономічних показників, була ідентифікована у якості непродуктивної. Стратегічну задачу ціннісно-орієнтованої фіскальної політики ототожнено із діяльністю щодо поступового зменшення питомої ваги непродуктивної складової видатків.

Аналогічної позиції дотримуються й окремі вітчизняні науковці,

наголошуючи на необхідності обачної імплементації зарубіжного досвіду та градуального переходу до нової моделі бюджетування: в альтернативному випадку потенційно загостряться соціально-демографічні проблеми, зокрема у формі масштабної еміграції за умов лібералізації руху трудових ресурсів [178]. Органи державної влади та місцевого самоврядування повинні продукувати у достатньому обсязі та з дотриманням вимог якості конкурентоспроможні соціальні блага та послуги, що переконуватиме і стимулюватиме населення до здійснення соціально-трудової діяльності у межах відповідної юрисдикції.

Забезпечення демографічної стійкості суспільства через вдосконалення моделей фінансування соціального сектору економіки передбачає стратегічні зміни у сферах, що традиційно асоціюються зі збільшенням людського потенціалу. Наприклад, у міжнародній оцінній практиці використовується індекс розвитку людини (*Human Development Index, HDI*), що розраховується на основі трьох параметрів, два з яких – індекси очікуваної тривалості життя (*Life Expectancy Index, LEI*) та освіченості (*Education Index, EI*) – прямо залежать від характеру провадженої в країні фіскальної політики. З одного боку, державна монополія із надання медичних та освітніх послуг, що у якості компоненту фінансового патерналізму властива переважно командно-адміністративним системам, у довгостроковій перспективі призводить до відчутного зниження якості продукту соціальної сфери, його хронічної неконкурентоспроможності, зокрема невідповідності державного замовлення на підготовку фахівців закладами професійно-технічної та вищої освіти і попиту на ринку праці. З іншого боку, забезпечення низки базисних соціальних потреб є статутною функцією мережі бюджетних установ; позитивний природний приріст населення та скорочення темпів еміграції очікується в разі експліцитно результативної та продуктивної їх діяльності.

Основними бюджетними інструментами забезпечення довгострокової демографічної стійкості є продуктивні видатки. Їх здійснення безпосередньо реалізується через *соціальний інституційний механізм* економічної політики.

Залежно від фази господарського циклу важливого значення можуть набувати бюджетні соціальні стандарти та гарантії як інструменти прямого впливу на демографічну стійкість, проте їх основна роль полягає в елімінації критичної майнової нерівності, забезпеченні життєво необхідного базису для найменш захищених верств населення. На фазах піднесення роль вказаного інституційного інструментарію мінімізується, а необачне його застосування призводитиме лише до зниження темпів економічного зростання.

Фінансовою базою функціонування публічного сектору, що детермінує поведінку та демографічну динаміку населення, є доходи бюджету, в першу чергу – податкові надходження. Недосконала структурна композиція фіскального регулювання спонукає економічно активне населення до реалізації кількох сценаріїв, що негативно впливають на демографічну стійкість, проявляючись у формі безпосередньої міграції та переміщення мобільної складової капіталу, а також спроб уникнення та ухиляння від оподаткування, тінізації діяльності тощо.

Чарльз Тібу на основі аналізу фіскального регулювання розвитку у країнах високим ступенем фінансової автономії ще в середині 1950-х років у контексті податкової конкуренції між юрисдикціями сформулював гіпотезу «голосування ногами» (*foot voting*) [280]. Ступінь економічної інтеграції між державами з розвиненими та емерджентними економіками з того часу змінився, зумовлюючи необхідність здійснення компаративного аналізу на міжнаціональному рівні, що дозволило виявити дві тенденції: з одного боку, посилення потенційних можливостей щодо раціональної алокації ресурсів і максимізації індивідуальних вигод суб'єктів господарювання, з іншого – значне збільшення ризиків деструкції соціально-демографічної структури (внаслідок масової еміграції економічно активного висококваліфікованого населення) партикулярного суспільства у глобалізованому світі.

Опосередкований вплив на демографічну стійкість має *інструментарій податкового регулювання*, ступінь використання якого корелює із рівнем економічної активності населення. Необґрунтоване зростання податкового

навантаження у поєднанні з незмінною якістю надаваних бюджетним сектором публічних послуг призводить до скорочення легальної ділової активності, тінізації економіки. Застосування пільгових фіскальних режимів хоч і поживає бізнес-цикли, не може розглядатися у якості інструментарію перманентної дії: ревіталізація підприємницького сектору є підставою для переходу до загальних податкових режимів із метою захисту доброчесної конкуренції та недопущення зловживання економічними агентами своїм ринковим становищем.

Важливим інструментом універсальної дії є делегування частини бюджетно-податкових повноважень органами центральної виконавчої влади самоврядним локальним інституціям у контексті децентралізації. Характер впливу останньої на економічне зростання є неоднозначним, особливо з врахуванням вихідного стану країни на момент ініціювання фіскальної автономізації регіонів та якості інституційного супроводу публічних фінансів. З позицій біхевіоральної економіки мешканці територіальної громади зацікавлені у посиленні транспарентності системи місцевих бюджетів та реалізації принципу субсидіарності, що стає можливим через децентралізацію. Збільшення обсягу економічних і неекономічних пігувіанських сатисфакцій, одержуваних мешканцями адміністративних одиниць через фіскальну автономізацію індукує оптимізацію структури населення відповідного утворення, автоматично забезпечуючи демографічну стійкість у середньостроковій перспективі.

Тактичні та оперативні інституційні механізми, інструменти й важелі фіскального забезпечення демографічної стійкості об'єднують сукупність заходів раціональної корекції звичайної поведінки економічних агентів. За результатами емпіричних досліджень, чутливість останніх до застосування специфічного інструментарію та різких змін у режимах функціонування механізмів податкової політики є високою. Забезпечення демографічної стійкості видається можливим виключно на стратегічній основі, оскільки, процеси руху населення є інерційними. Крім того динаміка питомої ваги

економічно активної частини у загальній структурі суспільства може бути приблизно запрограмована лише з урахуванням: 1) 15-річного лагового ефекту для природного руху; 2) сальдо механічного руху у розрізі статево-вікових та освітньо-кваліфікаційних характеристик мігрантів.

В загальному випадку задачами редистрибуційної політики із метою забезпечення демографічної стійкості мають виступати: – раціональне та обґрунтоване пряме фінансування розвитку людського потенціалу, в т. ч. шляхом оптимізації механізму фінансування бюджетних закладів охорони здоров'я, освіти, науки, культури; – соціальне забезпечення та захист населення; – активне заохочення підприємницьких інтенцій, поліпшення інвестиційного клімату; – оптимальне застосування пільгових фіскальних режимів із метою сприяння перманентній акумуляції фізичного та інтелектуального капіталу; – продукування якісних конкурентоспроможних благ і надання послуг на основі новітніх підходів менеджменту і маркетингу; – перманентна актуалізація продуктового портфелю бюджетного сегменту економіки; – впровадження прогресивних методів виробництва благ і надання послуг, зокрема на засадах публічно-приватного партнерства.

Податковий режим та фактична продуктивність бюджетного сегменту економіки обумовлюють міграцію, певним компенсатором для них виступає *механізм монетарної політики*, спрямований на забезпечення цінової стабільності і раціональне регулювання кредитної активності. Репродуктивна та механічна динаміка населення країни безпосередньо залежать від суб'єктивної компаративної оцінки резидентами умов життя у ній та юрисдикціях, що є досяжними за поточного масштабу глобалізаційних процесів. Стратегічні заходи монетарного регулювання характеризуються більшими часовими лагами, у порівнянні з інституційним інструментарієм фіскальної політики. Досягнення цінової стабільності потребує здійснення макропруденційного нагляду, послідовної активності центрального банку протягом щонайменше 3-5-річного періоду, скоординованої з фінансовою циклічністю і пріоритетами розвитку [183]. При цьому мають дотримуватися

дуальні умови максимальної елімінації впливу політичного циклу на монетарне регулювання та послідовної координації з фіскальною політикою.

Негативне сальдо міграції і порушення оптимальної демографічної структури можуть бути поступово мінімізовані, якщо на стадії економічного росту активне населення внаслідок провадження стратегічного монетарного регулювання отримає гарантії щодо прийнятного рівня інфляції, а також доступ до кредитних ресурсів. *Неформальні інституційні механізми* в частині пропаганди родинних цінностей, патріотичного виховання, самоідентифікації особи у якості представника певного народу тощо можуть відіграти комплементарну роль в досягненні демографічної стійкості [252].

Інноваційно-інвестиційний механізм інституційного забезпечення та підтримки демографічної стійкості базується на координації публічних й індивідуальних господарських інтенцій у руслі реалізованих фіскальної та монетарної політик. Вказаний механізм детермінує споживчі та інвестиційні переваги економічних агентів. Досягнення цілей бюджетно-податкового та грошово-кредитного регулювання має індукувати позитивні зміни й у сфері вказаної політики, зокрема у формі: а) заохочення приватних, в т. ч. іноземних, інвестицій у прискорений розвиток людського потенціалу; б) інноваційного оновлення транспортної, інформаційної та соціальної інфраструктур тощо. Проявом демографічної стійкості у стратегічному вимірі є приріст вартості інтелектуального капіталу суспільства, суттєве удосконалення технологічного устрою, екологізація виробництва, розвиток інфраструктури. Життєдіяльність і економічна активність індивіда залежить від кількості та якості спожитих ним благ, інноваційне ж оновлення виробництва поліпшує обидва параметри, спонукає господарську активність.

Соціальний інституційний механізм демографічної стійкості охоплює широкий функціонал інструментів і важелів, зокрема щодо політики у сферах надання послуг публічного адміністрування, охорони громадського здоров'я, освіти, науки, фізичної та духовної культури [249]. Загальною стратегічною задачею трансформації вказаного сектору є посилення контролю якості

надаваних послуг і демонополізація. Результативність функціонування соціального сектору впливає на добробут та якість життя населення, визначає конкурентоспроможність національної економіки за умов глобалізації.

Охорона здоров'я виступає одночасно задачею і передумовою демографічної стійкості, критеріями якої є середня тривалість життя, рівні народжуваності, смертності, захворюваності [254]. Оскільки надання медичних послуг за умов конкурентної боротьби реалізується як профільними бюджетними установами, так і приватними медичними фірмами, принциповими з позицій забезпечення стійкості є нормативні стандартизація й детермінація лікувально-оздоровчих процедур і практик, використання ліцензування у якості безумовного превентивного інструменту. Бюджетне кошторисне фінансування установ медичної сфери за певних умов може виявитися обтяжливими для суспільства у співвідношенні «ціна – якість», тому перспективною видається практика диверсифікації джерел забезпечення закладів охорони здоров'я, зокрема на основі поєднання механізмів обов'язкового та добровільного страхування. Водночас не всі видатки на охорону здоров'я можна ідентифікувати у якості продуктивних, адже за недосконалого інституційного супроводу значна їх частина пов'язується не з наданням населенню допомоги, а, наприклад, з оплатою комунальних послуг.

Використання бюджетних ресурсів має здійснюватися виключно на засадах прозорості, громадського контролю ефективності, адресності надання та економності. Середня вартість медпослуг базисного переліку має бути кваліфіковано оцінена, а потреба в них профінансована бюджетним коштом. Решта ж повинна забезпечуватися коштом спеціалізованих фондів медичного страхування, а також за рахунок бізнес-сектору в рамках компенсаторних механізмів стимулювання й мотивації персоналу. Зниження захворюваності та збільшення тривалості життя у перспективі гарантує збереження працездатності, збільшує продуктивний потенціал суспільства, оптимізує його структуру. Досягнення демографічної стійкості на основі

поліпшення системи охорони здоров'я можливо за умов координації елементів економічної політики, високого рівня соціальної відповідальності бізнесу та активної пропаганди здорового способу життя.

Освітньо-компетентнісний потенціал є наслідком реалізації заходів менеджменту знань [257]. Знання наділені властивістю самопримноження, тому ендегенне зростання інтелектуального капіталу є теоретично необмеженим. Основними перевагами імплементації концепції менеджменту знань щодо забезпечення демографічної стійкості є: а) вищий освітньо-кваліфікаційний і компетентнісний рівень економічно активної страти населення традиційно асоціюється з більшою вартістю її інтелектуального ресурсу на ринку праці; це підвищує рівень номінальних (а за умов реалізації виважених монетарної та фіскальної політик – і реальних) доходів, а отже впливає на репродуктивну і міграційну динаміку; б) в процесі навчання особа здобуває не лише професійні знання і компетенції, а й формує певний тип світогляду, що сприяє раціоналізації структури одержуваних доходів в частині їх розподілу на споживання, заощадження та інвестиції, заохочує ресурсозбереження та дбайливе ставлення до навколишнього середовища.

Інструментарій освітньої політики визначає економічну поведінку всіх суспільних страт в межах концепції неперервного інтелектуального розвитку [205]. Для демографічної стійкості пріоритетне значення мають повна середня, вища та середня професійна освіта. Моністична патерналістська парадигма їх фінансування породжує хронічну невідповідність компетентнісного профілю суспільства запитам ринку, що індукує безробіття та інтенсифікує еміграцію населення. Часткове вирішення цієї проблеми можливе шляхом залучення приватного фінансування, що повинно розглядатися в якості довгострокових інвестицій у розвиток інтелектуального капіталу. У разі ініціювання бізнес-сектором адресної підготовки фахівців на базі бюджетних та / або приватних освітніх закладів із залученням грантового фінансування та реалізацією стипендіальних програм, очікувано виникатиме позитивний синергетичний ефект. Це має служити

підставою для одержання інвесторами преференцій, гарантованих органами центральної влади та місцевого самоврядування.

У бізнес-середовищі діють *компенсаційні механізми* забезпечення демографічної стійкості: роботодавці у різних формах відшкодовують персоналу витрати зусиль та робочої сили. Для емерджентних економік із помірним рівнем подушного доходу оплата праці є основним інструментом стимулювання трудової діяльності, відіграючи ключову роль у детермінації векторів та швидкості міграційних процесів, а отже й демографічної стійкості. Мінімальна заробітна плата належить до числа основних соціальних гарантій і регулюється державою; середня ж визначається динамічною кон'юнктурою ринку, якісним складом та продуктивністю ресурсів, технологічним устроєм, виробничою спеціалізацією, територіально-галузевою структурою економіки тощо.

Якщо середня заробітна плата в партитулярній країні значно нижча, ніж в державах із достатньо ліберальним міграційним законодавством, ймовірність зміни наймобільнішою стратою її населення місця здійснення трудової діяльності та податкової юрисдикції зростає. Це призводить до порушення стійкості досліджуваної системи. Реальне зростання заробітної плати обґрунтовується підвищенням результативності виробництва; інакше посилюються ризики розбалансування економіки та стрімкого розгортання інфляційної спіралі. Попри інституційну визначеність заробітної плати у якості інструменту забезпечення стійкості, індивідуальна фінансова стратегія підприємства, в т. ч. стосовно оплати праці, практично нейтральна щодо демографічної структури. Підвищення макроекономічної продуктивності виробництва є підставою і передумовою росту реальної заробітної плати.

Визнаючи домінантне значення прав та свобод особистості щодо вибору місця постійного проживання і безпосереднього здійснення трудової діяльності, а також масове поширення явищ аутсорсингу та аутстафу, слід наголосити на необхідності пошуку ефективних механізмів атракції населення, особливо його висококваліфікованого компетентного прошарку,

до працевлаштування в межах відповідного держутворення. Підвищення підприємницької культури як ендогенний фактор очікувано має сприяти посиленню позитивної синергії у сфері трудових відносин. Екзистенцію останньої в бізнесі слід розглядати у якості джерела іманентного синергізму, його характер вимагає проведення окремого дослідження.

Соціальний та економічний ефекти підприємницької діяльності визнані декларативно рівноцінними у більшості національних систем права (наприклад, відповідно до ст. 42 Господарського кодексу України), однак не викликає сумніву, що саме максимізація прибутку і збільшення ринкової капіталізації є рушійною силою, основною інтенцією власників капіталу, яка впливає на їх рішення щодо започаткування, здійснення, переорієнтування чи припинення діяльності в межах певної держави. Хоча окремі аспекти соціально-трудових відносин, зокрема стосовно нормування й дотримання загальних умов праці, виробничої безпеки тощо врегульовані законом, публічні інституції фактично позбавлені дієвих важелів впливу на економічних агентів щодо регулювання неформальної складової бізнесу [215].

Збільшення прямого державного регулювання видається недоцільним за умов посилення світових інтеграційних тенденцій, оскільки неминуче призводитиме до відтоку капіталу, що знайшло відображення у працях зарубіжних і вітчизняних економістів. Раціональні дерегуляція і лібералізація із одночасним вживанням заходів щодо посилення сумлінності бізнес-спільноти є імпліцитним стимулом підвищення підприємницької культури, а це із певним лагом має транзитивно відобразитися на уповільненні темпів еміграції висококваліфікованого персоналу, оптимізуючи пропорції та кон'юнктуру національного ринку праці. Позитивні зрушення на мікрорівні теоретично мають індукувати відповідні зміни макросередовища.

Серед заходів впорядкування мікроекономічного середовища можна виділити інноваційну оптимізацію системи оплати праці та матеріального заохочення персоналу, активне запровадження елементів прогресивної

корпоративної та бізнес-культури, що очікувано нейтралізуватиме вплив конфліктів в межах трудового колективу та сприятиме реалізації потенціалу підприємства. Розвиток економічної культури є акселератором емерджентних зв'язків у підприємництві, що збільшує потенціал мікросистеми. Поліпшення умов праці позитивно впливає на процес прийняття економічно активним населенням рішень щодо місця постійного проживання і здійснення трудової діяльності, сприяє демографічній стійкості за умов посилення глобалізації.

Отже, для досягнення стану демографічної стійкості економічні агенти бізнес-сегменту мають вирішити комплекс взаємопов'язаних питань щодо:

- а) загального підвищення ефективності фінансово-господарських процесів;
- б) раціоналізації компенсаційних механізмів, зокрема гідної оплати праці;
- в) посилення корпоративної та бізнес-культур;
- г) екологізації виробництва.

Необхідна комплексна та узгоджена дія інституціональних механізмів, інструментів і важелів, застосовуваних як інституціями публічного управління, так і мікроекономічними агентами.

1.3. Світовий досвід реалізації демографічної політики в умовах глобалізації

Характер і вектор державної демографічної політики визначається типом економічної системи, культурою господарювання, технологічним устроєм, композицією продуктивних сил. В більшості країн в широкому розумінні така політика включає два умовно автономні блоки складних інституційних механізмів й інструментів, що адресно спрямовуються на регулювання: а) природного руху населення; б) міграційних процесів (механічного руху). Вказані блоки в свою чергу потребують деталізації стратегічних регулятивних заходів щодо: – регулювання народжуваності та розвитку інституту сім'ї як первинної ланки суспільства; – поліпшення якості охорони здоров'я; скорочення смертності, стійкого зростання як середньої очікуваної, так і фактичної тривалості життя; – стабілізації швидкості та

оптимізації пропорцій міграційних процесів; – отримання демографічного дивіденду внаслідок елімінації негативних наслідків старіння населення. Оскільки продуктивний потенціал національних економік зазнає суттєвого впливу відповідних ендегенних та екзогенних чинників, досвід країн з розвинутою і трансформаційною економіками щодо регулювання множини соціально-демографічних процесів видається актуальним.

Для дослідження основних функціональних режимів та параметрів демографічної політики в умовах глобалізації нами сформовано вибірку з 45 відмінних за рівнем соціально-економічного розвитку країн, що включає групу розвинених держав ОСЕР, а також деякі емерджентні економіки, зокрема господарські системи Білорусі, Болгарії, Вірменії, Грузії, Казахстану, Литви, Російської Федерації, Румунії, Хорватії, які мають низку спільних з Україною початку 1990-х вихідних позицій за значущими демографічними і соціальними індикаторами. Доцільним та необхідним видається вивчення динаміки інтегрального показника – індексу людського розвитку (надалі – ІРЛ) за вибіркою, а також його компонентів, зокрема індексів освіченості, середньої тривалості життя та доходів населення (з урахуванням та без урахування суспільної нерівності).

За методологією ООН розрізняють 4 групи країн із дуже високим (1,000–0,800), високим (0,799–0,700), середнім (0,699–0,550) та низьким (до 0,549) індексом людського розвитку. В нашому дослідженні зупинимося на трьох динамічних характеристиках ІРЛ та його компонентів: а) середньому значенні за період 1990–2017 років; б) відносному зростанні за аналізований період; в) характеристиці загального тренду змін.

Середні значення ІРЛ та його складових за період 1990–2017 років за регіонами світу представлено у табл. 1.1. Групування країн виконано із врахуванням географічного розташування, регіональних особливостей та специфіки моделей національної економіки. Нами виділено 11 регіональних угруповань: 1) Австралія та Океанія (Австралія, Нова Зеландія); 2) Бенілюкс (Бельгія, Нідерланди, Люксембург); 3) Близький Схід (Туреччина, Ізраїль);

4) Західна Європа (Австрія, Франція, Німеччина, Ірландія, Швейцарія, Великобританія) 5) країни Балтії (Естонія, Латвія, Литва); 6) країни Скандинавії (Данія, Фінляндія, Ісландія, Норвегія, Швеція); 7) Південна Європа (Хорватія, Греція, Італія, Португалія, Словенія, Іспанія); 8) Південна та Центральна Америка (Чилі, Мексика); 9) Північна Америка (Канада, США); 10) Східна та Центральна Європа (Білорусь, Болгарія, Чехія, Угорщина, Польща, Румунія, Словаччина, Україна); 11) Азія (Вірменія, Грузія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Росія).

Враховуючи істотні регіональні особливості, було з'ясовано, що ІРЛ традиційно є дуже високим для країн Австралії та Океанії, Північної Америки, Скандинавії, Бенілюксу та загалом для Західної Європи, тоді як для інших виділених підгруп у вибірці вказаний показник був високим (див. табл. 1.1), в зв'язку з чим розмах варіації перебуває в межах 0,745 (Південна та Центральна Америка) – 0,891 (Австралія та Океанія). Аналогічне ранжирування характерне для індексу рівня освіти, що варіюється в межах 0,637–0,887. Індекс доходів за регіонами коливався в межах від 0,735 (Азія) до 0,926 (Бенілюкс). Водночас найвищий середній індекс тривалості життя виявився характерним для країн Австралії та Океанії (0,918), а найнижчий – для Азії (0,810), що також є дуже високим (табл. 1.1). Важливо розглянути національні особливості провадження соціально-демографічної політики.

Більшість країн вибірки стабільно включалися до двох найвищих страт за показником ІРЛ (дод. Г, табл. Г1). Так, лише Вірменія та Туреччина за усередненим індикатором впродовж всього періоду аналізу охарактеризовані в якості країн із середнім ІРЛ, що становив 0,675 та 0,679, відповідно. При цьому для Туреччини стійко спостерігалось феноменальне зростання індексу з 0,579 у 1990 році (що близько до граничного значення низького ІРЛ) до 0,791 у 2017 році (що наближається до мінімальної вимоги дуже високого значення ІРЛ). На початку аналізованого періоду середніми значеннями ІРЛ характеризувалися Мексика (0,650) та деякі емерджентні, зокрема постсоціалістичні економіки, в т. ч. Болгарія (0,694), Білорусь (0,657 у

1995 році), Грузія (0,673 у 2000 році), Казахстан (0,690), Хорватія (0,670). Однак наприкінці періоду ІРЛ у Болгарії (0,813), Білорусі (0,808), Казахстані (0,800) та Хорватії (0,831) ІРЛ досягнув дуже високого рівню.

Таблиця 1.1

**Індекс розвитку людини та його компоненти в окремих країнах із
розвиненою і транзитивною економікою у 1990–2017 роках**

Регіон	Індекс розвитку людини	Індекс доходів	Індекс рівня освіти	Індекс тривалості життя
Австралія та Океанія	0,891	0,867	0,887	0,918
Азія	0,763	0,731	0,748	0,810
Бенілюкс	0,873	0,926	0,797	0,905
Близький Схід	0,769	0,801	0,673	0,851
Західна Європа	0,869	0,898	0,805	0,909
Країни Балтії	0,780	0,770	0,777	0,795
Країни Скандинавії	0,884	0,906	0,836	0,912
Південна Європа	0,813	0,834	0,719	0,897
Південна та Центральна Америка	0,745	0,755	0,637	0,860
Північна Америка	0,889	0,909	0,858	0,902
Східна і Центральна Європа	0,764	0,744	0,741	0,807
Україна	0,706	0,636	0,737	0,751

Джерело: розраховано автором за даними Світового Банку [279]

Для групи країн з дуже високим середнім ІРЛ характерний стійкий висхідний тренд впродовж всього періоду аналізу. Причому для абсолютної більшості держав групи (Норвегія, Австралія, США, Швейцарія, Нідерланди, Канада, Німеччина, Бельгія, Японія) на початку аналізованого періоду ІРЛ суттєво перевищував 0,800. До вказаної групи у 1991 році приєдналися Данія, Австрія, у 1992 році – Великобританія, у 1993 році – Франція, у 1994 році – Фінляндія, у 1995 році – Італія, Іспанія, у 1997 році – Південна Корея, у 1998 році – Словенія, у 2001 році – Греція та Чехія. Для Норвегії та Австралії середнє значення індикатора перевищує 0,900 при стартових позиціях для 1990 року 0,850 та 0,866 відповідно. Також переважно зростаючу тенденцію ІРЛ мала і Туреччина.

Досліджуючи елементний склад ІРЛ, варто особливо зазначити, що при побудові результативного показника всі три складові індексу вважаються

наділеними однаковою питоною вагою, що призводить до специфічного трактування результату. Так, для Туреччини середній індекс рівня освіти (*education index*) низький – 0,525; для Румунії, Вірменії, Португалії, Хорватії, Мексики – середній (від 0,575 до 0,691); для низки центрально- та східноєвропейських країн, зокрема України, Чилі, Кореї, Японії – високий (від 0,700 до 0,797); дуже високий – для північноамериканських держав, країн Західної та Північної Європи, Ізраїлю, Словенії та Естонії (від 0,801 до 0,900) (див. дод. Г, табл. Г2). Високе значення середнього індексу рівня освіченості в Україні починаючи з 1998 року (0,708–0,794) автоматично зумовлює високий ІРЛ, хоча за іншими компонентами результативного показника наша держава належить до середньої групи, при чому впродовж 1990-х років спостерігалось стрімке скорочення ІРЛ (з 0,705 у 1990 році до 0,663 у 1997 році, що прямо суперечить тренду розвинених економік).

Середній індекс тривалості життя (*life expectancy index*) за вибіркою був високим для Вірменії, Грузії, Латвії, Литви, Туреччини, Білорусі, України, Російської Федерації та Казахстану (в межах від 0,708 до 0,799) (див. дод. Г, табл. Г3). Решта країн вибірки характеризувалася дуже високим середнім індексом тривалості життя, що склав у Швейцарії та Японії рекордні 0,933 та 0,949, відповідно.

Середній індекс доходів (*income index*) характеризувався широким розмахом варіації та високою волатильністю (див. дод. Г, табл. Г4). Для пострадянських Білорусі, Вірменії, Грузії та України він був середнім (коливаючись в межах від 0,567 до 0,698); для більшості постсоціалістичних держав, а також Мексики, Чилі і Туреччини – високим (від 0,713 у Болгарії до 0,791 в Угорщині). Решта країн вибірки характеризувалася високим індексом доходів в діапазонні від 0,818 (Південна Корея) до 0,970 (Люксембург). З числа постсоціалістичних держава дуже високим середнім індексом доходів характеризувалися Чехія (0,821) та Словенія (0,826), хоча для обох держав у першій половині 1990-х була характерна низхідна тенденція аналізованого показника.

Аналізуючи заходи державної демографічної стратегії щодо контролю народжуваності та інституціоналізації сімейних цінностей, варто зазначити, що для більшості аналізованих у вибірці країн рівень народжуваності, традиційно оцінюваний у демографії числом народжень дітей, що припадає на одну жінку репродуктивного віку, мав спадну тенденцію. Яка зазнавалося вище, при оцінці впливу народжуваності на інвестиційний та споживчий попит, а отже і на динаміку ВВП, за методикою МОП враховується окремо 15-річний лаг, необхідний для досягнення народженими стану економічної активності. Таким чином, в даній роботі проаналізовано два інтервали: 1) 1990–2017 роки (дод. Г, табл. Г5); 2) 1975–2002 роки (дод. Г, табл. Г6). У вибірці виділено три категорії держав відповідно із високим (понад 2,50), середнім (2,49–1,50) та низьким (до 1,49) рівнями народжуваності.

Узагальнені за виділеними вище регіонами соціально-демографічні показники представлено в табл. 1.2. За вибіркою смертність коливалася від 80,26 летальних випадків на 1 тис дорослого населення (Австралія і Океанія) до 195,48 випадків (країни Балтії). Рівень народжуваності варіював в межах від 1,37 (Південна Європа) до 2,68 (Близький Схід) народжень в розрахунку на одну жінку репродуктивного віку. Очікувана тривалість навчання становила від 13,15 (Південна та Центральна Америка) до 18,89 років (Австралія та Океанія). Найвища частка кваліфікованої робочої сили в структурі трудових ресурсів держав вибірки була характерною для Північної Америки (92,35 %), найнижча – для Південної та Центральної Америки (51,02 %). Найвищий офіційний рівень безробіття виявився характерним для Південної Європи (12,17 %), найнижчим – для Австралії та Океанії (5,71 %).

З'ясовано, що у часовому інтервалі 1975–2002 років лише Німеччина (1,45) та Італія (1,37) характеризувалися низьким рівнем народжуваності. Натомість висока народжуваність була характерна переважно для суспільств із високим рівнем релігійної свідомості, зокрема Мексики (3,84), Туреччини (3,48), Ізраїлю (3,04), Казахстану (2,67), Чилі (2,54). Для розвинених держав Європи, Північної Америки, Австралії та Океанії (як переважно

секуляризованих, так і з високим рівнем релігійної свідомості) аналізований середній показник коливався в межах від 2,41 (переважно католицька Ірландія) до 1,51 (достатньо секулярна Австрія).

Таблиця 1.2

Соціально-демографічні показники в окремих країнах із розвиненою і транзитивною економікою у 1990–2017 роках

Регіон	Рівень смертності (кількість смертей на 1000 осіб дорослого населення)	Рівень народжуваності (кількість дітей на одну жінку репродуктивного віку)	Очікувана тривалість навчання (років)	Кваліфікована робоча сила (% від загальних трудових ресурсів)	Рівень безробіття (% від загальних трудових ресурсів)
Австралія та Океанія	80,26	1,93	18,89	77,54	5,71
Бенілюкс	86,36	1,66	15,98	76,67	5,91
Близький Схід	104,18	2,68	13,51	62,34	8,82
Західна Європа	85,12	1,65	15,77	81,97	6,88
Країни Балтії	195,48	1,51	14,75	91,29	10,92
Країни Скандинавії	81,37	1,85	16,88	78,78	6,01
Південна Європа	93,14	1,37	15,01	68,70	12,17
Південна та Центральна Америка	116,92	2,35	13,15	51,02	5,77
Північна Америка	98,27	1,79	16,12	92,35	6,81
Східна і Центральна Європа	169,63	1,44	13,90	90,62	7,96
Азія	165,22	1,71	13,56	89,34	8,00
Україна	235,57	1,39	13,82	96,15	7,91

Джерело: розраховано автором за даними Світового Банку [279]

У часовому інтервалі 1990–2017 років ситуація змінилася кардинально. Високий рівень народжуваності зберігся лише в Ізраїлі (2,94) та Мексиці (2,65). Натомість до числа країн із низьким рівнем народжуваності додалися Хорватія, Швейцарія, Австрія, Португалія, Японія, Південна Корея, Греція, Іспанія та низка постсоціалістичних суспільств, зокрема Білорусь, Росія, Польща, Румунія, Чехія, Словаччина, Латвія, Болгарія та Україна.

Парадоксальним є факт, що впродовж наведеного вище часового інтервалу найменшим рівнем народжуваності характеризувалася католицька Іспанія (1,29), для якої властивий високий ступінь релігійної свідомості та інституційне закріплення відповідних сімейних цінностей. При цьому досліджуваний індикатор спадав у інтервалі 1990–1996 років з 1,36 до 1,14, а потім мав нестійку переважно зростаючу динаміку до 1,34. Для більшості розвинених країн вибірки рівень народжуваності впродовж періоду також змінювався хвилюподібно, спадаючи до другої половини 1990-х, а потім повільно зростаючи або зберігаючи досягнуте значення. Вказана тенденція може екзогенно бути зумовлена макроекономічною циклічністю за умов високої щільності зв'язку між економічними та демографічними змінними. Загалом зростаючий тренд рівня народжуваності виявився характерним лише для Ізраїлю, початкове і кінцеве значення аналізованого показника для інтервалу склало відповідно 2,82 та 3,11.

Інституційні заходи щодо пропаганди сімейних цінностей є важливим елементом національних економіко-демографічних стратегій. Однак рішення щодо створення родини, народження дітей приймається на мікрорівні і залежить не лише від універсальної державницької доктрини, а й від низки власне господарських факторів, зокрема якості розвитку ринкових інститутів, адекватності та адаптивності соціальної інфраструктури, ефективності й прозорості перерозподільчих процесів. Репродуктивна поведінка суспільства діалектично пов'язана з динамікою показника смертності.

Рівень смертності традиційно визначається окремо для обох статей кількістю летальних випадків на 1000 осіб дорослого населення. В даному дослідженні використано узагальнений показник, враховуючи статевовікові особливості населення країн вибірки впродовж 1990–2017 років (див. дод. Г, табл. Г7). Високою смертністю – понад 150 (подекуди й більше 200) смертей людей дорослого віку на 1000 осіб населення впродовж аналізованого періоду характеризувалися Росія, Казахстан, Україна, Білорусь, Грузія, Угорщина, Румунія та країни Балтії. Низькою смертністю впродовж

характеризувалися держави Західної та Північної Європи, Греція, Австралія, Нова Зеландія та Японія. Остання з переліку також продемонструвала рекордні значення середньої очікуваної тривалості життя.

Останній з названих показників прямо пов'язаний із загальною якістю медичного обслуговування, охорони здоров'я тощо, є надзвичайно важливим та традиційно враховується при визначенні індексів людського розвитку. Тобто корелює із блоком національних програм щодо розвитку людського потенціалу та досягнення стану демографічної стійкості.

Поглиблений аналіз змін вищевказаних індексів людського розвитку здійснюється із врахуванням майнової, гендерної та інших видів нерівностей населення, екологічних детермінант (зокрема, обсягу викидів діоксиду вуглецю), характеристик інноваційності та прогресивності застосовуваних технологій тощо. При дослідженні множинного взаємозв'язку соціально-демографічних та економічних характеристик нами було з'ясовано, що найважливішими у кожній з вказаних вище груп являються середня очікувана тривалість життя та обсяг ВВП на душу населення відповідно. Згідно запропонованої вище вибірки було вивчено взаємовплив вказаних параметрів, відображений на рис. 1.6.

Стійке зростання характеризується як кінцева та інтегральна мета макроекономічної політики у середньо- і довгостроковій перспективі. Більшість демографічних змінних традиційно інтегруються до програм і стратегій розвитку в якості основних показників, безвідносно загальної економічної парадигми. Фактична роль населення як джерела ендогенного стійкого зростання залишається досі не розкритою повноцінно. Визначені владними елітами, враховуючи їх попередні електоральні зобов'язання і множинні зв'язки між політичним та діловим циклами, деякі декларативні цілі у різних сферах суспільно-економічного життя (наприклад, демографії, публічних фінансів) можуть характеризуватися внутрішніми конфліктами і суттєво погіршувати загальний функціональний ефект системи. Враховуючи вказане, в даній роботі проведено комплексне економетричне дослідження

контрибуції як власне демографічних, так і недемографічних факторів в контексті економічного зростання.

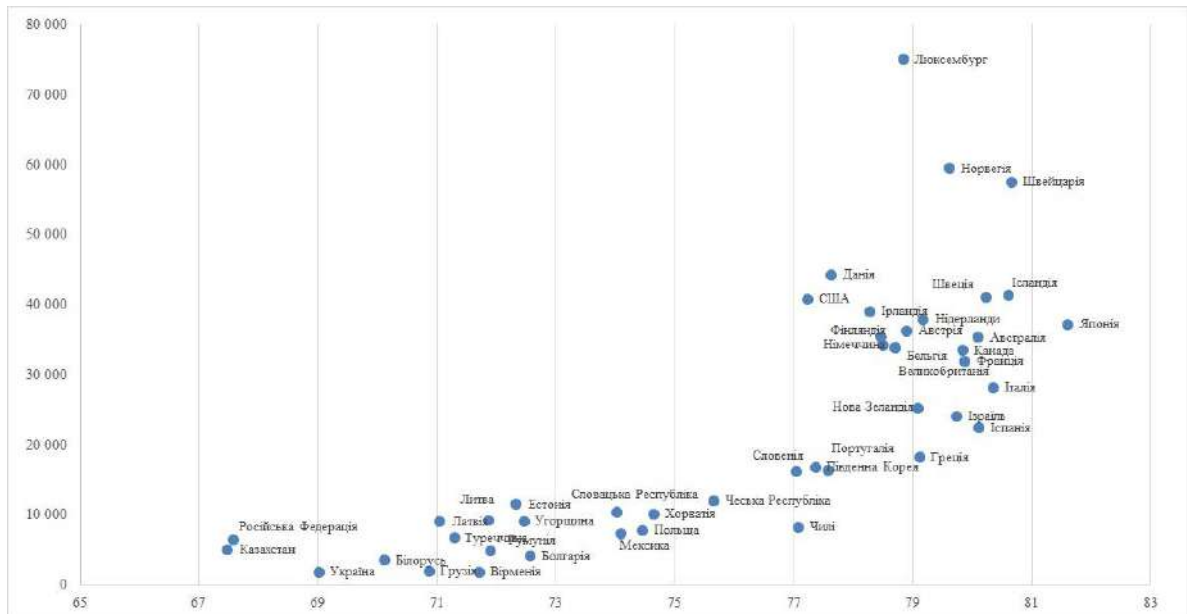

Рис. 1.6. Взаємозалежність середньої очікуваної тривалості життя при народженні та середнього ВВП на душу населення в окремих розвинених та емерджентних економіках впродовж періоду 1990–2017 років

Джерело: побудовано автором за даними Світового Банку [279]

М. Санчес-Ромеро, Р. Д. Лі і А. Персхавець [266] слушно зазначали, що суттєві відмінності в середній очікуваній тривалості життя спостерігаються не лише між різними країнами, але й всередині однієї – між її «високими» та «низькими» соціально-економічними стратами. Ця гіпотеза є надзвичайно важливою, коли аналізуються суспільства зі значною майновою нерівністю, що особливо властиво емерджентним економікам. У даному дослідженні індикатор тривалості життя та показник ВВП на душу населення розглядаються як універсальні характеристики певної нації безвідносно ступеню її майнового розшарування та економічної нерівності. На рис. 1.6 представлено взаємозв'язок між середнім ВВП на душу населення (в доларах США за поточним курсом) і середньою тривалістю життя при народженні (в роках) у вищезгаданій вибірці за період 1990–2017 років. Між обраними базовими показниками згідно результатів кореляційно-регресійного аналізу спостерігалася стійка взаємозалежність, що виявилася статистично значущою та досить міцною із нормованим коефіцієнтом детермінації $R^2 = 0,58$.

З огляду на розмах варіації емпіричних даних щодо середнього економічного зростання, вибірку доцільно розділили на три сукупності. До першої нами віднесено країни із середнім ВВП на душу населення нижче 12,5 тис доларів США, до другої – із середнім ВВП на душу населення від 12,5 до 37,5 тис доларів США, до третьої – із середнім ВВП на душу населення понад 37,5 тис доларів США за поточним курсом.

Переважає більшість країн пострадянського простору входять до першої сукупності через малоприятливі ендегенні соціально-економічні умови на початку 1990-х років. Також до цієї групи включено Чилі, Мексику і Туреччину. Протягом аналізованого періоду Словенія виявилася єдиною країною на постсоціалістичному просторі з достатньо високим середнім ВВП на душу населення, що склав 16 221,94 доларів США. Враховуючи вибірку, для країн першої групи також характерна найнижча середня тривалість життя: показник коливався в межах від 67,47 року в Казахстані до 75,64 року в Чехії. Середня тривалість життя в Словенії – 77,03 років – виявилася дещо нижчою, ніж відповідний показник для Чилі – 77,08 років. У другій та третій групах вказаний взаємозв'язок загалом мав аналогічний характер, проте його статистична щільність виявилася слабшою. Найвища середня тривалість життя при народженні спостерігалася в Японії – 81,60 років. Австралія, Італія та Іспанія (включені до другої сукупності), а також Ісландія, Швеція та Швейцарія (включені до третьої сукупності) характеризувалися перманентно зростаючою середньою тривалістю життя, що за досліджуваний період перевищувала 80,00 років. Водночас, Казахстан, Російська Федерація та Україна утворили групу країн з найнижчою середньою тривалістю життя – менше 70,00 років. Зазначена група характеризувалася також і найнижчим середнім ВВП на душу населення.

У вибірці для Люксембурга властивий надзвичайно високий середній ВВП на душу населення на рівні 75 070,34 доларів США. Згаданий індикатор для даної держави збільшився з 34 645,14 доларів США у 1990 році до 104 498,74 доларів США у 2017 році. Показник тривалості життя був також

високим та коливався відповідно від 75,01 до 82,69 років. Інформація щодо Люксембургу з вибірки не виключена, проте розглядається як екстерналія. Слід зазначити, що середньоквадратичне відхилення очікуваної тривалості життя при народженні становило 3,96 року, а ВВП на душу населення – 17 630,46 доларів США. За досліджуваний період загальна тривалість життя при народженні в більшості розвинених країн стійко зростала та досягла сучасних біологічних меж. Рівень ВВП на душу населення характеризувався значними флуктуаціями, що обумовлено типом економічної моделі.

У численних дослідженнях відзначено суттєвий вплив демографічних змінних на економічний розвиток. Д. Блум довів, що стійке зростання чисельності населення в більшості розвинених та емерджентних економіках спостерігається насамперед у прошарках непрацездатного віку: при збільшенні рівня народжуваності – для суспільної страти віком до 15 років; при зниженні смертності та подовженні середньої і фактичної тривалості життя – для суспільної страти віком понад 65 років. Цей факт негативно впливає на споживчу та інвестиційну поведінку, уповільнюючи економічне зростання. За емпіричними даними авторського дослідження ріст загальної чисельності населення у розвинених та емерджентних економіках чинить переважно негативний вплив на динаміку розвитку, що є наслідком відповідних зрушень у віковій структурі.

Для представленої вище вибірки країн з розвинутою та емерджентною економікою нами також розраховано взаємозалежність між середнім зростанням (скороченням) соціальної страти населення працездатного віку та середніми темпами приросту реального ВВП на душу населення (рис. 1.7).

Тенденцію до скорочення вказаної соціально-економічної страти в аналізованому періоді виявлено для країн Балтії, майже всіх пострадянських республік із вибірки (за виключенням Казахстану, де показник склав +0,51), а також Німеччини, Румунії, Угорщини, Хорватії і Японії. Причини зниження темпів приросту частки населення працездатного віку були різними. Зокрема в Німеччині (–0,05) і Японії (–0,41) через значно вищі показники середньої

очікуваної тривалості життя стрімко зростала соціально-економічна страта населення старшого віку на тлі зміни сімейної парадигми і скорочення народжуваності, характерної для заможних суспільств. У вибірці лише в Україні виявлено негативний середній показник економічного зростання, переважно через глибокий економічний спад 1990-х. Найвищі середні темпи зростання соціально-економічної страти населення працездатного віку виявлено в Ізраїлі, Мексиці, Туреччині, Люксембургу, Чилі, Ірландії. При чому ірландська економіка, внаслідок високоволатильної макроекономічної динаміки продемонструвала й високі темпи росту на рівні +4,48 %.

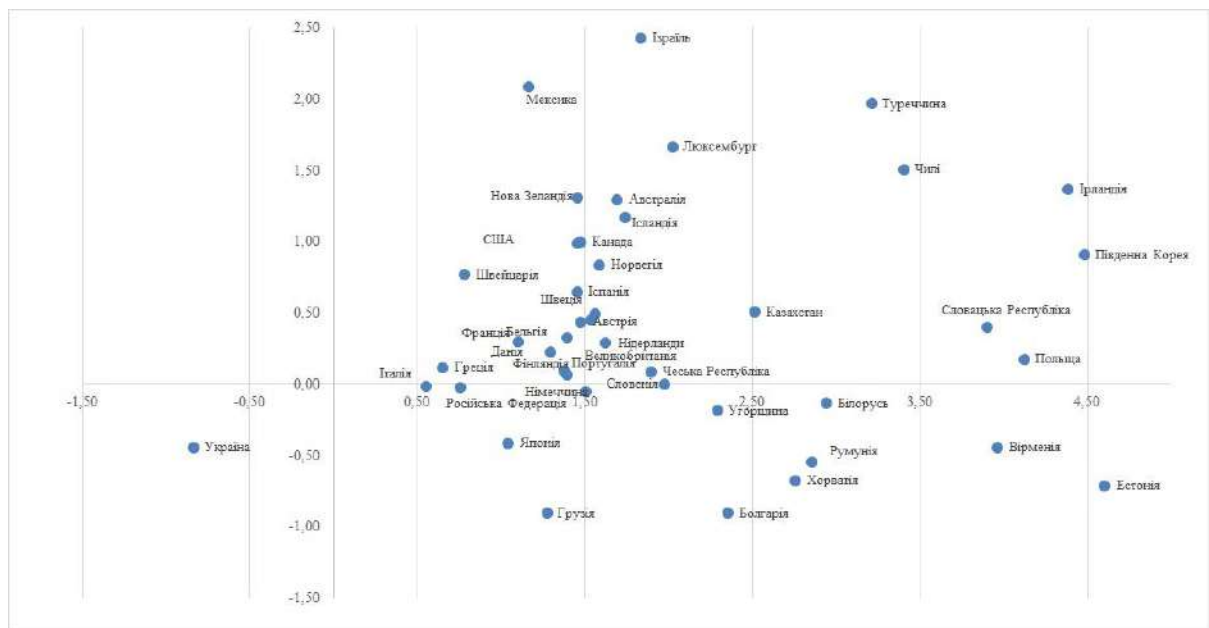

Рис. 1.7. Середні темпи зростання соціальної страти населення працездатного віку та приросту реального ВВП на душу населення в окремих країнах за період 1990–2017 років, %

Джерело: обчислено та побудовано автором за даними Світового Банку [279]

Освіта і культура у науковому дискурсі традиційно розглядаються у якості важливих інститутів формування професійних компетенцій та навиків, необхідних для перманентного створення продукту належної якості та у достатній кількості. Тому доцільним є вивчення компонентів демографічної стратегії розвинених та емерджентних держав в контексті забезпечення формування інтелектуальної складової людського потенціалу.

Середня очікувана тривалість навчання для населення країн вибірки коливалася впродовж періоду від 11,6 років (у Вірменії) до 19,8 років (в

Австралії) (дод. Д, табл. Д1). При цьому найменші значення (11,6–14,4 роки) індикатора були характерні для низки постсоціалістичних країн, зокрема й України (від 12,4 років у 1990 році до 15,0 років у 2017 році), латиноамериканських Мексики, Чилі, а також Люксембургу (вказаний показник зріс з 11,1 до 14,0 років, склавши 13,1 рік в середньому за період). Найвищою середньою очікуваною тривалістю навчання характеризувалися Ісландія (17,5 років), Нова Зеландія (18,0 років), Бельгія (18,1 років) та Австралія (19,8 років). При цьому Австралія – єдина держава де аналізований показник впродовж тривалих інтервалів часу (1997–2005 і 2011–2017 роки) стійко перевищував 20,0 років.

Варто зазначити, що для вказаного індикатора гендерний чинник має суттєве значення. Зокрема для жіночого населення (див. дод. Д, табл. Д2) скандинавських держав (Фінляндії, Норвегії, Швеції, Данії) середня очікувана тривалість навчання є вищою в порівнянні з чоловічим населенням (дод. Д, табл. Д3), складаючи від 17,2 до 17,7 років та від 15,6 до 17,2 років відповідно. Цей факт може бути опосередковано поясненим культурними інституційними традиціями та особливостями економічної поведінки населення відповідного регіону. Загалом для всіх країн вибірки характерним є переважно висхідний (проте нестійкий) тренд за даним соціально-демографічним індикатором. Водночас досліджуваний показник середньої тривалості навчання носить дещо механічний та умовний характер, оскільки враховуються кількісні, а не якісні показники. Сучасний освітній вектор в розвинених країнах спрямовується на конвергенцію академічної освіти та реального сектору економіки, посилення практичної складової для формування профілю відповідних компетенцій та компетентностей.

Якість освіти є інтегральною характеристикою навчального процесу, що залежить зокрема як від публічних видатків, так і від приватних витрат, здійснюваних суспільством для одержання відповідних теоретичних та прикладних знань. Впродовж аналізованого періоду можна виділити три групи держав за рівнем їх публічних видатків на освіту. Найнижча частка

відповідних видатків у ВВП в межах 2,6–4,4 % (дод. Е, табл. Е1) характерна для постсоціалістичних держав Центральної і Східної Європи, а також Центральної Азії, Латинської Америки, а також Люксембургу, Італії, Японії і Південної Кореї. Найвищими публічними видатками на освіту в межах 6,5–8,0 % за період характеризувалися Нова Зеландія та країни Скандинавії.

Формування базових освітніх і трудових компетентностей починається зі школи та навіть із дошкільного навчання, тому осердям національних демографічних стратегій більшості держав з розвинуеною та емерджентною економіками є комплекс заходів щодо поліпшення якості та підвищення доступності дошкільної, початкової та середньої освіти. Зокрема, за масштабом охоплення населення дошкільного віку відповідною освітою можна виділити країни із дуже високим – понад 85,0 % відповідного учбового контингенту – рівнем, зокрема постсоціалістичні Україну, Угорщину, Чехію, Словаччину, Білорусь, Естонію, а також найрозвиненіші економіки вибірки, крім Великобританії (де відповідний показник склав 79,0 %), США (68,0 %) та Канади (63,0 %); високим – від 84,0 % до 74,0 % – рівнем, зокрема постсоціалістичні країни, а також Мексику, Японію, Великобританію, Португалію; середнім – від 73,0 % до 53,0 % – рівнем, зокрема США, Канаду, Польщу, Грецію, Хорватію; низьким – до 52,0 % – рівнем, зокрема Казахстан, Грузію, Вірменію, а також Туреччину (дод. Ж, табл. Ж1). Щодо початкової освіти (дод. Ж, табл. Ж2), всі країни вибірки характеризуються дуже високим рівнем охоплення відповідного учбового контингенту, що становить від 95,0 %.

Повна середня освіта розглядається у якості базової основи здійснення ціннісно-орієнтованої діяльності та гарантується більшістю національних законодавств на національному рівні. При цьому слід зазначити, що для країн вибірки характерним є широке охоплення відповідного навчального контингенту, що складає щонайменше 90,0 % (дод. Ж, табл. Ж3). Лише для трьох держав вибірки – Грузії (89,0 %), Туреччини (84,0 %) Мексики (81,0 %) – даний показник є умовно низьким, проте його значення також вказує на

вкладання у національні соціально-демографічні доктрини обов'язкового положення щодо забезпечення повної середньої освіти. Водночас частка осіб з принаймні повною середньою освітою для країн вибірки є переважно високою (понад 60,0 %), за виключенням Португалії і Туреччини (по 42,0 %) та Мексики (51,0 %) (дод. Ж, табл. Ж4). В Канаді, США, Австралії та багатьох постсоціалістичних державах Центральної і Східної Європи, зокрема в Україні (91,7 %), даний показник стійко перевищує 90,0 %.

Вища освіта є основною та базовою передумовою ефективного залучення особи до продуктивної суспільно-виробничої діяльності. В аналізованій вибірці частка осіб відповідного віку, що здобуває вищу освіту серйозно варіювалася (дод. Ж, табл. Ж5). Так, для Греції, Фінляндії, Австралії, Південної Кореї та Канади вона перевищувала 84,0 %; для низки розвинених та емерджентних економік – була середньою в межах від 51,0 % до 83,0 %; для Словаччини, Румунії, Казахстану, Хорватії, Швейцарії, Вірменії, Грузії, Люксембургу, Мексики – достатньо невисокою. Рекордно низька частка населення відповідного віку із вищою освітою характерна для Люксембургу – 14,0 %. Даний факт є дещо парадоксальним, що доводить необхідність розглядати Люксембург у якості аномального випадку. Однак, це найменша за площею і чисельністю населення країна у вибірці.

Частина населення віком від 15 до 24 років працює замість навчання у середніх та вищих освітніх закладах (див. дод. Ж, табл. Ж6). Так, за даними статистики, впродовж 2000–2016 років в Болгарії, Мексиці, Ізраїлі, Туреччині та Вірменії понад 20,0 % осіб відповідного віку не навчалися, здійснюючи натомість трудову діяльність. Для Вірменії даний показник слав 38,9 %, при чому досягав пікових значень 40,0–42,1 % впродовж 2011–2013 років. Подібна практика призводить до девальвації інтелектуального потенціалу, формування на ринку праці специфічних страт некваліфікованих та низькокваліфікованих працівників, практично позбавлених необхідних навичок та компетенцій. Натомість для низки розвинених країн, зокрема Швейцарії, Нідерландів, Австрії, Люксембургу, Японії, держав Скандинаві,

вказаний показник не перевищував 10,0 %. Значно знизився відповідний індикатор у Казахстані з 12,8 % у 2005 році до 9,5 % у 2016 році, що забезпечило середнє значення на рівні 9,51 %. Здебільшого національні соціально-демографічні стратегії спрямовуються на зниження вказаного показника та стимулювання інтелектуального потенціалу суспільства.

Основною задачею соціально-демографічної політики у сфері освіти є ущільнення зв'язку між отриманими академічними знаннями та практичними навичками й компетенціями економічно активного населення. Для цього у розвинених країнах здійснюється широка конвергенція реального сектору економіки та академічної освіти, роботодавці впливають на зміст та якість надаваної населенню освіти з метою зниження витрат на мікрорівні та підвищення ефективності господарської діяльності економічних суб'єктів. Для цього аналізується індикатор кваліфікованої робочої сили (як питома вага відповідних фахівців у структурі загальної пропозиції робочої сили на внутрішньому ринку праці). Враховуючи доступну статистику за 2005–2017 роки (дод. II, табл. II1), можна стверджувати, що в значній частині вибірки трудові ресурси були достатньо кваліфікованими. Так, рівень кваліфікованої робочої сили у загальній структурі для Японії, США, Німеччини, Канади та низки постсоціалістичних республік, зокрема України, склав 85,0–99,9 %. Водночас низка розвинених економік, зокрема, країн Скандинавії, Швейцарії, Австралії, Південної Кореї, Нової Зеландії тощо характеризувалися нижчими значеннями відповідного індикатора в межах від 70,9 % (Казахстан) до 84,8 % (Ізраїль). Для незначної групи країн – Ірландії (67,0 %), Чилі (65,5 %), Італії (64,9 %), Іспанії (59,4 %), Португалії (42,7 %), Туреччини (39,9 %) та Мексики (36,5 %) – частка кваліфікованої робочої сили виявилася помірною.

В світлі вказано необхідним є дослідження динаміки рівня безробіття у вибірці (дод. II, табл. II2). Високим (понад 15,0 %) даний показник впродовж періоду 1991–2017 років був Іспанії та Греції, при чому його стрімке зростання співпало з Великою Рецесією (наприклад, в Іспанії в 2009 році

рівень безробіття зріс в порівнянні з попереднім періодом 6,6 в. п., склавши 19,9 % та продовжуючи зростати до 2013 року). Частина постсоціалістичних держав – Вірменія, Грузія, Хорватія, Словаччина, Литва, Латвія, Болгарія та Польща – характеризувалися безробіттям на рівні 10,0–14,99 %. Низький рівень безробіття – до 4,99 % – виявився властивим для Люксембургу, Норвегії, Ісландії, Швейцарії, Південної Кореї, Мексики та Білорусі.

При цьому рівень безробіття, попит на кваліфіковану робочу силу та конкуренція на міжнародному ринку праці є визначальними факторами трудової міграції, що прямо відбивається на структурі економічно активного населення, визначаючи масштаби і динаміку суспільного відтворення. За міжнародною практикою статистичних спостережень основним індикатором міграції виступає чисельність міжнародних мігрантів (*international migrant stock*), визначена як кількість осіб, що постійно проживають поза країною власного походження. В нашому дослідженні даний індикатор зведено до питомої ваги відповідної суспільної страти в загальній популяції відповідних розвинених та емерджентних країн вибірки за період 1990–2015 років із п'ятирічним інтервалом спостережень (дод. К, табл. К1).

Найбільша середня частка іммігрантів з числа країн вибірки була характерна для Люксембургу (33,62 %; відмічено зростання з 29,81 % у 1990 році до 43,96 % у 2015 році) та Ізраїлю (30,09 %; зниження індикатора з 36,29 % до 24,95 % відповідно). Високі значення виявилися властивими для низки розвинених (Австралія, Нова Зеландія, Канада, Швейцарія) та емерджентних (Казахстан, Вірменія, Естонія, Латвія) економік. При чому для першої з названих груп відмічено висхідний тренд показника, наприклад, для Австралії з 23,13 % до 28,22 % і для Канади з 15,25 % до 21,80 %, відповідно на початку і в кінці періоду спостереження. Подібна тенденція пояснюється раціональним прагненням високомобільної страти населення до зміни місця проживання, керуючись критерієм рівню та якості життя, розвитку інститутів громадянського суспільства, адекватності структури бізнес-середовища тощо. Водночас для емерджентних ринків характерною є спадна тенденція

частки іммігрантів у загальній структурі населення, що зумовлено діаметрально протилежними причинами. Наприклад, вказаний показник для Вірменії знизився з 18,59 % до 6,34 %.

В групі країн з часткою іммігрантів у структурі населення в межах 10,00–15,00 % представлені як розвинені, так і емерджентні (Хорватія, Україна, Білорусь) економіки. Відносно нижчі значення відповідного середнього індикатора для Швеції (12,52 %), США (12,37 %) і Франції (10,98 %) можуть бути зумовлені особливостями міграційного законодавства та проваджуваною національними урядами соціально-демографічною політикою. Водночас для вказаної групи країн характерним є подібна закономірність: частка іммігрантів у структурі населення розвинених країн зростає, у транзитивних економіках – знижується.

Для низки держав Скандинавії, Західної та Південної Європи, а також Російської Федерації аналізований показник коливався в межах 5,00–10,00 % зі збереженням виявленої попередньо тенденції. Для окремих держав вибірки було характерне багаторазове збільшення частки мігрантів у чисельності наявного населення. Зокрема для Італії індикатор зріс з 2,51 % у 1990 році до 9,68 % у 2015 році (середнє значення – 5,91 %); для Португалії – з 4,41 % до 8,09 % (середнє значення – 6,45 %); для Іспанії – з 2,10 % до 12,69 % (середнє значення – 7,38 %). У низці країн даної підгрупи вибірки впродовж 2000-х років відбулася лібералізація трудового та міграційного законодавства, що спричинило суттєвий притік людського капіталу, застосовуваного для виконання переважно низькокваліфікованих та некваліфікованих видів робіт.

Специфічну страту склали країни вибірки з високими міграційними бар'єрами, наприклад, Японія (показник зріс з 0,88 % у 1990 році до 1,61 % у 2015 році, склавши в середньому 1,37 %), а також чимало постсоціалістичних держав Східної і Центральної Європи. Попри незначні флуктуації показників, і для цієї підгрупи вибірки характерна тенденція притоку мігрантів до розвинених країн та протилежна щодо відтоку з емерджентних економік.

Демографічна стійкість прямо або опосередковано виступає важливим і

системотворчим елементом диферентних соціально-економічних стратегій розвитку, проваджуваних країнами світу. Для всіх розвинених держав вибірки із збільшенням середньої очікуваної та фактичної тривалості життя властива активна реалізація стратегії демографічного дивіденду. В окремих країнах групи розглядаються достатньо непопулярні у суспільстві конфігурації пенсійної реформи щодо збільшення пенсійного віку. При цьому реформи систем охорони громадського здоров'я, соціального страхування, солідарного та індивідуального пенсійного забезпечення спрямовуються на максимізацію вигод від збільшення фактичної тривалості життя населення, реального подовження активного та працездатного віку, що одержало назву демографічного дивіденду.

Висновки до розділу 1

Дослідивши теоретичні та методичні основи формування стратегії демографічної стійкості України в умовах глобалізаційних перетворень доходимо наступних висновків:

1. Концепція демографічної стійкості суспільства є елементом теорії стійкого розвитку національної економіки. Із адаптацією категоріального апарату останньої надважливим є своєчасне досягнення демографічної стійкості водночас на мікро-, мезо-, макро- та універсальному рівнях із дотриманням раціональних критеріїв. Відповідно до останніх встановлено, що демографічно стійке суспільство загалом має властивості: 1) безумовно елімінувати деструктивний вплив гетерогенних факторів дестабілізації шляхом використання вбудованих механізмів, інструментів і важелів соціальної, освітньої, медичної, фіскальної, міграційної, культурної політики; 2) оперативно сприймати трансформації власної структури з безумовним збереженням національної ідентичності, одночасно пристосовуючись до зовнішніх модифікацій; 3) перманентно підтримувати оптимальні динамічні співвідношення між елементами ендегенного середовища згідно теорії

соціальної стратифікації; 4) залучатися до світових процесів глобалізації та регіоналізації, міжнародного поділу праці, обміну досвідом та технологіями; 5) інерційно та достатньо прогнозовано змінювати чисельність та структуру.

2. Багатоаспектність демографічної стійкості потребує дотримання при її вивченні системного, інституційного та діалектичного методологічних підходів. Основними учасниками інституційного середовища забезпечення демографічної стійкості суспільства є установи публічного адміністрування, домогосподарства та бізнес-сектор. Засоби впливу органів державної влади і самоврядування на поведінку суспільства, а також будь-які форми свідомої самоорганізації останнього, що дозволяють планувати, корегувати й своєчасно модифікувати його структуру, репрезентують інструментарій забезпечення демографічної стійкості. Установи публічного адміністрування повинні адаптивно використовувати фінансовий, монетарний, інноваційно-інвестиційний, соціальний інституційний механізми для забезпечення демографічної стійкості із дотриманням принципів наукової обґрунтованості, універсальності дії, економічної ефективності та результативності, багатомірності і комплексності, фінансової інклюзії, узгодження індивідуальних та колективних інтересів, соціальної справедливості і партнерства, солідарності й відповідальності. Інші учасники інституційного середовища мають дотримуватися цих принципів, максимізуючи позитивну синергію. Важливу роль при цьому відіграють неформальні інституційні чинники, зокрема підприємницька і бізнес-культури, громадська економічна свідомість тощо.

3. Для досягнення стану демографічної стійкості економічні агенти бізнес-сегменту мають вирішити комплекс взаємопов'язаних питань щодо: а) загального підвищення ефективності фінансово-господарських процесів; б) раціоналізації компенсаційних механізмів, зокрема гідної оплати праці; в) посилення корпоративної та бізнес-культур; г) екологізації виробництва. Необхідна комплексна та узгоджена дія інституціональних механізмів, інструментів і важелів, застосовуваних як інституціями публічного

управління, так і мікроекономічними агентами.

4. Демографічна стійкість прямо та опосередковано виступає важливим і системотворчим елементом соціально-економічних стратегій розвитку, проваджуваних країнами світу. Композиційна структура інституційного забезпечення демографічної стійкості визначається рівнем економічного розвитку, моделлю національної економіки. Зміна соціально-демографічних характеристик чинить неоднозначний вплив на масштаби і темпи зростання. Реформи систем охорони громадського здоров'я, соціального страхування, солідарного і індивідуального пенсійного забезпечення спрямовуються на максимізацію вигод від збільшення фактичної тривалості життя населення, реального подовження активного працездатного віку та одержання т. з. демографічного дивіденду. Протягом 1991–2018 років для вибірки 45 країн із розвинутою та емерджентною економіками загальна залежність суспільного виробництва від демографічних факторів була статистично значущою і досить стійкою, попри варіювання спектру впливу індикаторів.

5. На основі опрацювання теоретичних робіт з проблематики та аналізу композиційної структури соціально-демографічної політики, проваджуваної країнами з розвинутою та емерджентною економіками сформовано авторське визначення демографічної стійкості. Демографічна стійкість є універсальною здатністю суспільства підтримувати та, застосовуючи в разі необхідності імпліцитні та експліцитні компенсатори, відновлювати, а також поліпшувати власну структуру в контексті соціальних страт за низкою значимих параметрів, зокрема щодо рівня економічної активності, а також освітньо-професійної та компетентнісної підготовки населення, на основі чого оптимізуються пропорції продукування людського інтелектуального і фізичного капіталу, забезпечується інтенсифікація та неперервність виробництва, підвищується рівень громадського добробуту.

6. Комплекс демографічних чинників, зокрема динаміка чисельності та щільності населення, частки у його структурі економічно активних осіб, рівнів народжуваності (як поточного, так і ретроспективного, з урахуванням

15-річного лагу впливу останньої на формування сегменту економічно активного населення) і смертності, середньої очікуваної тривалості життя тощо суттєво впливає на економічне зростання у довгостроковій перспективі.

7. За умов глобалізації загострюється проблема механічного руху населення, оскільки невідповідність освітньо-кваліфікаційних рівнів емігрантів та іммігрантів може порушити баланс продуктивних сил. Стан демографічної стійкості є стратегічною задачею реалізації заходів національної соціально-економічної політики, необхідною умовою оптимізації масштабів і пропорцій суспільного виробництва. Для досягнення зазначеного стану необхідна координація заходів економічної, соціальної, фінансової, міграційної, культурної політик.

Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у першому розділі дисертаційної роботи знайшли своє відображення у наступних публікаціях [46, 47, 50, 76, 77, 78, 79, 222, 247].

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ХАРАКТЕРИСТИК НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ

2.1. Аналіз демографічних характеристик населення в контексті стратегії соціально-економічного розвитку

Реалізація іманентного потенціалу національної економіки можлива виключно за умов врахування демографічних характеристик при розробці і виконанні положень стратегічних документів соціально-економічного розвитку. Хоча між обсягом реального ВВП, а також кількісними та якісними характеристиками населення працездатного віку існує певна стохастична залежність, визначальною в контексті забезпечення стійкого зростання є не стільки вона, скільки динамічний та багатовимірний комплекс соціальних, економічних, культурних та інших характеристик.

Інерційність змін чисельності і структури населення об'єктивно зумовлює необхідність реалізації демографічної стратегії в комплексі з перспективними програмами соціально-економічного зростання. Після здобуття Україною незалежності, нормативно-правові акти щодо базових векторів розвитку були переважно тактичними і не імплементалися повною мірою. Так, первинні позиції щодо демографічної стратегії містилися вже в Постанові ВРУ «Про основні напрями економічної політики України в умовах незалежності» № 1698-ХІІ від 25 жовтня 1991 року, але соціально-демографічні проблеми не виокремлювалися в спецблок, а інтегрувалися до економічної парадигми.

Демографічний аспект трансформацій довго не відокремлювався від соціального, зокрема в Доповіді Президента України «Шляхом радикальних економічних реформ» відмічені негативні наслідки відсутності стратегічного бачення розвитку соціалістики, але не наголошувалося на необхідності стратегічного соціально-демографічного планування. 18 жовтня 1997 року

Указом Президента України № 1166/97 «Про Основні напрями соціальної політики на 1997–2000 роки» започатковано нову стадію еволюції демографічної політики, окреслено повноваження центральних і місцевих інституцій публічного адміністрування щодо якісного поліпшення добробуту суспільства. На державному рівні передбачалося забезпечення зайнятості, соцзахисту тощо; на регіональному – інституціям вмінено реалізацію соцполітики із врахуванням локальних демографічних особливостей.

Перші стратегічні документи в Україні прийняті наприкінці 1990-х і не фокусувалися на соціодемографічній проблематиці. Окремі позиції щодо забезпечення демографічної стійкості містилися в Указі Президента України «Про затвердження інтеграції України до Європейського Союзу» від 11 червня 1998 року № 615/98, де декларувалася необхідність нормативно-правової гармонізації вітчизняного законодавства відповідно вимог ЄС, забезпечення демократії і верховенства права, налагодження взаємовигідних економічних зв'язків, співробітництво у галузі безпеки, екології. Важливим кроком стало проголошення курсу на адаптацію соціальної та демографічної політики України відповідно стандартів ЄС шляхом реформування систем страхування, пенсійного забезпечення, політик щодо зайнятості й безробіття, охорони громадського здоров'я та праці із метою досягнення високого рівня соцзахисту й забезпечення [112]. Декларувалися необхідність культурно-освітньої і науково-технічної інтеграції. Вказані цілі підкріплювалися організаційним, фінансовим, правовим, інформаційним забезпеченням, проте носили рамковий, рекомендаційний характер.

23 лютого 2000 року у Посланні Президента «Україна: поступ у XXI століття Стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 роки» № 276а/2000 [93] систематизовано досвід трансформацій економіки у 1991–1999 роках, наголошено на необхідності вирішення питань демографічної стійкості, зокрема в контексті: подолання масового зубожіння населення; негайної ліквідації заборгованості із заробітної плати, соцвиплат і пенсій, вимушених простоїв виробництва й відповідного безробіття як прихованого,

так і зареєстрованого; ревіталізації сфер охорони громадського здоров'я, послуг, освіти, науки, культури. На період реалізації Стратегії передбачалося:

- 1) стійке підвищення реальних доходів населення;
- 2) зростання зайнятості, зокрема шляхом створення нових робочих місць;
- 3) градуальне підвищення мінімального рівня пенсій до межі прожиткового мінімуму, реформування системи пенсійного забезпечення на основі запровадження добровільного страхування;
- 4) посилення адресності підтримки соціально незахищених верств;
- 5) форсування житлового будівництва та забезпечення доступності житла усім верствам населення.

Пріоритетами демографічної політики стали:

- 1) зниження рівня смертності всіх вікових груп та зростання на цій основі тривалості життя;
- 2) культивування здорового способу життя, сприяння розвитку спорту;
- 3) розроблення і реалізація раціональної міграційної політики, в т.ч. у сфері трудової міграції; – адресна допомога малозабезпеченим сім'ям.

В Стратегії наголошувалося на необхідності перманентного накопичення інтелектуального потенціалу, розвитку прикладної та фундаментальної науки, формуванні потужного прошарку середнього класу.

15 серпня 2001 року Указом Президента № 637/2001 затверджено «Стратегію подолання бідності» [116], де детермінуватися категорії глибини, межі та рівню бідності, опікуваного державною доходом, а також методика їх обчислення. Логічним продовженням стало видання урядом Постанови «Про затвердження Комплексної програми забезпечення реалізації Стратегії подолання бідності» від 21 грудня 2001 року № 1712, що є досі чинною. В контексті реалізації демографічної політики подолання бідності визначалося довгостроковим стратегічним завданням, чіє вирішення корелює із успішністю реформ та якістю виконання задач соціально-економічного розвитку. Виконання програми передбачалося здійснити у три етапи за період 2001–2009 років на державному та регіональному рівні.

Посланням Президента «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки»

n0001100–02 від 30 квітня 2002 року декларовано соціальну переорієнтацію національної політики, визнано необхідність подолання бідності та недопущення загрозової диференціації доходів. Реформи визначено в якості інструменту прискореного економічного зростання та утвердження високих стандартів якості життя, підвищення дієвості інституцій публічного адміністрування щодо регуляції пропорцій суспільного виробництва. Стимулювання людського потенціалу визначено стратегічним імперативом і основою структурно-інноваційної моделі розвитку. Водночас проголошено необхідність осучаснення інституту освіти для підвищення продуктивності праці і конкурентоздатності трудових ресурсів на внутрішньому ринку. закладено передумови проведення реформи систем охорони громадського здоров'я, пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства тощо. Указом Президента № 493/2004 від 28 квітня 2004 року затверджено Стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції на 2004–2015 роки» [113], де конкретизовано концептуальні положення попереднього документу.

24 червня 2006 року Постановою КМУ № 879 «Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року» [95] відповідно до Програми дій Міжнародної конференції з питань народонаселення і розвитку (Каїр, 1994 рік) окреслено план подолання демографічної кризи, що проявлялася в: 1) зниженні тривалості життя до 68,10 року; 2) надвисокій вірогідності смертності населення працездатного віку (для чоловіків – близько 38 %); 3) високій смертності дітей до 5-річного віку; 4) масштабному перманентному відтоку працездатної молоді, негативно відбиваючомуся як на виробничому, так і на репродуктивному потенціалі суспільства. Даний документ містив перелік заходів економічного і соціокультурного характеру, спрямованих на припинення депопуляційних процесів.

Особлива увага в Стратегії приділена пропагандистським заходам щодо утвердження в суспільстві родинних цінностей, відповідального ставлення громадян до планування сім'ї. Окреслено коло заходів щодо

поліпшення репродуктивного здоров'я населення. В якості основних причин зниження чисельності населення визначено: – незворотні демографічні втрати через смертність дітей віком до 1 року; – високу смертність працездатного населення. Детерміновано основні тренди й змодельовано наслідки старіння нації, зокрема в контексті посилення демографічного навантаження, формування специфічних структури потреб у житлі, медичному догляді, соціальному забезпеченні старшої вікової страти. Розглянуто питання внутрішньої та зовнішньої міграції, що є визначальними для структури і динаміки суспільного відтворення. Для реалізації Стратегії передбачено застосування економічних та некомічних інструментів, в т. ч. програм житлового будівництва, охорони здоров'я, пенсійного забезпечення.

Постановою КМУ від 21 липня 2006 року № 1001 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» [94] врегульовано певні аспекти раціоналізації структури виробництва ВВП (враховуючи регіональні особливості з метою потенційного зростання макропоказників на душу населення), зниження реального рівня безробіття, розвитку соціальної і транспортної інфраструктури, захисту навколишнього середовища. Комплексно розглянуто питання депопуляції внаслідок високої смертності та низької народжуваності.

Указом Президента України від 27 вересня 2013 року № 532/2013 «Про Стратегію розвитку державної молодіжної політики на період до 2020 року» врегульовано низку питань щодо забезпечення представникам відповідної вікової страти якісної і доступної освіти, зайнятості, житла, формування здорового способу життя, інтеграції української молоді до загальноцивілізаційного, зокрема європейського співтовариства. Завдання щодо формування освітніх та професійних навичок і компетентностей, як важливих компонентів людського потенціалу, врегульовані Указом Президента України від 25 червня 2013 року № 344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року».

12 січня 2015 року Указом Президента України № 5/2015 «Про

Стратегію сталого розвитку "Україна – 2020"» визначено базові вектори розвитку, безпеки, відповідальності та гордості, дотримання яких очікувано має призвести до зростання суспільного добробуту в нашій країні. Вектор відповідальності визначає необхідність забезпечення для населення вільного доступу до високоякісної освіти, охорони здоров'я та інших соціальних послуг як в державному, так і в приватному секторах. Передбачено реформування системи освіти, згідно якої щонайменше 75 % випускників загальноосвітніх закладів володітимуть принаймні двома іноземними мовами (із підтвердженням відповідними сертифікатами), а за результатами участі в інтернаціональному дослідженні якості освіти PISA Україна має увійти до 50 кращих країн-учасниць. Також передбачено посилення уваги до безпеки життя й охорони здоров'я, реформування медичної системи (з орієнтацією на "Європейську стратегію здоров'я – 2020"), формування програми здорового способу життя та довголіття (зокрема на основі стратегій розвитку медичної освіти, оздоровчої рухової активності, державної політики з питань здорового та активного довголіття населення, розвитку імунпрофілактики і захисту від інфекційних хвороб, протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу та вірусним гепатитам, забезпечення біологічної безпеки). Дотичними до даного документу є національні стратегії у сфері державної міграційної та екологічної політики, інтеграції внутрішньо переміщених осіб, прав людини, сприяння розвитку громадянського суспільства, української культури.

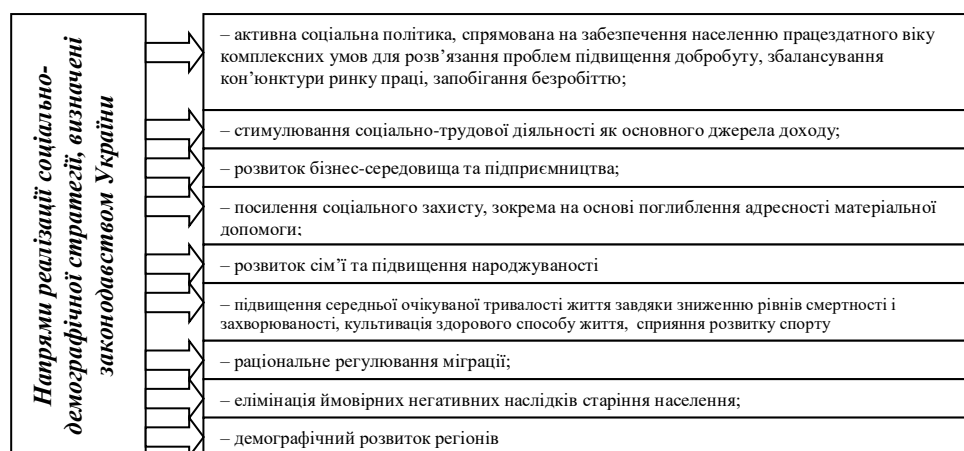

Рис. 2.1. Передбачені законодавством України соціально-демографічні заходи стратегічного характеру

Джерело: узагальнено автором за [94, 95, 112, 113, 116]

Генеральні позиції щодо забезпечення стану демографічної стійкості, декларовані нормативними документами України в період 1991–2020 років, узагальнено на рис. 2.1. Попри їх детермінацію, цілісної вітчизняної стратегії демографічної стійкості наразі не існує.

Відповідність згаданих вище стратегічних документів забезпеченню доктрини демографічної стійкості можна апроксимовано оцінити на основі аналізу соціально-демографічних індикаторів країни, зокрема чисельності наявного і постійного населення. Максимально точно ці категорії проявляють сутність під час перепису, однак застосовні й в період між двома черговими сенсусами. Принциповими при визначенні чисельності наявного і постійного населення є чисельності тимчасово відсутніх і тимчасово проживаючих осіб. Тимчасово відсутніми є громадяни, що постійно проживають на певній території, однак на момент збору інформації щодо чисельності населення перебувають за її межами строком не більше 12 місяців поспіль. Тимчасово проживаючими є ті, що постійно мешкають на іншій території, але відсутні а місцем реєстрації менше 12 місяців. Наявним вважається населення, яке в момент статистичного дослідження перебуває на партикулярній території, з врахуванням контингенту тимчасово проживаючих. Постійним є населення, що перманентно мешкає на момент дослідження на певній території, з врахуванням тимчасово відсутніх. Динаміка наявного населення України із розподілом на сільське і міське представлена на рис. 2.2.

Загалом абсолютне зменшення чи збільшення чисельності наявного (постійного) населення не може служити однозначним індикатором зміни тренду економічного розвитку. Принциповим є коефіцієнт демографічного навантаження, в також комплексні якісні зміни у структурі населення з огляду на продуктивність його партикулярних страт. Концепція стійкості передбачає існування історично визначеного оптимального співвідношення низьковолатильного коефіцієнту демографічного навантаження, враховуючи тренди наявних коефіцієнтів народжуваності (фертильності) та смертності (летальності). Вплив публічних інституцій на останні є опосередкованим, але

загальна парадигма проваджуваної політики може бути визнана значущим інституційним фактором ендегенного економічного розвитку.

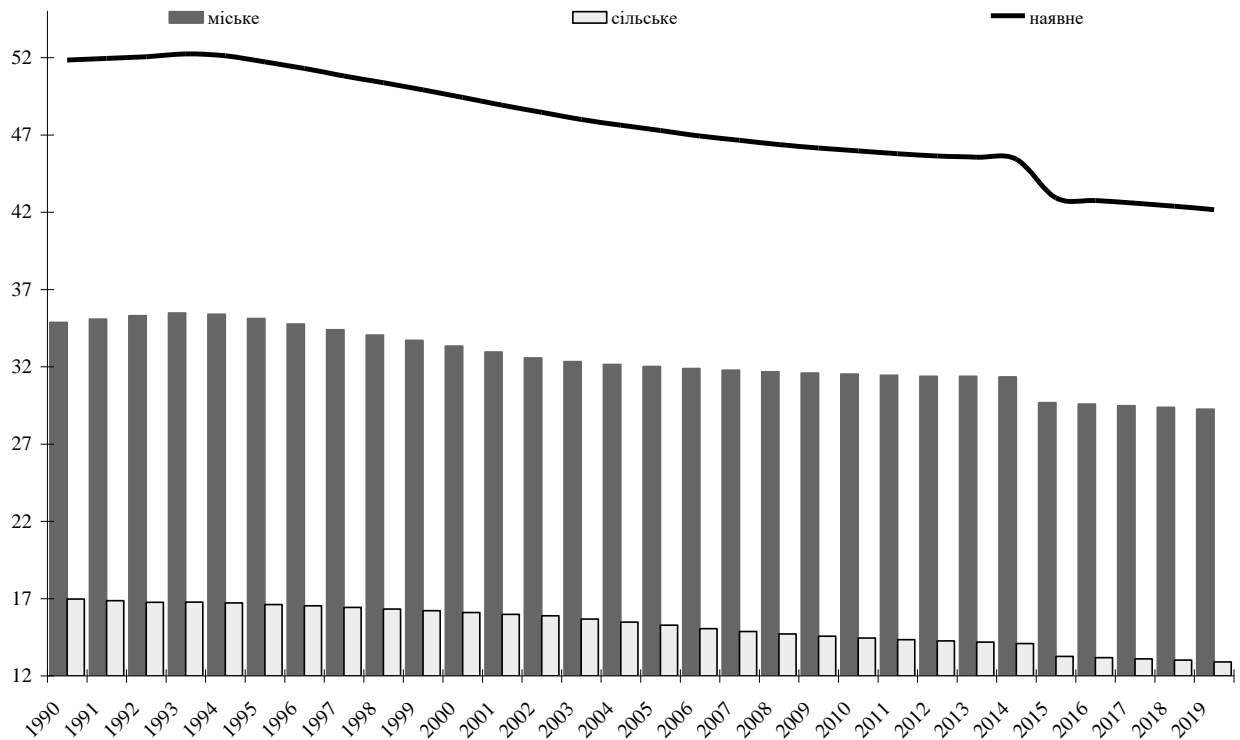

Рис. 2.2. Чисельність наявного населення України в 1990–2019 роках, млн осіб

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Абсолютне зменшення чисельності наявного населення України у 1990–2019 роках склало 9,685 млн осіб, в т. ч. з врахуванням 5,613 міських і 4,073 млн сільських мешканців. За цей період чисельність постійного населення скоротилась на 9,573 млн: 4,371 млн чоловіків та 5,202 млн жінок, відповідно (дод. Л, рис. Л1). Впродовж періоду наявне населення стійко перевищувало постійне, що, з одного боку, опосередковано вказує на недосконалість проваджуваної міграційної політики, а з іншого – на необхідність інституційної трансформації основних трендів вітчизняної економічної політики. Розрив між вказаними показниками у 1990-ті роки мав нестійку зростаючу тенденцію, а в 2000–2010-ті роки скорочувався. Максимальне перевищення чисельністю наявного над постійним населенням – на 4218,00 тис осіб – спостерігалось у 1995 році. Цей факт може бути раціонально пояснений необхідністю возз'єднання сімей після становлення

української державності, певною інерційністю у середовищі міграційного та цивільного права. Навпаки, у 2015 році, після вирішального етапу економіко-політичної кризи в умовах зовнішньої гібридної агресії, аналізований розрив досяг мінімального стаціонарного значення – 169,90 тис осіб, – обумовленого економічними чинниками. Надалі до 2019 року вказаний розрив залишався незмінним, що може бути пояснене водночас і певною стабілізацією чисельності населення, і недосконалістю методології демостатистики. З огляду на концепт демографічної стійкості, вказаний розрив не має принципового значення, оскільки формується переважно за рахунок осіб, приналежних до страти економічно неактивного населення.

Динаміка чисельностей наявного (із розподілом на міське й сільське) і постійного населення (враховуючи його гендерні особливості) представлена в дод. Л, рис. Л2–Л3. Як впливає з офіційної статистики, з 1991 року природний приріст поселення був стійко негативним: мінімальне скорочення обсягом 39,1 тис осіб спостерігалось в 1991 році, максимальне ж – 373,0 тис осіб – в 2000 році. Міграційний приріст впродовж аналізованого періоду характеризувався значно більшими флуктуаціями. Максимальний склав +287,8 тис осіб у 1992 році (що було прямо пов'язано з встановленням державності, а також міжнародною міграцією, обумовленою інституційними причинами), а мінімальний становив –169,2 тис осіб у 1996 році. Подібні шоківі демографічні флуктуації супроводжувалися вкрай різкими змінами базових показників соціоекономічного стану країни (див. дод. М, табл. М1).

Середнє природне скорочення населення впродовж періоду становило 240,2 тис осіб, максимальні усереднені обсяги склали –314,3 тис осіб в період 1995–1999 років. Цьому інтервалу також характерна й найбільша еміграція, віддзеркалена абсолютним механічним скороченням чисельності населення на 145,4 тис осіб. Водночас можна прослідкувати залежності між основними демографічними й макроекономічними показниками (дод. М., табл. М1).

Динаміка чисельності вікових груп населення в період 1990–2020 років представлена на рис. 2.3. Спостерігалася чітка тенденція до зниження числа

осіб віком до 14 років: з 11 084,2 тис осіб в 1990 році до 6 386,8 тис осіб в 2020 році – зумовлена прямо зниженням народжуваності, надвисокою смертністю немовлят та дітей віком до 5 років, опосередковано пов’язується зі зміною моделі сім’ї. Паралельне зростання чисельності суспільної страти населення старшого віку майже на 1 млн осіб у поєднанні зі стрімким скороченням чисельності населення працездатного віку призвело до стійкого росту демографічного навантаження і викривлення пропорцій суспільного відтворення. Однак даний факт не може бути однозначно інтерпретований поза загальноцивілізаційним трендом старіння народів.

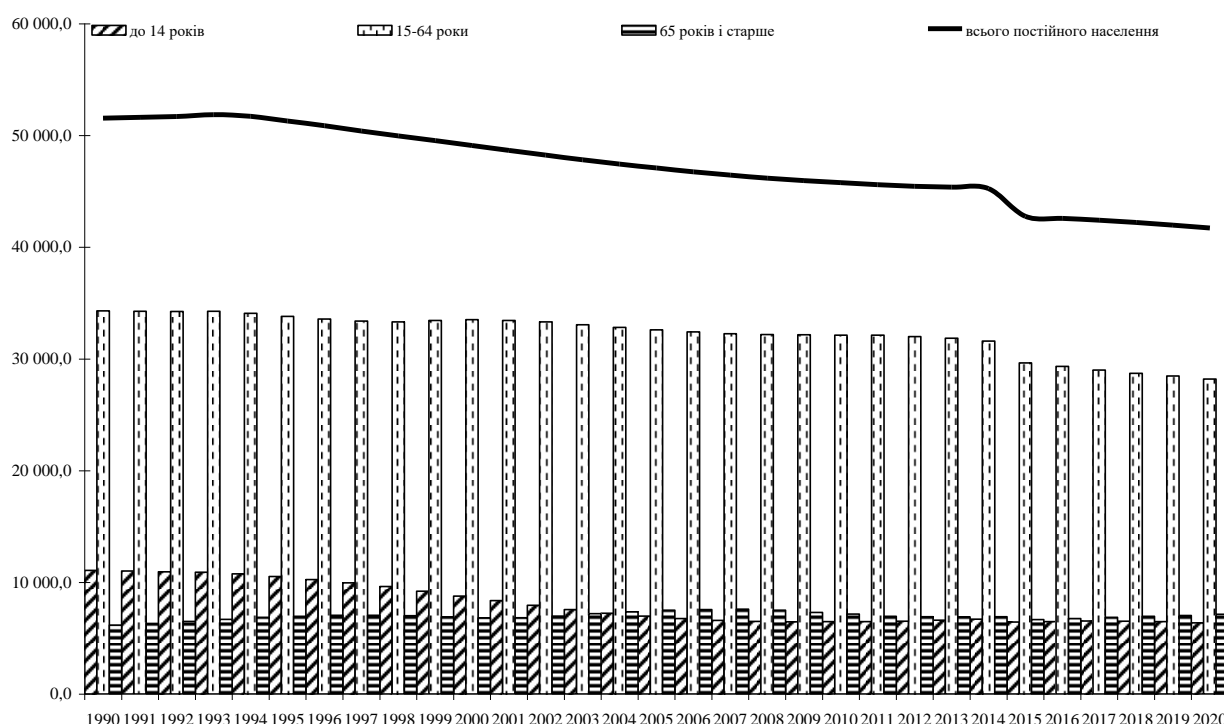

Рис. 2.3. Динаміка чисельності постійного населення України в розрізі вікових груп у період 1990–2020 років

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Період 1991–1996 років характеризувався піковими значеннями індексу споживчих цін (максимум – 10 256,00 % у 1993 році) та водночас критичним скороченням реального ВВП в абсолютному та відносному (у розрахунку на душу населення) вираженні у 1994 році (на 77,1 % і 77,4 % відповідно), мінімальною середньою очікуваною тривалістю життя при народженні (66,79 років у 1995 році), а також максимальною захворюваністю у

суспільстві (33 833 випадки вперше зареєстрованих хвороб). Водночас у 1990–1995 роки середня чисельність економічно активного населення також була максимальною, становлячи 34 232,1 тис осіб. Надалі вказаний індикатор мав стійку спадну динаміку, досягнувши в 2019 році мінімуму (дод. М, табл. М1) – 28 468,0 тис осіб (близько 83,00 % показника 1990 року).

На рис. 2.4 подано динаміку чисельного співвідношення чоловіків та жінок (для всіх типів місцевості) у складі постійного населення України у 1990–2020 років. Як свідчить статистика, на 1000 чоловіків припадало від 1156 (у 1995–1996 роках) до 1170 (у 2009 році) жінок. Для міської місцевості показник варіював в межах від 1141 (1992–1993, 1995 роки) до 1184 (2010–2012 роки), а для сільської – від 1106 (2020 рік) до 1201 (1991 рік) (див. дод. М, рис. М1, М2). Збалансування даного показника шляхом зниження надвисокої смертності дорослого чоловічого населення України є запорукою досягнення демографічної стійкості.

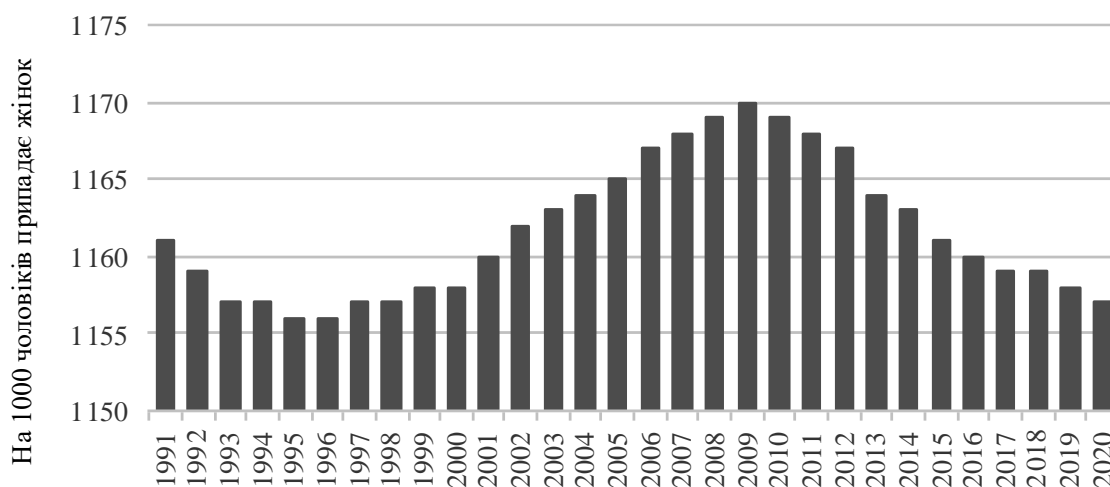

Рис. 2.4. Співвідношення чоловіків і жінок в Україні у 1991–2020 роках
Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

З метою комплексного розгляду демографічних характеристик України, нами проаналізовано відповідні показники для обраних країн, географічно та історично приналежних до регіону Східної та Центральної Європи, зокрема це: Білорусь, Болгарія, Вірменія, Грузія, Естонія, Латвія, Литва, Молдова, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія. Одержані результати представлені в табл. 2.1.

Середньорічне скорочення чисельності населення України в період 1990–2018 років склало 0,51 %; максимальний спад на рівні 1,01 % відмічено у 2000–2001 роках, у 1990–1993 роках, попри дію несприятливих соціально-економічних чинників, чисельність постійного населення України помірно зростала, зокрема завдяки міграційному приросту, про що йшлося вище. Максимальний приріст на рівні 0,29 % зафіксовано у 1992 році, мінімальний – 0,06 % у 1993 році. В той же час у трьох країнах – Чехії, Словаччині та Словенії – зафіксовано приріст чисельності населення, однак, зі співставним із вітчизняним демографічним навантаженням (відповідно 45,62 %, 44,44 % і 44,75 % проти 45,91 %).

Таблиця 2.1

**Основні соціально-демографічні характеристики України і держав
Східної та Центральної Європи у 1990–2018 роках**

	Річний темп зміни чисельності населення, %	Рівень народжуваності, дітей на 1 жінку	Середня очікувана тривалість життя, років	Рівень смертності, смертей на 1000 осіб		Демографічне навантаження, %		
				чол.	жін..	заг.	до 15 р.	старше 65 р.
Білорусь	–0,24	1,48	70,11	334,78	117,61	46,07	26,32	19,76
Болгарія	–0,81	1,42	72,56	224,48	95,25	48,63	23,08	25,55
Вірменія	–0,62	1,85	71,70	200,39	93,76	51,33	36,28	15,05
Грузія	–0,87	1,86	70,86	242,26	92,72	50,57	30,75	19,83
Естонія	–0,59	1,53	72,32	272,46	97,14	50,30	26,21	24,09
Латвія	–1,12	1,45	71,04	314,32	116,69	50,03	25,52	24,51
Литва	–0,96	1,54	71,86	303,53	106,28	50,03	27,05	22,98
Молдова	–0,13	1,52	68,46	294,00	139,04	44,44	30,47	13,96
Польща	0,00	1,47	74,45	209,11	80,66	45,99	27,14	18,84
Росія	–0,08	1,47	67,56	409,21	150,37	44,60	26,04	18,56
Румунія	–0,60	1,46	71,89	226,13	98,46	47,79	26,45	21,33
Словаччина	0,11	1,45	74,01	204,37	79,61	44,44	27,11	17,33
Словенія	0,12	1,39	77,03	155,20	67,02	44,75	22,95	21,81
Угорщина	–0,24	1,43	72,46	249,24	107,24	47,12	24,07	23,05
Україна	–0,51	1,39	69,01	359,84	134,10	45,91	24,43	21,48
Хорватія	–0,53	1,49	74,63	160,90	66,32	49,07	24,68	24,39
Чехія	0,09	1,42	75,64	158,39	70,21	45,62	23,91	21,70
Центральна та Східна Європа	–0,41	1,51	72,09	250,45	99,35	47,45	26,62	20,84

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Світового банку [279]

Динаміка народжуваності в Україні, у світі та в обраних країнах Східної та Центральної Європи представлена у дод. Н, рис. Н1. Як засвідчує

статистика, народжуваність в Україні впродовж всього періоду аналізу була дещо нижчою, ніж обраному регіоні, та значно поступалася світовим показникам. Так, середнє для обраної групи значення індикатора в 1990–2017 роках скоротилося з 1,97 до 1,59, сягнувши мінімуму – 1,30 – у 2001–2002 роках. У відповідному інтервалі загальносвітовий показник стійко знижувався з 3,25 до 2,43. Таким чином, і при максимальному наближенні до середнього регіонального індикатора у 2012–2013 роках, загальний рівень народжуваності в Україні був помітно нижчим за планетарний тренд.

З огляду на демографічну стійкість будь-які флуктуації показника народжуваності мають диферентні наслідки для динаміки економічного зростання. Ріст народжуваності у транзитивних економіках призводить до суттєвих змін поведінки домогосподарств: стрімке зростання обсягів поточних споживчих витрат здебільшого супроводжується зниженням заощаджень та інвестицій. Водночас фактична композиція витрат домогосподарств потребує спеціального дослідження. Так, витратні статті пов'язані з формуванням освітнього і культурного рівня, охорони здоров'я тощо мають розглядатися у якості інвестицій у людський капітал.

Наслідки вказаних тенденцій можуть для економіки суттєво різнятися, враховуючи як вихідний її стан на момент акселерації народжуваності, так і фазу господарського циклу тощо. Про цьому ріст індикатора народжуваності в поточний момент часу прямо пов'язаний із майбутніми обсягами економічно активного населення, що відзначено у п. 1.1 даної роботи. З іншого боку, стійке скорочення народжуваності у довготривалій перспективі (15 років) призводить до росту індикатора демографічного навантаження.

Динаміка чисельності живонароджених дітей із розподілом за статтю представлена на рис. 2.5. Починаючи з 1991 року чисельність народжених дітей майже постійно стрімко скорочувалася, за виключенням періоду 2004–2007 років, коли зафіксовано зростання абсолютного показника з 4024 до 5049 осіб відповідно. Однак вказане помірне зростання не компенсувало загалом негативного природного руху та посилення депопуляції. Загальне

скорочення народжуваності за період склало 74,32 %: у 2019 році в Україні народилося відповідно на 85,83 % менше хлопчиків і на 88,49 % менше дівчат, ніж в 1990 році.

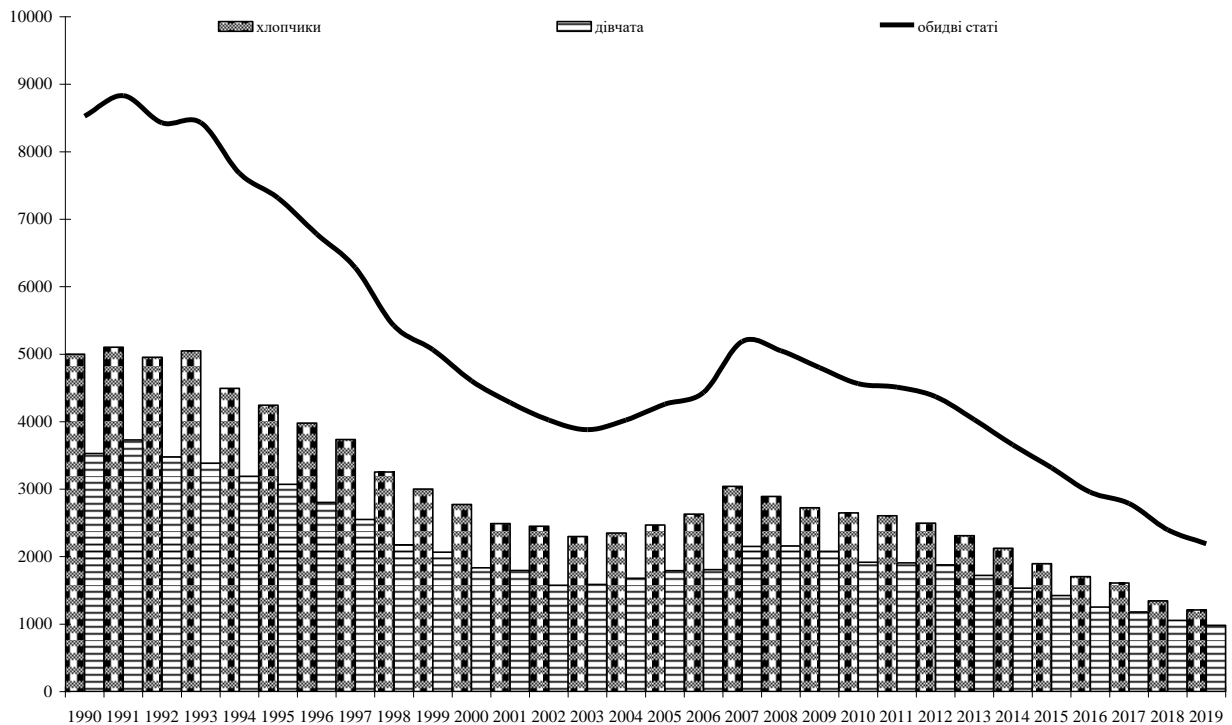

Рис. 2.5. Динаміка абсолютної народжуваності в Україні з огляду на гендерний аспект в 1990–2019 роках, осіб

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Важливим є не лише коефіцієнт народжуваності, а розподіл породілей за віком, що прямо та опосередковано свідчить і про здатність надати новонародженим необхідні догляд, піклування й, в перспективі, освіту, і про стан здоров'я новонароджених. На рис. Н2 (дод. Н) представлено динаміку змін в Україні коефіцієнту народжуваності за віком матері впродовж всього періоду аналізу та із врахуванням трьох часових інтервалів 1990–1999, 2000–2010 і 2011–2018 років відповідно. Так, середня тотальна чисельність живонароджених малят на 1000 жінок постійного населення в Україні в 2010–2018 роках, що склала 42,8 осіб, перевищила як середнє значення 39,8 для інтегрального періоду, так і відповідний показник для 1990–1999 років – 41,3. Сутнісні зміни відбулися у віковій структурі породілей. Співставляючи часові інтервали 1990–1999 і 2010–2018 років, слід відзначити, що більш як у

2 рази (26,1 проти 52,6) скоротився показник народжуваності для вікової страти 15–19 років, водночас приблизно подвоївся відповідний індикатор для вікових страт 30–34 роки (58,3 проти 30,8, середнє значення – 41,9), 35–39 років (26,2 проти 11,1, середнє – 16,7), 40–44 років (5,3 проти 2,4, у середньому – 3,3). відповідний показник зріс у 4 рази навіть для найстаршої вікової страти понад 45 років (0,4 проти 0,1), однак залишився низьким.

Зафіксований ріст середнього віку вітчизняних породілей, обумовлений одночасно як демографічними, так соціально-економічними чинниками: 1) принциповим переглядом соціокультурної парадигми відповідно до сучасних загальноєвропейських трендів гендерного рівноправ'я; 2) ростом якості послуг репродуктивної медицини; 3) змінами суспільної поведінки відповідно до загальної флуктуації середньої очікуваної тривалості життя. Водночас спостерігалися і негативні тенденції, пов'язані зі старінням нації, зниженням абсолютної чисельності її економічно активної страти, високим рівнем захворюваності, недостатніми обсягами ВВП на душу населення і реальними доходами тощо. Зміни календаря народжуваності в Україні мають ті ж характеристики, що в більшості країн досліджуваного регіону, однак розпочалися з певним запізненням у порівнянні з ними.

Іншим важливим аспектом забезпечення демографічної стійкості є динаміка чисельності зареєстрованих і розірваних шлюбів, а також частка дітей, народжених поза шлюбом. Хоча зміна сімейної моделі, поширеність свідомої бездітності подружніх пар, загальноцивілізаційний тренд щодо гендерної рівності, соціальний захист батьків-одиначків тощо, не дають підстави однозначно трактувати позашлюбне народження і подальше виховування дітей у т. з. неповних родин як беззаперечного дестимулятора демографічної стійкості, зміни, проілюстровані на рис. 2.6, опосередковано свідчать про інтенсифікацію депопуляційних процесів.

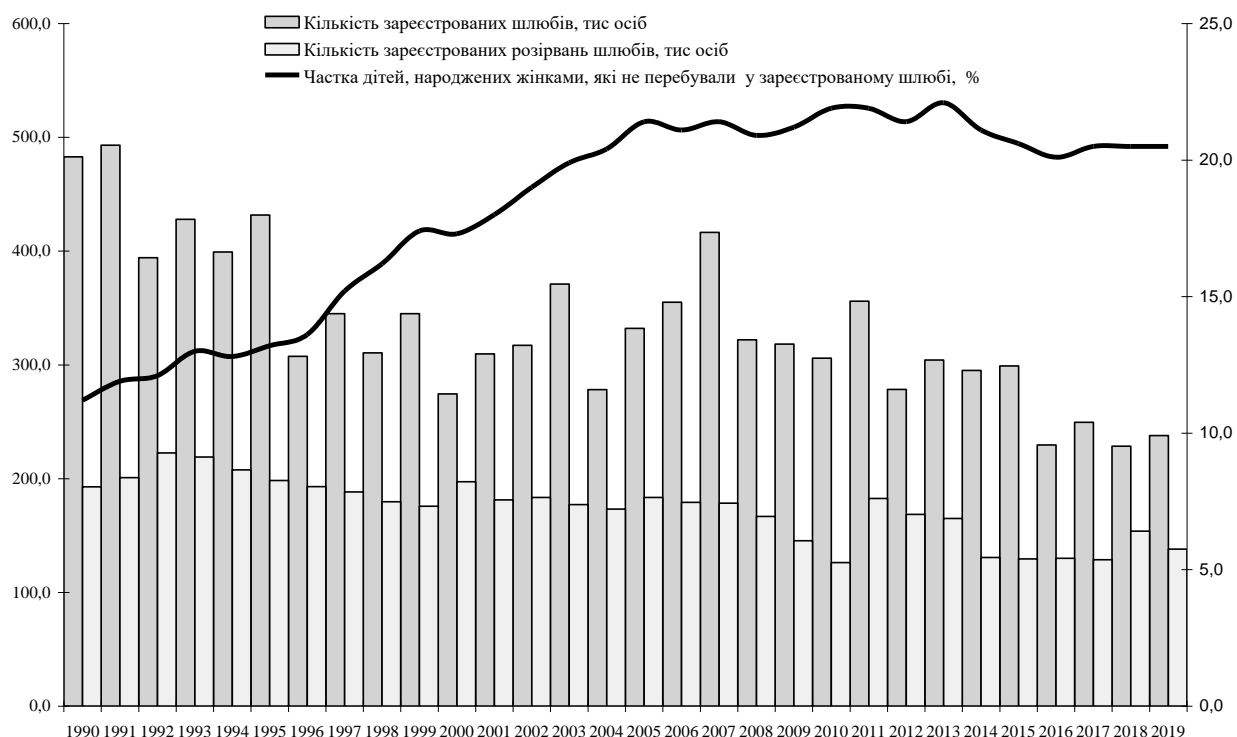

Рис. 2.6. Кількість зареєстрованих і розірваних шлюбів та частка дітей, народжених поза шлюбом, в Україні у 1990–2019 роках

Джерело: Побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Впродовж 1990–2019 років кількість офіційно зареєстрованих шлюбів стійко перевищувала кількість розлучень відповідного періоду. Однак число зареєстрованих шлюбів у 2019 році становило лише 49,28 % відповідного показника базового року, в той час як число розлучень – 71,58 %. На тлі подібної статистики значно – з 11,2 % до 20,5 % за весь період дослідження, сягнувши пікового значення у 22,1 % у 2013 році – збільшилася частка дітей, народжених жінками, що не перебували у зареєстрованому шлюбі. При цьому слід наголосити на специфіці вітчизняного законодавства, що дозволяло жінкам, проживаючим у фактичному шлюбі та ведучим спільне господарство із батьками власних дітей, користуватися усіма пільгами та преференціями, передбаченими для одиноких матерів. Вважаємо таку ситуацію, з одного боку, вкрай несприятливою в контексті забезпечення демографічної стійкості у стратегічній перспективі, а з іншого – обтяжливою для системи соціального захисту. У зв'язку з чим при наданні допомоги одиноким матерям необхідно дотримуватися принципу адресності із метою

недопущення фінансових зловживань.

Середня очікувана тривалість життя при народженні (див. табл. 2.1) є центральним індикатором якості життя населення та безпосередньо враховується при обчисленні ІРЛ. Графічно зміну показника в Україні в 1990–2018 роках представлено на рис. НЗ (дод. Н). Так, середня тривалість життя суттєво скорочувалася впродовж двох інтервалів в межах періоду аналізу: у 1990–1995 років (з 70,42 до 66,79 років) і 1998–2000 років (з 68,5 до 67,72 років). Наразі, починаючи з 2002 року, намітилася переважно позитивна тенденція даного показника, що у 2018 році (71,76) суттєво перевищував показник 1990 року на 1,34 року. Індикатор виявився досить волатильним, із максимальним спадом 1,29 % у 1995 році та максимальним зростанням 1,66 % у 2010 році.

Враховуючи статевовікову структуру населення, слід відзначити стійке перевищення тривалості життя жінок, порівняно з чоловіками. Так, для жінок даний індикатор впродовж періоду аналізу коливався в межах від 74,82 до 76,72 років, досягнувши мінімуму (72,54) у 1995 році, максимуму (76,78) у 2018 році, при середньому значенні – 74,56 років. Волатильність показника досить незначна: максимальний приріст на рівні 0,89 % зафіксовано у 1998 році, найбільше скорочення –0,85 % – у 1993 році. Середня ж тривалість життя чоловіків в Україні склала 63,89 року за весь аналізований період, була найменшою у 1995 році (61,22 роки) та найвищою у 2018 році (67,02 роки). Водночас даний показник виявився значно волатильнішим: максимальне скорочення –1,88 % зафіксовано у 1995 році, максимальне зростання на рівні 2,34 % – у 2010 році. Суттєві розбіжності тривалості життя жінок та чоловіків можуть бути раціонально пояснені комплексом причин, зокрема умовами праці, виробничим травматизмом, стилем життя (зокрема й схильністю до споживання нікотину та алкоголю) тощо. При цьому слід відзначити, що впродовж всього періоду 1990–2018 років середня очікувана тривалість життя населення (як чоловічого, так і жіночого) стійко перевищувала пенсійний вік. При реалізації положень вище названих стратегічних

документів окремого дослідження потребують умови та якість життя населення України старшої вікової страти.

Водночас середня тривалість життя для регіону Центральної та Східної Європи складає 72,09 роки. Найдовше живуть у Словенії, Чехії та Хорватії – 77,03, 75,64 і 74,63 роки відповідно, тоді як найкоротшою середня очікувана тривалість життя при народженні виявилася в Росії (67,56) і Молдові (68,46). Загалом регіон характеризується доволі помірною тривалістю життя, лише в Словенії цей індикатор з 2012 року перевищив 80 років та зріс з 80,12 до 81,18 у 2016–2016 роках. Зростання середньої очікуваної тривалості життя супроводжується диферентними наслідками, з одного боку, збільшуючи його рівень, з іншого – підвищуючи навантаження на систему соцзабезпечення.

Показник тривалості життя прямо пов'язаний з рівнем смертності, що у міжнародній практиці визначається окремо для немовлят та для дорослого населення. Смертність немовлят до 1 року здебільшого трактується у якості незворотних демографічних втрат, вона є об'єктом регулювання «Стратегії демографічного розвитку», про яку попередньо йшлося. Варто зазначити, що загальна кількість смертей немовлят впродовж періоду 1990–2018 років суттєво скоротилася в 3,56 рази з 8525 (4997 хлопчиків та 3528 дівчат) до 2397 (1344 хлопчиків і 1053 дівчинки) відповідно. З 2007 року відмічається стійка спадна динаміка показника, що посвідчує певне покращення якості медичних послуг пре- та постнатального періоду. Водночас, даний показник напрямку пов'язаний з рівнем народжуваності, тому скорочення показника пояснюється також зниженням чисельності народжених.

Смертність дорослого населення визначається, виходячи з кількості зареєстрованих в країні протягом року смертей чоловіків та жінок на 1000 осіб дорослого населення відповідної статі. Найвищий середній рівень смертності чоловіків за період аналізу характерний для Росії (409,21), України (359,84) і Білорусі (334,78), що значно перевищує середній індикатор для регіону – 250,45. Найнижчий рівень властивий для Чехії (158,39) та Словенії (155,20). Впродовж аналізованого періоду в багатьох країнах

регіону показник значно поліпшено, так в Угорщині смертність скоротилася з 305,09 у 1990 році до 168,06 у 2017 році, в Естонії – з 300,01 до 154,54 відповідно. Найвищою жіноча смертність є в Росії (150,37), Молдові (139,04) і Україні (134,10), що перевищує середній індикатор – 99,35. Найнижчий рівень властивий для Словенії (67,02) і Хорватії (66,32). Надвисока смертність чоловіків та висока смертність жінок в Україні є однією з причин незадовільного значення показника середньої очікуваної тривалості життя, що очевидно може бути оптимізована із застосуванням системи економічних та інституційних важелів і механізмів.

Впродовж періоду 1990–2004 років (див. рис. 2.7) найпоширенішою причиною смерті були серцево-судинні захворювання, що становили 58,2 % зареєстрованих випадків. В 13,5 % зафіксованих кейсів громадяни нашої держави помирали від різнорідних новоутворень (зокрема у 13,4 % від генеральної сукупності – злоякісних); нещасних випадків, струсів і травм – 9,7 % смертей (при цьому 1,2 % генеральної сукупності – від алкоголю); захворювань органів дихання – 5,1 %. З 2005 року у вітчизняній практиці застосовується Міжнародна статистична класифікація хвороб та споріднених проблем охорони громадського здоров'я (10-го перегляду).

За останньою редакцією у 2005–2018 роках хвороби серцево-судинної системи (*I00–I99*) склали 65,5% причин загибелі. Найвагомішими за черговістю причинами смерті громадян України надалі виявилися: – доброякісні і злоякісні новоутворення (*C00–D48*) – 12,9 %; – зовнішні причини (*C00–D48*) – 6,9 %; – хвороби органів травлення (*K00–K93*); – хвороби систем органів дихання (*J00–J99*) – 2,8 %; деякі інфекційні та паразитарні хвороби (*A00–B99*) – 2,0 %: – інші причини – 5,9 %. Вказані обставини різняться за своєю генезою, тому за умов стратегічного планування у фокусі соціально-демографічної політики має перебувати комплекс профілактичних та оперативних заходів, спрямованих на зниження і попередження відповідної передчасної смертності, зокрема у суспільній страті економічно активного населення.

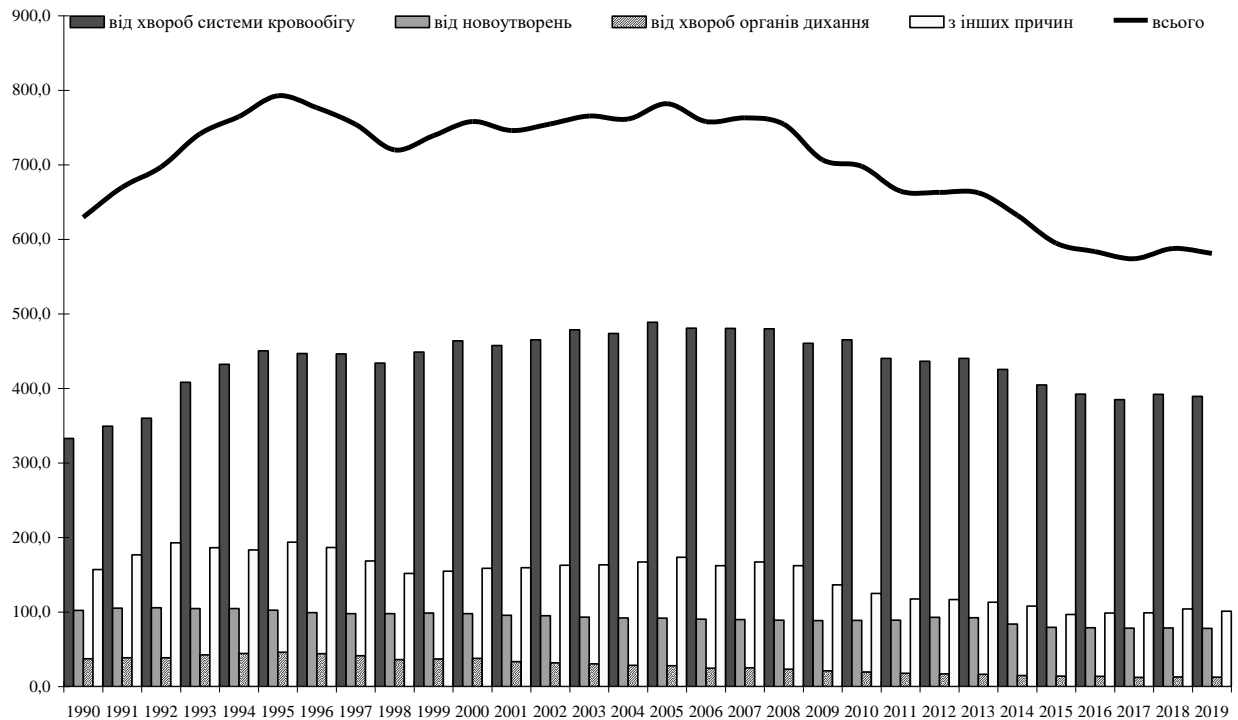

Рис. 2.7. Смертність населення України в 1990–2019 роках, тис осіб

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Емпіричний досвід вказує на невідповідність вітчизняних тенденцій рівня смертності як більшості розвинених, так і транзитивних економік, зокрема держав регіону Центральної і Східної Європи, що зіштовхнулися на початку 1990-х з аналогічними проблемами трансформації господарської парадигми, т. ч. й фундаментальними змінами поведінки мікроекономічних суб'єктів. Особливістю смертності в Україні є колосальний гендерний розрив її режимів: стійке переважання (подекуди в 2,5 рази) смертності чоловіків над смертністю жінок. В зв'язку з цим можна стверджувати, що рівень смертності обох статей в Україні може та має бути значно знижений, однак абсолютно неприйнятний показник для дорослого чоловічого населення потребує стратегічного регулювання з боку держави.

Ситуація щодо смертності населення України, особливо економічно активної його соціальної страти, може бути вирішена шляхом раціонального поєднання інструментів та механізмів забезпечення демографічної стійкості. З одного боку, принципового поліпшення потребує система надання послуг охорони здоров'я, враховуючи одночасно її публічний і приватний сегменти.

Вказана система вимагає перегляду доктрини освіти, підвищення кваліфікації медпрацівників згідно європейських і світових стандартів, зміни принципу фінансування бюджетних медичних установ, зокрема й розширення їх паракомерційного потенціалу. З іншого боку, наразі доцільним є комплекс пропагандистських заходів щодо формування здорового способу життя, рухової активності, фізичного виховання і спорту, профілактики шкідливих звичок (зокрема тих, що спричиняють хвороби серцево-судинної, дихальної систем), проведення навчань і консультаційно-роз'яснювальної робіт. При тому за оцінкою ВООЗ індивідуальна та суспільна захворюваність на 15–20 % залежить від генетики та спадковості, на 20–25 % – від стану екології, на 10 % – від якості системи охорони здоров'я та на 50 %

Через об'єктивну неможливість проконтролювати дотримання вказаних рекомендацій, пропагандистські заходи доцільно поєднувати, наприклад, з інструментарієм фіскального регулювання, зокрема шляхом гармонізації ставок акцизного оподаткування тютюнових виробів та алкоголю. Відповідні зобов'язання Україна взяла на себе, підписуючи «Угоду про асоціацію з Європейським Союзом». Іншим важливим аспектом зниження смертності, покращення стану здоров'я репродуктивної вікової страти та подовження тривалості життя є удосконалення техніки безпеки на виробництві (зокрема створення належного термічного і санітарно-гігієнічного режиму) й в побуті.

Хоча демографічне навантаження не може прямо співвідноситися ні з пропонованою нами категорією демографічної стійкості, ні з концептом демографічного переходу, однак є визначальним індикатором спроможності населення партикулярної країни забезпечувати достатній для розширеного суспільного відтворення обсяг виробництва, оптимізувати його структуру. По-перше, в категорії демографічної стійкості наразі присутня сукупна потенційна спроможність суспільства створювати додану вартість, тобто його інтегральна продуктивність. По-друге, середня продуктивність різних вікових страт населення об'єктивно є неспівставною, тому здебільшого нижче демографічне навантаження співвідноситься із кращим результатом

суспільного виробництва. Середнє демографічне навантаження у розрізі адміністративно-територіальних одиниць України в 1990–2019 роках (для АР Крим, м. Севастополя – у 1990–2013 роках, для Донецької і Луганської областей – з 2014 року, враховуючи тимчасово окуповані території) подано на рис. 2.8. Демографічне ж навантаження із врахуванням демографічних страт осіб у віці 0–14 років, а також 65 років та старше – представлено у дод. Н (рис. Н5–Н6).

Серед усіх адміністративно-територіальних одиниць України впродовж періоду 1990–2019 років за демографічним навантаженням виділено три групи із: 1) помірним (до 431 осіб віком молодше 14 років включно та понад 65 років на 1000 осіб віку 15–64); 2) середнім (432–481 особа); високим (понад 482 особи) показником. До першої групи віднесено міста Київ і Севастополь, Харківську область; до другої групи – АР Крим, Донецьку і Луганську, Запорізьку, Одеську, Львівську, Дніпропетровську, Миколаївську, Херсонську, Закарпатську і Київську області. Решта адміністративно-територіальних одиниць характеризувалася досить високим демографічним навантаженням. Найвище середнє демографічне навантаження зафіксовано у Чернігівській (528,43), Вінницькій (520,43) і Волинській (519,27) областях. При цьому динаміка показника впродовж періоду для вказаних регіонів неоднозначна. Загалом, найвищі значення демографічного навантаження спостерігалися в 1990-ті роки. Доцільним є також розгляд структури вказаного показника.

Згідно аналізу демографічного навантаження особами віком 0–14 років виділено 3 групи із: 1) низьким (до 251 особи віком молодше 14 років включно на 1000 осіб віку 15–64); 2) середнім (252–290 осіб); 4) високим (більше 291 особи) показником. До групи із низьким увійшли Харківська, Сумська, Чернігівська, Запорізька, Полтавська, Дніпропетровська, Черкаська області, м. Київ, а також м. Севастополь, Донецька та Луганська області, враховуючи статистичні дані до 2014 року. Високим індикатор вився у Івано-Франківській, Волинській, Закарпатській та Рівненській областях (рис. Н5,

дод. Н). Аналіз демографічного навантаження особами віком 65 років і старше також дозволив виділити 3 групи із: 1) низьким (до 201 особи віком понад 65 років на 1000 осіб віку 15–64); 2) середнім (202–250 осіб); 4) високим (більше 251 особи) рівнем.

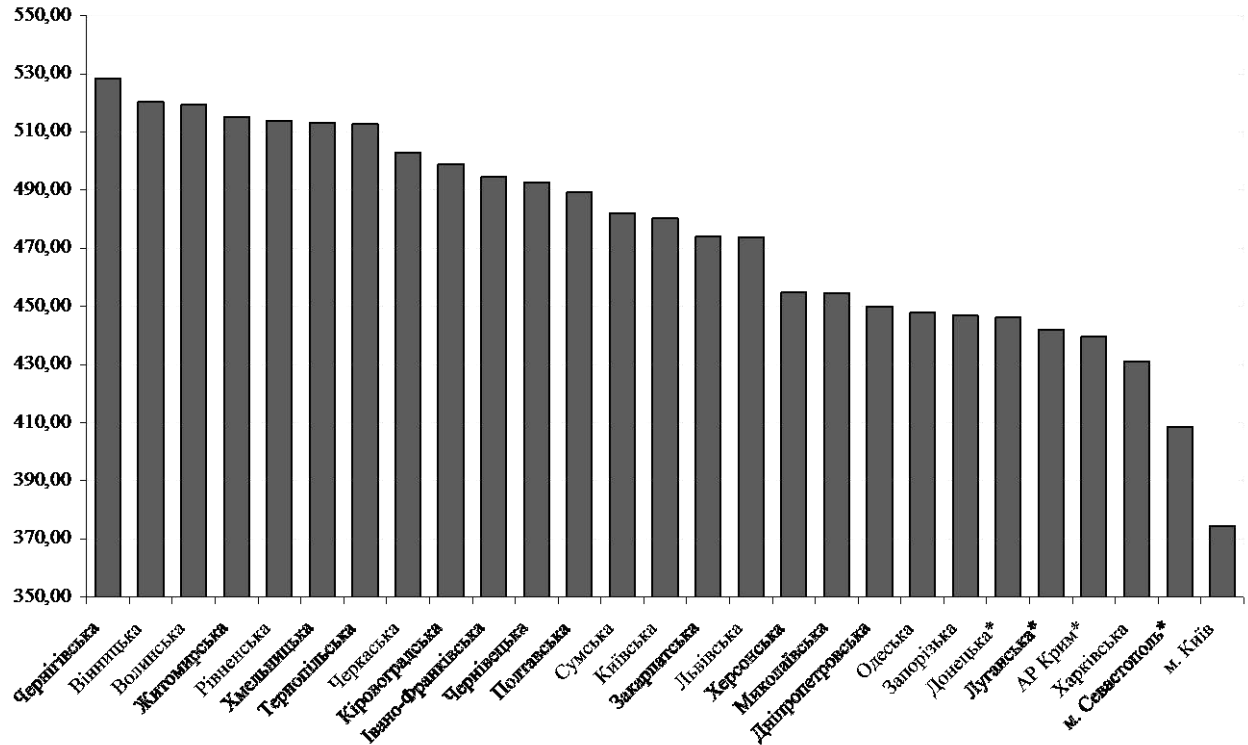

Рис. 2.8. Загальне демографічне навантаження адміністративно-територіальних одиниць України у 1990–2019 роках, кількість осіб віком 0–14 років та 65 років і старше на 1000 осіб віком 15–64 роки

* Без врахування даних щодо тимчасово окупованих територій України у 2014–2019 роках
Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

До групи із низьким показником увійшли Закарпатська, Рівненська, Херсонська, Одеська, Івано-Франківська та Львівська області, м. Київ, а також м. Севастополь та АР Крим, враховуючи дані до 2014 року (рис. Н6, дод. Н). Високим індикатор вився у Сумській, Полтавській, Черкаській, Вінницькій та Чернігівській областях.

Проведений аналіз дозволяє виділити два диференти та не завжди комплементарні на практиці чинники високого загального демографічного навантаження: значні частки малолітнього і старшого населення. Наслідки такого демографічного навантаження також принципово різняться. За умов низької інституційної спроможності сфер охорони громадського здоров'я і

надання соціальних послуг надмірне демографічне навантаження особами старшого віку призводить до зниження ефективності функціонування національної економіки. Але стратегічне регулювання основних детермінант здоров'я і довголіття населення, дотичне до концепції демографічного дивіденду, дозволяє забезпечувати достатню продуктивність суспільного виробництва навіть в умовах високого навантаження вказаного типу.

Демографічне навантаження малолітніми особами має іншу генезу, хоча й змінює фінансову поведінку домогосподарств, але опосередковано через зростання споживчих витрат акселерує суспільне виробництво, може спонукати економічне зростання у середньостроковій перспективі. Водночас, збільшення витрат домогосподарств на духовний та фізичний розвиток може розглядатися у якості інвестицій у інтелектуальний капітал, що також відповідає стратегічним завданням росту.

Вказані соціально-демографічні характеристики визначають властивий даному періоду розвитку економічний профіль суспільства. Хоча частина питань окресленого спектру перебуває поза межами прямого державного регулювання, всі без винятку демографічні детермінанти можуть бути скореговані опосередковано із застосуванням відповідного інституційного інструментарію. Важливим елементом останнього є адекватна нормативно-правова база зі стратегічним горизонтом.

Впродовж періоду 1990–2018 років чисельність та структура населення України змінилася докорінно. І якщо за окремими параметрами (наприклад, динамікою коефіцієнта та календаря народжуваності) наша держава характеризувалася тими ж тенденціями, що і розвинені та емерджентні економіки регіону Центральної та Східної Європи і світу, то показники тривалості життя та, особливо, смертності, в Україні виявилися чи не найгіршими у вибірці. Очевидно, частково ситуація може бути виправлена через реалізацію виваженої міграційної політики, однак механічний приріст населення не є універсальним компенсатором, необхідним для забезпечення демографічної стійкості. Генеральною задачею стратегічного регулювання в

контексті забезпечення економічного розвитку та оптимізації пропорцій суспільного виробництва є регулювання системи демографічних детермінант. Оскільки останні традиційно визначаються економічними суб'єктами, на мікрорівні, а прямий вплив інституцій публічного адміністрування є не лише неможливим, а й небажаним, мова йде про опосередковане регулювання.

2.2. Міграційні процеси в системі забезпечення демографічної стійкості суспільства

Одержання громадянами України можливостей вільного міжнародного руху співпало із структурними трансформаціями вітчизняної економіки, суттєвими флуктуаціями рівню життя. Можна виокремити кілька основних причин, що спонукали міграцію. Зі здійсненням економічних перетворень змінилася структура внутрішнього ринку праці. Інституційний перегляд підходів щодо фінансування низки публічних благ, зокрема послуг освіти та охорони здоров'я неоднозначно сприйнятий суспільством і також спонукав до міграції. Недосконалість фінансово-кредитної системи ускладнювала можливості започаткування бізнесу. Акселерований попит на товари високої вартості стимулював трудову міграцію, виступаючи одним з основних доходних джерел багатьох українських домогосподарств.

Рисами міжнародної міграції наразі є її глобалізація; всеохоплюючі якісні зміни у структурі міграційних потоків, посилення ролі економічної, в т. ч. трудової, компоненти, стійке превалювання нелегального сегменту над легальним, ріст масштабів і розширення географії вимушеного переміщення, фемінізація, бінарний характер міграційної політики на всіх рівнях тощо. В контексті міграційних процесів України доцільно розглядати: 1) етнічну, що є арифметичною сумою консолідуючого та дисперсного потоків; 2) трудову; 3) вимушену; 4) маятникову, переважно трудову, у прикордонних регіонах; 5) бізнес-міграцію.

Міграції характерні процеси ініціації і формування мобільності,

переселення осіб та адаптація, які впливають на демографічну стійкість. Методичний підхід оцінки впливу міграції на феномен демографічної стійкості має враховувати важливі для України аспекти міграційних: 1) глобальність трендів; 2) переважне спрямування з емерджентних до розвинених економік; 3) пожвавлення маятникової міграції між країнами з емерджентною економікою; 4) інтенсифікація міграції науково-технічного персоналу; 5) збільшення питомої ваги «молодої міграції» у загальній структурі; 6) великі масштаби нелегальної міграції.

Міграційні процеси традиційно відігравали важливу роль для України впродовж останніх двох сторіч, але особливо актуалізувалися з моменту проголошення незалежності. На етапі становлення державності відбувалася активна двостороння міграція, зумовлена як національним самовизначенням, так і необхідністю возз'єднання сімей, в першу чергу – військовослужбовців. Комплекс факторів дестимулюючого характеру спонукав українців масово емігрувати, змінюючи громадянство, або тривалий час здійснювати трудову діяльність поза межами нашої держави.

Глобалізований світ характеризується форсуванням потоків всіх видів ресурсів, зокрема й трудових, загальним спрощенням процесів міграції та супровідних процедур. За нормальних умов і сприятливих фаз макроциклу, дієздатна особа достатньо вільна щодо вибору місця постійного проживання, єдиним же суттєвим обмеженням для останнього може стати неспроможність забезпечити собі прийнятні умови життя та праці у новій юрисдикції.

Визначальними факторами міграції можуть виступати якість послуг системи охорони здоров'я, освіти, профпідготовки, рівні інноваційності, екологічності економіки. Механічний рух населення є арифметичною сумою трудової та нетрудової міграції. Трудова компонента є принциповою та визначальною при дослідженні феномену демографічної стійкості. З одного боку, особи працездатного віку наділені найвищими спроможностями акселерації суспільного виробництва апріорі, з іншого – згадана суспільна страта за своїм віком найімовірніше здатна до репродукції. Враховуючи всі

вказані аспекти, динамічне співвідношення еміграції й імміграції (загалом) та економічно активного прошарку населення (зокрема) певним чином дозволяє визначити компенсаторну роль міграції при формуванні найпродуктивнішої соціальної страти населення країни.

Традиційно виділяють чотири основних аспекти міграції: історичний, географічний, економічний та демографічний. В будь-якому разі міжнародна міграція сильно змінює пропорції структуру ринку праці як в країні походження, так і в країні призначення, ситуативно створюючи дефіцит або надлишок конкретних професій. В країнах з високим рівнем подушного доходу населення трудові мігранти формують пропозицію в сегменті «непрестижної» роботи, тому толерантність до них місцевого населення як правило вища. В країнах з помірним рівнем доходів іммігранти посилюють конкуренцію на ринку праці.

Міграційні, зокрема зовнішні, потоки України в період 2002–2019 років представлено на рис. 2.9. Варто зазначити, що за методологією Державної служби статистики в період 2002–2013 років загальний міграційний приріст за усіма потоками збігався з величиною приросту за зовнішньою міграцією. В зв'язку з тимчасовою окупацією АР Крим, м. Севастополя, а також частини Донецької та Луганської областей, починаючи з 2014 року «розрив» між цими приростами становив від 6,61 % до 35,01 % у наступному 2015 році (максимальне значення), тобто 22,39 % в середньому у 2014–2019 роках.

В 2002–2004 роках спостерігалось міграційне скорочення населення України в середньому на 21,87 тис осіб на рік, проте тенденція у даного показника була позитивною, а починаючи з 2015 року Держстат щороку фіксує незначний міграційний приріст. Навіть найбільший міграційний приріст – 61 844 особи у 2012 році – не компенсує депопуляційні процеси. Досить показовим при цьому є характер міграційних потоків у міській та сільській місцевості.

В контексті форсованої урбанізації, властивої в другій половині ХХ – на початку ХХІ століття більшості розвинених та емерджентних економік, у

містах України впродовж аналізованого періоду спостерігався незначний міграційний приріст (крім 2002 і 2016 років, відмічених скороченням на 9 114 і 8 040 осіб відповідно).

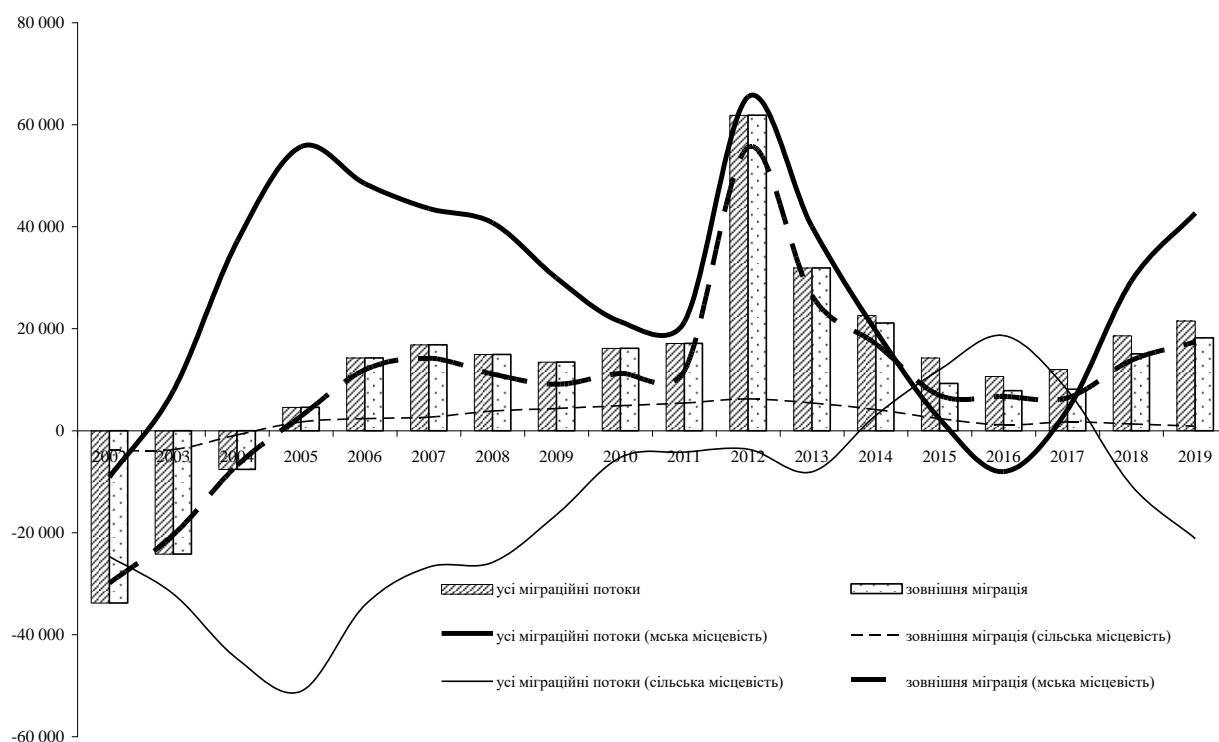

Рис. 2.9. Приріст населення України за рахунок різних типів міграційних потоків за типами місцевості у 2002–2019 роках, осіб

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Впродовж 2002–2004 років зовнішня міграція спричиняла скорочення населення міст в середньому на 19 тис осіб на рік (зі спадною тенденцією), а надалі забезпечувала щорічний приріст. З 2014 року приріст за рахунок зовнішньої міграції становив щонайменше 40 % сукупного міграційного приросту, а в 2015 році – втричі перевищував останній (дану ситуацію слід вважати аномальною у зв'язку зі специфікою методології демографічної статистики в умовах військових дій на Сході України і масового вимушено внутрішнього переміщення громадян). В той же час для сільських місцевостей характерним є переважно негативний міграційний приріст, пов'язаний із прагненням молоді після навчання у закладах вищої і середньої спеціальної освіти працевлаштовуватися у містах. Так, максимальне скорочення – 51 111 особа – зафіксовано у 2005 році, максимальний приріст

– 18 660 осіб – у 2016 році. Середню скорочення чисельності сільського населення за рахунок зовнішньої міграції в 2002–2005 роках становило близько 2,8 тис осіб на рік, а середній приріст протягом решти років аналізованого періоду – близько 3,2 тис осіб на рік.

Дослідження зовнішньої міграції доцільно здійснювати, враховуючи статевовікову, кваліфікаційну структуру населення, причини міграції, географію тощо. Зокрема, осиноними інтенціями еміграції українців були сімейні, освітні, трудові та інші причини. Наприклад, за даними Єврокомісії, в період 2008–2018 років основною причиною оформлення дозволу на тимчасове перебування на території країн ЄС було здійснення оплачуваної трудової діяльності – в середньому 70,05 % всіх дозволів (при чому в 2016–2017 роках даний показник перевищував 80,00 %). Тенденція ж трудової міграції впродовж періоду була переважно зростаючою (дод. П, рис. П1). Водночас частка дозволів, оформлених за сімейними причинами стійко скорочувалася з 20,87 % у 2009 році до 3,97 % у 2017 році, становлячи в середньому 10,81 % від числа всіх отриманих вперше дозволів.

Освітні причини становили третю за значущістю інтенцію до одержання українцями дозволу на перебування в державах ЄС – 6,15 %. При цьому показник характеризувався надзвичайно високою волатильністю, що очевидно зумовлено як особливостями вітчизняного ринку освітніх послуг, так і потенційною можливістю щодо працевлаштування за кордоном.

Від проголошення незалежності України, владні еліти разом з ангажованим науковим співтовариством перманентно наголошували на об'єктивній потребі здійснення лібералізації візового режиму з ЄС. Тому процедури логічно та нормативно спрощувалися, а кількість шенгенських віз, отриманих громадянами України, перманентно зростала. Якщо в 2010 році громадяни України домоглися отримання 1,28 млн шенгенських віз, то в 2016 році – 1,36 млн. Причому 817 тис цих віз, тобто 59,9 % від загального числа, були багаторазовими. Якщо в 2010 році питома вага відмов у наданні візи становила 3,83 %, то в 2016 році – вже 3,20 %. Суттєвій інтенсифікації

транскордонної мобільності українців щодо ЄС принципово сприяли угоди стосовно малого прикордонного руху, ратифіковані з Угорщиною (2007 рік), Польщею та Словаччиною (2008 рік), Румунією (2014 рік). Завдячуючи всім вказаним вище міжнародним нормативно-правовим актам вітчизняні громадяни, що постійно мешкають на території прикордонної смуги, були спроможні просторово переміщуватися без віз до сусідніх країн, при покритті їх території від 30 км (у випадку Польщі) до 50 км (для інших держав-сусідів). Згідно аналізу опитувань міжнародних пасажирів, щорічно мешканцями 30-кілометрової прикордонної території здійснюється до 65 % перетинів кордону з Польщею. Трудова міграція до Польщі стала чи не найважливішим вектором, зокрема й через можливість одержати в цій країні тимчасову роботу строком до 6 місяців, повідомивши належні владні інституції та не одержуючи дозволу на працевлаштування.

Неоднозначна оцінка міграції в контексті демографічної стійкості впливає з факту, що міграція може розглядатися і як важливий канал притоку в країну новітніх знань, формування агрегованого досвіду роботи. Міграція ефективно спонукає до оновлення професійної та компетентнісної структури зайнятості на внутрішніх ринках, форсованої адаптації до запитів глобального ринку праці.

В загальному випадку оптимальні пропорції двосторонньої міграції можуть призвести до акселерованого розвитку економічного потенціалу, елімінації несприятливих умов на внутрішніх ринках, генерування нових робочих місць, перманентного підвищення професійного рівню і кваліфікації персоналу. Міграція, в т. ч. трудова, звичайно супроводжується збереженням щільних економічних та культурних зв'язків між мігрантами та їх родинами, що не змінили юрисдикцію. Внаслідок чого виникає циркуляція фінансових потоків, відбувається стійкий притік коштів до емерджентних економік, що стимулює споживчий попит. Розвиток міжнародної міграції відбувається під егідою боротьби з глобальними загрозами громадської безпеки; сприяння національним програмам подолання бідності, соціальної і економічної

нерівності; оптимізації пропорцій і структури глобального регулювання.

Еміграція як висококваліфікованих фахівців, що одержали освіту в Україні, та молоді, яка, не планує повертатися після одержання вищої або середньої профосвіти за кордоном, становить значну загрозу демографічній стійкості вітчизняного населення. Розвинені та емерджентні економіки наразі реалізують політику залучення кваліфікованих мігрантів і молодих фахівців, зокрема з числа іноземних студентів, до зміни місця постійного проживання. В Україні втрата відповідних суспільних страт погіршує вікову та освітньо-кваліфікаційну структуру робочої сили, сповільнюючи економічне зростання.

Певним компенсатором вказаних процесів могло б стати ефективне використання економічного та інтелектуального потенціалу старих і нових діаспор, за умов належної демополітики і конструктивної співпраці. Діаспори, зберігаючи культурні і економічні зв'язки, могли б розглядатися в якості послідовних виразників інтересів України за рубежом, сприяти забезпеченню демографічної стійкості. Відсутність же програм заохочення репатріації українців з-за кордону (як вихідців з нашої держави, так і їхніх нащадків) за умов конкуренції щодо кваліфікованих трудових ресурсів на глобальному ринку праці порушує стійкість національної економіки. Наразі в Україні не існує систем заохочення імміграції кваліфікованих фахівців з-за кордону, що потенційно могли б інтенсифікувати розвиток економіки, не повною мірою використовується потенціал виходу на український ринок праці іноземців, зокрема тих, що навчалися у вітчизняних ЗВО.

Згідно з Сьомою Рамковою Програмою ЄС на замовлення Єврокомісії з 1 березня 2014 року по 31 серпня 2018 року у чотирьох областях Заходу України (Івано-Франківська, Львівська, Тернопільська, Чернівецька), що традиційно характеризуються масовим відтоком трудових мігрантів, було проведено вітчизняний етап міжнародного вибіркового дослідження «Тимчасова vs. постійна міграція» (*Temporary versus permanent migration, TEMPER*; надалі – ТЕМПЕР) із метою виявлення особливостей процесів трудової міграції. В ході вказаного дослідження репрезентативну вибірку

респондентів розділено на дві категорії: 1) зворотних мігрантів (осіб, що від'їжджали з України за кордон з метою тимчасового працевлаштування, а пізніше поверталися до нашої держави); 2) осіб без міграційного досвіду. В контексті формування стратегії демографічної стійкості актуальними є блоки дослідження, пов'язані із професійно-кваліфікаційною структурою мігрантів.

Таблиця 2.2

Зворотні мігранти та особи без міграційного досвіду за галузями здобутої в країні походження освіти, %

Галузі здобутої освіти	Особі без міграційного досвіду	Зворотні мігранти
Послуги (в т. ч. особисті)	8,2	9,1
Здоров'я, санітарія, гігієна	10,0	8,2
Сільське і лісове господарство, мисливство і рибальство	8,5	5,6
Проектування, виробництво та будівництво	15,2	12,5
Інформаційні та комунікаційні технології	4,8	6,6
Природничі науки, математика та статистика	9,7	11,5
Бізнес, управління та юриспруденція	18,2	18,7
Суспільні науки, журналістика та інформація	4,2	3,1
Мистецтво та гуманітарні науки (в т. ч. мова)	9,1	11,5
Освіта	12,1	13,2

Джерело: побудовано автором за даними дослідження проекту ТЕМПЕР [274]

В табл. 2.2 репрезентовано розподіл зворотних мігрантів та осіб без міграційного досвіду за галузями здобутої ними в Україні освіти. Для обох підгруп характерне переважання фахівців в галузях бізнесу, управління і юриспруденції (18,2% та 18,7 %, відповідно), проектування, виробництва та будівництва (15,2 % і 12,5 %), освіти (12,1 % та 13,2 %), що опосередковано свідчить дві полярні специфічні характеристики вітчизняного ринку праці, що спотворюють його структуру: 1) невідповідність фактичної заробітної плати у відповідних галузях уявленням випускників ЗВО про гідний рівень оплати праці за фахом; 2) невідповідність запитів українських роботодавців щодо якості освітньо-кваліфікаційної підготовки і набору компетентностей, здобутих випускниками вітчизняних ЗВО. Водночас слід відзначити низку питому вагу частки респондентів, що здобули в Україні освіту в галузях інформаційних технологій, телекомунікацій, журналістики тощо, що може

бути пояснене, зокрема, поширеністю явищ аутсорсингу та аутстафу на відповідних сегментах глобального ринку праці, зокрема через можливість виконання трудових обов'язків віддалено.

Базові сектори зайнятості короткострокових і довгострокових трудових мігрантів з України представлені будівництвом, промисловістю, ресторанно-готельним бізнесом, домашнім доглядом та АПК. Останні три популярніші в країнах-членах ЄС, торгівля й транспортне господарство – в пострадянських державах. Існує досить чіткий гендерний поділ праці. Для чоловіків-мігрантів характерним є працевлаштування в сферах будівництва, промислового виробництва, транспорту, для жінок-мігрантів – в секторі домашнього догляду і в готельно-ресторанного господарства. Серед субстрати довгострокових мігрантів-чоловіків домінують (становлячи близько 50 %) особи віком 30–44 років (для мігрантів-жінок дана група становить близько третини), водночас до половини жінок-мігрантів перебувають у віці 45–65 років (для чоловіків даний показник трохи вищий за чверть від генеральної сукупності). На противагу, у молодшій віковій субстраті віком 18–29 років спостерігається відносна гендерна рівність (питома вага – до $\frac{1}{5}$ генеральної сукупності).

Здатність мігранта долучитися до трудової діяльності за фахом в країні прибуття залежить від низки соціокультурних параметрів, зокрема від факту міжнародного визнання дипломів, знання мігрантом мов тощо. На рис. 2.10 зображено розподіл респондентів згаданого вибіркового дослідження ТЕМПЕР за ознакою знання найпоширеніших іноземних мов.

Країни, в яких офіційними є мови міжнародного спілкування, займають вигідні позиції у порівнянні з Україною. В той же час приклад Польщі, що наразі є чи не найбільшим реципієнтом українських зовнішніх мігрантів, доводить, що високий ступінь лексичної подібності мов країн-сусідів може також спонукати до міграції (якщо рівень оплати праці в одній з країн є суттєво вищим за інших рівних умов).

Мовна компонента міграційних процесів в глобалізованому світі є

надзвичайно важливою, адже опосередковано відзначає ступінь потенційно міжнародної мобільності особи. Важливо відмітити, що в ході дослідження було виявлено групу вітчизняних зовнішніх мігрантів, які володіють українською мовою, але не вважають її рідною. Вважаємо, що відсутнє «відчуття ґрунту» є суттєвою імпліцитною передумовою зовнішньої міграції.

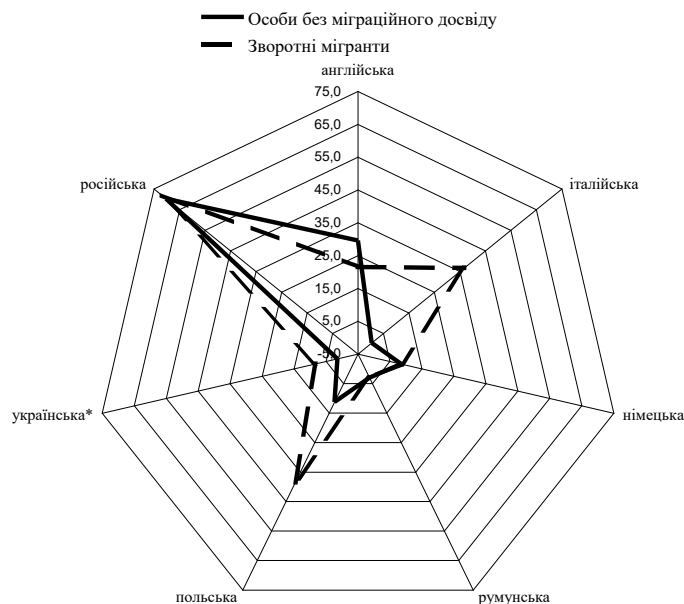

Рис. 2.10. Розподіл зовнішніх мігрантів на найбільш поширеними серед них мовами, якими вони володіють, %, осіб

* Частка українських зовнішніх мігрантів, що вільно володіють українською мовою, але не вважають її рідною

Джерело: побудовано автором за даними дослідження проекту ТЕМПЕР [274]

Трудова міграція, як елемент міжнародної міграції, характеризується специфічною характеристикою – тривалістю перебування особи за кордоном. В ході дослідження ТЕМПЕР було з’ясовано наступні особливості тривалості міграції залежно від черговості виїзду, що відображено в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Зворотні мігранти за черговістю виїзду і тривалістю перебування за кордоном, %

	До 5 місяців	від 6 місяців до 1 року	понад 1 рік
1-й виїзд	45,4	21,5	33,1
2-й виїзд	10,8	45,9	43,3
3-й і подальші виїзди	0,0	33,3	66,7

Джерело: побудовано автором за даними дослідження проекту ТЕМПЕР [274]

Перший виїзд за кордон для більшості мігрантів є нетривалим, що може частково пояснюватися особливостями трудового законодавства країни прибуття, характером працевлаштування (легальним / нелегальним), побутом тощо. Здобуття міграційного досвіду збільшує тривалість наступних від'їздів за кордон таким чином, що вже з третього разу практично відсутні мігранти, що перебували б за кордоном до 5 місяців. За даними ТЕМПЕР, перший виїзд чоловіків трудових мігрантів за кордон відбувається, в середньому, у віці на 3 роки менше, ніж у жінок-мігрантів. В субстраті довгострокових трудових мігрантів-жінок наразі переважають вдови та розлучені (до третини, порівнюючи з 10 % трудових мігрантів-чоловіків). Заміжні жінки трудові мігранти часто мігрують разом зі чоловіками (до двох третин від загальної сукупності проти аналогічного показника на рівні $1/4$ сукупності одружених мігрантів-чоловіків).

За даними згаданого вибіркового дослідження лише чверть вітчизняних мігрантів працюють за кордоном згідно з отриманою освітою і кваліфікацією, тоді як близько третини – зайняті переважно на роботах, що не вимагають будь-якої кваліфікації; третині трудових мігрантів необхідно змінювати профіль діяльності, підвищувати кваліфікацію або ж отримувати іншу. Кількість українців, що виявляють бажання переїхати на постійне проживання до іншої держави, становить до 35% серед постійного населення віком від 18 років та старше. Для трьох чвертей опитаних базовою мотивацією працювати за кордоном є рівень заробітної в інших країнах. При цьому варто зазначити, що на макрорівні публічного адміністрування в нашій державі наразі не створено умов для посилення конкурентоспроможності внутрішнього ринку праці та гідної зайнятості. Навіть суттєве зростання соціальних стандартів та гарантій, зокрема щодо мінімальної заробітної плати, трудова діяльність за кордоном для більшості українців є більш доходною. За даними дослідження трудові мігранти згодні повернутися в Україну за умови, що їхня заробітна плата сягне принаймні 50 % трудових доходів, отримуваних за кордоном [274].

Вітчизняні жінки трудові мігранти (43 %) переважно працюють на дому за наймом або у сфері аграрного виробництва. Вказані сегменти ринку

праці здебільшого приваблюють жінок старшого віку (близько двох третин вікової групи 45–65 років, порівнюючи з 12 % осіб у віці 18–29 років), молодші ж жінки працевлаштовуються переважно в готельно-ресторанному бізнесі, роздрібній торгівлі й інших галузях сфери послуг ($\frac{1}{5}$ вікової субстрати 45–65 років проти двох третин субстрати 18–29 років).

На повернення мігрантів до країни походження і тривалість їх від'їзду за кордон також впливає сімейний стан, що відображено на рис. 2.11. Як видно з гістограми, найтриваліший час, подекуди понад 2 роки, перебувають за кордоном мігранти, що мають одну дитину. Тривалість перебування в країні призначення бездітних осіб менша у зв'язку з вищою їх мобільністю.

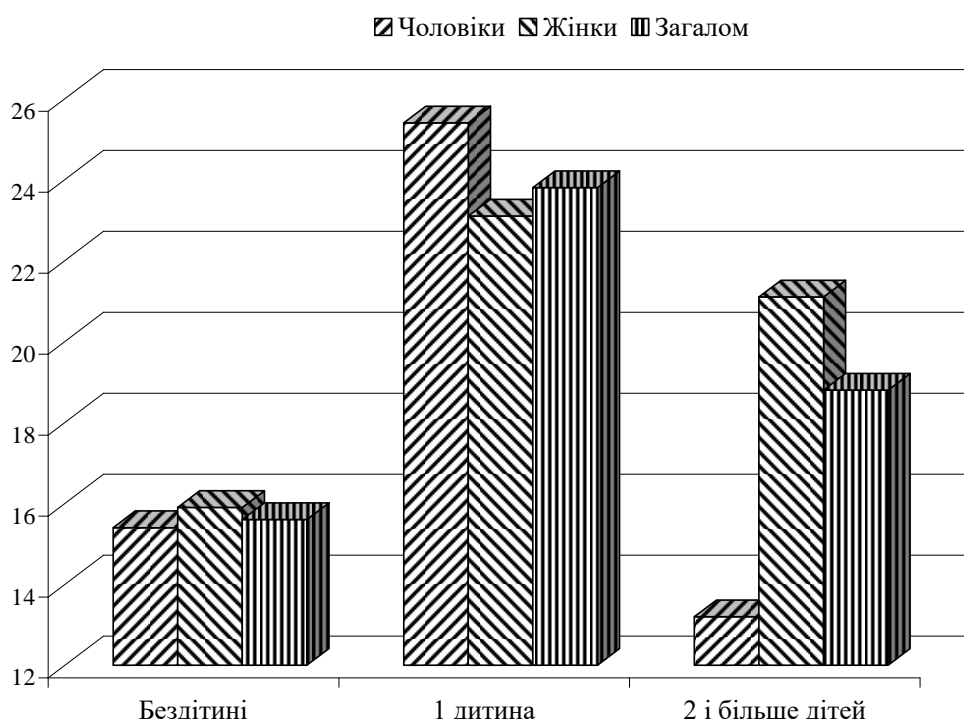

Рис. 2.11. Середня тривалість перебування за кордоном залежно від статі та кількості дітей, місяців

Джерело: побудовано автором за даними дослідження проекту ТЕМПЕР [274]

Теоретично міграція може чинити позитивний вплив на вітчизняну економіку за умов є створення тристороннього «win-win-win» сценарію, що полягає в отриманні вигод країнами походження і призначення, а також самими мігрантами і їх сім'ями. Працевлаштування мігрантів у країнах призначення дозволяє останнім на платній основі здійснювати трудову діяльність, підвищувати кваліфікацію та розвивати навички. Перерахунок

частини одержаних коштів до країни походження інтенсифікує внутрішній споживчий попит, покращує рівень життя населення. Супровідним фактором міграції є соціальний обмін у формі потоків інформації, ідей, нематеріальних цінностей тощо. Потенційна вигода від міграції для країн призначення полягає у підвищенні рівня зайнятості у непопулярних серед місцевого населення сферах трудової діяльності. Однак надмірна концентрація мігрантів у країнах призначення може дестабілізувати їх ринок праці, зокрема через надмірне зниження заробітної плати у популярних серед трудових мігрантів сферах.

Проблеми розвитку, бідність, нерівність, політична нестабільність і конфлікти є основними факторами міграції. Для концепції демографічної стійкості важливими наслідками міграції є: – зменшення людського капіталу і зниження рівня продуктивності; – виключення мігрантів із суспільного життя в країні походження, руйнація родинних зв'язків, створення гендерних та вікових розривів у популяції; – зростання нерівності у випадку, коли найбільш вразливі суспільні страти, що не схильні до міграції, виключаються зі сфери одержувачів грошових переказів.

З методологічної позиції щодо забезпечення демографічної стійкості доцільно розглядати сукупність заходів, спрямованих на згладжування асиметрії міграційних процесів в контексті імміграційної та еміграційної політик. У звіті Департаменту з економічних і соціальних питань ООН «Міжнародні міграційні політики: урядові погляди та пріоритети» (2013) актуалізовано зміст вказаних політик, а також наголошено на необхідності заохочення імміграції висококваліфікованого персоналу, сприяння асиміляції мігрантів у суспільстві країни призначення, репатріації громадян, посилення ролі діаспор у економічному та культурному житті країн походження, мінімізації нелегальної міграції. В загальному випадку імміграційна політика включає сукупність заходів щодо інтеграції та натуралізації мігрантів, сприяння поверненню мігрантів у країни походження, возз'єднання сімей, залучення компетентних спеціалістів тощо. Еміграційна політика включає законодавче врегулювання подвійного громадянства, створення соціально-

економічних стимулів для повернення мігрантів на батьківщину, а також максимальне залучення діаспори до розвитку країни походження.

Можна виділити низку особливостей міграційних процесів України: – тенденція до збільшення обсягу довгострокової трудової міграції до Північної Америки та короткострокової трудової міграції до ЄС на тлі переманеного зниження міграції до держав пострадянського простору; – зростання частки жінок у трудовій міграції; – тенденція до домінування субстрати молодих людей (у віці 18–29 років) у міжнародній міграції; – посилення зовнішніх міграційних потоків з міст, особливо великих; – поступове зростання числа жителів з Півночі, Сходу і Центру України, готових долучитися до довготермінової трудової міграції.

Перманентно росте число вітчизняних громадян, що тривалий час постійно проживають на території ЄС. Зокрема, у 2015 році їх нараховувалось близько 905,2 тис. Вони становили понад 6,00 % іноземців, що походили із третіх країн, на території Європейського співтовариства. Найчисленніша українська трудова квазідіаспора зафіксована в Італії (понад 238 тис осіб), а також Польщі (336 тис осіб), Німеччині (112 тис осіб), Чеській Республіці (113 тис осіб) та Іспанії (84 тис осіб). Згідно досліджень МОМ у 2014–2015 роках, поза межами України для здійснення трудової діяльності перебували близько 700 тис вітчизняних громадян. В числі трудових українських мігрантів наразі переважають чоловіки віком 30–44 роки (понад 40 %), переважна більшість мігрантів походить із західних регіонів України. Понад 41 % трудових вітчизняних мігрантів здобули середню чи середню спеціальну освіту, до 36 % – вищу освіту. Основними країнами призначення українських трудових мігрантів традиційно були Польща, Російська Федерація (як до, так і після військової агресії), Чехія й Італія. Вони становлять близько 80 % сукупних потоків вітчизняних коротко- і довгострокових трудових мігрантів.

Стійке зростання масштабів трудової міграції є комплементарним до певної переорієнтації потоків останньої із конвенційного східного напрямку,

до Російської Федерації, на користь західного. Компанія «GFK-Україна» на замовлення МОМ здійснила спеціалізоване дослідження серед потенційних трудових вітчизняних емігрантів. Питома вага у структурі тих, що шукають роботу в Російській Федерації, помітно знизилась з 18 % у 2011 році до 12 % у 2015 році. Водночас альтернатива Польщі за аналогічний період стала привабливішою, зрісши з 7 % у 2006 році, коли відбулося перше подібне дослідження, до 30 % наразі. Згідно результатів досліджень фіннадходжень, генетично пов'язаних із міжнародною міграцією (зокрема трудовою), а також їхнього сукупного впливу на вітчизняний економічний розвиток, що було здійснене МОМ у 2014–2015 роках, переважна більшість потенційних осіб, що планували короткострокові виїзди із метою отримання доходу, в якості країни призначення обирали Росію, для потенційних же довгострокових (понад один рік) мігрантів Росія була другою за значущістю країною призначення, поступаючись лише Польщі. В імманентній структурі еміграції відбуваються значущі зміни, зокрема: перманентно росте питома вага довгострокової міграції; до виїзду за межі України вдається все більше молодого населення, жінок, містян, осіб, що походять з Півночі, Центру і Сходу держави. З 2015 року намітилися суттєві структурні зрушення. До трудових мігрантів у ЄС все більше долучаються українці, які раніше тимчасово працювали на Сході, при чому не тільки через ескалацію військово-політичного конфлікту, а й внаслідок ускладнення російських міграційних процедур та загальне погіршення соціально-економічної ситуації в Російській Федерації.

Обрання чотирьох основних напрямів міграції українців – Польща, Росія, Чеська Республіка й Італія – зумовлене вилкою ємністю ринків праці, достатньою свободою пересування, досить невисокою загальною вартістю міграції, соціокультурними зв'язками, існуванням у вказаних державах активної мережі мігрантів (зокрема друзів і родичів).

Згідно даних ЮНЕСКО з 2000 по 2018 рік чисельність вітчизняних студентів за межами України зросла більше ніж у чотири рази та склала

понад 77,5 тис осіб. Спостерігалось стрімке посилення інтенсивності навчальної міграції в напрямку країн, щодо яких спрямовувалися основні потоки добровільної трудової експатріації. Згідно даних щорічного моніторингу чисельності громадян України, що здобувають освіту в зарубіжних початкових закладах на денній формі, здійснюваного аналітичним центром CEDOS (яке охоплює 40 держав світу), у 2016–2017 навчальному році за межами нашої держави навчалися близько майже 78 тис вітчизняних громадян, зокрема у: Польщі (33,3 тис), в Федеративній Республіці Німеччині (9,6 тис), Російській Федерації (11,4 тис), Канаді (3,4 тис), Чеській Республіці (2,5 тис), Італії (2,5 тис), Сполучених Штатах Америки (1,8 тис), Королівстві Іспанії (1,8 тис), Франції (1,3 тис), Великобританії (0,7 тис) тощо. В наступному 2017–2018 навчальному році Канада, Іспанія, Франція, Греція, Валлонський регіон Бельгії, Швеція, Кіпр, Хорватія та Сербія не надали інформацію щодо навчання українських студентів. В інших країнах навчалося 75 593 громадянина України, при чому 49,98 % – у Польщі, 15,03 % – у Росії, 12,42 % – у Німеччині.

Фундаментальною причиною еміграції вітчизняних вчених та висококваліфікованих спеціалістів є незадовільний рівень заробітної плати і фінансування наукових досліджень в Україні. Якщо в 2007 році середня зарплата наукового та / або науково-педагогічного співробітника у ЗВО становила 1 925 грн (385 дол США за середньорічним курсом), в 2012 – 3 265 грн (408 дол США), в 2016 – 6 690 грн (260 дол США), у 2019 році – 11 658 грн (435 дол США).

В 2016 році Міністерство освіти і науки України заснувало конкурс для молодих вчених, що сприяв зростанню престижу наукової діяльності, інтенсифікував творчий пошук дослідників. У 2017 році позитивна тенденція збереглася: поточні проекти здобули фінансування обсягом 30 146,4 тис грн (зокрема 3 650 тис грн – на здійснення капітальних видатків). Найкращі 123 теми конкурсу 2017 року одержали понад 13 млн грн, з 2018 року обсяг фінансування молоді науки сягнув близько 15 % наукового бюджету МОН.

Всупереч логічній за неналежного фінансування тенденції щодо спаду і числа наукового персоналу, у системі МОН в 2017 році середньорічна кількість здобувачів ступеню кандидата наук або доктора філософії, що здійснюють навчання без відриву від виробництва, становила 3,5 тис осіб. Водночас 9 тис аспірантів навчалися із відривом від виробництва. Наразі понад 81 тис наукових та науково-педагогічних співробітників здійснюють дослідження і розробки в режимі «другої половини дня» [14].

Слід зазначити, що між академічною мобільністю та міграцією існують чіткі відмінності. Перша є не лише важливим внеском у індивідуальний досвід науковця, а й формує основи демографічної стійкості суспільства, нарощуючи вітчизняний людський капітал. Друга ж, здебільшого, суттєво порушує баланс щодо демографічної стійкості.

Рациональна міграційна політика має формуватися транспарентно на базі суспільного діалогу із подальшим консенсусом, що загалом забезпечує схвалення громадськості. Реалізація вітчизняної міграційної політики не мислиться без чіткої координації діяльності різних публічних інституцій, територіальних громад, соціальних партнерів, неурядових установ та організацій тощо. Демографічна політика є одним із інструментів протидії об'єктивним процесам депопуляції, спрямовуючись на прискорене зростання людського капіталу шляхом раціоналізації обсягу, структури та інтенсивності міграційних потоків, проектування умов для максимально ефективного споживання трудового ресурсу тимчасових працівників з-за кордону, захисту прав мігрантів, запобігання незаконного транскордонного переміщення.

Рівень безробіття серед молоді віком 15–24 роки коливався в межах від 15,7 % у 2004 році до 15,3 % у 2019 році, віком 25–29 років – від 9,3 % до 8,4 % відповідно. Методика розрахунку змінювалася, зокрема в 2004–2013 роках обчислювався рівень безробіття для вікової групи 30–39 років, а з 2014 року – окремо для груп 30–34 та 35–39 років, тому дані неспівставні. В 2019 році рівень безробіття молоді віком 30–34 роки становив 7,3 % [14].

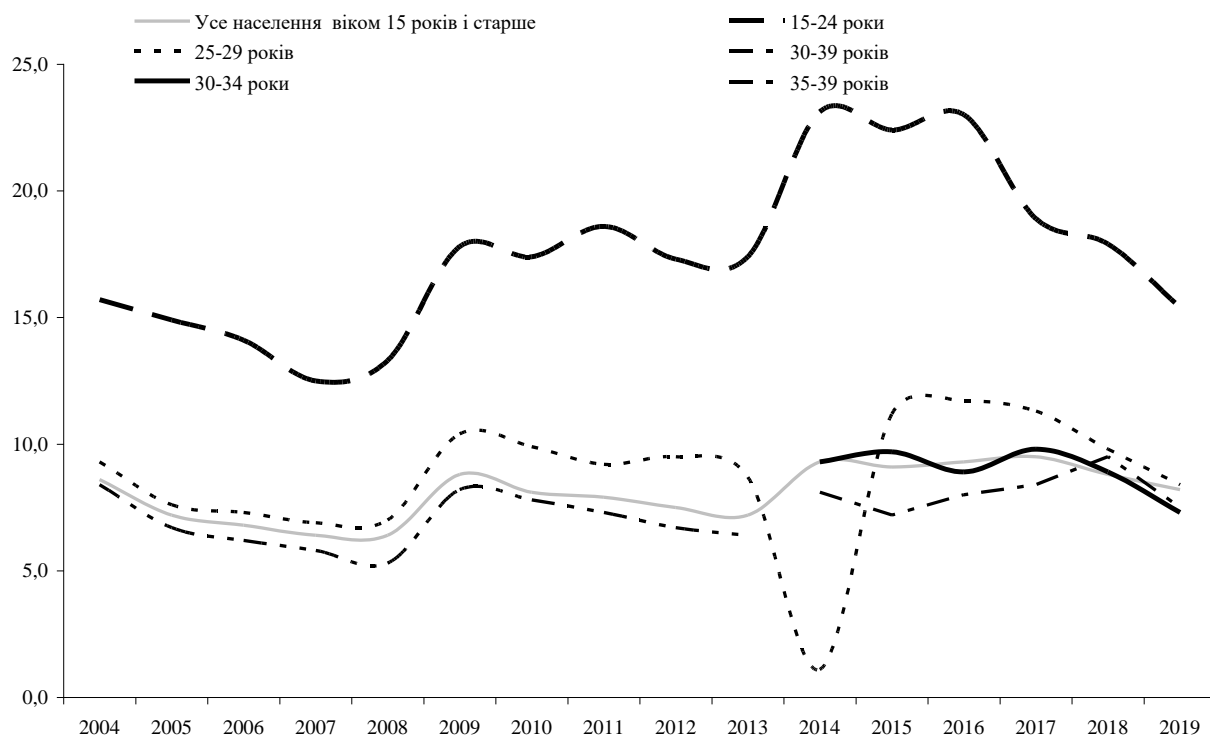

Рис. 2.12. Загальний рівень безробіття та рівень безробіття молоді віком 15–34 роки в 2004–2019 роках, % відповідної вікової групи населення.

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Специфічною особливістю працевлаштування молоді в Україні є феномен «надлишкової кваліфікації» порівняно з рівнем спеціалізації, об'єктивно необхідним для наявних на ринку праці вакансій. Вказана обставина інтенсифікує відтік висококваліфікованої (або такої, що здатна в стислі терміни посилити компетентності) молоді за кордон. Феноменом постсоціалістичного простору є поєднання невідповідності очікуваної кваліфікованою молоддю оплати праці (за умов максимального використання даною суспільно-віковою стратою продуктивного потенціалу) в умовах внутрішнього ринку праці з браком кваліфікації і псевдокваліфікацією, зокрема через недостатність практичних трудових навичок, відірваність як вищої, так і професійної освіти від сучасної господарської практики. В той же час перманентно відбувається витіснення менш освічених групи вітчизняної молоді на нижчих щаблях освітньої піраміди, навіть за умов отримання відповідною групою робочих місць, для яких вона є найкваліфікованішою. Ретельний аналіз типів невідповідності навичок та їх

впливу на особу і економіку необхідну для підтримки більш цілеспрямованої політики та заходів. Україна володіє спроможністю та надійною статистикою ринку праці, необхідною для такої аналітичної роботи, але органи, що приймають рішення, не завжди використовують проведенні дослідницькими установами огляди ринку праці при розробці відповідної політики.

Задачею імміграційної політики є захист внутрішнього ринку праці від непідконтрольного екзогенного притоку трудових ресурсів, зокрема у формі заходів, спрямованих на сповільнення / недопущення імміграції. Чимало країн-імпортерів людського капіталу імплементують національні програми щодо заохочення репатріації іноземців, що офіційно зареєстровані в якості трудових мігрантів. В таких програмах економічні стимули, зокрема надання матеріальної допомоги та можливості отримання професії, домінують над адміністративними санкціями. За значної кількості емігрантів (в т. ч. трудових) і розгалуженої діаспори, із достатнім трудовим та фінансовим ресурсом, теоретично можливо достатньо швидко і з мінімальними фінансовими витратами активувати нову міграційну політику, направлену на повернення емігрантів і їхніх коштів (зокрема заощаджень та інвестицій).

Взаємозв'язок між категоріями демографічної, фінансової і економічної стійкостей очевидний. Характеризуючи основні причини міграції населення, фахівці зазначають господарські, соціальні, політичні, екологічні і культурні детермінанти. Бажання осіб емігрувати із метою пошуку роботи із достатнім для прожиття й заощаджень рівнем оплати праці, перспективою формування ресурсів для подальшої максимальної реалізації економічних прагнень в країні походження або тривалого перебування визнається пріоритетним фактором. Іншими типовими причинами є суб'єктивна оцінка мігрантами країни їх походження як такої, що характеризується критичною економічною та суспільною нерівністю; дефіцитом ресурсів для забезпечення нормального існування (наприклад, продуктовою кризою); масштабними політичними, расовими та релігійними переслідуваннями і гоніннями; несприятливими природними умовами; військовими конфліктами тощо. Еміграція в окремих

випадках може нести вимушений характер, зокрема внаслідок примусового переселення, депортації. Відтік населення доповнюється імміграцією, що зумовлена: – відкритістю кордонів та відносною свободою руху трудових ресурсів; – компромісною конфігурацією фіскального простору (в контексті оптимального рівню податкових зобов'язань, штрафів, системи дозволів); – незадоволеним в країні попитом на робочу силу певного рівню кваліфікації; – економічним бумом, випереджальним розвитком територій; – необхідністю возз'єднання з мігрантами, що переселилися раніше, освоєнням територій.

Наразі міжнародна міграція робочої сили відмічена активізацією та зростанням впливу країн-експортерів останньої. Україна за міжнародними оцінками є країною-експортером, тому змушена вдаватися до різних методів та розроблювати відповідні заходи для досягнення цілей демографічної стійкості. Досить перспективними заходами є здійснення критичного аналізу світової та вітчизняної міграційної ситуації, формування прогнозних оцінок соціально-демографічного та економічного розвитку України, на основі яких стає можливим визначення стратегічної мети міграційної політики. Останнім часом найінтенсивнішим і соціально значущим потоком для України виступає трудова міграція, зокрема щодо груп висококваліфікованих громадян і молоді. Національна міграційна політика повинна спрямовуватися на захист і повернення кваліфікованих мігрантів, формування максимально вигідних умов для інвестування їх валютних заощаджень у секторах малого та середнього бізнесу, та стратегічно важливих секторах економіки. Актуальною є розробка методів регулювання масштабу міграції в частині якісного складу мігрантів. Доцільною є розробка мотиваційних програм із повернення вітчизняних мігрантів в Україну зі здобутими соціальним та інтелектуальним капіталом. В деяких країнах, зокрема в пострадянських Грузії та Вірменії, для цього створені спеціальні профільні відомства.

Національна стратегія демографічної стійкості має спиратися на ефективну систему відносин між бізнесом та наукою, приватними і публічними організаціями, що фінансують НДДКР, стимулювати кар'єрний

ріст і успішну діяльність висококваліфікованих громадян. Необхідною є розробка теоретико-методологічних засад та засобів захисту емігрантів на основі ратифікації міжнародних угод, які б регулювали відносини трудового найму для вітчизняних мігрантів за кордоном, із дотриманням необхідних економічних та соціальних гарантій. Наразі поширеною практикою є призначення аташе з праці у посольствах та консульствах, до посадових обов'язків яких входить забезпечення захисту трудових мігрантів, зокрема щодо вирішення спірних питань розміщення останніх, а також здійснення переговорів з роботодавцями, розв'язання конфліктів. Досить корисним є досвід зі створення спецфондів із метою контролю дотриманням прав трудових мігрантів та їх сімей, агрегування коштів для надання гідного медичного (зокрема й страхового) обслуговування, житлового будівництва, розширення соціальної інфраструктури, створення сприятливих передумов для майбутнього повернення мігрантів на батьківщину. Оскільки міграція завжди є багатостороннім (принаймні – двостороннім) процесом, центральною компонентною міграційної політики виступає міжнародний вектор. Належне теоретико-методологічне забезпечення та покращення статистичного обліку міграції є однією з умов забезпечення демографічної стійкості.

Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України розробив прогноз, згідно якого в нашій державі спостерігатиметься перманентний демографічний спад. Проблематика розробки ефективної міграційної компенсаторної політики в контексті забезпечення демографічної стійкості набирає значущості. Скорочення чисельності населення України у 1991–2019 роках близько на 9,79 млн осіб було комплексно спричинене негативними природним та механічним рухом населення. Якщо вказана тенденція збережеться, загальна чисельність населення до 2050 року може скоротитися ще на 10 млн осіб, а понад 50 % від генеральної сукупності перебуватиме у віці 45 років і старше. При цьому питома вага осіб більше 60 років може зрости в 1,5 рази; осіб старше 80 років в 3,4 рази відповідно.

Кінцеве або тимчасове повернення на постійне проживання до України

після середньо- та довготривалої трудової міграції є поточною тенденцією. Понад 150 тис міжнародних довгострокових мігрантів-українців (зокрема 33 % – з Росії, 19 % – з Польщі та по 9 % – з Італії та Чехії), або близько 40 % загальної поточної кількості відповідного контингенту, повернулися до України з метою постійного проживання. Загальна ймовірність повернення мігрантів зростає зі збільшенням їх віку.

Наразі трудова міграція залишається важливим вектором реалізації економічної активності працездатної субстрати вітчизняних громадян і принциповим джерелом притоку валютних надходжень до України, що дозволяє визнавати міграційний капітал в якості значущого джерела екзогенного розвитку національної економіки.

2.3. Особливості формування і реалізації демографічної політики України на сучасному етапі

Демографічна політика як сфера реалізації прикладного публічного адміністрування і одночасно теоретичний концепт ґрунтовно досліджується з першої половини XX століття, однак її іманентний зміст досі однозначно не сформульовано. В широкому розумінні будь-яка політика є доцільною ціннісноорієнтованою діяльністю щодо розробки, ухвалення та реалізації універсальних рішень стосовно багатомірних взаємовідносин диферентних суспільними груп й індивідів. Її витоки слід шукати в базисному соціальному інституті влади, що може розглядатися як засіб регламентації згаданих відносин у всіх сферах громадського життя.

Оскільки екзистенційний зміст демографічної політики розкривається на перетині сфер реалізації сек'юритативної, економічної, соціокультурної, міграційної та інших суміжних політик, чітко окреслити коло її об'єктів й визначити перелік інституційних інструментів та механізмів досить складно. Демографічну політику часто трактують у якості цілеспрямованої діяльності вищих органів публічного адміністрування й інших громадських інституцій

стосовно регулювання процесів природного руху, а також змін у чисельності, розподілі за статевовіковими стратами і структурі населення. Така політика передбачає детермінацію системи цілей і засобів для їх досягнення. Методологічним недоліком вказаного підходу є звужене трактування категорії відтворення населення як балансу народжуваності і смертності, а також характеристика індивідів виключно за статевовіковими параметрами. Без наукового обґрунтування, демографічна політика такого типу може виявитися безрезультатною, не покращивши соціально-економічну ситуацію, та призвести до негативних наслідків. Наприклад, при тотальній орієнтації на зростання народжуваності, зокрема шляхом надання допомоги родинам із дітьми, без комплексної реалізації освітніх, виховних, санітарно-медичних і культурних заходів демографічна політика майже не сприяє накопиченню інтелектуальної компоненти людського капіталу, не призводить до зростання продуктивності факторів виробництва, але навпаки може провокувати системні дисбаланси та критично порушити нетривкий консенсус, зокрема у сфері публічних фінансів.

Формування і реалізація демографічної політики в Україні відбувається з урахуванням емпіричного досвіду розвинених та емерджентних економік, зважаючи на інституційні рамки, визначені національною системою права і приписами міжнародних організацій. При чому теоретико-методичні та прикладні рекомендації останніх можуть служити своєрідним орієнтиром для розробки національної демографічної стратегії України, орієнтованої в перспективі на стійкий розвиток.

8 вересня 2000 року ООН на *Millennium Summit* прийнято «Декларацію тисячоліття» (*United Nations Millennium Declaration*) у якій деталізовано генеральні аксіологічні рамки, принципи та фактори глобального розвитку на період до 2015 року, що отримали назву «Цілей Розвитку Тисячоліття» (*The Millennium Development Goals*). 25 вересня 2015 року 70-ю сесією Генасамблеї ООН затверджено нові стратегічні пріоритети розвитку на період 2015–2030 років, відображені в Резолюції «Перетворення нашого

світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» (*Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*). Визначено 17 цілей, деталізованих у 169 завданнях. Рамкові інституційні умови членам ООН пропонувалося адаптувати з врахуванням економічної циклічності і низки специфічних особливостей відповідних національних економік із метою забезпечення стійкого розвитку.

Із восьми Цілей перші шість прямо або прямо й опосередковано стосувалися демографії. Зокрема ліквідація абсолютної бідності і голоду (ціль № 1), забезпечення загальної початкової освіти (ціль № 2), стрімке скорочення дитячої смертності (ціль № 4), поліпшення охорони материнського здоров'я (ціль № 5) і боротьба з ВІЛ/СНІДом, малярією й іншими хворобами (ціль № 6) – безпосередньо сприяють поступовому зростанню людського капіталу, зокрема його інтелектуальної компоненти. Сприяння гендерній рівності та розширенню прав жінок (ціль № 3) – певним чином елімінує суспільну напруженість, що дозволяє прирощувати людський капітал у перспективі. Контрибуція задач щодо забезпечення екологічної стійкості (ціль № 7) і формування глобального партнерства з метою розвитку (ціль № 8) була опосередкованою, однак незаперечною.

Попри декларування Україною вказаних цілей, динаміка природного руху населення впродовж аналізованого періоду була негативною, що закономірно відображено в табл. 2.4. Так, в період 1991–1995 років середня чисельність наявного та постійного населення становила 100,35 % та 100,17 % базисного показника, відповідно, на тлі посилення урбаністичних тенденцій. Водночас стрімке природне скорочення населення в середньому на 0,44 % на рік у 1991–1995 роках та на 0,90 % у 1996–2000 роках посвідчує неповну реалізацію згаданих Цілей. При цьому період 2011–2015 років, охарактеризований найстрімкішим скороченням населення України (в середньому на 1,33 % на рік, у сільській місцевості – на 1,67 % на рік), слід розглядати аномальним, оскільки саме на нього припадає часткова окупація територій на Сході України та анексія Криму.

Таблиця 2.4.

**Динаміка середнього приросту наявного та постійного населення
України в 1992–2020 роках, %**

	Середньорічний приріст						По відношенню до 1990 року					
	наявне населення			постійне населення			Наявне населення			постійне населення		
	всього	у тому числі		всього	у тому числі		всього	у тому числі		всього	у тому числі	
		Міське	сільське		чоловіки	Жінки		міське	сільське		Чоловіки	Жінки
1991–1995	–0,04	0,14	–0,43	–0,10	–0,03	–0,16	100,35	101,16	98,67	100,17	100,44	99,94
1996–2000	–0,90	–1,04	–0,63	–0,87	–0,89	–0,85	97,16	97,65	96,16	96,95	97,24	96,69
2001–2005	–0,88	–0,81	–1,04	–0,83	–0,90	–0,78	92,71	92,92	92,26	92,82	92,87	92,77
2006–2010	–0,56	–0,30	–1,12	–0,57	–0,60	–0,54	89,53	90,87	86,77	89,67	89,48	89,83
2011–2015	–1,33	–1,18	–1,67	–1,33	–1,26	–1,40	86,93	89,02	82,63	87,06	87,03	87,09
2016–2020	–0,48	–0,36	–0,76	–0,48	–0,45	–0,51	81,71	84,22	76,55	81,83	82,03	81,66

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Зниження народжуваності з позицій демографічного переходу слід вважати об'єктивним процесом, властивим для більшості розвинених та емерджентних економік. Емпіричний ретроспективний аналіз посвідчує, що безпосереднє зростання добробуту не інтенсифікує народжуваності. За сучасних умов близько третини країн світу характеризуються значенням тотального коефіцієнта фертильності на рівні, нижчому за середнє просте відтворення. З республік колишнього СРСР лише Таджикистан, Узбекистан і Киргизія зберігають демографічний режим розширеного відтворення.

Причина спаду народжуваності в більшості розвинених і емерджентних економік коріниться в трансформації інституту сім'ї, зміні традиційної патріархальної парадигми (основою якої є об'єднання родичів спільною працею та їх взаємодопомога) моделлю індивідуалістичної та урбаністичної родини, максимально залученої до суспільного виробництва, що активно користується системою соціального захисту. Пітирм Сорокін (а надалі і його послідовники) прямо називав причиною розвитку демографічної кризи спад народжуваності. Анатолій Вишневський відкидає припущення щодо кризи патріархальної сім'ї в якості специфічної реакції на зміни у східно- та центральноєвропейських постсоціалістичних економіках, наголошуючи на глобальності такого процесу. Тобто деконструкція інституту сім'ї є осердям

аксіологічного виміру існування більшості урбанізованих суспільств. Генезис нової моделі української сім'ї обумовили, з одного боку, процеси ринкової трансформації, з іншого боку – сучасний етап індустріально-технологічного розвитку і глобалізація [65].

Таким чином вітчизняній моделі сімейно-шлюбних відносин властиві високі рівні консесуальних партнерств і позашлюбної народжуваності, стійке зростання віку вступу до шлюбу, загальне зниження народжуваності на тлі високого рівню господарської, зокрема споживчої, активності. Водночас в Україні криза народжуваності комбінується з погіршенням репродуктивного здоров'я. Для 1990-х характерним було скорочення чисельності населення спричинене надсмертністю чоловічого населення репродуктивного віку (що корелює із загальним скороченням середньої очікуваної тривалості життя).

В контексті формування і реалізації демографічної стратегії доцільним видається аналіз політики у сфері публічних фінансів. Зокрема це стосується фінансування програм соціального захисту сім'ї, дітей та молоді, житлового будівництва, іпотечного кредитування тощо.

Згідно із Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» № 2811-ХІІ від 21 листопада 1992 року (зі змінами та доповненнями) в нашій державі передбачено надання допомоги у зв'язку з вагітністю і пологами, при народженні (одноразова натуральна, т. з. «пакунок малюка»), усиновленні дитини, на дітей, над якими встановлено опіку чи піклування, самотніми матерям, а також на дітей, хворих на тяжкі захворювання. Органи виконавчої влади на місцях, самоврядні інституції, суб'єкти господарської діяльності і добровільні об'єднання громадян власним коштом можуть запроваджувати інші додаткові види допомог і регламентувати партикулярні доплати до державної допомоги сім'ям з дітьми.

У 2020 році допомога при народженні дитини детермінована у сумі 41 280 грн незалежно від того, якою за рахунком є дитина у сім'ї. Виплата її здійснюється одноразово у сумі 10 320 грн і надалі рівними частинами (по 860 грн щомісячно) протягом наступних 36 календарних місяців у порядку,

визначеному КМУ. Однак стійке зростання сум допомог не призводить до радикальних змін матеріального становища родин із дітьми та практично не корелює з рівнем народжуваності.

Реалії демографічного переходу зумовили необхідність докорінного переосмислення ролі та місця відповідної політики. Характерною ознакою переважної більшості розвинених і низки емерджентних (в основному європейських) економік став (і очікувано зберігатиметься й надалі) звужений режим відтворення населення, коли фертильність чинить наднизький вплив на чисельний приріст останнього. Загальне зниження народжуваності певним чином збігається із конвергенцією розвинених та емерджентних економік: розрив рівнів добробуту (*welfare gap*) цих груп скорочується повільніше, ніж відповідний розрив у народжуваності (*fertility gap*). Тобто відчутний зниження народжуваності в Україні та світі не можна однозначно асоціювати із дією суто економічних факторів.

Перманентне старіння населення становить серйозну загрозу для розвинених і емерджентних економік, в контексті руйнації відповідних фінансових систем через критичну непропорційність масштабів суспільного виробництва потребам пенсійних систем і програм медичної допомоги. вказаний факт детермінує вибір конфігурації соціально-демографічної політики. Ключовим аспектом останньої є конвергенція інтересів макро- та мікроекономічних суб'єктів, враховуючи відповідні інституційні обмеження. На доіндустріальних етапах розвитку інтерес держави як макросуб'єкта традиційно ототожнювався зі стійким зростанням чисельності населення, що відповідно спричиняло ріст робочої сили, збільшення кількості платників податків, нарощування військового потенціалу тощо. За умов сучасної фази демографічного переходу вибір сім'ї, в контексті реалізації відповідних інтересів, здебільшого здійснюється на користь зниження фертильності, що розширює можливості матеріального забезпечення, одержання якісної освіти, ретельного виховання дітей тощо. Зменшення розмірів сім'ї гарантує кращі умови для залучення жінок соціально-трудового і громадського життя.

Пріоритетні напрями реалізації соціально-демографічної політики в Україні представлені на рис. 2.13.

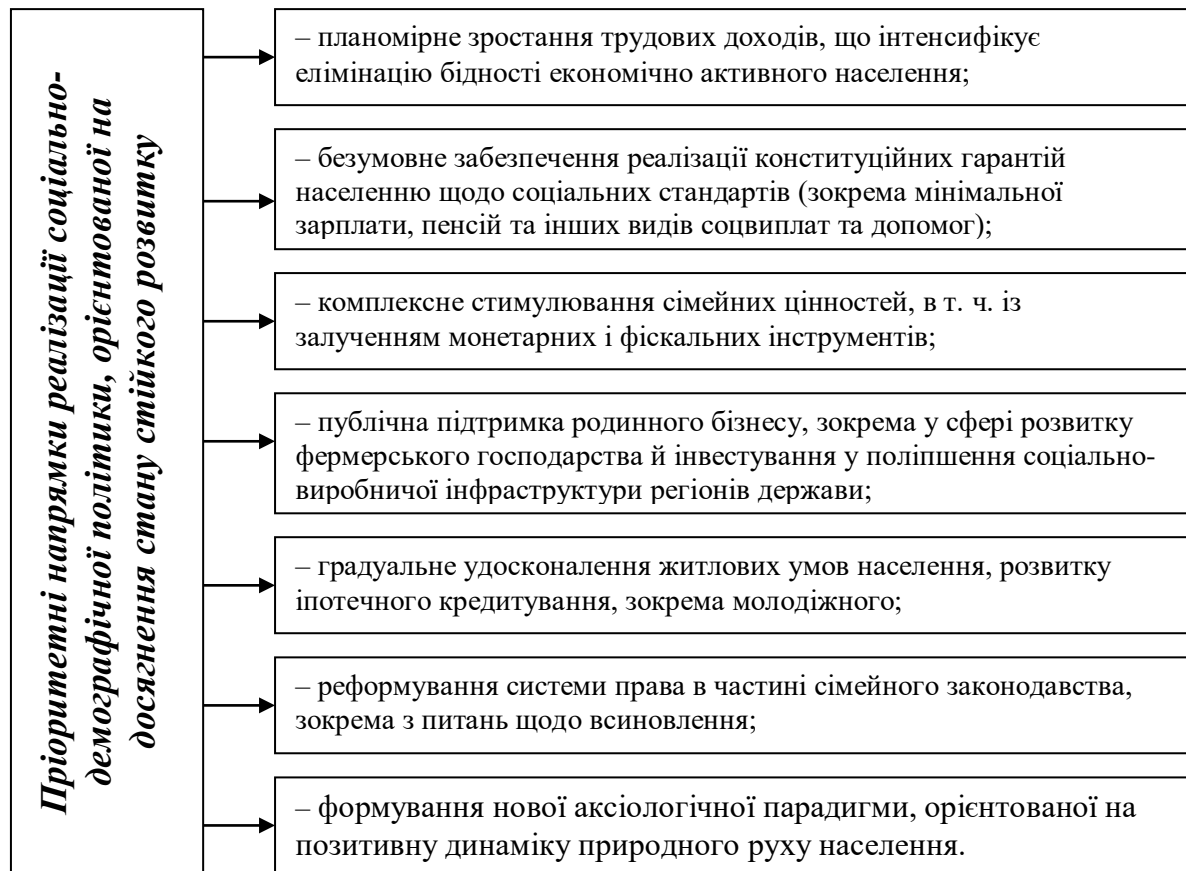

Рис. 2.13. Напрями суспільно-демографічної політики, спрямовані на досягнення демографічної стійкості

Джерело: розроблено автором

Реалізація інтересів держави як макросуб'єкта може здійснюватися в контексті двох стратегічних альтернатив: 1) раціонального стимулювання оптимізації структури населення за рахунок міграційного поповнення; 2) залучення ендогенних резервів населення, розвитку його інтелектуального потенціалу, заохочення до здорового і активного способу життя і, як наслідок – зростання економічної продуктивності та демографічної стійкості.

В глобалізованому світі міграційні процеси та відповідна політика не може розглядатися у якості суто демографічних явищ ні для країн-донорів (що можуть переживати демографічний бум або фінансово-господарську кризу), ні для групи країн-реципієнтів (переважно розвинених суспільств із відчутним дефіцитом робочої сили), оскільки іманентними причинами

міграції переважно виступають рівень економічного розвитку і кон'юнктура ринку праці. В будь-якому разі, міграційна політика має бути глибоко інтегрована до соціально-демографічної. В загальному випадку механічний рух населення може відігравати роль засобу сприяння конвергенції розвитку країн обох типів відтворення. На практиці ж масована міграція індукує гострі політичні проблеми, пов'язані з системою міжетнічних та міжконфесійних мультикультурних відносин. Альтернативою є поліпшення якісного складу населення країни, стійке збільшення соціально-трудової активності і діяльності шляхом регулювання питань зайнятості та доходів, щоб кожний індивід спромігся максимально реалізувати власні здібності.

Таблиця 2.5

Міграційний приріст населення адміністративно-територіальних одиниць України в 2014–2019 роках

	Приріст за рахунок											
	всіх міграційних потоків						міжнародної міграції					
	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Україна	5,25	3,32	2,49	2,82	4,40	5,12	4,91	2,16	1,84	1,91	3,56	4,34
Вінницька область	2,05	4,27	-15,69	-29,22	-24,50	-17,54	4,09	2,84	0,31	0,04	-1,12	2,61
Волинська область	6,67	1,14	-12,05	-7,92	-6,63	-9,65	1,85	1,36	0,27	-0,26	-3,39	-3,76
Дніпропетровська область	1,31	-4,14	-7,23	74,69	7,93	-4,47	1,96	-0,53	0,55	0,82	1,29	3,22
Донецька область	-24,71	-21,58	-8,46	-56,53	-24,57	-18,51	2,82	0,47	0,13	0,15	0,12	0,38
Житомирська область	-3,78	-10,23	0,47	-7,19	-11,67	-13,73	4,21	1,93	0,94	1,16	1,92	2,08
Закарпатська область	-6,75	-13,11	-7,80	-0,77	0,67	-3,98	-5,69	-9,95	-3,09	0,52	1,22	-1,97
Запорізька область	-4,78	-4,53	-9,67	-15,68	-12,67	-12,70	3,65	1,13	0,42	2,15	1,19	2,98
Івано-Франківська область	8,98	13,75	0,90	10,60	4,07	1,96	2,73	2,04	0,70	1,67	0,28	-0,42
Київська область	64,38	64,86	65,78	175,86	154,12	154,09	7,73	4,99	3,05	6,07	9,98	9,34
Кіровоградська область	-8,60	-7,04	0,25	-17,24	-24,12	-35,61	3,66	2,09	0,87	4,59	3,05	0,98
Луганська область	-36,42	-25,46	-11,30	-87,77	-26,07	-23,04	5,23	0,80	0,25	0,39	0,45	-0,14
Львівська область	6,08	5,26	19,66	10,53	7,47	4,37	1,43	1,16	0,92	1,29	0,53	-0,21
Миколаївська область	5,52	1,77	-12,49	-16,50	-19,48	-18,77	7,39	2,22	0,42	1,33	3,23	3,98
Одеська область	19,36	4,12	14,15	19,81	32,31	38,15	7,06	4,28	1,59	6,44	15,99	22,48
Полтавська область	7,22	6,86	-1,11	-4,61	0,54	2,95	5,32	4,79	2,39	5,89	6,01	6,13
Рівненська область	-1,34	-6,73	-2,18	-15,73	-18,97	-21,42	0,88	-0,12	0,32	-4,73	-7,64	-8,48
Сумська область	-3,55	-8,71	10,39	-6,65	-19,33	-20,93	2,71	0,64	2,36	3,77	3,27	5,28
Тернопільська область	0,67	2,34	-14,47	-12,83	0,33	-3,13	2,46	3,61	0,88	1,19	6,26	6,74
Харківська область	30,21	18,28	2,94	44,74	16,89	20,38	19,99	8,23	9,69	-8,39	9,01	11,45
Херсонська область	-8,02	-2,83	-9,76	-26,13	-21,81	-20,08	2,49	1,13	0,05	-0,16	-1,55	-0,60
Хмельницька область	0,21	-1,34	-14,78	-21,74	-5,25	-4,31	2,89	1,76	0,24	0,17	0,48	2,67
Черкаська область	2,45	-1,51	-16,76	-3,67	-20,34	-17,78	5,15	3,35	0,63	0,87	-0,73	0,25
Чернівецька область	15,36	10,95	-5,35	4,01	2,45	0,52	6,81	3,88	0,33	5,09	3,95	2,77
Чернігівська область	-3,59	1,48	-8,03	-19,98	-18,59	-19,99	4,29	2,97	1,94	0,89	0,09	0,03
м. Київ	50,18	46,46	45,57	14,37	47,38	58,04	8,64	5,26	8,94	14,27	15,15	14,69

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [14]

На рубежі 2000–2010-х проблема старіння населення в Україні стояла не так гостро, як в розвинених країнах, у зв'язку з порівняно високими показниками смертності, однак об'єктивність необхідності підвищення наднизького (порівняно з міжнародними аналогами) пенсійного віку була неминучою. Передбачений попереднім соціально-трудова законодавством більш ранній пенсійний вік для жінок був нелогічним з огляду на суттєве перевищення середньої тривалості життя останніх порівняно із чоловіками, виступаючи проявом гендерної нерівності, критично обмежуючи розмір

пенсії для жінок за умов змішаної системи пенсійного забезпечення.

Розробка нової демографічної стратегії України має базуватися не на зростанні загальної чисельності населення (подолання депопуляції), а на поліпшенні його якісних характеристик. Цільовими орієнтирами при цьому мають бути відродження національної духовності, цінностей і традицій; гарантування соціально-економічних передумов редукування депопуляції і поліпшення композиційної структури населення; формування нової культури здорового способу життя тощо. У стратегічній перспективі демографічна політика не повинна обмежуватися таргетуванням чисельності населення (зокрема шляхом стимулювання народжуваності), а активно взаємодіяти з соціальною політикою. Демографічні цілі мають трактуватися максимально широко в контексті поліпшення всіх значущих характеристик населення.

Корекція репродуктивної поведінки населення щодо стимулювання народжуваності має суттєві інституційні обмеження. Конвенційні заходи, зокрема соціальні гарантії, пільги та допомоги сім'ям з дітьми, обмеження щодо абортів тощо забезпечують лише короткостроковий ефект. Економічне стимулювання гарантує лише реалізацію тієї об'єктивної репродуктивної нужди, що стійко склалася через соціокультурні та ментальні чинники, що лише підвищує швидкість реалізації згаданої потреби.

Досвід низки скандинавських країн переконливо доводить існування дієвих механізмів підтримки народжуваності, зокрема шляхом створення умов для поєднання зайнятості жінок і виконання ними репродуктивної функції, зокрема на основі інтенсивного залучення чоловіків до догляду за дітьми у ранньому віці, реалізації їх права щодо оплачуваної відпустки із цією метою. Непопулярність відповідних заходів в Україні пояснюється фінансовими причинами (враховуючи гендерну диспропорцію у заробітній платі, внаслідок чого втрата заробітку жінки є здебільшого менш відчутно для сім'ї) та наявністю стереотипів розподілу життєвих ролей і обов'язків.

Політика посиленого залучення батьків для догляду за дітьми у країнах Північної Європи почала реалізовуватись градуально понад 25 років тому,

шляхом інтенсивної психологічної роботи із населенням та впровадження заходів максимального сприяння: той із подружжя, хто виявляв бажання протягом року доглядати за дитиною, отримував 80 % власного грошового заробітку за весь період або 100 % заробітної плати за 42 тижні, присвячені вихованню. Наразі, наприклад, у Норвегії до 90 % чоловіків при народженні дитини оформлюють відповідну відпустку. Результати означеної соціально-демографічної політики є переважно позитивними, відбиваючись не лише на зростанні фертильних коефіцієнтів, а й на якості сімейних стосунків.

Міграційна стійкість має розглядатися у якості компоненту стійкості демографічної. Вказану категорію слід досліджувати комплексно, не лише на основі аналізу динаміки транскордонного руху осіб, а й щодо інституційних відносин, перманентно породжуваних ним. У науковому дискурсі вживається категорія міграційного капіталу, економічний зміст якої уособлюється певними фінансовими ресурсами, що перманентно циркулюють між країною походження і державами перебування мігрантів через збереження родинних та господарських зв'язків. Адекватне оцінювання міграційного капіталу об'єктивно утруднюється через існування значної кількості неофіційних каналів його обертання. Водночас щорічна статистика центральних банків, сформована відповідно до міжнародної методології, дозволяє сформулювати певні уявлення щодо масштабів і значимості вказаної категорії. На рис. 2.14 представлено динаміку основних компонентів платіжного балансу України і міграційного капіталу в період 2008–2019 років.

Як впливає з офіційної статистики, впродовж всього періоду аналізу платіжний баланс України характеризувався значною волатильністю. Водночас категорія міграційного капіталу чинила значний вплив на економічний розвиток держави. Так, сальдо поточного рахунку України було стійко негативним, що прямо свідчить про перманентне переважання імпорту товарів і послуг над експортом. Найкращим, мінімальним за модулем, цей індикатор виявився у 2019 році (–0,86 % ВВП), а найгіршим, максимальним за модулем, – у 2013 році (–8,71 % ВВП). Середнє значення показника склало

–3,55 % ВВП. Сальдо рахунку операцій з капіталом виявилося переважно позитивним (виключення: 2013 рік, коли воно становило –0,03 % ВВП), характеризувалося мінімальними флуктуаціями в межах 0,50 в. п. на рік та середнім значенням на рівні 0,14 % ВВП. Надвисока волатильність сальдо фінансового рахунку в межах від +10,78 % ВВП у 2009 році до –9,80 % ВВП у 2014 році (середнє значення склало –2,44 % ВВП) виявилася визначальною для динаміки сальдо зведеного балансу. Останній же епізодично відзначався позитивними значеннями у 2010 і 2013 році, а також постійно з 2015 року із помірною тенденцією до зростання.

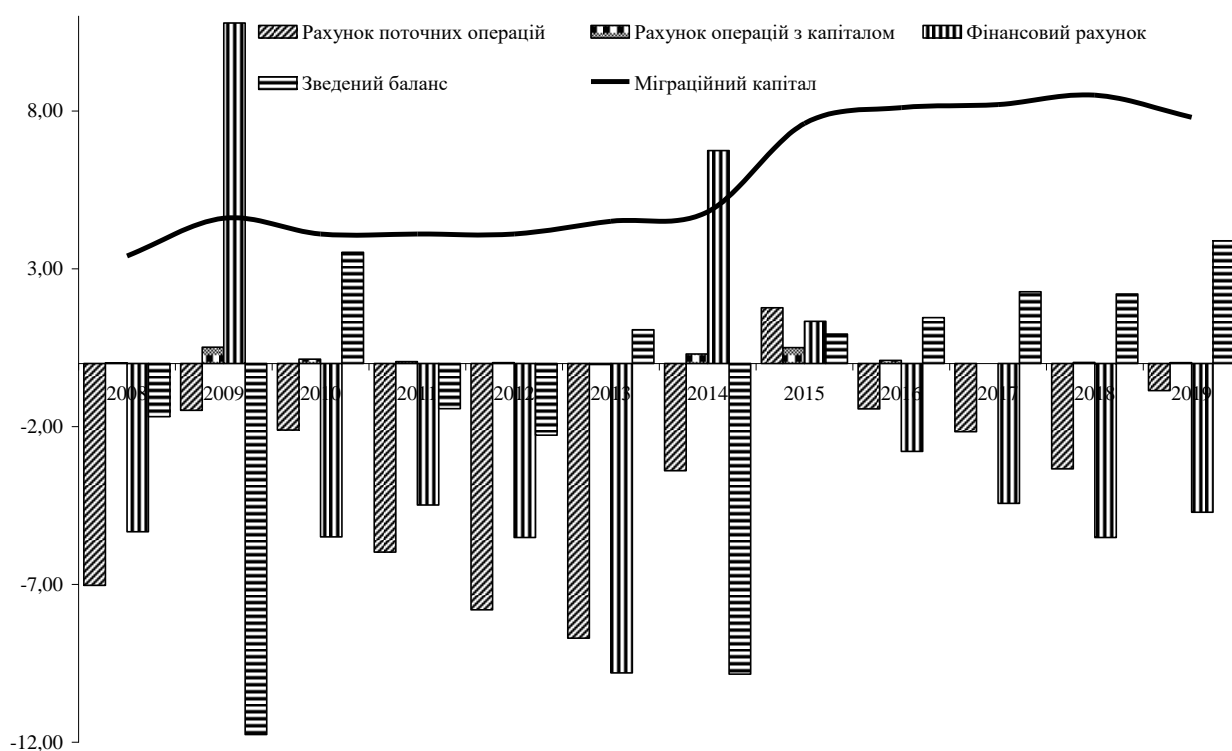

Рис. 2.14. Платіжний баланс і міграційний капітал України у 2008–2019 роках, % до ВВП

Джерело: побудовано автором за даними НБУ, Світового банку та МВФ [74, 276, 279]

Водночас динаміка міграційного капіталу, за виключенням двох епізодів 2010 і 2019 року (коли спостерігалось деяке скорочення відносного показника) була позитивною. Як видно з рисунку, у 2009 та 2015 роках, очевидно у якості відповіді-компенсатора на різке суттєве погіршення соціально-економічного становища в Україні, відносні показники приватних переказів від мігрантів з-за кордону суттєво зростали – на 0,80 та 2,80 в. п.

відповідно. В абсолютному вимірнику за весь період аналізу індикатор зріс майже в 3,55 рази з 3629 до 12897 млн дол США, характеризуючись при цьому переважно позитивним приростом.

Трудова міграція спрямовується з країн із нижчим рівнем розвитку до держав із потужною економікою. Традиційно діяльність мігрантів за кордоном винагороджується оплатою праці в межах нормативного поля, інформація ж щодо нелегальної діяльності мігрантів за кордоном відсутня. Оплата послуг мігрантів зазвичай значно нижча тієї, яку за подібні види робіт бажають отримувати громадяни відповідної держави. Лібералізація ж руху людських ресурсів для країн призначення має розглядатися з двох позицій. З одного боку, пропонуючи компетенції і кваліфікації за кордоном, мігранти впливають на середню заробітну плату, знижуючи її. Тому країни з вищим рівнем розвитку проектують нормативно-правове поле таким чином, щоб притік зацікавлених осіб не розбалансував відповідний внутрішній ринок праці. З іншого боку, спрощення процедур трудової міграції для задоволення попиту на непопулярні та низькооплачувані роботи в сучасному глобалізованому світі є одним з найпопулярніших інституційних механізмів стимулювання економічного росту.

Аналіз структур доходів та витрат українських трудових мігрантів за кордоном дає підстави стверджувати, що чиста оплата праці (розрахована як арифметична різниця між фактичною оплатою та сумою витрат і податків, сплачених мігрантами у країнах перебування) впродовж періоду 2008–2019 років становила в середньому 77,91 % (в межах від 68,61 % до 83,37 % у 2017 і 2010 роках відповідно). Вітчизняні мігранти з одержуваних доходів витрачали близько 19,69 % (від 15,77 % у 2010 році до 26,31 % у 2017 році) на споживання та 2,41 % (від 0,82 % у 2009 році до 5,14 % у 2019 році) – на сплату персональних податкових зобов'язань.

Одержані кошти надсилаються мігрантами сім'ям в країну походження із використанням різних каналів. Статистика НБУ свідчить, що прихильність мігрантів до офіційних фінансових каналів стрімко знижувалася. Так, частка

у загальній структурі переказів через коррахунки банків скоротилася з 53,02 % у 2008 році до 31,72 % у 2019 році, сягнувши мінімуму у 28,47 % у 2016 році, становлячи в середньому 39,13 %. Частка грошових переказів, здійснених через міжнародні платіжні системи, в за період 2008–2019 років в середньому сягала 34,30 %, зменшившись з 33,95 % до 18,54 %. Найвищою прихильність мігрантів до цього каналу переказу коштів була в 2013–2014 роках (47,84–49,19 %). Популярність різноманітних неформальних каналів суттєво зросла з 13,03 % до 49,74 %, що проявилось в кризовий період: якщо в 2014 році індикатор сягав 13,70 %, то в 2015 році – 37,69 %. Структурна динаміка переказів трудових мігрантів в Україну представлена на рис. Р1 (дод. Р).

Однозначної інтерпретації вказаної ситуації немає: з одного боку, ріст індикатора посвідчує збільшення масштабу відтоку економічно активного населення; з іншого – інтенсивний притік коштів у іноземній валюті позитивно впливає на добробут сімей мігрантів, стимулює споживчий попит. Дія міграційного капіталу на категорії міграційної та демографічної стійкостей має оцінюватися дипольно, враховуючи обидві інтерпретації.

Через міграційний капітал зовнішня міграція виступає важливим джерелом фінансових ресурсів населення України. Аналіз динаміки макрофінансових індикаторів свідчить, що співвідношення приватних трансфертів до ВВП залишається традиційно високим для нашої держави. Через диферентні інституційні механізми міграційний капітал: 1) у реальному секторі забезпечує приріст суспільного виробництва, розвиток регіонів зі значною часткою зворотних трудових мігрантів, зокрема в секторі малого підприємництва; 2) у сфері реалізації монетарної політики сприяє нарощуванню масштабів депозитарних активностей, стимулює розвиток банківського та парабанківського сектору; 3) у сфері зовнішньоекономічної діяльності сприяє притоку валюти в країну, певним чином форсує інвестиційні процеси, опосередковано впливає на структуру зовнішніх запозичень; 4) детермінує поведінку мікроекономічних суб'єктів, в т. ч.

визначаючи профілі виробництва і споживання. У соціально значущих сферах емерджентної економіки (зокрема у розрізі вітчизняних адміністративно-територіальних утворень) міграційний капітал може як доповнювати, так і певною мірою заміщувати, компенсувати публічні видатки та витрати корпоративних фінансових ресурсів, пов'язані із формуванням людського капіталу.

Демографічна стратегія має спиратися на культивування в суспільстві нової аксіологічної парадигми, яка ґрунтувалася б на ідеалах сім'ї і гендерної рівності. Однією з принципових умов її успішності послідовність та стабільність у формуванні бажаного типу суспільної свідомості.

Квестія моделювання демографічної стратегії України прямо залежить від низки об'єктивних факторів, зокрема фактичних коефіцієнтів природного руху населення. Синхронна динаміка низки коефіцієнтів смертності та народжуваності визначає характер природного приросту населення. В межах даного дослідження (2002–2019) ми виділили три періоди, що були історично визначені: 2002–2007, 2008–2013 і 2014–2019. Вибір вказаних періодів наразі зумовлено специфікою соціально-політичного середовища.

Формування раціональної демографічної політики бінарно зумовлене та обумовлюється основними характеристиками природного руху населення. Основними індикаторами є загальні коефіцієнти народжуваності, смертності і власне природного руху, обчислені як відношення живонароджень, смертей та їх арифметичної різниці до 1 тис наявного населення країни. Аналізуючи природний рух населення України впродовж 2002–2019 років було виділено три періоди: 2002–2007, 2008–2013 і 2014–2019 роки, що характеризувалися умовною гомогенністю адміністративно-територіального поділу України. Так до 2013 року включно аналізувалося 27 регіонів України (враховуючи Автономну Республіку Крим та м. Севастополь), до 2014 року включно – 25 регіонів (враховуючи Донецьку та Луганську області). Надалі, внаслідок браку об'єктивної інформації, досліджувалося 23 регіони України.

У 2002–2007 роках загальний природний приріст населення в Україні

був стійко негативним на рівні $-6,4$ особи на 1 тис наявного населення. При цьому, в контексті адміністративно-територіальних одиниць, в 2004 році в Закарпатській області показник наблизився до рівня 0,0. В цьому ж регіоні показник сягнув 0,5 у 2006 році та 0,3 у 2007 році, що не посвідчує позитивні демографічні зрушення як для регіону, так і для країни в цілому, зокрема із врахуванням чисельності населення Закарпатської області. Максимальне природне скорочення чисельності в періоді зафіксовано на рівні 14,1 особи з числа 1 тис постійних мешканців. Для даного періоду найвища середня народжуваність властива для регіонів Західної України (від коефіцієнту 9,9 у Тернопільській до 12,6 у Рівненській області), тоді як регіони Північної (Сумська, Чернігівська області), а також Східної (Донецька, Луганська області) та Центральної (Полтавська, Кіровоградська, Черкаська області) України характеризувалися відповідними середніми коефіцієнтами на рівні 7,5–8,6. Парадоксально високий середній коефіцієнт смертності властивий також переважно північним та центральним (однак майже не притаманний східним, крім Донецької області) регіонам, що не може пояснюватися ні складними природно-кліматичними умовами, ні соціальними наслідками антропогенезу і має бути досліджено окремо. Графічно виявлені закономірності наразі представлено на рис. С1 (дод. С).

У 2008–2013 роках ситуація принципово змінилася, зокрема у м. Києві, Волинській, Рівненській та Закарпатській областях зафіксовано позитивний природний приріст із відповідними коефіцієнтами в діапазоні 0,7–2,6 (у двох останніх із названих областей досліджуваний індикатор загалом задовольняв критерію достатності для забезпечення розширеного природного відтворення населення). При цьому середнє значення показника для України загалом лишалося негативним на рівні $-4,0$ особи на кожну 1000 мешканців наявного населення. Максимальне природне скорочення $-10,2$ особи на 1000 знову відмічено у Чернігівській області; також високим показник виявився у Сумській ($-8,1$), Полтавській ($-7,5$), Луганській ($-7,4$), Донецькій ($-7,0$), Черкаській ($-7,0$) та Кіровоградській ($-6,6$) областях. При цьому більшість

регіонів Центру, Сходу, в також Півдня України демонстрували високі темпи природного скорочення від $-5,3$ у Харківській області до $-2,3$ у Автономній Республіці Крим. Західні регіони України – Львівська, Івано-Франківська та Чернівецька області – характеризувалися найменшим середнім скороченням населення із коефіцієнтами в межах від $-1,2$ до $-0,4$. Найвищий коефіцієнт смертності на рівні $-19,4$ традиційно відмічено у Чернігівській області, а найнижчий $-10,1$ у місті Києві, що може пояснюватися високою мобільністю столичних мешканців. Найвища народжуваність – $14,5-5,2$ живонароджених на 1000 осіб наявного населення – властива для групи областей Західної України, що може частково пояснюватися їх іманентними етнокультурними та релігійними особливостями. Найвищі коефіцієнти смертності відзначено на Півночі (зокрема Чернігівська, Сумська області), Сході (в т.ч. у Луганській і Донецькій областях) і частково у Центрі України (у Полтавській та Кіровоградській областях). Аномально високий індикатор – $19,4$ смерті на 1000 наявного населення – виводить Чернігівщину на перше місце серед всіх регіонів України за найстрімкішими темпами природного скорочення. Графічно виявлені закономірності наразі представлено на рис. С2 (дод. С).

Період 2014–2019 років характеризувався погіршенням демографічної ситуації, що пояснюється окупацією частини територій України, змінами у базі порівняння. Так, з 2014 року відсутня інформація щодо природного руху населення у АР Крим та м. Севастополі, з 2015 року, у зв'язку з об'єктивним браком інформації щодо рівнів народжуваності і смертності на територіях окремих районів Донецької та Луганської областей, вказані регіони також виключено з бази аналізу. Середній природний приріст населення України склав $-5,1$ особу на 1000 наявного населення, при чому середній коефіцієнт народжуваності становив $9,7$ осіб на 1000 наявного населення, а смертності – відповідно $14,7$ осіб. Можна виділити 4 групи регіонів із високим ($-11,1$ у Чернігівській до $-7,1$ у Дніпропетровській та Харківській областях, в т.ч. Донеччину із коефіцієнтом $-8,4$ в якості екстерналії), середнім (від $-6,6$ у Житомирській до $-3,5$ у Одеській області, враховуючи Луганщину із

коефіцієнтом $-5,1$ у якості екстерналії), помірним (від $-2,6$ у Львівській області до $-1,1$ у Волинській області) коефіцієнтом природного скорочення, а також із помірним природним приростом (Закарпатська і Рівненська області та місто Київ із коефіцієнтом в межах від $0,1$ до $1,3$). Таким чином, в аналізованому періоді загалом зберігалася попередня тенденція, хоча темпи природного приросту сповільнилися. Високими для аналізованого періоду коефіцієнти смертності традиційно залишалися для регіонів Півночі, Центру і Сходу України, в той час як в місті Києві та в Західній Україні даний коефіцієнт був відносно низьким (від $13,1$ на Волищині до $10,1$ в столиці, Луганщина, через об'єктивний брак інформації, має розглядатися в якості екстерналії). Найнижчу народжуваність із також відмічено в Луганській ($5,1$) та Донецькій ($8,2$) областях у 2014 році, а також Черкащині ($8,2$) впродовж всього аналізованого періоду. Найвищим показник виявився на Заході та в Центрі України, а також в Одеській області. Графічну інтерпретацію ситуації відображає рис. С3 (дод. С).

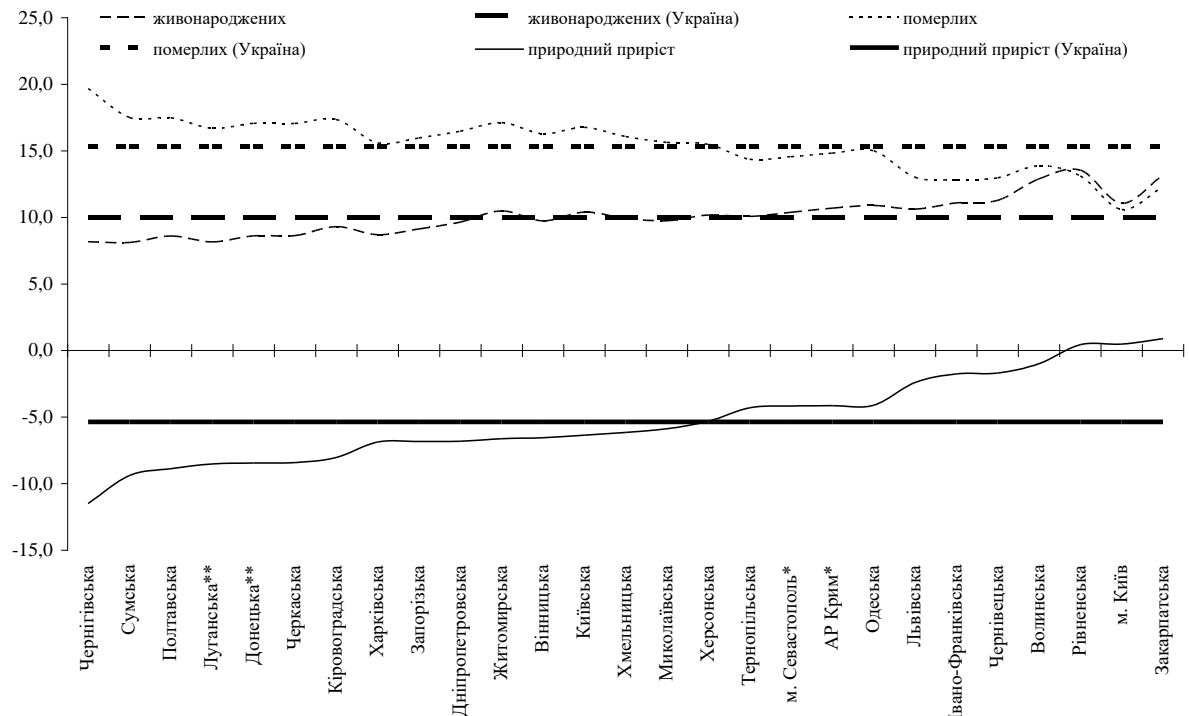

Рис. 2.15. Середні коефіцієнти природного приросту (скорочення), народжуваності та смертності в адміністративно-територіальних одиницях України в 2002–2019 роках, осіб на 1000 наявного населення

* В 2002–2013 роках

** В 2002–2014 роках

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Загальна динаміка природного руху населення України представлена на рис. 2.15, враховуючи специфіку зміни баз обчислення індикатора. Так, впродовж періоду 2002–2019 років попри помірний та неоднозначний тренд щодо зменшення коефіцієнту природного скорочення, в переважній частині досліджуваних регіонів спостерігалася депопуляція. Максимальне середнє скорочення населення спостерігалось на Чернігівщині (–11,5). До числа регіонів, населення яких стрімко скорочувалося, потрапили Сумська (–9,4), Полтавська (–8,9), Луганська (–8,5), Донецька і Черкаська (по –8,4), а також Кіровоградська (–8,0) області. Частина регіонів України характеризувалася середнім щорічним скороченням чисельності населення в межах від –6,9 на Харківщині до –4,1 в Криму та на Одещині.

Загалом ситуація щодо даного індикатора була суттєво кращою у регіонах Західної України та в столиці. Так у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій і Волинській областях природне скорочення характеризувалося відносно невисокими коефіцієнтами в межах від –2,4 до –1,0 на 1000 осіб наявного населення. Рівненщина, Закарпаття і столиця України відзначалися загалом позитивним індикатором на рівні 0,4–0,9 на 1000 осіб наявного населення, проте даний індикатор не дозволяє забезпечити реального приросту чисельності населення, особливо із врахуванням питомої ваги мешканців вказаних регіонів у порівнянні з чисельністю населення України.

Виявлені в ході дослідження диспропорції соціально-демографічного розвитку надзвичайно складно коректувати, оскільки аналізована система є інерційною та жорсткою. Водночас, держава в особі відповідних інституцій публічного управління має змогу суттєво поліпшити ситуацію в стратегічній перспективі шляхом аксіологічної переорієнтації відповідних програм у сферах фінансового, монетарного, соціального, культурного регулювання.

Висновки до розділу 2

Здійснене дослідження низки соціально-демографічних характеристик

населення України з огляду на категорію стійкості дало можливість здійснити деякі висновки та узагальнення.

1. Соціально-демографічні фактори є ключовими для забезпечення стійкого розвитку економіки. Скорочення чисельності населення України впродовж 1990–2020 років на 10 млн осіб обумовлено не лише природними чинниками, а й недосконалою і недостатньо системною й послідовною державною економічною політикою. Очікувана тривалість життя в Україні є нижчою на 3 роки, ніж середнє значення у вибірці Центральної та Східної Європи. Порівнюючи значення окремих вітчизняних соціодемографічних показників із відповідними параметрами групи розвинених країн, виявлено перевищення рівня смертності немовлят в 2,18 рази, дорослого чоловічого і жіночого населення – в 2,63 рази та 1,89 рази, відповідно; водночас рівень народжуваності був у 0,82 рази нижчим. Досягти демографічної стійкості можливо за умов розроблення концепції відповідної державної політики. Пріоритетами демографічної політики має бути стійке збільшення тривалості життя; зниження смертності населення всіх вікових страт, зокрема осіб працездатного віку, а також дітей; протидія масштабному відтоку працездатної молоді з метою мінімізації негативного впливу на виробничий і репродуктивний потенціал суспільства. Означені питання потребують ухвалення довгострокової державної стратегії соціально-економічного розвитку терміном до 15 років, з елементами протекціонізму та чіткою детермінацією суспільних пріоритетів, моделей інтенсифікації економічного зростання, що має позначитись на збільшенні рівня доходів населення та фінансуванні галузей суспільного виробництва. Заходи такої стратегії мають деталізуватися у середньо- та короткострокових планах дій із забезпечення демографічної стійкості суспільства.

2. На поточному етапі суспільного розвитку відбуваються суттєві метаморфози демографічної структури населення України, що індукують зміни кількісних і якісних характеристик її трудового потенціалу. Критична невідповідність динамічних трендів рівня і якості життя в нашій державі і

розвинених країнах світу, в т. ч. в контексті поглиблення соціально-економічної нерівності, формує передумови порушення стану демографічної стійкості через еміграцію працездатного, зокрема висококваліфікованого населення. Значна частина зовнішніх мігрантів перебувають у дітородному віці, що додатково загострює демографічну ситуацію. Необхідною є розробка теоретико-методичних засад та практичних засобів захисту емігрантів на основі ратифікації міжнародних угод, які б регулювали відносини трудового найму українських громадян за кордоном із наданням належних економічних та соціальних гарантій. Корисним є досвід зі створення спецфондів із метою контролю дотриманням прав трудових мігрантів та їх сімей, агрегування коштів для гідного медичного обслуговування, житлового будівництва, розширення соціальної інфраструктури, створення передумов майбутнього повернення мігрантів. Методичне забезпечення і покращення статистичного обліку міграції є однією з умов забезпечення демографічної стійкості.

3. Національна стратегія демографічної стійкості має спиратися на ефективну систему відносин між бізнесом та наукою, приватними і публічними організаціями, що фінансують НДДКР, стимулювала кар'єрний ріст і успішну діяльність висококваліфікованих громадян. Необхідною є розробка теоретико-методологічних засад та засобів захисту емігрантів на основі ратифікації міжнародних угод, які б регулювали відносини трудового найму для вітчизняних мігрантів за кордоном, із дотриманням необхідних економічних і соціальних гарантій. Прогресивною практикою є призначення аташе з праці у посольствах та консульствах, до посадових обов'язків яких входить забезпечення захисту трудових мігрантів, зокрема щодо вирішення спірних питань розміщення останніх, а також здійснення переговорів з роботодавцями, розв'язання конфліктів тощо.

4. Аналіз структур доходів та витрат українських трудових мігрантів за кордоном дає підстави стверджувати, що чиста оплата праці (розрахована як арифметична різниця між фактичною оплатою та сумою витрат і податків, сплачених мігрантами у країнах перебування) впродовж періоду 2008–

2019 років становила в середньому 77,91 % (в межах від 68,61 % до 83,37 % у 2017 і 2010 роках відповідно). Вітчизняні мігранти з одержуваних доходів витрачали близько 19,69 % (від 15,77 % у 2010 році до 26,31 % у 2017 році) на споживання та 2,41 % (від 0,82 % у 2009 році до 5,14 % у 2019 році) – на сплату персональних податкових зобов'язань. Решта коштів створюють основу міграційного капіталу, що є екзогенним ресурсом фінансового забезпечення існування значної кількості вітчизняних домогосподарств.

5. Одержані трудовими мігрантами кошти надсилаються їх сім'ям в країну походження із використанням різних каналів. Статистика НБУ свідчить, що прихильність мігрантів до офіційних фінансових каналів знижувалася. Так, частка у загальній структурі переказів через коррахунки банків скоротилася з 53,02 % у 2008 році до 31,72 % у 2019 році, сягнувши мінімуму у 28,47 % у 2016 році, становлячи в середньому 39,13 %. Частка грошових переказів, здійснених через міжнародні платіжні системи, в за період 2008–2019 років в середньому сягала 34,30 %, зменшившись з 33,95 % до 18,54 %. Найвищою прихильність мігрантів до цього каналу переказу коштів була в 2013–2014 роках (47,84–49,19 %). Популярність різноманітних неформальних каналів суттєво зросла з 13,03 % до 49,74 %, що проявилось в кризовий період: якщо в 2014 році індикатор сягав 13,70 %, то в 2015 році – 37,69 %. Держава має сформувати методичні підходи до повноцінної інтеграції міграційного капіталу до вітчизняних відтворювальних процесів з метою інтенсифікації суспільного розвитку.

6. Економічна політика України має спрямовуватися на перманентне підвищення рівня життя населення, що повинен бути співставним з відповідними показниками країн-реципієнтів вітчизняних міграційних потоків. Водночас через міграційний капітал зовнішня міграція виступає важливим джерелом фінансових ресурсів населення України. Аналіз динаміки макрофінансових індикаторів свідчить, що співвідношення приватних трансфертів до ВВП залишається традиційно високим для нашої держави. Через диферентні інституційні механізми міграційний капітал: 1) у

реальному секторі забезпечує приріст суспільного виробництва, розвиток регіонів зі значною часткою зворотних трудових мігрантів, зокрема в секторі малого підприємництва; 2) *у сфері реалізації монетарної політики* сприяє нарощуванню масштабів депозитарних активностей, стимулює розвиток банківського та парабанківського сектору; 3) *у сфері зовнішньоекономічної діяльності* сприяє притоку валюти в країну, певним чином форсує інвестиційні процеси, опосередковано впливає на структуру зовнішніх запозичень; 4) детермінує поведінку мікроекономічних суб'єктів, в т. ч. визначаючи профілі виробництва і споживання. У соціально значущих сферах емерджентної економіки (зокрема у розрізі вітчизняних адміністративно-територіальних утворень) міграційний капітал може як доповнювати, так і певною мірою заміщувати, компенсувати публічні видатки та витрати корпоративних фінансових ресурсів, пов'язані із формуванням людського капіталу.

7. Для максимізації корисного ефекту від зовнішньої трудової міграції держава має перманентно забезпечувати оптимальне функціонування національної грошово-кредитної системи із нормативно-правовим оформленням режиму залучення міграційного капіталу до суспільно-відтворювальних процесів. В умовах глобалізаційних перетворень важливими заходами є вироблення механізмів максимальної легалізації міграційного капіталу; формування як за кордоном, так і в регіонах нашої держави багатопрофільних консультаційних центрів для координації підприємницьких та інвестиційних інтенцій зовнішніх мігрантів; зміцнення соціокультурних зв'язків між Україною та основними країнами-реципієнтами міграційних потоків.

8. До основних інституційних особливостей розвитку соціально-демографічної політики України слід віднести відсутність ефективного інструментарію впливу на динамку природного і міграційного руху населення, пролонговані і не повною мірою узгоджені між собою структурні перетворення національного господарства, нерівномірність розвитку в

регіональному розрізі, специфічну модель фінансування галузей соціальної сфери із залученням приватних і публічних ресурсів. Для забезпечення стану демографічної стійкості потрібна ідентифікація відповідних інституційних обмежень та елімінація їх негативного впливу, перманентний пошук оптимальної конфігурації заходів соціально-економічної, культурної, фінансової, монетарної, міграційної політик, формування нової аксіологічної парадигми суспільства.

Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у другому розділі дисертаційної роботи знайшли своє відображення у наступних публікаціях [49, 50, 78, 80, 179, 221, 253].

РОЗДІЛ 3

РОЗРОБКА ДЕМОГРАФІЧНОЇ СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

3.1. Вплив демографічних факторів на соціально-економічний розвиток

Структурна динаміка населення в контексті статевовікових, освітньо-кваліфікаційних та інших параметрів чинить суттєвий вплив на траєкторію розвитку всіх національних економік, як формуючи потенціал їх росту, так і закладаючи імпліцитні обмеження. Впродовж тривалого часу в більшості країн, незалежно від їх вихідного рівня розвитку, спостерігалася обернена залежність між темпами економічного розвитку і приростом населення [273]. Стійке збільшення працездатної соціально-вікової страти відмічалось саме у країнах з найвищими фертильними коефіцієнтами, що мало б сприяти зниженню бідності, формування феномену демографічної стійкості [271]. Характер впливу демографічних чинників на темпи зростання, особливо в контексті розробки стратегії демографічної стійкості, потребує вивчення.

Фахівці ООН спрогнозували зміну чисельності населення світу до 2100 року. За т. з. «низьким» прогнозом чисельність населення планети зростатиме до 2051 року, сягнувши позначки 8,9 млрд осіб, після чого почне поступово скорочуватися і наприкінці XXI століття становитиме трохи більше 7,3 млрд, тобто менше за оціночний показник 2020 року. «Високий» прогноз при цьому пророкує більш як подвоєння світового населення до рекордної позначки 15,6 млрд осіб у 2100 році. «Середній» прогноз виходить з базового припущення про стійке зростання числа мешканців планети, щоправда дещо повільнішими темпами – до 10,9 млрд осіб. При цьому чисельність населення України за усіма трьома варіантами прогнозу очікувано скорочуватиметься до 14,9 млн осіб, 37,5 млн осіб і 24,4 млн осіб, відповідно [278]. Прогнозна частка населення України у населенні планети, Європи загалом і Східної Європи зокрема (рис 3.1) скорочуватиметься.

Рис. 3.1. Прогноз динаміки частки населення України у населенні світу, Європи та Східної Європи у 2020–2100 роках, %

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними ООН [278]

Якщо населення України в 2020 році становило близько 0,56 % населення світу, 5,85 % – населення Європи та 14,93 % – населення Східної Європи, то при збереженні поточних демографічних тенденцій, відповідні питомі ваги в 2100 році становитимуть 0,22 %, 3,88 % і 11,12 % за середнім прогнозом. На рис. 3.2 представлено варіативні сценарії зміни чисельності населення України в 2020–2100 роках.

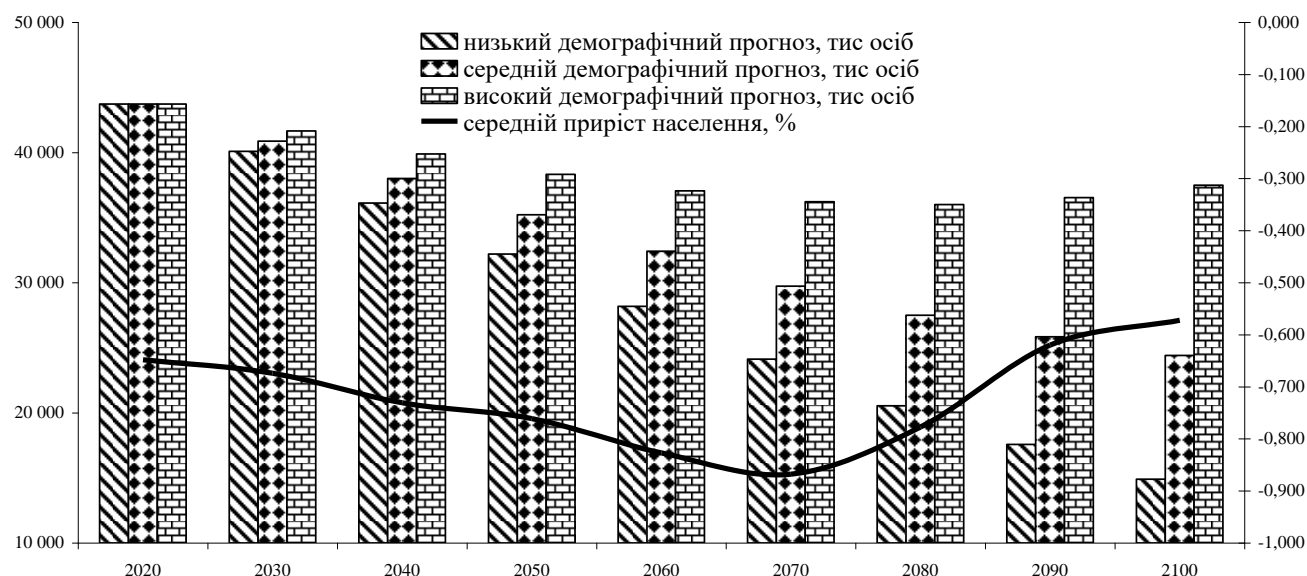

Рис. 3.2. Прогноз динаміки населення України у 2020–2100 роках, %

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними ООН [278]

Прогнозисти оцінили середній природний приріст (вірніше – скорочення) населення України в 2020–2025 роках у $-0,648\%$, тоді як до 2075–2080 років він може сягнути навіть загрозливішого значення $-0,864\%$, що власне й спричиняє описану вище депопуляційну тенденцію.

Прогнози ООН посвідчують недосконалість системи апрікованих в Україні практик реалізації соціально-демографічної політики, внаслідок чого очікується не лише суттєве скорочення чисельності населення, а докорінні зміни в його структурі, зокрема: 1) скорочення молодших соціально-вікових страт (першочергово непрацездатних осіб до 14 років та молоді віком від 15 до 24 років, здатних певним чином комбінувати навчання з працею) на тлі наднизької фертильності (властивої, однак, і більшості країн з розвинутою економікою); 2) збереження та подекуди незначне зростання коефіцієнта демографічного навантаження особами старшої страти (віком від 65 років і більше); 3) збереження й посилення надвисоких еміграційних прагнень працездатної соціально-вікової страти (що збігається з найсприятливішим віком для створення сімей та народження дітей) в умовах критичного розриву між рівнями подушних доходів в Україні та країнах з розвинутою і емерджентною економіками, в першу чергу – близького зарубіжжя.

Дія демографічних факторів на динаміку заощаджень і бідності наразі є неоднозначною. Доцільним є аналіз системи базових демографічних імпаکت-механізмів щодо результатів суспільного виробництва в контексті концепту демографічного дивіденду. При цьому необхідно оцінити вплив флуктацій страти працездатного населення на динаміку реального ВВП на душу населення, заощаджень (по відношенню до ВВП) та бідності. Коливання частки населення працездатного віку у загальній структурі можна розглядати у якості базового показника демографічних змін. Вихідна гіпотеза полягає у тому, що відносне зростання соціально-вікової страти працездатного населення здатне інтенсифікувати суспільне виробництво, суттєво змінюючи пропорції заощаджень та скорочуючи бідність.

Якщо для низки африканських та азійських трансформаційних

економік доволі прогнозованими на найближчі десятиріччя є перманентні позитивні темпи зростання працездатної страти населення, для розвинених – властива протилежна тенденція. Загалом флуктуації частки працездатного населення визначають динаміку доходів і заощаджень. Зміни у віковій структурі на рівні домогосподарств можуть суттєво впливати на економічну поведінку бідніших сімей, які зазвичай мають більшу кількість дітей.

Загальний ефект вказаних змін здебільшого розглядається в контексті першого або другого демографічного дивіденду. Даний концепт наразі не інтегрований повноцінно до демографічної стратегії України, що зумовлює необхідність розроблення відповідних теоретико-методичних положень та практичних заходів. Перший демографічний дивіденд є безпосереднім наслідком структурних змін суспільства: стійке збільшення питомої ваги працездатного населення у структурі однозначно означає зростання продуктивного потенціалу національної економіки. Так званий другий демографічний дивіденд виникає, якщо зміни у віковій структурі створюють передумови для збільшення обсягів заощаджень та призводять до росту інвестицій у людський інтелектуальний та фізичний капітал. Декомпозиція партикулярних наслідків обох демографічних дивідендів є об'єктивно ускладненою, оскільки вони часто є комплементарними [242].

Вплив зміни частки працездатного населення у загальній структурі на динаміку рівнів заощаджень та бідності слід розглядати з використанням економетричної техніки вирішення питань ендогенності. Зміни подушного доходу імпліцитно впливають на народжуваність, смертність та міграцію, і можуть виступати передумовою формування демографічної стійкості. За даними низки вибірових досліджень [226, 232] в контексті першого демографічного дивіденду збільшення питомої ваги населення працездатного віку на 1 в. п. корелює з економічним ростом в межах 1,5 в. п. Демографічні зміни слід досліджувати і через специфічні коефіцієнти демографічного навантаження малолітніми та особами похилого віку. Аналіз корекції флуктуацій частки населення працездатного віку та середньої тривалості

навчання також демонструє позитивну залежність. В контексті ж другого демографічного дивіденду збільшення частки працездатного населення на 1 в. п пов'язане зі зростанням заощаджень (як частки реального ВВП) на 0,8 в. п. Позитивна тенденція, асоційована з генеруванням та накопиченням демографічного дивіденду, властива країнам з розвиненою економікою.

Потенційні вигоди зниження рівня бідності в умовах реалізації демографічного дивіденду розкриваються в двох аспектах: 1) через зростання в домогосподарствах із низьким рівнем доходу числа ефективних виробників внаслідок стійких змін у коефіцієнті фертильності; 2) внаслідок поліпшення структури публічних фінансів через збільшення числа зайнятих в економіці, що дозволяє оптимізувати обсяг і структуру соціальної допомоги для незахищених верств населення [142]. Другий демографічний дивіденд виникає, коли зростання працездатної частки населення інтенсифікує ріст заощаджень в короткостроковому періоді і інвестицій в людський капітал та інвестицій на одного зайнятого в довгостроковій перспективі. Формування другого демографічного дивіденду в економіці України ускладнюється через загалом негативні тенденції природного та механічного руху населення, однак має визначатися в якості стратегічної задачі.

У табл. 3.1 узагальнено риси першого та другого демографічного дивідендів, проілюстровано трансмісійні механізми відповідного ефекту на конкретних стадіях демографічного переходу, завдяки чому стає можливим стійке зростання економічного добробуту. Перший демографічний дивіденд може накопичуватися та проявлятися протягом десятиліть, але є досить нетривким. Зі зниженням рівня народжуваності показники демографічного навантаження спадають, тоді як частка населення працездатного віку зростає і стійко залишається високою протягом декількох поколінь. Якщо дедалі більше населення працездатного віку зайнято продуктивно, в економіці посилюється потенціал підвищення рівня життя [12]. Перший демографічний дивіденд значною мірою є наслідком росту обсягів залучення робочої сили, тобто коефіцієнту участі в останній працездатного населення. За різними

оцінками він забезпечував від 9,2 % до 15,5 % зростання емерджентних економік в період 1960–2000 років [142, 147, 167, 185].

Таблиця 3.1

Структура і значення демографічного дивіденду*

Фактор впливу	Механізми передачі	Демо-графічний дивіденд	Етап демографічного переходу
Робоча сила	Збільшення коефіцієнта підтримки (величина, обернена до специфічного демонавантаження особами старшого віку; співвідношення ефективної робочої сили до ефективних споживачів) при збереженні ушних інших факторів, в т. ч. заощаджень і доходу 1-го ефективного працівника, незмінними	Перший	Початкова стадія (високий рівень народжуваності та смертності)
Заощадження	Зміни заощаджень та капіталу на 1-го ефективного працівника впливають на трудові доходи дохід і обсяг активів на ефективного працівника.	Другий	Пізній етап (постдивідендні країни)
Людський капітал	Зниження народжуваності і певний компроміс чисельності і структури населення призводять до росту витрат на охорону здоров'я та освіту дітей.	Другий	Пізній етап (постдивідендні країни)

* Для обох демографічних дивідендів зміни інтенсивності фактору впливу через механізм передачі формують імпульси економічного зростання

Джерело: розроблено автором на основі [142, 147, 167, 185]

Другий демографічний дивіденд виникає, якщо зміни вікової структури створюють передумови для більших заощаджень і призводять до росту інвестицій у людський і фізичний капітал. Збільшення частки робітників відносно загальної чисельності населення країни призводить до форсування виробництва та росту кількості наявних в економіці ресурсів, що одночасно може сприяти зростанню заощаджень, інвестицій та накопиченню капіталу. З лагом ці зміни впливають на продуктивність робочої сили.

В багатьох емерджентних економіках із помірним подушним доходом і недостатньою освіченістю населення рівні фертильності та летальності є відносно високими, що стрімко скорочує середню очікувану тривалість життя при народженні. На рис. 3.3 схематично представлено типову модель демографічного переходу, що базується на категорії коефіцієнту потенційної підтримки (*potential support ratio, PSR*). Так, на початкових етапах переходу

ріст чисельності малолітнього населення (*child dependency ratio*, $\Delta ChildDR$) пропорційно перевищує зростання страти літніх осіб (*aged dependency ratio*, $\Delta AgedDR$). Дана ситуація описана першою системою логічних виразів моделі 3.1. Надалі, у міру збільшення індивідуальних доходів та освіченості, рівні народжуваності та смертності пропорційно знижуються, що призводить до стійкого росту питомої ваги населення працездатного віку у загальній структурі і до зменшення коефіцієнта демографічного навантаження. Цей етап демографічного переходу практично забезпечує отримання так званого першого демографічного дивіденду.

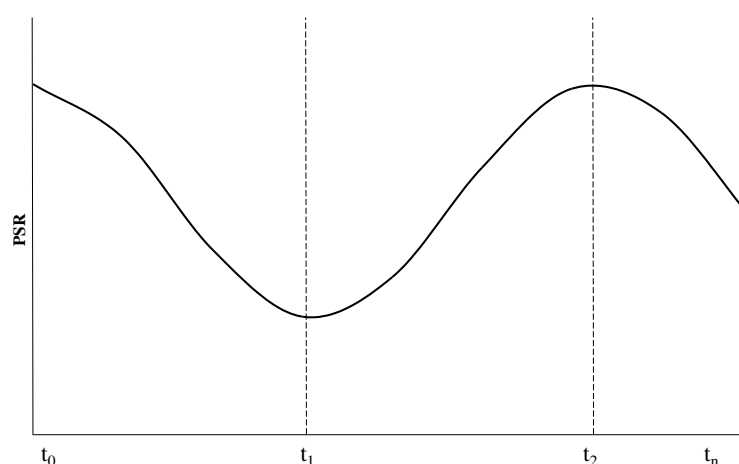

Рис. 3.3. Узагальнена модель демографічного переходу

Джерело: узагальнено та побудовано автором

$$\left\{ \begin{array}{l} t \in [t_0; t_1) \\ \frac{\Delta ChildDR}{\Delta t} > 0; \\ \frac{\Delta AgedDR}{\Delta t} > 0; \\ \left| \frac{\Delta ChildDR}{\Delta t} \right| > \left| \frac{\Delta AgedDR}{\Delta t} \right|; \\ \frac{\Delta PSR}{\Delta t} < 0 \end{array} \right. \quad \left\{ \begin{array}{l} t \in (t_1; t_2) \\ \frac{\Delta ChildDR}{\Delta t} > 0; \\ \frac{\Delta AgedDR}{\Delta t} < 0; \\ \left| \frac{\Delta ChildDR}{\Delta t} \right| > \left| \frac{\Delta AgedDR}{\Delta t} \right|; \\ \frac{\Delta PSR}{\Delta t} > 0 \end{array} \right. \quad \left\{ \begin{array}{l} t \in (t_2; t_n] \\ \frac{\Delta ChildDR}{\Delta t} > 0; \\ \frac{\Delta AgedDR}{\Delta t} < 0; \\ \left| \frac{\Delta ChildDR}{\Delta t} \right| < \left| \frac{\Delta AgedDR}{\Delta t} \right|; \\ \frac{\Delta PSR}{\Delta t} < 0 \end{array} \right. \quad (3.1)$$

Наступний етап переходу (друга система логічних виразів моделі 3.1) відбувається при надзвичайному уповільненні темпів народжуваності, асоційованому із зазвичай низькою смертністю, що відповідно збільшує середню очікувану тривалість життя при народженні, відповідним чином визначає демографічну стійкість суспільства. Третій етап демографічного переходу відбувається, коли коефіцієнти народжуваності і смертності є

наднизькими, що призводить до максимально високої очікуваної тривалості життя і чергової зміни коефіцієнту демографічного навантаження (третя система логічних виразів моделі 3.1).

Оскільки демографічні детермінанти економічного росту можуть також впливати на динаміку показників заощаджень і бідності, доцільно замінити функцію росту подушного ВВП функцією зміни імпліцитних заощаджень як частки сукупного суспільного виробництва та рівня бідності. Дослідимо залежність між демографічними переходом і отриманими внаслідок нього дивідендами. Ця взаємозалежність описується моделлю демографічного переходу (*demographic transition model, DTM*), що зазвичай співвідносний з економічним розвитком країни.

Вказана модель складається щонайменше з чотирьох диферентних фаз поступальної заміни високої народжуваності і помірної тривалості життя низькою народжуваністю і високою очікуваною тривалістю життя. Ці процеси супроводжуються принциповими змінами у демографічному навантаженні. Генеральний характер множинної взаємозалежності між змінами демографічних детермінант і економічним зростанням може бути відображений моделлю 3.2:

$$GDP_{pc} = \frac{GDP}{TP} = \frac{GDP}{RLF} * \frac{WAP}{TP} * \frac{RLF}{WAP}, \quad (3.2)$$

де GDP_{pc} , GDP – внутрішній валовий продукт на душу населення (*gross domestic product per capita*) та внутрішній валовий продукт (*gross domestic product*), відповідно;

TP – загальна чисельність населення (*total population*);

RLF – чисельність реально зайнятого населення (*real labor force*)

WAP – чисельність населення працездатного віку (*working-age population*).

За умов незмінності інших чинників фактичне збільшення подушного ВВП асоціюється з позитивною динамікою: а) доходу реально зайнятих осіб; б) соціально-вікової страти населене працездатного віку; в) рівня залучення працездатного населення до оплачуваної трудової діяльності. Логарифмуючи модель 3.2, з метою вираження вказаного співвідношення в термінології

економічного зростання, можна запропонувати наступну рівність 3.3:

$$g_{GDPpc} = g_{pp} + g_{wa} + g_{lfp}, \quad (3.3)$$

де g_{GDPpc} – зростання ВВП на душу населення (*income per capita growth*);

g_{pp} – ріст продуктивності праці працівника (*productivity growth per worker*);

g_{wa} – зростання частки працездатного населення у загальній структурі (*growth of the share working-age population*)

g_{lfp} – ріст рівня участі населення в робочій силі (*labor force participation rate*).

Розглядаючи зростання продуктивності праці працівника як функцію n -ої кількості змінних x , припускаючи що $g_{pp} = a_1 + b * f(x_n)$, за умови що рівень участі населення в робочій силі характеризується сталим темпом зростання ($g_{lfp} = a_2$), де $a = a_1 + a_2$, модель 3.3 може бути зведена до рівності 3.4:

$$g_{GDPpc} = a + b * f(x_n) + g_{wa} + \varepsilon, \quad (3.4)$$

де ε – похибка обчислень.

Модель 3.4 передбачає, що, за інших рівних умов, зростання питомої ваги суспільної страти працездатного населення інтенсифікує ріст ВВП на душу населення. Ця модель побудована на припущенні щодо співставності, порівнюваності і зліченності аналізованих величин, спирається на значимий причинно-наслідковий взаємозв'язок між ними.

В коротко- і середньостроковому періодах доцільним є припущення, що абсолютний обсяг суспільної страти населення працездатного віку є функцією одночасно попереднього та поточного рівнів народжуваності, смертності, а також темпів міграції. Через об'єктивну зміну загальної чисельності населення, поточна народжуваність впливає на змінну параметра g_{wa} моделі 3.4. Флуктуації тривалості життя, характер та спрямованість міжнародної міграції також впливають на чисельність населення. Певною методологічною особливістю при побудові моделі є існування ендегенних неврахованих факторів, здатних одночасно і багатомірно впливати на зміну досліджуваних об'єктів. Екзогенні шоки, впливаючи на загальну чисельність населення одночасно діють на всі параметри моделі. В загальному випадку

модель 3.4 може відображати як пряму, так зворотну залежність.

Як зазначалося вище, позитивний зв'язок між приростом ВВП на душу населення та збільшенням суспільної страти населення працездатного віку є емпірично доведеним, однак доволі дискусійним залишається питання щодо ймовірного лагового ефекту взаємовпливу вказаних величин: очевидно, попереднє зростання частки працездатного населення у загальній структурі інтенсифікує суспільне виробництво; навпаки – зростання подушного доходу відчутно збільшує коефіцієнт фертильності, переважно подовжує середню очікувану тривалість життя при народженні та формує міграційні переваги для відповідного регіону; економічне зростання слід розглядати не лише в якості наслідку, а й першопричини демографічної стійкості.

Запропонована дослідна методологія відображає стійкий взаємозв'язок параметрів моделі g_{wa} і g_{GDPpc} із застосуванням прийому оцінювання першої різниці. Для подальшого оперування темпорально незмінними факторами, що здатні одночасно впливати на g_{GDPpc} і g_{wa} , використовувалася панель фіксованих ефектів оцінювання. З метою елімінації потенційних похибок внаслідок виникнення стійких ендогенних емерджентних зв'язків між двома вказаними параметрами в умовах надання міжнародної фінансової допомоги, застосовуватимемо узагальнений статистичний метод моментів (*Generalized Method of Moments, GMM*) із достатнім часовим лагом для суспільної страти працездатного населення. Такий підхід дозволяє оцінити багатомірний вплив зміни частки працездатного населення на темпи економічного зростання, рівні заощаджень і бідності. Тлумачення ж демографічних коефіцієнтів має здійснюватися з врахуванням багатокритеріальної системи обмежень.

За умов фіксованого значення сукупної продуктивності працівника, умовно незмінного технічного устрою і структури продуктивних сил, при тотожній спрямованості і швидкості змін числа ефективних виробників і споживачів рівень суспільного добробуту теоретично також є незмінним. Генеральною метою ж реалізації соціально-демографічної політики є його стійкий приріст. У більшості емерджентних економік (за виключенням

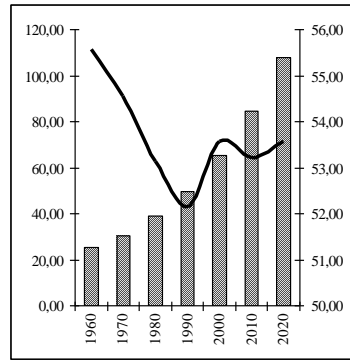
Центральної і Східної Європи) приріст загальної чисельності населення значно випереджає ріст чисельності ефективних виробників.

Дискусійним залишається питання щодо збільшення продуктивної здатності населення працездатного віку та, відповідно, людського капіталу. через простий приріст чисельності відповідної страти без формування у неї належної суми професійних навиків і компетентностей. В такому разі не обов'язково зростає обсяг пропозиції робочої сили на відповідному ринку. Водночас продуктивність праці може збільшуватися одночасно із зростанням питомої ваги населення працездатного віку у загальній структурі, впливаючи на індикатор g_{pp} . У даному дослідженні середня очікувана тривалість навчання розглядається в якості контрольного фактора для людського капіталу і відповідно продуктивності. Водночас середня тривалість навчання певним чином кореспондує із чисельністю населення працездатного віку, впливаючи на сукупний показник пропозиції робочої сили.

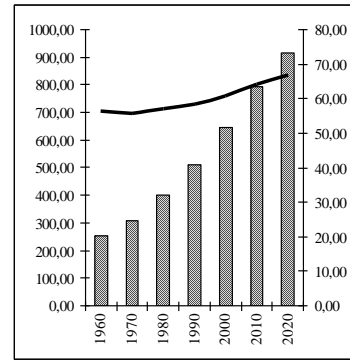
В контексті вивчення феномену демографічного дивіденду та можливості його інклюзії до стратегії стійкого соціально-економічного зростання в Україні доцільним видається певне міжнародне співставлення. На рис. 3.4 представлено декілька країн світу, що характеризуються принципово різною композиційною структурою інституційного середовища реалізації соціально-демографічної політики і перебувають на різних етапах демографічного переходу та, відповідно, отримували різні демографічні дивіденди в період з 1960 по 2020 рік (для останнього року періоду взято апроксимовані дані).

На рис. 3.4.а представлено Нігерію, що перебуває на початковій, т. з. додивідендній, стадії демографічного переходу. Стрімке (майже в 4 рази) збільшення чисельності її населення з 25,08 млн осіб у 1960 році до 107,65 млн у 2020 році практично не відобразилося на питомій вазі соціальної страти працездатного населення, що коливалася в межах 55,57–53,57 % [279]. Типовим явищем для цієї і подібних їй країн є помітна волатильність частки працездатної страти, що асоціюється із низькою

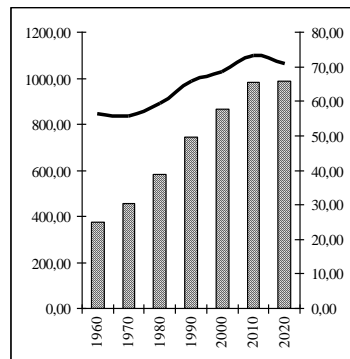
схильністю до заощаджень та високою бідністю населення.

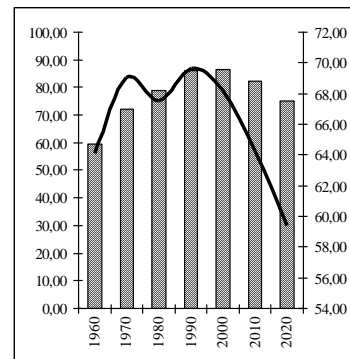
а) Нігерія

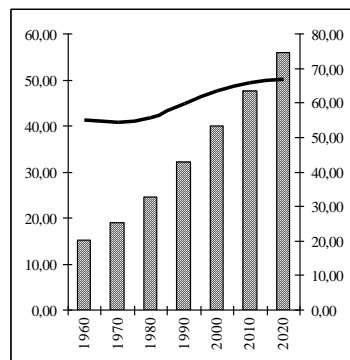
б) Індія

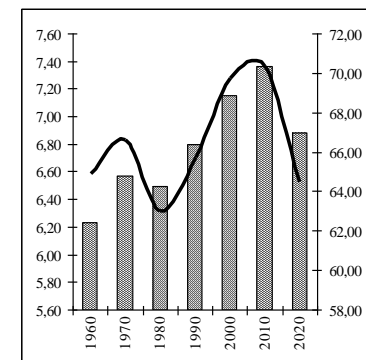
в) Китай

г) Японія

д) Туреччина

е) Чехія

▨ Чисельність населення працездатного віку, млн осіб

— Частка населення працездатного віку, %

Рис. 3.4. Особливості формування демографічного дивіденду в окремих розвинених в трансформаційних економіках

Джерело: розраховано і побудовано автором на основі даних Світового Банку [279]

Соціально-демографічна стратегія держав цього типу має ґрунтуватися на створенні передумов для зростання добробуту осіб працездатного віку та реалізації відповідних програм розвитку і соціального захисту. За прогнозами ООН частка відповідної страти населення в країнах такого типу до 2050 року

наблизиться до 60 % із стійким зростаючим трендом [278].

Країни, що перебувають на більш пізній стадії демографічного переходу, наприклад, Індія (рис. 3.4. б) та Туреччина (рис. 3.4.д), наразі одержують т. з. «ранній» демографічний дивіденд, що проявляється у співставному рості чисельності населення і питомої ваги його працездатної страти. Так, зростання чисельності індійського населення з 254,55 млн осіб до 915,55 млн осіб в 1960–2020 роках супроводжувалося збільшенням питомої ваги працездатного населення у загальній структурі з 56,50 % до 67,00 % відповідно [279]. Комплекс питань щодо пошуку ендегенних чинників економічного зростання залишається актуальним для країн групи.

Прикладом пізнього демографічного дивіденду є Китай (рис. 3.4.в), що характеризувався найбільшою амплітудою зростання страти працездатних осіб за період з 56,49 % до 70,72 % при абсолютному збільшенні чисельності відповідної категорії населення з 376,82 до 988,51 млн осіб [279]. В останній третині XX сторіччя китайська влада послідовно проводила політику стримування фертильності, заохочуючи сім'ї до народження лише однієї дитини. На початку XXI століття негативна структурна динаміка призвела до пом'якшення відповідних рестрикцій, аж до заохочення китайських родин до народження другої, а пізніше і третьої дитини.

Окремі розвинені країни, в т. ч. Японія (див. рис. 3.4. г), що протягом тривалого часу перебувають в авангарді демографічного переходу, при цьому характеризуються одночасно і абсолютним, і відносним скороченням соціальної страти населення працездатного віку. Слід відзначити, що саме в Японії зараз найвища середня очікувана тривалість життя при народженні, зумовлена комплексом економічних причин, успіхами медичної науки, раціональним управлінням публічними та приватними фінансами ресурсами, пропагандою здорового способу життя тощо. В країні реалізовується особлива форма другого демографічного дивіденду у формі активного та здорового довголіття. Водночас питома вага працездатного населення у його загальній структурі в Японії сягнула максимуму 69,66 % в 1990 році, а надалі

скоротилася на понад 10 в. п. Подібна динаміка посилює навантаження на систему соціального страхування та зумовлює перегляд магістральних положень національної парадигми демографічного розвитку, зокрема через стимулювання фертильного потенціалу суспільства.

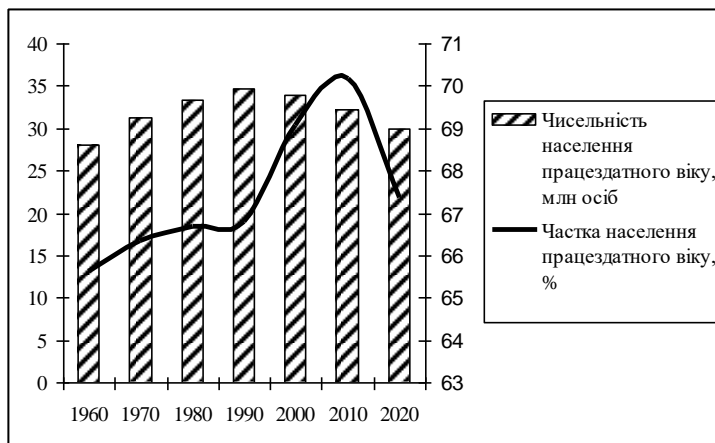

Рис. 3.5. Демографічний дивіденд в Україні

Джерело: побудовано автором на основі даних Світового банку [279]

На рис. 3.5 представлено елементний склад демографічного дивіденду України в 1960–2020 роках. Як видно з діаграми, чисельність населення працездатного віку градуально зростала до 1990 року, після чого намітилося стійке скорочення цього показника на тлі погіршення інших пропорцій. Якщо частка населення працездатного віку в 1990-х роках мала незначну позитивну динаміку. Однак це явище пояснювалося першочергово певним скороченням середньої очікуваної тривалості життя при народженні. З припиненням зменшення згаданого вище індикатора наприкінці 2000-х років намітилося стрімке падіння частки працездатного населення. Важливим дестабілізуючим фактором став відтік робочої сили до країн з вищою оплатою праці. Хоча ситуація у дечому схожа на випадок Чеської Республіки (див. рис. 3.4.е), причини коливання питомої ваги населення працездатного віку в цій країні дещо інші. Через компенсаційний механізм міграції за умов посилення глобалізаційних процесів ймовірність отримання демографічного дивіденду Україною нижча, ніж в Чехії.

Аналіз різних специфікацій комбінування соціально-демографічних факторів свідчать про те, що збільшення частки населення працездатного

віку ($\Delta WAPstr$) позитивно впливає на зростання ВВП на душу населення (табл. 3.2). Нами застосовано три оцінні методи: модель фіксованих ефектів, регресію панельних даних з фіксованими ефектами, і узагальнений метод моментів (GMM). Для кожного методу випробовуються різні специфікації – $S1$, $S2$ та $S3$, які відрізняються структурою коваріант. $S2$ включає базисний подушний ВВП ($GDPpc_0$) як контрольну змінну для відображення конвергенції доходів, $S3$ – подушний ВВП, середню тривалість навчання і її зміну (Sch і ΔSch). Усі оцінки контролюють фіксовані ефекти за рік та регіональні чи фіксовані ефекти для країни.

Таблиця 3.2

Оцінювання впливу соціально-демографічних факторів на економічну динаміку у деяких країнах з розвинутою та емерджентною економікою

Змінна	Модель фіксованих ефектів			Регресія з фіксованими рівнями			Узагальнена модель моментів		
	$S1$	$S2$	$S3$	$S1$	$S2$	$S3$	$S1$	$S2$	$S3$
$\Delta WAPstr$	0,02	0,02	2,18	-0,3	-0,27	1,99	0,56	-0,18	2,49
$GDPpc_0$	-0,58	-0,58	-0,54	-2,27	-2,28	-2,22	-0,73	-1,26	-1,04
Sch	0,73	0,73	0,65	0,16	0,17	-0,06	1,13	1,17	1,18
ΔSch	-0,05	-0,06	0,01	0,63	0,77	0,91	1,29	1,17	1,05
N	1776	1776	1776	1776	1776	1776	1776	1776	1776

Джерело: побудовано автором на основі кореляційно-регресійного аналізу даних Світового Банку [279]

Зростання очікуваної тривалості життя дозволяє населенню заощадити більше протягом вікового інтервалу максимальної економічної активності від 15 до 64 років. Ріст доходів призводить до відтермінування віку виходу на пенсію і переорієнтацію потреби у ресурсах пенсійного страхуванні (зокрема шляхом формування приватних страхових заощаджень). Ключовим фактором у забезпеченні демографічного дивіденду на поточному етапі демографічного переходу є формування адекватної фінансової політики, інтенсифікація програм неперервного навчання (в концепції освіти протягом життя).

Створення багаторівневих систем пенсійного забезпечення призводить до істотного зростання рівня і обсягів заощаджень у суспільстві. На рис. 3.6 зображено статевовікову піраміду для України в 2020 році. Надвисока частка населення похилого віку зумовлює необхідність перманентного пошуку

оптимальної конфігурації соціально-демографічної політики.

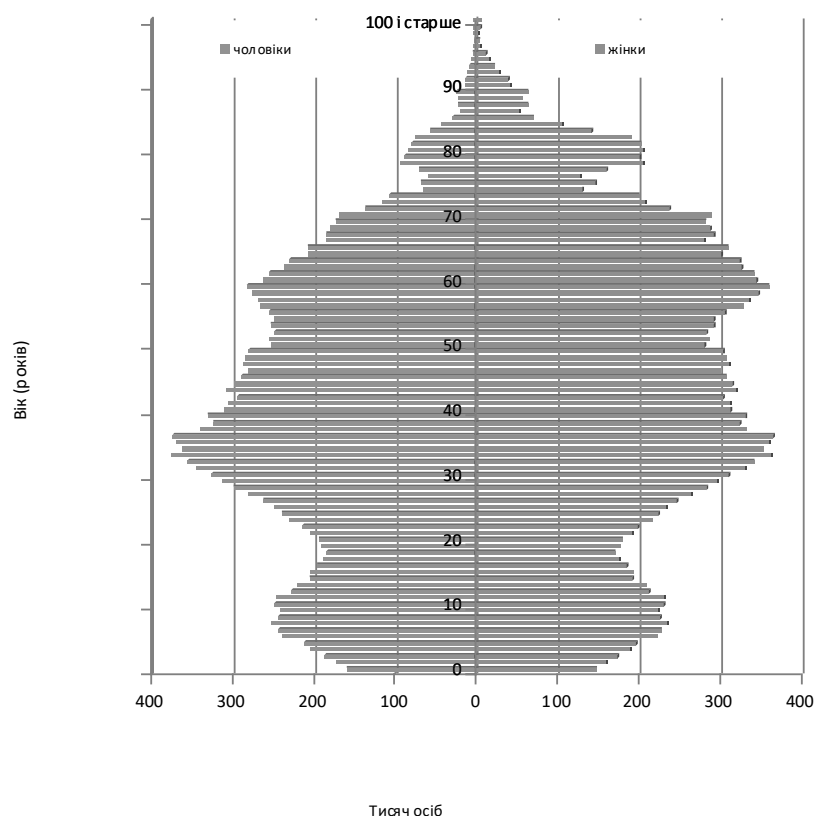

Рис. 3.6. Розподіл постійного населення за статтю та віком на 1 січня 2020 року

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [14]

Динаміка питомої ваги населення працездатного віку у загальній структурі як важливий елемент демографічного дивіденду щільно корелює з динамікою людського капіталу і середньої продуктивності праці в економіці. Ключовим фактором виступає тривалість навчання населення, що дозволяє оцінити інноваційність господарства.

Реалізація концепту другого (перший є об'єктивно недосяжним) демографічного дивіденду в Україні стає можливою виключно на основі стратегічного планування витрат суспільних ресурсів. При цьому пріоритетами є: 1) вдосконалення системи охорони здоров'я у відповідності до стандартів провідних країн світу; 2) осучасненні освітньої парадигми із врахуванням інтересів стейкхолдерів, 3) створення економіко-культурного простору демографічного розвитку.

3.2. Напрями модернізації державної політики демографічного розвитку

Вплив державної соціально-економічної політики на динаміку відтворювальних процесів є незаперечним. З одного боку, сукупність розподільно-перерозподільних процесів одночасно прямо й опосередковано впливає на репродуктивну динаміку суспільства, визначає фактичну та очікувану тривалість життя, детермінуючи природний рух населення, з іншого боку – параметри бюджетно-податкової політики є детермінантами внутрішньої та зовнішньої міграції відповідно до концепції Чарльза Тібу. Соціально-економічна складова фіскальної політики в контексті реалізації феномену демографічної стійкості потребує детального вивчення.

Важливим елементом соціально-економічної політики держави є детермінація прожиткового мінімуму. В Україні його визначають окремо для працездатних осіб, дітей віком до 6 років, віком від 6 до 18 років, а також для осіб, що втратили працездатність. На рис. 3.7 представлено динаміку всіх категорій прожиткового мінімуму в період з 2000 по 2020 роки. Використано річні показники, обчислені за формулою середньої арифметичної зваженої.

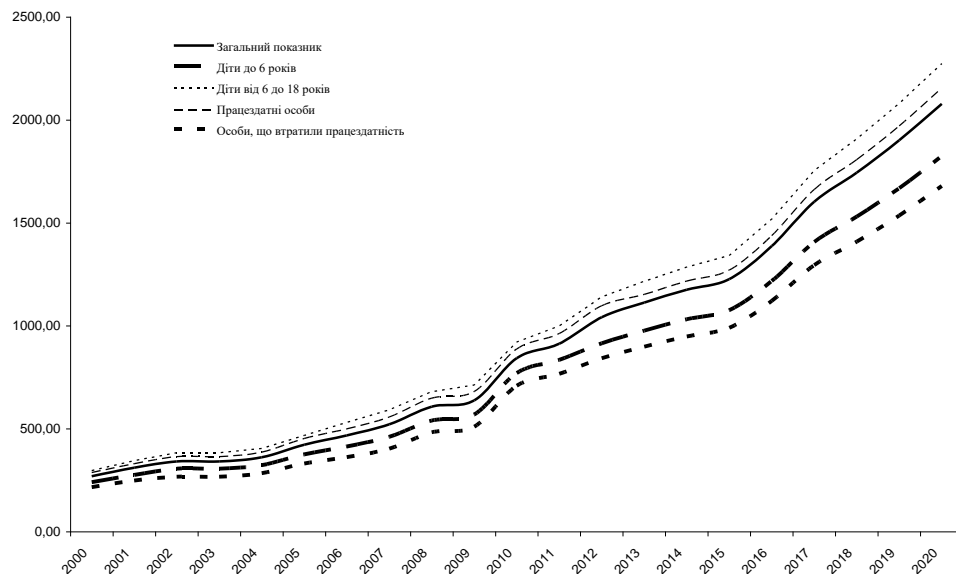

Рис. 3.7. Динаміка прожиткового мінімуму для різних категорій населення України в 2000–2020 роках, грн

Джерело: побудовано автором за даними Міністерства соціальної політики України [71]

За аналізований період загальний показник прожиткового мінімуму в Україні номінально зріс майже в 8 разів: з 270 грн у 2000 році до 2078,42 грн у 2020 році. При чому максимальне зростання (7,74 рази) відмічено для прожиткового мінімуму для осіб, що втратили працездатність, а мінімальне (7,48 рази) – для працездатних осіб. Однак, доцільним видається порівняння даного показника із іншими соціально-економічними індикаторами, зокрема з середньомісячною середньою і середньомісячною мінімальною зарплатами. Варто зазначити, що номінальна середня місячна заробітна плата в Україні за аналогічний період зросла в 50,40 разів з 230 грн до 11591 грн 15 коп, а визначена державою мінімальна заробітна плата – відповідно в 48,15 рази з 100 грн до 4815 грн 33 коп. За рис. 3.8 зображено динаміку співвідношень між середньою заробітною платою та загальним прожитковим мінімумом, середньою заробітною платою та прожитковим мінімумом для працездатного населення, мінімальною заробітною платою та загальним прожитковим мінімумом, мінімальною заробітною платою та прожитковим мінімумом для працездатного населення.

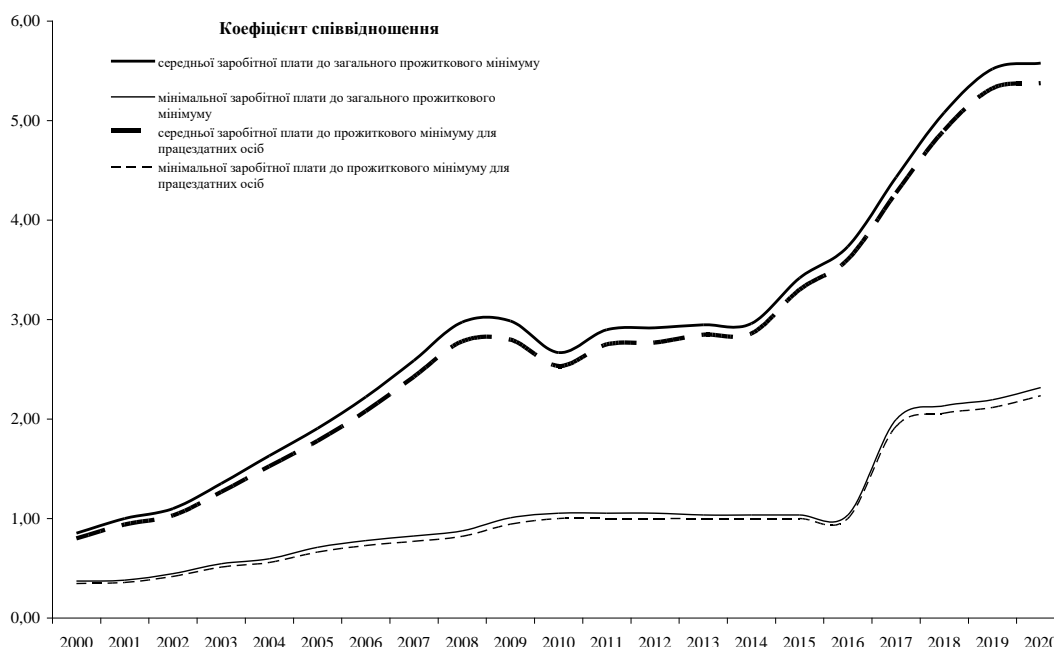

Рис. 3.8. Співвідношення між середньою і мінімальною заробітною платою та окремими показниками прожиткового мінімуму в Україні в 2000–2020 роках, разів

Джерело: побудовано автором за даними Міністерства соціальної політики України [71]

Як видно з представленого графіку, на початку аналізованого періоду мінімальна заробітна становила близько $\frac{1}{3}$ прожиткового мінімуму для працездатного населення, а середня – $\frac{4}{5}$ відповідного показника. В кінці періоду середня і мінімальна місячна заробітна плата перевищували прожитковий мінімум для працездатного населення відповідно у 5 та 2 рази. Однак невідповідність зазначених вище соціальних параметрів вимогам розширеного відтворення людського капіталу є незаперечною. На рис. 3.9 відображено динаміку індексу Кейтса та реального темпу зростання заробітної плати.

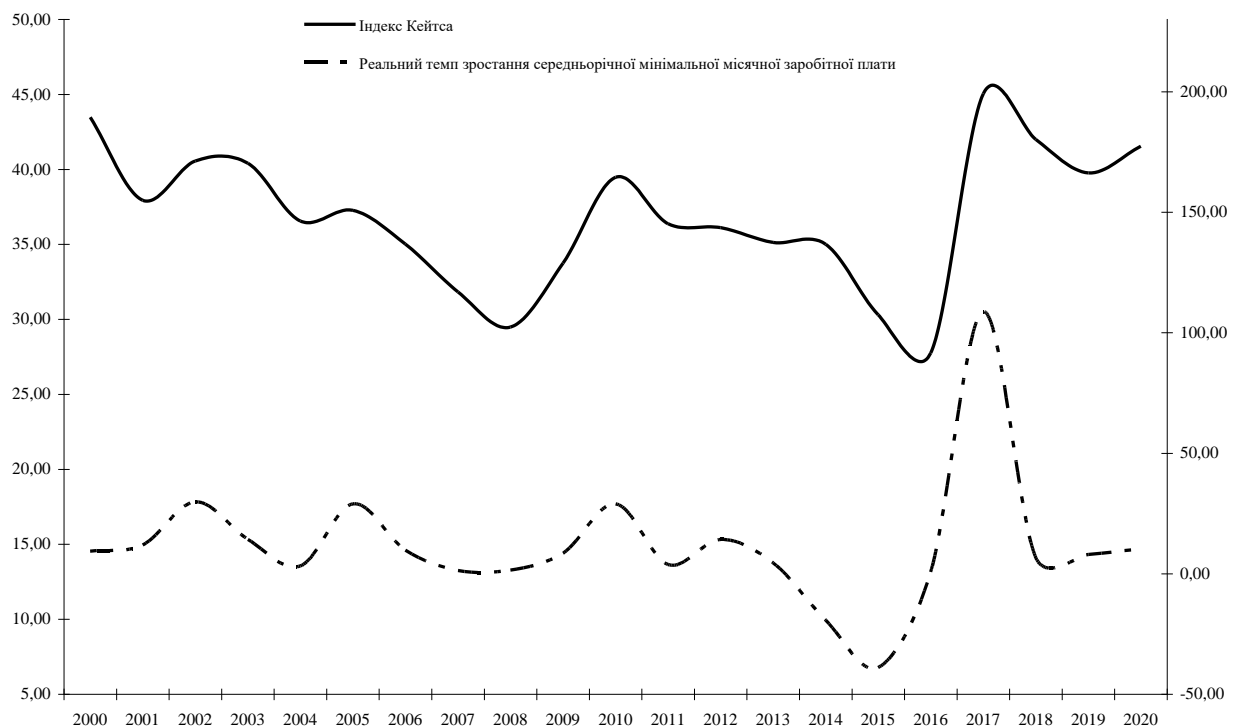

Рис. 3.9. Динаміка індексу Кейтса та реального темпу зростання заробітної плати в Україні в 2000–2020 роках

Джерело: побудовано автором за даними Міністерства соціальної політики України [71]

З метою забезпечення стратегічної демографічної стійкості, доцільною є класифікація публічних видатків за продуктивним критерієм із виділенням відповідних груп. Оскільки у сучасному науковому дискурсі строга дефініція продуктивних і непродуктивних видатків об'єктивно відсутня, віднесення безпосередніх видаткових статей до продуктивних та непродуктивних пропонуємо здійснювати на основі статистичного аналізу їх впливу на

характер та динаміку суспільного виробництва. Існує необхідність побудови моделі, яка описувала б відмінність між продуктивними і непродуктивними бюджетними видатками з огляду на те, як зміни їх структурній композиції детермінують довгостроковий економічний розвиток.

Властивості субституції та комплементарності факторів виробництва мають враховуватися при побудові продуктивної функції, що за умов незмінної еластичності може бути представлена у вигляді виразу 3.5.:

$$y = f(pcs, g_{ps}, g_{us}) = \left[\alpha pcs^{-\zeta} + \beta g_{ps}^{-\zeta} + \gamma g_{us}^{-\zeta} \right]^{-1/\zeta}, \quad (3.5)$$

$$\alpha \geq 0, \quad \beta \geq 0, \quad \gamma \geq 0, \quad \alpha + \beta + \gamma = 1, \quad \zeta \geq -1,$$

де pcs – обсяг приватних капіталовкладень (*private capital stock*);

g_{ps} – обсяг продуктивних публічних видатків (*productive government spending*);

g_{us} – обсяг непродуктивних публічних видатків (*unproductive productive government spending*);

α, β, γ – коефіцієнти еластичності виробництва за приватними капіталовкладеннями, публічними продуктивними та непродуктивними видатками, відповідно;

ζ – коефіцієнт, що відображає експоненціальний часовий тренд.

Важливою задачею при розробці соціально-демографічної стратегії держави є аналіз впливу публічних видатків на темпи реального зростання економіки. У зв'язку з безумовною комплементарністю таких видатків та приватних капіталовкладень (на обсяг та структуру яких фіскальна політика впливає опосередковано) їх доцільно розглядати в діалектичній єдності.

Задавши систему інституційних обмежень, за якої публічні видатки бездефіцитно фінансуються завдяки податковим надходженням $\tau(y)$, при чому ставка τ (*flat-rate income tax*) є фіксованою, у стратегічній перспективі бюджет має бути збалансованим, а композиційна структура оподаткування є нейтральною відносно рівня економічного розвитку, маємо тотожність 3.6:

$$\tau(y) = g_{ps} + g_{us}. \quad (3.6)$$

Якщо питома вага продуктивних бюджетних видатків у загальній структурі φ ($0 \leq \varphi \leq 1$), справедливою є система рівнянь (3.7):

$$\begin{cases} g_{ps} = \varphi \tau(y), \\ g_{us} = (1 - \varphi) \tau(y). \end{cases} \quad (3.7)$$

Стратегічні рішення стосовно параметрів τ та φ зазначеної системи задаються екзогенно для економічних агентів і не залежать від волі останніх. З метою максимізації індивідуальної вигоди агенти формують специфічну структуру споживання (*consumption*) c та капіталовкладень (*private capital stock*) pcs на основі моделі 3.8 за умови 3.9:

$$U = \int_0^\infty u(c) e^{-\rho t} dt, \quad (3.8)$$

$$pcs = (1 - \tau) y - c, \quad (3.9)$$

де ρ – фактор часової переваги.

Розгляд функції корисності економічного агента доцільно розглядати в ізоеластичній формі (3.10):

$$u(c) = \frac{c^{1-\sigma}-1}{1-\sigma}. \quad (3.10)$$

де σ – коефіцієнт несприйняття ризику економічними агентами

Завдяки підстановці 3.10 в 3.8, при максимізації функції із строгим дотриманням умов 3.5, 3.6, 3.7 і 3.9, темпу росту індивідуального споживання можна обчислити на основі рівняння (3.11):

$$\frac{c^*}{c} = \frac{\alpha (1 - \tau) \left\{ \alpha + (g/pcs)^{-\zeta} \left[\beta \varphi^{-\zeta} + \gamma (1 - \varphi)^{-\zeta} \right] \right\}^{-(1+\zeta)/\zeta}}{\sigma} - \rho. \quad (3.11)$$

Задавши стійкий темп приросту споживання λ і припустивши, що протягом періоду стійкого росту ставка податку τ (а значить і частка g/y) є константою, співвідношення g/pcs слід вважати сталим. На основі підстановки отримуємо рівність 3.12:

$$g/pcs = \left\{ \left[\tau^\zeta - \beta \varphi^{-\zeta} - \gamma (1 - \varphi)^{-\zeta} \right] / \alpha \right\}^{1/\zeta}. \quad (3.12)$$

Шляхом підстановки значення g/pcs з формули 3.12 у 3.11 отримуємо

рівняння для обчислення стійкого темпу росту споживання 3.13:

$$\lambda = \frac{\alpha (1 - \tau) \left\{ \alpha \tau^\zeta / \left[\tau^\zeta - \beta \varphi^{-\zeta} - \gamma (1 - \varphi)^{-\zeta} \right] \right\}^{-(1+\zeta)/\zeta} - \rho}{\sigma}. \quad (3.13)$$

З рівняння 3.13 випливає взаємозалежність 3.14 між стійким темпом росту споживання λ та часткою продуктивних публічних видатків:

$$\frac{d\lambda}{d\varphi} = \frac{\alpha (1 - \tau) (1 + \zeta) [\alpha \tau^\zeta]^{-(1+\zeta)/\zeta} \left[\beta \varphi^{-(1+\zeta)} - \gamma (1 - \varphi)^{-(1+\zeta)} \right]}{\sigma \left[\tau^\zeta - \beta \varphi^{-\zeta} - \gamma (1 - \varphi)^{-\zeta} \right]^{-1/\zeta}}. \quad (3.14)$$

Виходячи з наведеного вище виразу, продуктивними є ті структурні компоненти публічних видатків, зростання питомої ваги яких акселерує людський розвиток та інтенсифікує економічний розвиток. Видатки є продуктивними, коли виконується нерівність $d\lambda/d\varphi > 0$.

При достатньому значенні λ права сторона виразу 3.14 також є додатною (3.15):

$$(1 + \zeta) \left[\beta \varphi^{-(1+\zeta)} - \gamma (1 - \varphi)^{-(1+\zeta)} \right] > 0. \quad (3.15)$$

При $\zeta \geq -1$ з 3.14 випливає, що $d\lambda/d\varphi > 0$ за умови дотримання 3.16:

$$\frac{\varphi}{1 - \varphi} < \left(\frac{\beta}{\gamma} \right)^\theta, \quad (3.16)$$

де $\theta = 1 / (1 + \zeta)$ – еластичність заміщення.

Умова 3.16 описує зміни в структурній композиції публічних видатків в контексті забезпечення економічного зростання та демографічної стійкості. При цьому має значення не лише продуктивність публічних видатків (відображена коефіцієнтами β і γ), а й вхідна композиційна структура ресурсів. Оптимізація пропорції в контексті зростання продуктивніших публічних видатків ($\beta > \gamma$) може не спричинити ні зростання суспільного виробництва, ні досягнення демографічної стійкості, якщо питома вага φ вказаної групи видатків виявиться недостатньою. Від спеціальної модифікації вікселіанської виробничої функції 1.6 (див. розд. 1) повернемося до загального вигляду моделі Кобба–Дугласа (3.17):

$$y = A L^\delta K^{1-\delta}, \quad (3.17)$$

де A – коефіцієнт технологічного устрою, що репрезентує сукупну факторну продуктивність (*total factor productivity*), $A > 0$;

L – обсяг трудових затрат (*labor input*);

K – обсяг капітальних затрат капіталу (*capital input*);

δ – еластичність обсягу суспільного виробництва за обсягом затрат праці.

В екстремальному випадку при $\zeta = 0$ і $\theta = 1$ нерівність 3.16 трансформується у нерівність 3.18:

$$\frac{\varphi}{1-\varphi} < \frac{\beta}{\gamma}, \quad (3.18)$$

В такому разі принциповим є дотримання подвійної умови $\varphi \neq 0$ і $\varphi \neq 1$, закладеної інституційними обмеженнями моделі Кобба–Дугласа. При порушенні цієї умови один із структурних елементів публічних видатків, а отже і сукупний випуск, прирівнюється до нуля. На практиці видатки не можуть бути виключно продуктивними або непродуктивними, фінансування партикулярних статей зумовлюється впливом сукупності різномірних, в т. ч. і неекономічних факторів. Пріоритетна задача раціоналізації фіскально-демографічної політики полягає у перманентному пошуку оптимальної конфігурації продуктивної і непродуктивної складової публічних витрат.

Згідно з умовою 3.18 у випадку, коли відносні частки g_{ps} і g_{us} нижчі відповідних відносних β і γ еластичностей випуску продукції за ними, зміни в структурній композиції на користь зростання питомої ваги g_{ps} акселерують стійкий довгостроковий розвиток. Вказані еластичності можуть набувати додатних значень (коли обидва видаткові компоненти є комплементарними для приватних капіталовкладень); в такому разі перерозподіл видатків на користь g_{ps} також є базисною передумовою досягнення стану демографічної стійкості та економічного зростання. Додержання умови строгої нерівності $\beta > \gamma$ загалом не гарантує стійке економічне зростання у довгостроковому періоді, принципового значення набуває логіка побудови соціально-демографічної стратегії держави.

При виконанні умови подвійної нерівності $\theta \neq 1$ та $\beta > \gamma$ є можливість визначення критичного параметру φ^* , перевищення якого не гарантуватиме

подальшого стійкого економічного зростання та поліпшення суспільного добробуту, що відображено моделлю :

$$\frac{\varphi^*}{1-\varphi^*} = \left(\frac{\beta}{\gamma}\right)^\theta \Rightarrow \frac{d\varphi^*}{d\theta} = (1-\varphi^*) \left(\frac{\beta}{\gamma}\right)^\theta \ln\left(\frac{\beta}{\gamma}\right), \quad (3.19)$$

за умови $d\varphi^* / d\theta > 0$ при $\beta > \gamma$.

При достатньо високій субститарності продуктивних і непродуктивних видатків φ^* має зростаючий характер. В цьому випадку зростання питомої ваги видатків, обсяг випуску за якими є еластичнішим, призводитиме до відчутнішого економічного зростання. Водночас, при низькій / недостатній еластичності заміщення, механічне нарощування продуктивних видатків може не мати позитивних наслідків в контексті забезпечення демографічної стійкості та економічного розвитку. У екстремальному випадку, описаному умовою $\theta = 1$, продуктивна функція набирає форми моделі Леонтьєва, а перевищення фінансування продуктивних публічних видатків певного рівня також не акселерувалиме довгострокового стійкого економічного зростання. Доцільним є багатокритеріальне збалансування композиційної структури видатків в контексті забезпечення демографічної стійкості суспільства.

Структурна оптимізація публічних видатків на користь їх продуктивної складової (з додержанням інституційних рестрикцій) може відбуватися і без відчутного приросту їх загальної величини. Необґрунтований ріст останньої здебільшого має неоднозначні наслідки для макроекономічної динаміки.

Темп росту споживання λ і загальна ставка оподаткування τ (виражена через рівність $\tau = s/y$, тобто частку публічних видатків у ВВП) стохастично пов'язані. Їх співвідношення здебільшого характеризується невизначеністю і може змінювати знак $+/-$ залежно від балансу τ і сукупної продуктивності видатків, що відображається логіко-математичною системою (3.20):

$$\begin{cases} \frac{d\lambda}{d\tau} \geq (<) 0, \\ \frac{\tau^{\zeta+1}}{B} + \tau\zeta \leq (>) 1 - \zeta, \\ B = \beta \varphi^{-\zeta} + \gamma (1-\varphi)^\zeta \end{cases}, \quad (3.20)$$

де B – сукупна продуктивність публічних витратків.

На основі вікселіанської продуктивної функції систему 3.20 можна спростити до 3.21:

$$\begin{cases} \frac{d\lambda}{d\tau} > 0 & \text{при } \tau < \beta + \lambda, \\ \frac{d\lambda}{d\tau} < 0 & \text{при } \tau > \beta + \lambda. \end{cases} \quad (3.21)$$

Зростання тотальних публічних витратків у разі фінансування виключно коштом податкових надходжень забезпечує економічне зростання та демографічну стійкість лише у випадку, коли сукупна продуктивність згаданих витратків $\beta + \gamma$ буде вищою рівня оподаткування τ , необхідного для реалізації заходів відповідного фінансового регулювання.

Дієвість фіскального регулювання соціально-демографічного розвитку може бути оцінена, виходячи зі ступеню досягнення цілей суспільного добробуту, оптимізації структури і обсягу сукупного споживання. Наявність негативного зв'язку між партикулярними компонентами публічних витратків і темпами економічного зростання не є ультимативним критерієм включення даних компонентів до непродуктивних. Так, ймовірна негативна кореляція темпів приросту реального ВВП на душу населення і освітніх витратків не посвідчує непродуктивність останніх, а вказує, що має бути вдосконалено відповідне інституційне забезпечення.

Доцільним є здійснення стохастичного аналізу характеру і щільності зв'язку окремих структурних компонентів публічних витратків, перспективної економічної динаміки та демографічної стійкості. З цією метою розглянемо модель 3.22:

$$GDPpcgr_{(t+1,t+10)} = a_1 D_{inst} + a_2 \left(TE / GDP \right)_t + \sum_k a_k \left(G_k / TE \right)_t + \mu_t, \quad (3.22)$$

де $GDPpcgr_{(t+1,t+10)}$ – середній за 10 років приріст ВВП на душу населення, отриманий методом ковзної середньої; D_{inst} – *dumty*-змінна, яка характеризує вплив інституційного середовища на динаміку суспільного виробництва; $(TE / GDP)_t$ – частка сукупних публічних витратків у ВВП в період t ; $(G / TE)_t$

– вектор вагових коефіцієнтів публічних видатків за їх класифікаційними групами в період t , зокрема: 1) за економічною класифікацією: $Ncur/Te$ – питома вага поточних видатків бюджету (без процентних платежів) у структурі сукупних видатків; Cap/Te – питома вага капітальних видатків бюджету; 2) за функціональною класифікацією: Def/Te – питома вага видатків на оборону; $Hlth/Te$ – питома вага видатків на охорону здоров'я (в т. ч.: $Hosp$ – питома вага видатків на лікарні; $Inhlth$ – питома вага амбулаторних видатків; $Othlth$ – питома вага інших медичних видатків); Ed/Te – питома вага видатків на освіту (в т. ч.: $Schl$ – питома вага видатків на загальноосвітні заклади; $Univ$ – питома вага видатків на заклади вищої освіти; $Othed$ – питома вага інших освітніх видатків); Tac/Te – питома вага видатків на транспорт та інфраструктуру; μ_t – помилка.

Результати кореляційно-регресійного аналізу, виконаного з метою дослідження сили і характеру впливу окремих компонентів публічних видатків на суспільний добробуту в контексті парадигми демографічної стійкості представлено у таблиці 3.3.

Між середнім за 10 років приростом ВВП на душу населення і співвідношенням поточних публічних видатків (без процентних платежів) до сукупних видатків бюджету (стовпець I) доведено наявність позитивної та статистично значимої залежності.

Споживчі видатки (поточні публічні видатки за вирахуванням видатків на освіту і оборону) пов'язуються з нижчим темпом росту подушного ВВП. Кореляція між питоною вагою капітальних видатків у структурі публічних видатків і темпами економічного росту (стовпець II) негативна та статистично значуща. Від'ємне значення коефіцієнта зумовлено методологією: через вирахування з поточних видатків процентних платежів даний коефіцієнт (за модулем) в сумі з попереднім не рівний одиниці.

Капітальні публічні видатки здебільшого спрямовуються на нарощування обсягів фізичного капіталу, переважно – інфраструктури, тому їх вплив на економічне зростання позитивний за умов раціональної

структурної композиції. Загальний ефект впливу змін у рівні бюджетних видатків на темпи економічного росту позитивний, статистично не значимий.

Таблиця 3.3

Вплив публічних видатків зведеного бюджету на економічне зростання та демографічну стійкість суспільства

	I	II	III	IV	V	VI
<i>Te/GDP</i>	0,017	0,005	– 0,021			– 0,028
	– 0,424	– 0,083	(– 0,721)			(– 0,480)
<i>Ncur/Te</i>	0,051					
<i>Cap/Te</i>		– 0,034				
		(– 1,680)				
<i>Def/Te</i>			– 0,049	0,093	– 0,053	– 0,006
			(– 1,282)	– 0,960	(– 0,910)	(– 0,050)
<i>Hlth/Te</i>			– 0,023		– 0,500	
			(– 0,300)		(– 2,150)	
<i>Ed/Te</i>			– 0,019	0,017		
			(– 0,360)	– 0,160		
<i>Tac/Te</i>			– 0,119	– 0,330	– 0,220	– 0,300
			(– 2,875)	(– 5,540)	(– 3,710)	(– 3,410)
<i>Schl/Te</i>					0,075	0,020
					– 0,650	– 0,070
<i>Univ/Te</i>					0,380	0,390
					– 1,180	– 0,850
<i>Othed/Te</i>					0,630	– 0,560
					– 2,640	(– 1,020)
<i>Hosp/Te</i>				0,290		– 0,700
				– 0,520		(– 2,000)
<i>Inhlth/Te</i>				0,020		0,020
				– 0,030		– 0,020
<i>Othlth/Te</i>				1,030		1,050
				– 1,170		– 1,190
<i>HlthCap</i>				– 0,160		
				(– 1,89)		
<i>EdCap</i>					– 0,025	
					(– 1,450)	
Скоригований R^2	0,321	0,306	0,358	0,724	0,514	0,740
Кількість спостережень	48	48	48	48	48	48

Значення в дужках є *t-statistics*

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [14]

При розгляді впливу партикулярних елементів публічних видатків к розрізі економічної класифікації (стовпець III) відслідковується негативна

корекції між видатками на інфраструктуру (що певною мірою пояснюється питомою вагою цієї групи у структурі капітальних публічних видатків), економічну діяльність і ростом подушного ВВП. Кореляція між освітніми, медичними видатками і макроекономічною динамікою також негативна, але статистично не значуща. Аналіз композиції видатків на охорону здоров'я (стовпець IV) та освіти (стовпець V) доводить, що наразі існують потенційні можливості одержання стійкого позитивного ефекту зростання, за умов стратегічної раціоналізації композиційної структури (підвищення питомої ваги продуктивних видатків).

Фіскальна політика у сфері видатків повинна спрямовуватися на оптимізацію пропорцій покриття пріоритетних статей, що забезпечують максимальний приріст ефективності залучення всіх виробничих факторів, з одночасним підвищенням суспільного добробуту та досягненням стану демографічної стійкості. Заходи публічного адміністрування в контексті управління видатками з позицій продуктивності є важливим елементом соціально-економічної політики країни у будь-якій фазі господарського циклу, однак набувають принципового значення на стадіях депресії, рецесії і посткризової ревіталізації. Доцільним є розгляд множинних стохастичних залежностей в ланцюжку: фінансування і продукування суспільно значимих послуг – генерування інтелектуального капіталу – підвищення добробуту населення, досягнення демографічної стійкості і економічного зростання.

Формування стратегії демографічної стійкості передбачає розробку вбудованих механізмів адаптивної протидії глобальним викликам сучасності. Впродовж виконання даного дослідження виникла нова загроза демографічній стійкості, що набула планетарного характеру. Попри всі беззаперечні переваги вільного перетину кордонів, саме ця натальна ознака глобалізму сприяла поширенню контактного вірусу *SARS-CoV-2*, що викликає захворювання, відоме під назвою *COVID-19*. Локальний спалах коронавірусу, вперше офіційно визнаний китайськими владними інституціями в грудні 2019 року, вже за кілька місяців став глобальною

загрозою виживання цивілізації. Хоча питання щодо природи даної хвороби безпосередньо не стосується нашого дослідження (і повністю залишається поза його межами), варто зазначити, що квестія медичної безпеки прямо пов'язана з феноменом стійкості, як власне демографічної, так і загальноекономічної та видається надзвичайно актуальною. Досі остаточно не з'ясований характер впливу *SARS-CoV-2* на людину дає підстави припускати, що збудник (подібно до ВІЛ/СНІДу, але із надзвичайно більшими швидкістю та простотою поширення) активно використовує всі «слабкі місця» організму, зокрема хронічні захворювання та деструктивні вікові зміни. Таким чином, медична статистика до кінця 2019 року та з першого кварталу 2020 року базується на принципово різних методичних підходах. Офіційно оголошена ВООЗ 30 січня 2020 року надзвичайна ситуація у сфері охорони громадського здоров'я, що має міжнародне значення, вже 11 березня того ж року одержала статус пандемії.

Національні системи охорони здоров'я перешли у критичний режим функціонування, пов'язаний з браком інформації, нестачею лікарських засобів, медичного персоналу, койколіжок, апаратів штучної вентиляції легень тощо. Важливим компонентом кризи стали значні інформаційні шуми, часті випадки поширення недостовірної та неповної інформації, екстремальні прояви суспільної поведінки з ознаками масової істерії.

Інфографіка щодо масштабів поширення коронавірусної інфекції в Україні представлено на рис. 3.10. Аналогічна діаграма для країн світу представлена в дод. Т (рис. Т1). Як видно з рисунку, з моменту реєстрації перших випадків у березні до середини листопада 2020 року число хворих в Україні склало близько 500 тис осіб. Приблизно за місяць даний показник подвоївся, а за наступний квартал склав понад 1,8 млн осіб, при чому понад 38 тис осіб (що відповідає приблизно чисельності населення невеликого міста, наприклад, районного центру в Україні) не пережили наслідків фатального захворювання.

Міждержавні співставлення швидкості і масштабів поширення *COVID-*

19 доводять, що медичний компонент стратегії національної безпеки України не відповідає світовим стандартам. Наприклад, в США, що наразі є «лідером» за поширенням цієї хвороби, 31,5 млн підтверджених випадків коронавірусу становить близько 9,6 % населення. Водночас 500 тис випадків виявлення захворювання в Японії становить лише 0,4 % населення держави.

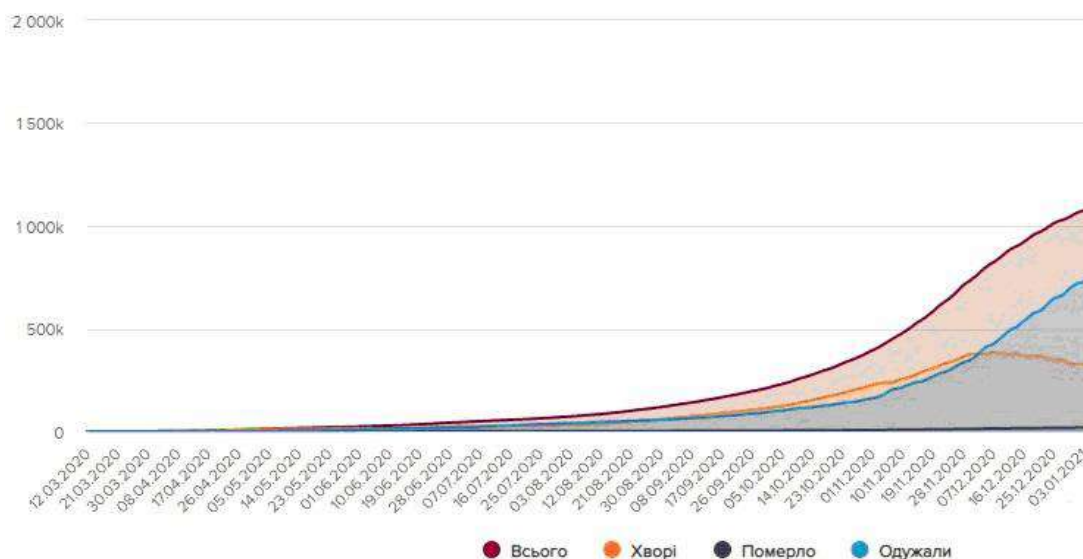

Рис. 3.10. Поширення коронавірусної інфекції *COVID-19* в Україні, випадків
Джерело: інтернет-видання «Українська правда» [31]

В Україні згідно офіційної статистики частка населення, що захворіла на коронавірус, становить близько 4,5 % населення. Однак відносно незначні обсяги проведення спеціальних тестувань в нашій державі дають підстави вважати, що статистика *COVID-19* є неповною і не відображає реальної ситуації. Згідно офіційних даних Державної служби статистики України в 2020 році від даного захворювання померло загалом 20 709 осіб, в т. ч. відчасно не ідентифікованого і виявленого посмертно коронавірусу – 805 осіб.

Загальне порівняння масштабів поширення в Україні та деяких країнах (як з розвинуеною, так і з трансформаційною економікою) представлено на рис. 3.11. Співставлення статистики активних випадків захворювання для тієї ж вибірки країн подано в дод. Т (рис. Т2). З графіку видно, що масштаб і темп поширення коронавірусної інфекції в Україні тривалий час приблизно співпадав із відповідними показниками для Польщі. Негативним є факт, що протягом тривалого часу Україна входить в першу двадцятку країн світу за

темпами и масштабами поширення *COVID-19*.

Рис. 3.11. Динаміка поширення коронавірусної інфекції *COVID-19* в Україні і деяких країнах з розвинутою та емерджентною економіками, випадків
Джерело: інтернет-видання «Українська правда» [31]

Ймовірними, своєчасними та адекватними заходами із забезпечення демографічної стійкості в глобалізованому просторі за умов пандемії є: – консолідація публічних та приватних фінансових ресурсів для забезпечення функціонування системи охорони здоров'я; – прозоре здійснення виробництва та / або закупівель медичних препаратів, вакцин та засобів індивідуального захисту; – систематичне оповіщення населення щодо рівня захворюваності, а також правил свідомої громадянської поведінки, спрямованих на недопущення подальшого поширення хвороби. При цьому рестрикційні заходи мають бути чітко сплановані із метою недопущення руйнації суспільно-виробничих систем, що особливо актуальне за умов впровадження жорсткого локдауну, стану надзвичайної ситуації тощо.

3.3. Розробка стратегії забезпечення демографічної стійкості за умов глобалізації

Аналізуючи зв'язок демографічних факторів з індикаторами соціально-економічного розвитку, зазначимо, що обсяг людського інтелектуального капіталу визначається, по-перше, чисельністю і статевовіковою структурою

населення, по-друге, – обсягом продуктивних публічних і приватних витрат. Депопуляція, особливо у соціальній страті працездатного віку, призводить до дефіциту людського капіталу. Стрімке ж зростання рівня народжуваності і, відповідно, чисельності населення (за рахунок потенційно продуктивної, але наразі ще економічно неактивної субстрати) потребує зростання одночасно публічних видатків соцспрямування і споживчих витрат домогосподарств, що у короткостроковому періоді може дещо стримувати темпи економічного зростання. Однак в стратегічному розумінні вказані затрати слід віднести до категорії демографічних інвестицій, недостатній обсяг яких також гальмує економічний розвиток. Так, недофінансування освіти, охорони громадського здоров'я тощо призводить до стрімкого зниження якості людського капіталу.

У країнах з трансформаційною економікою ріст чисельності населення створює передумови для підвищення темпів економічного зростання шляхом збільшення обсягу трудових ресурсів та попиту на внутрішньому ринку. Однак, в країнах з низьким рівнем економічного розвитку, невисокими подушними доходами і високими темпами зростання чисельності населення, останні не призводять до росту платоспроможного попиту.

Зниження фертильності при подовженні або навіть стабільності індикатора середньої очікуваної тривалості життя населення призводить до зростання витрат на утримання літніх осіб, зменшення продуктивної субстрати, і, відповідно, сповільнення темпів зростання. Це також може означати скорочення публічних видатків на забезпечення, виховання і освіту дітей та молоді, розширення можливостей ефективної зайнятості жінок.

Зростання субстрати непрацюючих людей похилого віку, а отже і демографічного навантаження, призводить до стійкого росту суспільних витрат. Джерелами покриття при цьому виступають переважно або збільшення податкового навантаження (тобто скорочення реальних ресурсів економічно активного населення), або дефіцитне бюджетне фінансування, що порушує не лише демографічну, а й загальноекономічну стійкість.

Демофактори детермінують специфіку прогнозування і планування як

публічних видатків соцспрямування у перспективі, так і витрат і заощаджень домогосподарств. Вирішення задач, асоційованих із старінням населення і відповідними трансформаціями суспільної онтології, а також перманентною необхідністю реактивації економічного зростання, гарантування отримання доходу людьми старшого віку, поліпшення стану їх здоров'я і підвищення добробуту базується на стратегічному підході із дотриманням принципу соціальної інклюзії всіх вікових субстрат та визнання їх внеску у суспільний розвиток. У контексті стратегій демографічної стійкості достатньо уваги має бути приділено питанням покращання умов праці населення, розширення гетерогенного за джерелами фінансування розвитку служб перепідготовки та підвищення кваліфікації, зміцненню фінансової стійкості пенсійних систем (зокрема приватних) тощо.

Принципово важливе значення має розвиток систем охорони здоров'я, безоплатного лікування, медичного страхування, охорони материнства. Задачами є скорочення рівня материнської і дитячої смертності, перебудова системи охорони здоров'я на основі змішаної моделі фінансування тощо.

Враховуючи вплив демофакторів на соціально-економічний розвиток держави, виникає необхідність узагальненої оцінки наслідків флуктуацій чисельності і вікового складу населення. Одним з типових методів такого оцінювання є побудова економічних вікових пірамід. Розраховані в динаміці і стандартизовані, вони дозволяють ідентифікувати вигоду чи втрати від таких флуктуацій. Дані ж одержують шляхом складання економічних вікових таблиць при множенні чисельності населення окремих вікових страт на відповідний показник: економічну активність чи її повну відсутність у партикулярної вікової страти, співвідношення робочого і вільного часу, виробництво і споживання. Населення диферентних вікових груп різняться рівнями професіоналізму й майстерності, станом здоров'я; їх продуктивність праці і споживання змінюється залежно від віку. Для фіксації цих ознак необхідні вікові шкали виробництва і споживання. Здійснення обчислень ускладнюється частковою або повною відсутністю вхідних даних, що змушує

вважати результати виробництва доходом зайнятого населення, споживання – витратами відповідних вікових страт. Можливим є застосування вікових таблиць виробництва і споживання, побудованих для населення подібних країн. За результатами аналізу найбільший внесок у трансформаційних економіках у виробництво національного доходу здійснює населення у віці від 30 до 44 років; перевищення ж виробництва над споживанням спостерігається у віці від 20 до 59 років; в інших вікових групах (до 20 років і після 60 років) навпаки – споживання населення перевищує його продуктивність [59, 71].

Як попередньо зазначалося, за індикатором середньої тривалості життя Україна перебуває на одному з останніх місць в Європі, тоді як демографічне навантаження розподілено на рівні розвинених країн світу, або є навіть вищим. Факторами старіння населення в нашій державі є не поліпшення медичних послуг, що сприяє природному збільшенню старшої соціально-вікової страти, а наднизький рівень фертильності у поєднанні з високою летальністю, в тому числі для субстрати працездатного населення. Старіння ж суспільства в розвинених країнах, навпаки, відображає успіхи соціально-економічної політики і зниження рівня смертності.

Оскільки ключова причина демографічного спаду в Україні за своїм походженням соціально-економічна, підвищення рівня життя видається єдиним ефективним засобом досягнення стану демографічної стійкості. Інструментами в такому разі є збільшення реальної заробітної плати, формування ефективної концепції розвитку сфер освіти, культури та охорони здоров'я, збільшення публічних та приватних витрат на житлове будівництво і розвиток соціальної інфраструктури.

Наразі у дітородному віці перебуває останнє численне покоління українців, народжене у 1980-х – на початку 1990-х років. Трохи раніше були прийняті ефективні рішення, таргетовані на стійкий ріст народжуваності і поліпшення виховання молодого покоління, що дозволило забезпечити приблизно 10 % приросту фертильності. Початок перебудови також дав

імпульс до зростання народжуваності до 1990-х років.

Оскільки протягом декількох останніх років до групи дітородного віку увійшло останнє численне покоління українців, то починаючи з 2002 року рівень народжуваності епізодично збільшувався, що також пов'язано і із зростанням реального ВВП, переорієнтацією соціальної політики. Однак з плином часу у групу дітородного віку входить навпаки наймалолюдніше покоління українців, що в перспективі індукує зменшення чисельності населення і, відповідно, пропозиції робочої сили. Трудова міграція населення дітородного віку також сприяє депопуляції. У довгостроковій перспективі на Україну очікує зменшення загальної чисельності та суттєві зміни вікового складу населення у бік старіння.

Аналізуючи довгостроковий вплив вітчизняних демографічних змін на рівень суспільного добробуту, слід зазначити, що вони критично підвищують навантаження на системи соцзабезпечення і охорони здоров'я, ведуть до зростання публічних видатків. Все більшу роль відіграє старіння населення як наслідок демографічного переходу, що веде до суттєвого зростання питомої ваги старших поколінь у структурі з відповідними зміщенням споживчих переваг, біхевіоральних акцентів, аксіологічних зв'язків, потреб медичного і соціального забезпечення літніх людей (як домінуючої частки населення). Зміни вікової структури населення у бік старіння першочергово впливатимуть на систему пенсійного забезпечення і сферу охорони здоров'я.

Негативний демографічний профіль й інерційність відповідних змін зумовлюють необхідність стратегічного прогнозування, планування та прямого програмування розвитку. Важливими при цьому є принципи дотримання балансу між продуктивними і непродуктивними публічними видатками, обчислення реальних потреб витрат ресурсів на соцзахист та забезпечення, охорону громадського здоров'я, освіти, духовний і фізичний розвиток тощо. Беззаперечно, існує стохастичний зв'язок між поточним і ретроспективним рівнями фертильності і динамікою ВВП: ріст реального ВВП індукує зростання реальних доходів громадян, і трансмісійно веде до

підвищення народжуваності. Часто ступінь такого зв'язку не є достатнім: в розвинутих країнах економічне зростання практично не супроводжується відповідним бебі-бумом. Окремим державам завдяки відчутним публічним інвестиціям вдалося досягти необхідних результатів: Данія за 10 років збільшила показник з 1,37 дитини на жінку до 1,81; Норвегія – з 1,65 до 1,93 [59]. Жодна з таких країн не досягла рівня народжуваності, що забезпечує розширене відтворення населення: ріст чисельності населення спричинявся підвищенням тривалості життя і притоком іммігрантів.

Демографічний перехід із століть з високими рівнями фертильності і летальності у фазу їх зниження, а отже й старіння населення, в розвинутих країнах завершився: кількість людей старшого віку перевищила кількість дітей, а рівень народжуваності не забезпечує простого відтворення. Такий тип демографічного переходу завершився і в Україні. Суттєве поглиблення демографічної кризи відбудеться в найближчі 30–50 років, в тому числі у розвиваючихся економіках, де населення порівняно молоде, однак вже розпочалися процеси зниження народжуваності і смертності, які неминуче призведуть до старіння народів.

За експертними оцінками, внаслідок скорочення народжуваності та покращання умов життя і збільшення тривалості, приблизно через 50 років вперше в світовій історії буде проживати більше осіб віком понад 60 років, ніж молодше 15-ти. Квестія старіння населення з 1948 року перманентно включається у плани роботи ООН. У 1982 році в Австрії проведено Світову асамблею з питань старіння населення. У 2002 році на II Світовій асамблеї з питань старіння населення у Мадриді представники 159 країн ухвалили «Міжнародний план дій щодо старіння населення». Учасники зобов'язались проводити державну політику інтеграції глобального старіння і процесу розвитку за пріоритетними напрямками активної участі людей похилого віку у розвитку суспільства, забезпечення охорони їх здоров'я і добробуту, сприяння умовам існування всіх вікових груп.

Принципом стратегії демографічної стійкості є сприяння розбудові

суспільства для людей всіх соціовікових страт і визнання потенційного вкладу людей старшого віку у забезпечення економічного росту. Динаміка змін чисельності постійного населення (загалом і у розрізі партикулярних вікових страт) і трьох груп видатків зведеного бюджету України, що мають виражене соціальне призначення, за 1991–2020 роки наведена у таблиці 3.4. Нами було виділено вікові 3 групи населення, флуктуація питомої ваги яких у загальній структурі очікувано впливатиме на динаміку затрат фінансових ресурсів. Групи об'єднують: 1) осіб віком до 14 років, що за законодавством не мають права займатися соціально-трудовою діяльністю, виступають лише споживачами суспільного продукту; 2) осіб віком від 15 до 24 років, що мають право здійснювати трудову діяльність та поєднувати її із навчанням, виступаючи і виробниками, і споживачами продукту одночасно; 3) осіб віком від 65 років, що теоретично можуть здійснювати трудову діяльність, проте здебільшого виступають споживачами.

Проаналізуємо вплив флуктуацій вказаних соціально-вікових страт на питому вагу відповідних видатків зведеного бюджету із застосуванням кореляційно-регресійного аналізу. З'ясовано, що між трансформаціями вікової структури та динамікою питомої ваги публічних видатків на освіту існує значима (нормований $R^2 = 0,822$) стохастична залежність (3.23):

$$EdExp_{sw} = -2,830 * SWage_{0-14} + 0,833 * SWage_{15-24} - 4,129 * SWage_{65-\infty} + 113,538, \quad (3.23)$$

де $EdExp_{sw}$ – питома вага видатків зведеного бюджету на освіту;

$SWage_{0-14}$, $SWage_{15-24}$, $SWage_{65-\infty}$ – питома вага соціально-вікових страт населення віком до 14, від 15 до 24 та 65 років і старше, відповідно.

Проведений аналіз вказує, що фінансова політика у сфері публічних видатків у 1991–2020 роках мала недосконалу конфігурацію. Так, за умов збільшення субстрати населення віком до 14 років на 1 в. п. частка публічних видатків на освіту скорочувалася на 2,830 в. п. Подібна ситуація негативно впливає на створення фундаменту знань українців, на базі якого надалі має формуватися інтелектуальний капітал. Зростання субстрати населення віком від 15 до 24 років на 1 в. п. індукувало ріст публічних видатків на освіту на

0,833 в. п. Логічною є негативна залежність між зростанням питомої ваги населення старшого віку на 1 в. п. і часткою публічних освітніх видатків на 4,129 в. п. відповідно. Вона ж прямо вказує на емерджентність економіки: у розвинених країнах діє концепція освіти протягом життя, що дозволяє старшому населенню продовжувати здобувати знання незалежно від віку.

Флуктуації ж медичних видатків бюджету і структури населення пов'язані (нормований $R^2 = 0,756$) стохастичною залежністю (3.24):

$$HcExp_{sw} = -1,028 * SWage_{0-14} + 0,635 * SWage_{15-24} - 2,059 * SWage_{65-\infty} + 49,582, \quad (3.24)$$

де $HcExp_{sw}$ – питома вага видатків зведеного бюджету на охорону здоров'я.

Тобто при збільшенні субстрати населення віком до 14 років на 1 в. п. частка публічних видатків на охорону здоров'я скорочувалася на 1,028 в. п. Зростання субстрати населення віком від 15 до 24 років на 1 в. п. давало ріст відповідних видатків на 0,635 в. п., а населення старшого віку – скорочення на 2,059 в. п. Подібна ситуація є неадекватною цілям стійкого розвитку, оскільки недостатня увага до здоров'я молодого і старшого населення призводить до передчасної смертності та низької тривалості життя.

Флуктуації видатків на соцзахист і забезпечення й структури населення пов'язані досить слабкою (нормований $R^2 = 0,299$) залежністю (3.25):

$$ScpExp_{sw} = -0,469 * SWage_{0-14} - 0,495 * SWage_{15-24} - 0,105 * SWage_{65-\infty} + 23,231, \quad (3.25)$$

де $ScpExp_{sw}$ – питома вага видатків зведеного бюджету на соціальний захист і соціальне забезпечення.

При незначному нормованому коефіцієнті детермінації всі параметри формули, крім питомої ваги населення віком від 15 до 24 років, виявилися статистично незначущими. Що однак не дає підстав стверджувати про неважливість конфігурації політики щодо надання соціального захисту та гарантій населенню в контексті реалізації концепції демографічної стійкості.

Кількісна оцінка демографічної стійкості в умовах глобалізації враховує вплив макроекономічних, суспільно-політичних, природних, соціально-демографічних та культурних факторів.

Таблиця 3.4

Динаміка вікової структури населення України та видатків зведеного бюджету України соціального спрямування за 1991–2020 роки

	Чисельність населення, тис осіб	Деякі соціально-вікові страти населення віком						Фактичні видатки зведеного бюджету					
		0–14 років		15–24 років		65 років і старше		Освіта		Охорона здоров'я		Соцзахист і забезпечення	
		тис осіб	%	тис осіб	%	тис осіб	%	% видатків	% ВВП	% видатків	% ВВП	% видатків	% ВВП
1991	51 623,5	11 029,5	21,37	7 002,9	13,57	6 329,1	12,26	14,03	4,59	9,50	3,10	3,60	1,18
1992	51 708,2	10 951,4	21,18	7 055,0	13,64	6 508,2	12,59	12,56	4,79	9,77	3,73	18,68	7,12
1993	51 870,4	10 915,4	21,04	7 118,7	13,72	6 690,3	12,90	11,75	4,54	10,35	4,00	31,55	12,18
1994	51 715,4	10 767,7	20,82	7 146,1	13,82	6 863,3	13,27	10,18	5,33	9,07	4,75	11,16	5,84
1995	51 300,4	10 528,7	20,52	7 159,6	13,96	6 961,1	13,57	12,48	5,56	10,70	4,77	13,67	6,09
1996	50 874,1	10 246,0	20,14	7 164,4	14,08	7 059,0	13,88	11,72	4,92	9,26	3,88	12,01	5,04
1997	50 400,0	9 952,4	19,75	7 131,7	14,15	7 052,8	13,99	14,67	5,39	11,53	4,24	16,34	6,01
1998	49 973,5	9 624,5	19,26	7 117,9	14,24	7 026,6	14,06	14,63	4,45	11,64	3,54	13,55	4,12
1999	49 544,8	9 206,0	18,58	7 202,0	14,54	6 901,6	13,93	13,55	3,62	10,94	2,92	11,91	3,18
2000	49 115,0	8 781,0	17,88	7 275,9	14,81	6 818,9	13,88	14,72	4,17	10,15	2,87	12,43	3,52
2001	48 663,6	8 373,3	17,21	7 325,5	15,05	6 844,0	14,06	17,21	4,68	11,24	3,06	15,01	4,08
2002	48 240,9	7 949,9	16,48	7 381,2	15,30	6 978,6	14,47	20,34	5,43	12,50	3,34	20,96	5,60
2003	47 823,1	7 569,5	15,83	7 457,8	15,59	7 193,5	15,04	19,76	5,60	12,81	3,63	17,09	4,85
2004	47 442,1	7 246,3	15,27	7 478,6	15,76	7 369,3	15,53	17,88	5,31	11,86	3,52	19,01	5,65
2005	47 100,5	6 989,8	14,84	7 455,7	15,83	7 507,2	15,94	18,88	6,07	10,90	3,51	28,25	9,09
2006	46 749,2	6 764,7	14,47	7 366,7	15,76	7 567,2	16,19	19,25	6,21	11,25	3,63	23,67	7,63
2007	46 465,7	6 606,4	14,22	7 266,8	15,64	7 603,1	16,36	19,48	6,22	11,74	3,75	21,37	6,75
2008	46 192,3	6 501,1	14,07	7 103,1	15,38	7 506,7	16,25	19,52	6,42	10,77	3,54	23,81	7,84
2009	45 963,4	6 476,2	14,09	6 829,9	14,86	7 317,4	15,92	21,53	7,31	11,80	4,01	25,44	8,64
2010	45 782,6	6 483,6	14,16	6 541,1	14,29	7 168,8	15,66	21,04	7,37	11,79	4,13	27,61	9,67
2011	45 598,2	6 496,0	14,25	6 252,5	13,71	6 965,2	15,28	20,48	6,63	11,60	3,76	25,06	8,11
2012	45 453,3	6 531,5	14,37	5 923,9	13,03	6 928,5	15,24	20,47	7,20	11,79	4,15	25,25	8,88
2013	45 372,7	6 620,6	14,59	5 637,3	12,42	6 905,3	15,22	20,85	7,25	12,18	4,23	28,70	9,98
2014	45 245,9	6 710,7	14,83	5 336,4	11,79	6 928,8	15,31	18,95	6,39	10,83	3,65	26,15	8,81
2015	42 759,7	6 449,2	15,08	4 814,3	11,26	6 675,8	15,61	16,72	5,77	10,40	3,59	25,84	8,91
2016	42 590,9	6 494,3	15,25	4 564,0	10,72	6 768,9	15,89	15,49	5,43	9,03	3,17	30,91	10,84
2017	42 414,9	6 535,5	15,41	4 333,2	10,22	6 867,5	16,19	16,82	5,96	9,69	3,43	27,04	9,58
2018	42 216,8	6 530,5	15,47	4 154,2	9,84	6 967,3	16,50	16,80	5,90	9,27	3,26	24,75	8,69
2019	41 983,6	6 481,0	15,44	4 035,1	9,61	7 034,6	16,76	17,40	6,01	9,36	3,23	23,45	8,10
2020	41 732,8	6 386,8	15,30	3 964,7	9,50	7 146,5	17,12	15,81	6,02	11,02	4,19	21,73	8,27

Джерело: розраховано автором за даними Державної казначейської служби України і Державної служби статистики України [13, 14].

Важливим є пошук компромісу між публічним і приватним фінансуванням. До пропонованої моделі оцінювання стійкості включено розраховані нами індекси соціодемографічних індикаторів, обчислені відносно значень, прийнятих в якості еталонних для розвинених країн (за класифікацією Світового банку та країн ОЕСР), зокрема: 1) очікуваної середньої тривалості життя при народженні; 2) рівня народжуваності в поточному періоді; 3) ретроспективного рівня народжуваності (з 15-річним лагом); 4) рівня смертності немовлят; 5) рівнів смертності дорослого населення (окремо для чоловіків і жінок); 6) коефіцієнтів загального й специфічного демографічного навантаження (для населення віком до 15 та 65 років і старше).

В якості контрольних макроекономічних індикаторів пропонуємо до моделі включити індекс скоригованого чистого національного доходу на душу населення, індекс рівня участі населення у робочій силі (відносно еталонного значення для розвинених країн) та індекс безробіття (відносно еталонного значення природного безробіття 5 %). Залучення суспільства до глобального ринку праці пропонуємо оцінювати на основі індексу рівня участі мігрантів у робочій силі. Накопичення інтелектуального капіталу оцінено на основі індексів охоплення повною середньою та вищою освітою.

Вказані індекси, розраховані для України в періоді 1991–2020 років подано у табл. 3.5. Для деяких соціодемографічних і макроекономічних індикаторів в період 2019–2020 року враховано попередні та прогнозні дані. Аналіз табл. 3.5 дає змогу зробити висновки щодо особливостей соціально-демографічної ситуації в Україні. Середня очікувана тривалість життя в нашій державі впродовж всього періоду була суттєво нижчою, ніж еталонне значення, становлячи від 91,8 % показника у 1991 році до 86,1 % у 2008 році. Поступове зростання середньої очікуваної тривалості життя впродовж 2011–2020 років в Україні відбувалося із нижчими темпами, ніж в розвинених країнах, що слід розцінювати в якості дестимулятора демостійкості.

Таблиця 3.5

Соціально-демографічні та макроекономічні індекси України в 1991–2020 роках

	Очікувана тривалість життя	Скоригований чистий національний дохід на душу населення	Безробіття	Рівень участі населення в робочій силі	Демографічне навантаження			Коефіцієнт народжуваності	Коефіцієнт народжуваності з 15-річним лагом	Смертність немовлят	Смертність дорослого населення		Частка охоплення населення відповідного віку		Рівень участі іммігрантів в робочій силі
					загальне	особи до 14 років	особи старше 65 років				чол.	жін.	вищою освітою	середньою освітою	
1991	0,918	0,035	0,380	1,007	0,999	1,006	0,985	0,865	0,956	1,905	1,894	1,479	1,112	0,996	0,980
1992	0,908	0,030	0,380	1,008	1,006	1,007	1,000	0,830	0,963	2,000	2,056	1,586	1,025	0,971	0,993
1993	0,899	0,032	0,400	1,010	1,011	1,003	1,019	0,800	0,978	2,086	2,159	1,697	0,951	0,933	0,996
1994	0,888	0,033	0,400	1,010	1,011	0,995	1,039	0,762	0,967	2,196	2,328	1,818	0,820	0,911	0,997
1995	0,877	0,037	1,124	1,011	1,002	0,981	1,049	0,751	0,970	2,340	2,571	1,962	0,833	0,898	0,998
1996	0,876	0,034	1,530	0,996	0,989	0,961	1,047	0,727	0,951	2,431	2,631	1,967	0,858	0,885	0,999
1997	0,880	0,040	1,786	0,976	0,969	0,939	1,042	0,695	0,972	2,510	2,599	1,920	0,803	0,912	0,992
1998	0,888	0,033	2,264	0,958	0,946	0,914	1,024	0,680	1,074	2,574	2,489	1,813	0,854	0,882	0,973
1999	0,881	0,024	2,373	0,937	0,924	0,888	1,001	0,639	1,062	2,600	2,614	1,888	0,858	1,025	0,952
2000	0,874	0,024	2,341	0,950	0,908	0,862	0,984	0,634	1,000	2,545	2,787	1,957	0,885	1,038	0,965
2001	0,873	0,030	2,212	0,940	0,905	0,843	0,980	0,644	1,082	2,465	2,818	1,990	0,915	1,039	0,955
2002	0,877	0,033	2,027	0,942	0,906	0,824	0,996	0,686	1,037	2,405	2,917	2,086	0,929	1,041	0,958
2003	0,874	0,035	1,811	0,944	0,908	0,807	1,021	0,719	1,003	2,341	2,951	2,129	0,966	1,043	0,961
2004	0,869	0,042	1,718	0,944	0,909	0,792	1,048	0,766	0,935	2,275	3,122	2,239	1,019	1,008	0,961
2005	0,865	0,054	1,436	0,941	0,904	0,781	1,065	0,771	0,883	2,231	3,221	2,323	1,073	0,953	0,958
2006	0,863	0,065	1,362	0,937	0,898	0,770	1,065	0,826	0,865	2,270	3,126	2,238	1,122	0,969	0,955
2007	0,863	0,081	1,270	0,933	0,891	0,766	1,063	0,853	0,830	2,222	3,285	2,338	1,161	0,968	0,952
2008	0,861	0,101	1,273	0,929	0,883	0,768	1,049	0,918	0,800	2,200	3,316	2,350	1,180	0,959	0,948
2009	0,870	0,068	1,768	0,930	0,876	0,774	1,028	0,947	0,762	2,176	2,889	2,082	1,165	0,947	0,949
2010	0,882	0,076	1,620	0,931	0,871	0,781	1,005	0,933	0,751	2,121	2,746	1,977	1,099	0,942	0,950
2011	0,886	0,085	1,570	0,936	0,872	0,799	0,984	0,966	0,727	2,030	2,671	1,860	1,104	0,920	0,956
2012	0,886	0,094	1,506	0,927	0,871	0,816	0,964	1,006	0,695	2,000	2,734	1,912	1,093	0,946	0,947
2013	0,887	0,097	1,434	0,937	0,870	0,834	0,943	1,009	0,680	1,906	2,748	1,915	1,086	0,918	0,957
2014	0,884	0,075	1,854	0,913	0,871	0,853	0,922	0,978	0,639	1,903	2,641	1,810	1,109	0,910	0,919
2015	0,886	0,055	1,828	0,916	0,874	0,875	0,903	0,977	0,634	1,839	2,575	1,753	1,096	0,913	0,922
2016	0,887	0,055	1,870	0,911	0,880	0,892	0,888	0,950	0,644	1,833	2,524	1,712	1,081	0,919	0,917
2017	0,891	0,064	1,902	0,909	0,889	0,910	0,885	0,891	0,686	1,767	2,376	1,595	1,082	0,916	0,916
2018	0,888	0,071	1,760	0,907	0,898	0,927	0,885	0,845	0,719	1,793	2,315	1,540	1,082	0,925	0,914
2019	0,891	0,065	1,776	0,906	0,904	0,940	0,887	0,819	0,766	1,724	2,236	1,479	1,099	0,941	0,914
2020	0,891	0,072	1,787	0,904	0,911	0,958	0,880	0,763	0,771	1,707	2,144	1,407	1,089	0,941	0,913

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Рівень народжуваності впродовж всього періоду, крім 2012–2013 років, був нижчим, ніж в розвинених країнах, що особливо яскраво проявилось в 1997–2002 роках, коли відповідний індекс становив менше 0,700.

Водночас слід відзначити спадну тенденцію щодо народжуваності і в країнах «еталонної» групи, що пов'язано з формуванням нової парадигми сім'ї (зокрема поширеністю явища свідомої бездітності) і зміною календаря народжуваності. Індекс фертильності із врахуванням 15-річного лагу свідчить про більшу відповідність вказаного показника для колишньої УРСР у 1976–1990 роках світовим тенденціям. Найбільшим дестимулятором в пропонованій моделі демографічної стійкості України впродовж всього аналізованого періоду була надзвичайно висока смертність, як немовлят, так дорослого населення. Зокрема в 1992–2012 роках смертність українських немовлят більше ніж удвічі перевищувала відповідний показник для розвинених країн. Попри певне покращення ситуації з 2013 року і досягнення індексом значення 1,707 наприкінці аналізованого періоду, даний показник є незадовільним. Водночас смертність дорослого населення в 1999–2016 роках перевищувала еталонний індикатор майже втричі для чоловіків і вдвічі для жінок. При цьому суттєвих відхилень демографічного навантаження, як загального, так і в розрізі вікових груп, за період виявлено не було.

Сильний деструктивний вплив на демографічну стійкість суспільства чинила невідповідність індикатора скоригованого чистого національного доходу на душу населення аналогічному показнику в розвинених країнах. Вказаний індекс становив від 0,024 у 1999–2000 роках до 0,101 у 2008 році, що переконливо свідчить про невідповідність досягнутого в Україні рівня добробуту еталонним показникам. Водночас специфіка зайнятості населення за умов транзитивної економіки демонструє парадоксальну ситуацію, коли при наднизькому безробітті на рівні 1,9–2,0 % в 1991–1994 роках рівень суспільного добути також був незадовільним.

Таблиця 3.6

Нормалізовані соціально-демографічні та макроекономічні індекси України в 1991–2020 роках

	Очікувана тривалість життя	Скоригований чистий національний дохід на душу населення	Безробіття	Рівень участі населення в робочій силі	Демографічне навантаження			Коефіцієнт народжуваності	Коефіцієнт народжуваності з 15-річним лагом	Смертність немовлят	Смертність дорослого населення		Частка охоплення населення відповідного віку		Рівень участі іммігрантів в робочій силі
					загальне	особи до 14 років	особи старше 65 років				чол.	жін.	вищою освітою	середньою освітою	
1991	0,000	0,854	0,000	0,000	0,914	0,000	0,566	0,383	0,281	0,778	1,000	0,924	0,820	0,713	0,216
1992	0,177	0,919	0,000	0,000	0,037	0,000	0,354	0,476	0,265	0,672	0,886	0,811	0,590	0,554	0,062
1993	0,340	0,896	0,010	0,010	0,000	0,017	0,252	0,557	0,233	0,575	0,814	0,692	0,606	0,317	0,026
1994	0,534	0,880	0,010	0,010	0,004	0,950	0,145	0,658	0,257	0,452	0,695	0,564	0,955	0,179	0,021
1995	0,732	0,834	0,627	0,373	0,063	0,896	0,088	0,688	0,250	0,291	0,524	0,412	0,921	0,098	0,012
1996	0,739	0,867	0,423	0,141	0,842	0,812	0,098	0,752	0,292	0,189	0,482	0,406	0,853	0,022	0,000
1997	0,678	0,793	0,294	0,327	0,701	0,718	0,124	0,836	0,246	0,101	0,504	0,456	1,000	0,188	0,083
1998	0,535	0,878	0,055	0,500	0,535	0,615	0,223	0,876	0,982	0,029	0,582	0,570	0,864	0,000	0,302
1999	0,656	0,998	0,000	0,690	0,383	0,506	0,349	0,986	0,955	0,000	0,494	0,490	0,854	0,890	0,543
2000	0,783	1,000	0,016	0,576	0,268	0,399	0,562	1,000	0,818	0,061	0,372	0,417	0,783	0,971	0,393
2001	0,805	0,919	0,081	0,669	0,244	0,320	0,539	0,973	1,000	0,151	0,350	0,382	0,702	0,980	0,504
2002	0,733	0,882	0,173	0,647	0,252	0,241	0,375	0,861	0,899	0,219	0,280	0,280	0,666	0,993	0,470
2003	0,773	0,854	0,282	0,627	0,272	0,167	0,237	0,772	0,824	0,289	0,257	0,234	0,568	1,000	0,441
2004	0,860	0,765	0,329	0,626	0,273	0,105	0,091	0,647	0,328	0,364	0,137	0,118	0,573	0,788	0,437
2005	0,931	0,602	0,470	0,660	0,240	0,059	0,001	0,634	0,444	0,413	0,066	0,028	0,716	0,444	0,475
2006	0,964	0,463	0,507	0,695	0,199	0,016	0,000	0,487	0,484	0,369	0,133	0,118	0,846	0,543	0,510
2007	0,978	0,252	0,553	0,727	0,146	0,000	0,014	0,416	0,562	0,423	0,022	0,012	0,950	0,538	0,542
2008	1,000	0,000	0,552	0,769	0,093	0,008	0,090	0,240	0,630	0,448	0,000	0,000	1,000	0,480	0,592
2009	0,848	0,431	0,303	0,761	0,046	0,031	0,202	0,164	0,714	0,474	0,300	0,285	0,960	0,405	0,579
2010	0,645	0,322	0,378	0,751	0,007	0,062	0,323	0,203	0,739	0,536	0,400	0,395	0,786	0,376	0,561
2011	0,575	0,209	0,403	0,702	0,013	0,136	0,560	0,112	0,792	0,638	0,454	0,519	0,800	0,238	0,496
2012	0,568	0,088	0,435	0,789	0,008	0,207	0,456	0,993	0,863	0,672	0,409	0,465	0,771	0,397	0,596
2013	0,557	0,048	0,471	0,697	0,000	0,280	0,342	1,000	0,896	0,777	0,399	0,462	0,751	0,226	0,479
2014	0,600	0,338	0,260	0,916	0,005	0,362	0,228	0,082	0,988	0,780	0,474	0,573	0,813	0,176	0,927
2015	0,576	0,596	0,273	0,888	0,027	0,453	0,126	0,083	1,000	0,852	0,521	0,633	0,779	0,195	0,894
2016	0,543	0,589	0,252	0,936	0,073	0,524	0,044	0,157	0,977	0,858	0,557	0,677	0,738	0,232	0,947
2017	0,485	0,477	0,236	0,954	0,134	0,598	0,027	0,314	0,884	0,933	0,661	0,801	0,742	0,214	0,963
2018	0,542	0,381	0,308	0,975	0,195	0,668	0,029	0,437	0,810	0,903	0,704	0,859	0,739	0,268	0,985
2019	0,487	0,463	0,299	0,982	0,238	0,724	0,038	0,506	0,705	0,980	0,760	0,924	0,785	0,366	0,984
2020	0,472	0,368	0,294	1,000	0,293	0,799	0,000	0,654	0,694	1,000	0,824	1,000	0,760	0,369	1,000
Р	0,120	0,105	0,093	0,087	0,105	0,105	0,105	0,074	0,116	0,058	0,045	0,045	0,035	0,035	0,082

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Індекс рівня участі населення у робочій силі в 1991–1995 роках приблизно відповідав еталонним значенням, а починаючи з 1996 року мав виключно спадну динаміку, що дає підстави розглядати його в якості статистично значущого дестимулятора демографічної стійкості. Зниження показника до 0,904 у 2020 році також порушує стійкість.

Інтегральний показник демографічної стійкості (*integrated indicator for demographic sustainability, IDS*) може бути обчислений на основі моделі 3.26:

$$IDS_j = \prod_{i=1}^n \left(1 + \bar{x}_i \right)^{\rho_i} - 1, \quad \forall x_i \geq 0, \quad \sum_{i=1}^n \rho_i = 1 \quad (3.26)$$

де \bar{x}_i – нормалізований i -й індикатор демографічної стійкості
 ρ_i – вага i -го індикатора, визначена за спеціальною методикою.

Нормалізовані значення соціально-демографічних і макроекономічних індексів представлено в таблиці 3.6. Враховуючи ранги значущості індикаторів їх вагу обчислено за формулою 3.27:

$$\rho_i = \frac{2(n-i+1)}{n(n+1)}, \quad (3.27)$$

де n – кількість показників;

i – ранг значущості поточного індикатора.

Індексам демографічного навантаження надано однаковий ранг, надалі здійснено розрахунок із використанням індексу загального демографічного навантаження (AD_{tot}), специфічного навантаження малолітнім (AD_{young}) та літнім (AD_{aged}) населенням. Відповідні обчислення здійснено для України, а також груп країн Великої сімки та Центральної і Східної Європи та Балтії.

Результати розрахунків інтегрального показника нами згруповано за п'ятирічними періодами, починаючи з 1991–1995 років. Аналогічний аналіз проведено для двох груп країн: 1) держав т. з. Великої сімки; 2) країн Центральної і Східної Європи, а також Балтії. Результати міждержавного співставлення подано у таблиці 3.7.

Інтегральний показник демографічної стійкості в Україні та окремих країнах світу у 1991–2020 роках

Період	Україна			Країни Великої сімки			Центральна і Східна Європа, Балтія		
	AD _{tot}	AD _{young}	AD _{aged}	AD _{tot}	AD _{young}	AD _{aged}	AD _{tot}	AD _{young}	AD _{aged}
1991–1995	0,4127074	0,4257976	0,4269291	0,5861227	0,6121599	0,6120011	0,4689410	0,4926085	0,4937500
1996–2000	0,5617096	0,5689428	0,5274510	0,8593482	0,8754591	0,7912167	0,7549353	0,7704472	0,6851210
2001–2005	0,5559226	0,5442120	0,5512844	0,9261565	0,9053503	0,9191465	0,7430110	0,7189449	0,7340821
2006–2010	0,4336186	0,4233861	0,4367523	0,8458069	0,8266382	0,8518177	0,5056471	0,4874800	0,5112571
2011–2015	0,4483887	0,4845219	0,4918347	0,8733545	0,9231337	0,9336418	0,5322662	0,5998860	0,6135486
2016–2020	0,5381739	0,5937012	0,5155334	0,8761001	0,9874233	0,8203009	0,7056774	0,8236901	0,6598928
1991–2020	0,4878754	0,5022766	0,4894452	0,8190485	0,8456036	0,8137458	0,6068774	0,6352650	0,6097663

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними Світового Банку та Державної служби статистики України [14, 279]

Як видно з таблиці, інтегральний показник демографічної стійкості України нижчий, ніж відповідний показник для регіону Східної, Центральної Європи і країн Балтії. Основною причиною розриву є наднизький дохід населення України у порівнянні з доходами в інших держав вибірки. За період 1991–2020 років інтегральний показник зріс з 0,413 до 0,538 та мав неоднозначну динаміку. В різні періоди показник знижувався через негативні соціально-економічні процеси.

Метою реалізації стратегії демографічної стійкості України є зниження темпів депопуляції з метою підтримання необхідного рівня соціально-економічного розвитку. Досягнення цього можливе шляхом стимулювання росту фертильності, сприяння розвитку родини, формування соціально-економічних передумов її повноцінного функціонування, збереження й покращення здоров'я, зниження смертності, підвищення середньої тривалості життя, розробки заходів з адаптації системи соцзахисту і охорони здоров'я до демографічного старіння. Принципового значення набуває розвиток систем охорони здоров'я, медстрахування, охорони материнства. У контексті стратегій у сфері охорони здоров'я пріоритетними є задачі скорочення рівнів материнської і дитячої смертності, задоволення потреб старших вікових страт. Публічні інституції зіштовхуються з проблемою розробки загальних стратегій і програм із урахуванням можливостей різного віку.

В транзитивних економіках протягом останніх років відбуваються аналогічні процеси. Збільшення пенсійного віку в умовах зростання частки

непрацюючих пенсіонерів може частково зняти надлишкове фінансове навантаження з працюючого населення. Так, пенсійний вік у Великобританії, Іспанії, Німеччині однаковий для чоловіків і жінок – 65 років. В США, де наявна і солідарна система пенсійного забезпечення, метою є градуальне збільшення пенсійного віку до 67 років для обох статей.

Корисним є вивчення досвіду низки держав (Чилі, Аргентина, Бразилія, Еквадор) з накопичувальною пенсійною системою, введення якої сприяло притоку додаткових фінансових ресурсів в економіку. Цікавим є досвід країн, які мають солідарну систему, де пенсії індексуються залежно від росту тривалості життя (Швеція, Польща, Латвія, Японія, Німеччина).

У царині охорони громадського здоров'я має забезпечуватися фізична, фінансова і соціальна доступність обслуговування для осіб старшої вікової страти. В низці країн введено довгострокове страхування з догляду, коли економічні агенти відраховують кошти не лише у пенсійні, а й у спеціальні фонди, для довготермінового догляду у старості.

Чисельність і структура населення не лише визначають обсяг реальних та потенційних трудових ресурсів і демографічне навантаження, а й певним чином детермінують особливості фінансування освіти, культури, охорони громадського здоров'я, обсяги соцвиплат і пільг тощо. Зокрема прогнозні дані щодо динаміки чисельності дітей шкільного віку дозволяють корегувати плани будівництва і фінансування закладів середньої освіти; щодо вікової структури населення – оцінювати потреби ресурсів системи солідарного пенсійного забезпечення. Важливою є найефективніша комбінація приватних та публічних фінансових ресурсів для форсування людського розвитку на компромісній основі. Однак багаторівневі процеси розподілу і перерозподілу суспільного продукту не є ультимативним першоджерелом людського розвитку. Заходи щодо підвищення громадянської свідомості, пропагування в інформаційному середовищі оптимальної аксіологічної парадигми і, відповідно, самофінансування розвитку і відтворення – також становлять основу забезпечення демографічної стійкості.

Зважаючи на основні цілі соціодемографічної політики – забезпечення стійкого зростання та піднесення рівня добробуту при оптимальній структурі населення – стратегія демографічної стійкості виходить з об’єктивних умов і передбачає декілька блоків заходів, що узагальнено представлені на рис. 3.11.

Класична демографічна політика репрезентує теорію і методику впливу держави на індикатори рівнів народжуваності й смертності для досягнення оптимального природного відтворення населення, а також на вектори і обсяги міграції. Вона передбачає набір заходів, що умовно поділяють на економічні, адміністративно-правові і педагогічно-пропагандистські. Для різних блоків демонстрації їх спрямованість може бути досить диферентною, пов’язаною як із підвищенням, так і зниженням рівня народжуваності, але з обов’язковим редукуванням рівнів захворюваності та смертності, зміною векторів та обсягів міграції кваліфікованої робочої сили.

Рис. 3.12. Умови формування та напрями реалізації стратегії демографічної стійкості суспільства

Джерело: розроблено автором

Для оптимізації демографічної ситуації принципово важливі критерії і параметри бажаних демопроектів. При формулюванні і реалізації соціально-демографічної політики враховуються часові лаги формування оптимального типу відтворення, обумовлені інерційністю відповідних процесів, а також

імовірністю відхилень між оптимальним і фактичним типами відтворення.

Узагальнюючи досвід реалізації такої політики пропонуємо наступну методику фінансового забезпечення демографічної стійкості (рис. 3.13).

Важливим є передбачення впливу проєктованих демографічних змін на перспективні показники соціально-економічного розвитку з метою розробки програм компенсаторних заходів згладжування прогнозованих дисбалансів. Витрати фінансових ресурсів (публічних і приватних) можуть виступати в якості ефективного інструменту регулювання демографічних процесів у державі. Обсяг державних видатків на народження та виховання дітей (в т. ч. виплат при народженні, допомоги сім'ям з дітьми, багатодітним родинам тощо), кредитування житлового будівництва впливає на показники рівня народжуваності та демографічного зростання загалом. Водночас зростання добробуту і акумуляція у домогосподарств достатніх для розвитку ресурсів також позитивно позначається на демографічній ситуації.

Рис. 3.13. Алгоритм фінансового забезпечення демографічної стійкості

Джерело: розроблено автором

Цільове інвестування коштів у підтримку народжуваності і розвиток дітей (надання державної допомоги при народженні та на виховання дітей,

зростання реальних доходів сімей з дітьми, покращення їх житлових умов) є прямим і найбільш ефективним інвестуванням в економіку, оскільки програмує внутрішній попит у довгостроковій перспективі. Необхідною є активізація інвестицій у соціальну сферу – будівництво і утримання дитячих садків, розширення мережі інтернатів, лікарень, поліклінік; підвищення бюджетних витрат на підтримку молодих матерів, сімей з дітьми до 16 років, допомоги на кожную новонароджену дитину тощо.

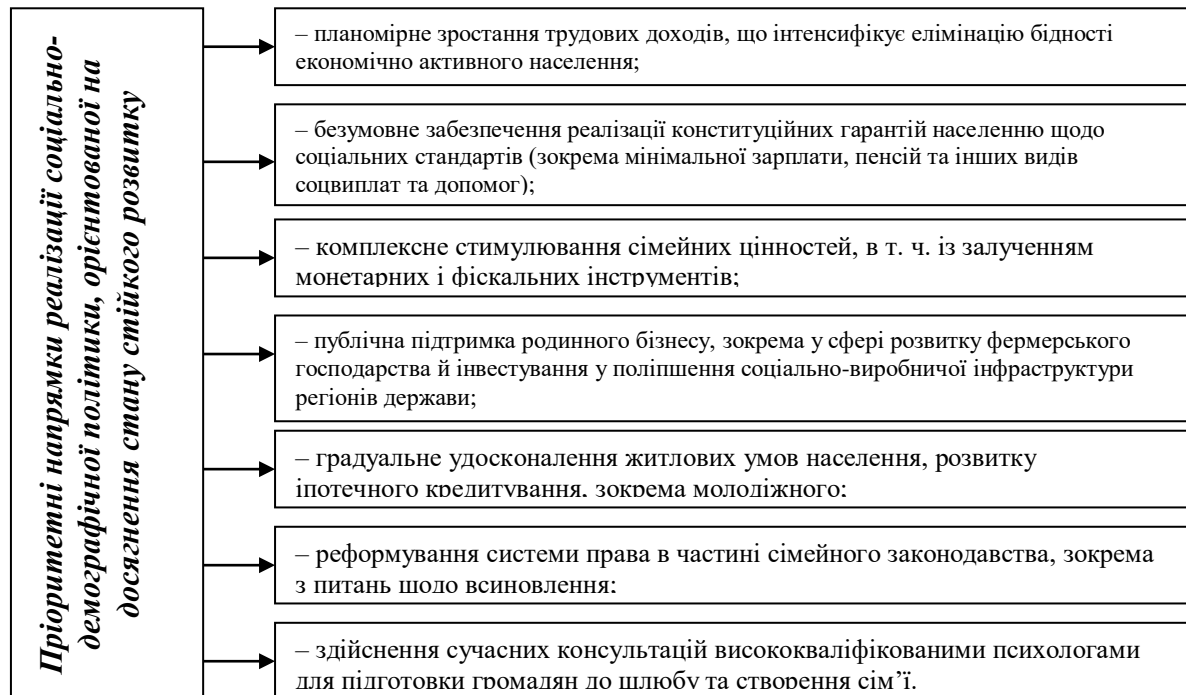

Рис. 3.14. Пріоритетні напрямки реалізації соціально-демографічної політики, орієнтованої на досягнення стану стійкого розвитку

Джерело: авторська розробка

Успішне вирішення таких задач демографічної політики, як формування мотивації до народження та виховання дітей, укріплення основ сучасної сім'ї, створення умов для зростання тривалості і якості життя населення, збереження власного здоров'я, багато в чому залежить від ефективного та результативного використання бюджетного механізму стимулювання демографічного зростання (виплати при народженні дитини, допомоги сім'ям з дітьми, багатодітним сім'ям, кредитування житлового будівництва молодим сім'ям, сім'ям з дітьми), запровадження ефективних і результативних механізмів управління галузями освіти та охорони здоров'я.

Висновки до розділу 3

Дослідження особливостей розробки та впровадження демографічної стратегії України в контексті глобалізаційних перетворень дало змогу зробити наступні висновки.

1. Активізація процесів економічного зростання потребує удосконалити механізму і аналітичного інструментарію оцінювання впливу демографічних факторів на динаміку розвитку країни з використанням різноманітних, зокрема економетричних методів. Принципово важливим є демографічне прогнозування і моделювання, зокрема в контексті старіння населення. Останній процес властивий всім без виключення розвиненим та багатьом емерджентним економікам. Завдяки економіко-математичному моделюванню можливе формулювання стратегій соціально-демографічного розвитку, забезпечення гарантій отримання доходу особами різних вікових категорій, покращання стану здоров'я та підвищення добробуту всіх громадян.

2. Старіння населення посвідчує практичну неможливість реалізації концепції першого демографічного дивіденду в Україні, однак одержання другого демографічного дивіденду через активацію та інтенсифікацію процесів накопичення людського капіталу, з одного боку, та раціоналізацію структури заощаджень та інвестицій, з іншого, є цілком досяжним. Наразі актуалізується проблематика удосконалення системи публічного управління з урахуванням демографічних тенденцій, інтегрування проблеми старіння у середньо- та довгострокові програми економічного і соціального розвитку, формування передумов для отримання другого демографічного дивіденду.

3. Державна політика соціально-демографічного розвитку має спиратися на модель оптимального фінансування людського капіталу за рахунок публічних і приватних ресурсів. З огляду на характер впливу сукупних витрат на динаміку соціально-демографічних показників доцільною є детермінація категорії продуктивних публічних видатків, збільшення вагового коефіцієнту яких у загальній структурі призводить до

інтенсифікації темпів економічного зростання. Принципове значення зберігають особливі продуктивні публічні видатки і приватні самоінвестиції, що спрямовуються на розвиток інтелектуального капіталу. До їх складу відносяться видатки на освіту, охорону здоров'я, духовний і фізичний розвиток, фундаментальні та прикладні наукові розробки і дослідження.

4. Соціально-демографічна політика повинна спрямовуватися на оптимізацію співвідношень продуктивних та непродуктивних публічних видатків, а також стимулювання населення до інвестування приватних коштів у розвиток, забезпечуючи максимальний приріст ефективності із посиленням фінансової спроможності територіальних громад в контексті процесів децентралізації. Композиційна структура заходів державної політики має адаптуватися до завдань і цілей на відповідному етапі суспільного розвитку, враховуючи екзогенні глобальні чинники, зокрема шоки та циклічність економіки.

5. Генеральною задачею стратегічного регулювання в контексті забезпечення економічного розвитку та оптимізації пропорцій суспільного виробництва є регулювання системи демографічних детермінант. Оскільки останні традиційно визначаються економічними суб'єктами, на мікрорівні, а прямий вплив інституцій публічного адміністрування є не лише неможливим, а й небажаним, мова йде про опосередковане регулювання.

6. Концептуальні засади формування стратегії демографічної стійкості України передбачають координацію заходів державної економічної політики із метою забезпечення комплексного і взаємоузгодженого використання інструментів макроекономічного регулювання, встановлення оптимального показника демографічного навантаження на основі зниження смертності та забезпечення активного довголіття населення, з урахуванням ефекту його композиційної структури, лагів дії у часі, економічних шоків, об'єктивних глобалізаційних трендів та інституційних перетворень соціально-економічної моделі держави, що спрямовано на досягнення розширеного відтворення суспільства і стимулювання економічного зростання. При цьому доцільним є

використання інтегрального показника демографічної стійкості населення, для побудови якого використовуються нормалізовані індекси очікуваної тривалості життя при народженні, скоригованого чистого національного доходу на душу населення, безробіття, рівня участі населення в робочій силі, демографічного навантаження (загального, а також малолітніми та особами похилого віку), народжуваності (поточної та з 15-річним лагом), смертності (зокрема, немовлят, дорослого чоловічого та жіночого населення), охоплення середньою та вищою освітою населення відповідного віку, участі іммігрантів у робочій силі.

7. Національна стратегія демографічної стійкості має спиратися на ефективну систему відносин між бізнесом та наукою, приватними і публічними організаціями, що фінансують НДДКР, стимулювала кар'єрний ріст та успішну трудову діяльність висококваліфікованих громадян.

Основні положення, висновки та рекомендації, що містяться у першому розділі дисертаційної роботи знайшли своє відображення у наступних публікаціях [179, 220, 222, 254].

ВИСНОВКИ

За результатами дослідження вирішено актуальне наукове і практичне завдання поглиблення теоретичних засад та удосконалення методичних положень формування і підвищення ефективності стратегії забезпечення демографічної стійкості в умовах глобалізаційних перетворень. Основні висновки, отримані в процесі дослідження, полягають у наступному:

1. Обґрунтовано, що економічне зростання в стратегічній перспективі залежить від низки соціально-демографічних чинників, зокрема досягнення демографічної стійкості. Останню, узагальнивши наявні у вітчизняних та зарубіжних публікаціях підходи, пропонуємо визначати у якості здатності суспільства підтримувати та, застосовуючи в разі необхідності імпліцитні та експліцитні компенсатори, відновлювати, а також поліпшувати власну структуру в контексті соціальних страт за низкою значимих параметрів, зокрема щодо рівня економічної активності, а також освітньо-професійної та компетентнісної підготовки населення, на основі чого оптимізуються пропорції продукування людського інтелектуального і фізичного капіталу, забезпечується інтенсифікація та неперервність виробництва, підвищується рівень громадського добробуту. Комплекс демографічних чинників, зокрема динаміка чисельності та щільності населення, частки у його структурі економічно активних осіб, рівнів народжуваності (поточного, а також ретроспективного, з урахуванням 15-річного лагу впливу останньої на формування пропозиції на ринку праці) і смертності, середньої очікуваної тривалості життя при народженні, демографічного навантаження тощо детермінує економічне зростання у довгостроковій перспективі.

2. Багатоаспектність демографічної стійкості потребує дотримання при її вивченні системного, інституційного та діалектичного методологічних підходів. Основними учасниками інституційного середовища забезпечення демографічної стійкості суспільства є установи публічного адміністрування, домогосподарства та бізнес-сектор. Засоби впливу органів державної влади і

самоврядування на поведінку суспільства, а також будь-які форми свідомої самоорганізації останнього, що дозволяють планувати, корегувати й своєчасно модифікувати його структуру, репрезентують інструментарій забезпечення демографічної стійкості. Установи публічного адміністрування повинні адаптивно використовувати фіскальний, монетарний, інноваційно-інвестиційний, соціальний інституційний механізми для забезпечення демографічної стійкості із дотриманням принципів наукової обґрунтованості, універсальності дії, економічної ефективності та результативності, багатомірності і комплексності, фінансової інклюзії, узгодження індивідуальних та колективних інтересів, соціальної справедливості і партнерства, солідарності й відповідальності. Інші учасники інституційного середовища мають дотримуватися цих принципів, максимізуючи позитивну синергію. Важливу роль при цьому відіграють неформальні інституційні чинники, зокрема підприємницька і бізнес-культури, громадська економічна свідомість тощо. Для досягнення стану демографічної стійкості необхідна комплексна узгоджена дія інституціональних механізмів, інструментів та важелів, комбінаторно застосовуваних як установами публічного управління на макро- і мезорівнях, так і мікроекономічними агентами.

3. Демографічна стійкість прямо та опосередковано виступає важливим і системотворчим елементом соціально-економічних стратегій розвитку, проваджуваних країнами світу. Композиційна структура інституційного забезпечення демографічної стійкості визначається рівнем економічного розвитку, моделлю національної економіки. Зміна соціально-демографічних характеристик чинить неоднозначний вплив на масштаби і темпи зростання. Реформи систем охорони громадського здоров'я, соціального страхування, солідарного і індивідуального пенсійного забезпечення спрямовуються на максимізацію вигод від збільшення фактичної тривалості життя населення, реального подовження активного працездатного віку та одержання т. з. демографічного дивіденду. Протягом 1991–2018 років для вибірки 45 країн із розвинутою та емерджентною економіками загальна залежність суспільного

виробництва від демографічних факторів була статистично значущою і досить стійкою, попри варіювання спектру впливу індикаторів.

4. Соціально-демографічні фактори є ключовими для забезпечення стійкого розвитку економіки. Скорочення чисельності населення України впродовж 1990–2020 років на 10 млн осіб обумовлено не лише природними чинниками, а й недосконалою і недостатньо системною й послідовною державною економічною політикою. Очікувана тривалість життя в Україні є нижчою на 3 роки, ніж середнє значення у вибірці Центральної та Східної Європи. Порівнюючи значення окремих вітчизняних соціодемографічних показників із відповідними параметрами групи розвинених країн, виявлено перевищення рівня смертності немовлят в 2,18 рази, дорослого чоловічого і жіночого населення – в 2,63 рази та 1,89 рази, відповідно; водночас рівень народжуваності був у 0,82 рази нижчим. Досягти демографічної стійкості можливо за умов розроблення концепції відповідної державної політики. Пріоритетами демографічної політики має бути стійке збільшення тривалості життя; зниження смертності населення всіх вікових страт, зокрема осіб працездатного віку, а також дітей; протидія масштабному відтоку працездатної молоді з метою мінімізації негативного впливу на виробничий і репродуктивний потенціал суспільства. Означені питання потребують ухвалення довгострокової державної стратегії соціально-економічного розвитку терміном до 15 років, з елементами протекціонізму та чіткою детермінацією суспільних пріоритетів, моделей інтенсифікації економічного зростання, що має позначитись на збільшенні рівня доходів населення та фінансуванні галузей суспільного виробництва. Заходи такої стратегії мають деталізуватися у середньо- та короткострокових планах дій із забезпечення демографічної стійкості суспільства.

5. На поточному етапі суспільного розвитку відбуваються суттєві метаморфози демографічної структури населення України, що індукують зміни кількісних і якісних характеристик її трудового потенціалу. Критична невідповідність динамічних трендів рівня і якості життя в нашій державі і

розвинених країнах світу, зокрема в контексті поглиблення соціально-економічної нерівності формує передумови порушення стану демографічної стійкості через еміграцію працездатного, зокрема висококваліфікованого населення. Значна частина зовнішніх мігрантів перебувають у дітородному віці, що додатково загострює демографічну ситуацію. Необхідною є розробка теоретико-методичних засад та практичних засобів захисту емігрантів на основі ратифікації міжнародних угод, які б регулювали відносини трудового найму українських громадян за кордоном із наданням належних економічних та соціальних гарантій. Корисним є досвід зі створення спецфондів із метою контролю дотриманням прав трудових мігрантів та їх сімей, агрегування коштів для гідного медичного обслуговування, житлового будівництва, розширення соціальної інфраструктури, створення передумов майбутнього повернення мігрантів. Методичне забезпечення і покращення статистичного обліку міграції є однією з умов забезпечення демографічної стійкості.

6. Економічна політика України має спрямовуватися на перманентне підвищення рівня життя населення, що повинен бути співставним з відповідними показниками країн-реципієнтів вітчизняних міграційних потоків. Водночас через т. з. міграційний капітал зовнішня міграція виступає важливим джерелом фінансових ресурсів населення України. Аналіз динаміки макрофінансових індикаторів свідчить, що співвідношення приватних трансфертів до ВВП залишається традиційно високим для нашої держави. Через диферентні інституційні механізми міграційний капітал: 1) у *реальному секторі* забезпечує приріст суспільного виробництва, розвиток регіонів зі значною часткою зворотних трудових мігрантів, зокрема в секторі малого підприємництва; 2) у *сфері реалізації монетарної політики* сприяє нарощуванню масштабів депозитарних активностей, стимулює розвиток банківського та парабанківського сектору; 3) у *сфері зовнішньоекономічної діяльності* сприяє притоку валюти в країну, певним чином форсує інвестиційні процеси, опосередковано впливає на структуру зовнішніх запозичень; 4) детермінує поведінку мікроекономічних суб'єктів, в т. ч.

визначаючи профілі виробництва і споживання. У соціально значущих сферах емерджентної економіки (зокрема у розрізі вітчизняних адміністративно-територіальних утворень) міграційний капітал може як доповнювати, так і певною мірою заміщувати, компенсувати публічні видатки та витрати корпоративних фінансових ресурсів, пов'язані із формуванням людського капіталу. Для максимізації корисного ефекту від зовнішньої трудової міграції держава має перманентно забезпечувати оптимальне функціонування національної грошово-кредитної системи із нормативно-правовим оформленням режиму залучення міграційного капіталу до суспільно-відтворювальних процесів. В умовах глобалізаційних перетворень важливими заходами є вироблення механізмів максимальної легалізації міграційного капіталу; формування як за кордоном, так і в регіонах нашої держави багатoproфільних консультаційних центрів для координації підприємницьких та інвестиційних інтенцій зовнішніх мігрантів; зміцнення соціокультурних зв'язків між Україною та основними країнами-реципієнтами міграційних потоків.

7. До основних інституційних особливостей розвитку соціально-демографічної політики України слід віднести відсутність ефективного інструментарію впливу на динамку природного і міграційного руху населення, пролонговані і не повною мірою узгоджені між собою структурні перетворення національного господарства, нерівномірність розвитку в регіональному розрізі, специфічну модель фінансування галузей соціальної сфери із залученням приватних і публічних ресурсів. Для забезпечення стану демографічної стійкості потрібна ідентифікація відповідних інституційних обмежень та елімінація їх негативного впливу, перманентний пошук оптимальної конфігурації заходів соціально-економічної, культурної, фінансової, монетарної, міграційної політик, формування нової аксіологічної парадигми суспільства.

8. Активізація процесів економічного зростання потребує удосконалення механізму і аналітичного інструментарію оцінювання впливу

демографічних факторів на динаміку розвитку країни з використанням різноманітних, зокрема економетричних методів. Принципово важливим є демографічне прогнозування і моделювання, зокрема в контексті старіння населення. Останній процес властивий всім без виключення розвиненим та багатьом емерджентним економікам. Завдяки економіко-математичному моделюванню можливе формулювання таргетованих стратегій соціально-демографічного розвитку, забезпечення гарантій отримання доходу особами різних вікових категорій, покращання стану здоров'я та підвищення добробуту всіх громадян. Старіння населення посвідчує практичну неможливість реалізації концепції першого демографічного дивіденду в Україні, однак одержання другого демографічного дивіденду через активацію та інтенсифікацію процесів накопичення людського капіталу, з одного боку, та раціоналізацію структури заощаджень та інвестицій, з іншого, є цілком досяжним. Наразі актуалізується проблематика удосконалення системи публічного управління з урахуванням демографічних тенденцій, інтегрування проблеми старіння у середньо- та довгострокові програми економічного і соціального розвитку, формування передумов для отримання другого демографічного дивіденду.

9. Державна політика соціально-демографічного розвитку має спиратися на модель оптимального фінансування людського капіталу за рахунок публічних і приватних ресурсів. З огляду на характер впливу сукупних витрат на динаміку соціально-демографічних показників доцільною є детермінація категорії продуктивних публічних видатків, збільшення вагового коефіцієнту яких у загальній структурі призводить до інтенсифікації темпів економічного зростання. Принципове значення зберігають особливі продуктивні видатки і приватні самоінвестиції, що спрямовуються на розвиток інтелектуального капіталу: до їх складу відносяться видатки на освіту, охорону здоров'я, духовний і фізичний розвиток, фундаментальні та прикладні наукові розробки і дослідження. Соціально-демографічна політика має спрямовуватися на оптимізацію

співвідношень продуктивних та непродуктивних публічних видатків, а також стимулювання населення до інвестування приватних коштів у власний розвиток, забезпечуючи максимальний приріст ефективності із посиленням фінансової спроможності територіальних громад в контексті процесів децентралізації. Композиційна структура заходів державної політики має адаптуватися до завдань і цілей на відповідному етапі суспільного розвитку, враховуючи екзогенні глобальні чинники, зокрема шоки та циклічність економіки.

10. Концептуальні засади формування стратегії демографічної стійкості України передбачають координацію заходів державної економічної політики із метою забезпечення комплексного і взаємоузгодженого використання інструментів макроекономічного регулювання, встановлення оптимального показника демографічного навантаження на основі зниження смертності та забезпечення активного довголіття населення, з урахуванням ефекту його композиційної структури, лагів дії у часі, економічних шоків, об'єктивних глобалізаційних трендів та інституційних перетворень соціально-економічної моделі держави, що спрямовано на досягнення розширеного відтворення суспільства і стимулювання економічного зростання. При цьому доцільним є використання інтегрального показника демографічної стійкості населення, для побудови якого використовуються нормалізовані індекси очікуваної тривалості життя при народженні, скоригованого чистого національного доходу на душу населення, безробіття, рівня участі населення в робочій силі, демографічного навантаження (загального, а також малолітніми та особами похилого віку), народжуваності (поточної та з 15-річним лагом), смертності (немовлят, дорослого чоловічого та жіночого населення), охоплення середньою та вищою освітою населення відповідного віку, участі іммігрантів у робочій силі. Національна стратегія демографічної стійкості має спиратися на ефективну систему відносин між бізнесом та наукою, приватними і публічними організаціями, що фінансують НДДКР, стимулювала кар'єрний ріст та успішну трудову діяльність висококваліфікованих громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антология экономической классики : в 2-х томах / авт.-сост. И. А. Столяров. Москва : Эконов, 1993. 475 с., 486 с.
2. Артёмов І. Сучасні міграційно-демографічні виклики для України та шляхи їх мінімізації. *Геополітика України: історія і сучасність*. 2019. № 2 (23). С. 20–32.
3. Балакірєва О. М., Локтева І. І. Неформальна зайнятість, дискримінація при працевлаштуванні та виміри людського капіталу. *Український соціум*. 2018. № 4. С. 35–52.
4. Балусєва О. В., Никифорова Н. О. Внутрішньо переміщені особи як ресурс інноваційного розвитку в контексті теорії людського капіталу. *Менеджер*. 2018. № 3. С. 5–15.
5. Березіна С. Б. Чинники виникнення соціальних ризиків у сфері демографії і праці. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2018. № 1. С. 89–96.
6. Біленко Д. Економіко-математична модель прогнозу розвитку ринку освітніх послуг України з урахуванням демографічних факторів відповідно до тенденцій змін в економіці. *Галицький економічний вісник*. 2019. № 61 (6). С. 164–171.
7. Біль М. М. Ефективність механізму регулювання міграції населення: теоретико-методичні основи оцінювання. *Регіональна економіка*. 2017. № 2. С. 73–79.
8. Біткова Т. В., Гумірова Ю. С. Моделювання впливу демографічних процесів на економічне зростання: системно-динамічний підхід. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. № 6. С. 164–172.
9. Боков О. В., Любарська А. Ю. Сучасні тенденції зовнішньої трудової міграції населення як індикатор для удосконалення соціально-економічної політики України. *Ефективність державного управління*. 2017. № 2. С. 79–85.
10. Войналович І. А., Леган І. М., Тростенюк Т. М. Збереження людського

капіталу як пріоритет функціонування системи соціального захисту та соціального забезпечення у добу глобальних економічних трансформацій. *Економіка, управління та адміністрування*. 2020. № 1 (91). С. 43–47.

11. Гоць А. А. Міжнародна трудова міграція українців в умовах воєнного конфлікту на сході країни. *Грані*. 2018. № 3 (21). С. 6–11.

12. Гудзеляк І., Дністрянська І. Демографічна ситуація в сільській місцевості України: тенденції розвитку та регіональні особливості. *Вісник Львівського університету. Серія географічна*. 2018. № 52. С. 79–88.

13. Державна казначейська служба України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.treasury.gov.ua/ua>.

14. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

15. Дороніна О. А. Імперативи формування кадрової політики в Україні. *Ефективні моделі управління в сучасних умовах: теорія і практика: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції, 10-11 червня 2016 року, м. Кіровоград. Кіровоград: Ексклюзив-Систем, 2016. 267 с., 191.*

16. Дороніна О. А. Регіональний вимір гідної праці в Україні: оцінка складових та моніторинг змін. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 4 (68). С. 31–43.

17. Дороніна О. А., Глінчевська С. В. Фінансове забезпечення розвитку професійної освіти в Україні в контексті збалансування ринку праці. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України*. 2015. № 2. С. 104–120.

18. Дороніна О. А., Мазур Г. Ф., Климчук О. В., Якімова Н. С. Значення соціально-економічного прогнозування в реалізації стратегії економічного розвитку. *Економіка та держава*. 2021. № 3. С. 14–17.

19. Драган І. О., Долінченко О. М. Удосконалення механізму фінансового забезпечення сфери охорони здоров'я як пріоритету державного регулювання демографічного розвитку. *Public Administration and Regional Development*. 2018. № 2. С. 276–295.

20. Жук І. Л. Новітні тенденції розвитку видів та форм інноваційної зайнятості. *Причорноморські економічні студії*. 2017. № 23. С. 149–154.
21. Захарова О. В. Демографічне старіння населення: наслідки та перспективи для України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія : Економіка*. 2018. № 9 (37). С. 11–15.
22. Захарова О. В. Інвестування у людський капітал як важіль активізації інноваційного розвитку. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2020. №56. С. 70–80.
23. Захарова О. В. Умови повернення трудових мігрантів в Україну. *Збірник наукових праць Черкаського державного технологічного університету. Серія : Економічні науки*. 2019. № 55. С. 15–23.
24. Захарова О. В., Фінагіна О. В., Сурай А. С. Пріоритети розвитку системи знань українського регіонального менеджменту : ділове середовище. *Економіка і організація управління*. 2018. № 2 (30), С. 111–122.
25. Заюков І., Лавров Р., Олійник Л. Сучасні тенденції природного руху населення як фактору забезпечення демографічної стійкості України. *Економіка та суспільство : електронний фаховий журнал*. 2021. № 24.. С. 1–10.
26. Заюков І. В. Вплив соціально-економічного статусу зайнятих громадян України на людський капітал здоров'я. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2017. № 5. С. 31–37.
27. Заюков І. В. Дослідження впливу соціально-економічних, медико-демографічних факторів на рівень здоров'я населення працездатного віку. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2017. № 6. С. 34–40.
28. Заюков І. В. Оцінка економічних втрат через передчасну смертність населення України працездатного віку. *Вісник Вінницького політехнічного інституту*. 2018. № 5. С. 25–32.
29. Іванова Л. Людський потенціал: демографічні чинники його формування в сучасних умовах. *Вісник соціально-економічних досліджень*. 2018. № 3 (67). С. 131–139.

30. Ільїч Л. М., Якімова Н. С. Сучасні технології профілювання безробітного населення та можливості їхнього застосування в Україні. *Економіка та держава*. 2015. № 8. С. 82–86.
31. Інтернет-портал суспільно-політичного видання «Українська правда». [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/cdn/covid-19/cpa/>.
32. Кабай В. О. Мотивація трудової міграції: причини, тенденції, механізми регулювання. *Інноваційна економіка*. 2018. № 9–10. С. 147–151.
33. Кабай В. О. Трудова міграція: сутність, рушійні сили, роль у розвитку економіки та фінансів країни. *Фінансовий простір*. 2017. № 1. С. 140–146.
34. Карюк В. І., Білокур Г. В. Аналіз факторів впливу на рівень безробіття в Україні за сучасних умов. *Вчені записки університету КРОК. Серія : Економіка*. 2018. № 4. С. 94–102.
35. Качан Є., Коцур А. Формування і реалізація соціально-економічної політики у мікрорегіоні в умовах децентралізації. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*. 2017. Вип. 22. С. 5–13.
36. Кифяк В. І., Васишинчук М. І., Шкрібляк Д. Ю. Проблема трудової міграції в Україні та шляхи вирішення. *Причорноморські економічні студії*. 2019. № 37. С. 169–173.
37. Кізіма Т. О., Онищук В. О. Міграційний капітал: теоретико-концептуальний та прагматичний аспекти. *Світ фінансів*. 2017. № 4. С. 77–88.
38. Кірнос І. О. Державна політика зайнятості осіб похилого віку: світовий досвід. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2018. № 3 (2). С. 45–54.
39. Кланца А. І. Демографічні моделі збереження громадського здоров'я та їх вплив на національну безпеку держави. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*. 2018. № 2. С. 53–59.
40. Ключник Л. В. Потенціал використання міграційного капіталу як ресурсу розвитку економіки регіону. *Регіональна економіка*. 2018. № 4.

С. 103–109.

41. Кожем'якіна С. Ринок праці та зайнятість в Україні: реалії та перспективи: колективна монографія. Київ : ІПК ДСЗУ, 2018. 424 с.
42. Козловський С. В. Забезпечення стійкості та розвитку сучасних економічних систем : монографія. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. 554 с.
43. Козловський С. В. Пенсійна система України: стан та перспективи розвитку. *Економіка і організація управління*. 2016. № 2 (22). С. 223–230.
44. Козловський С. В., Бурлака О. М. Індикативні методи забезпечення стійкості економіки України. *Ефективна економіка*. 2013. № 10. С. 1–6.
45. Козловський С. В., Мазур Г. Ф. Забезпечення стійкості сучасної економічної системи – основа економічного розвитку держави. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 1. С. 5–12.
46. Козловський С. В., Мазур Г. Ф., Непиталюк А. В. Демографічна стійкість суспільства як основа економічного розвитку. *Економіка та держава*, 2019. № 10. С. 14–19.
47. Козловський С. В., Непиталюк А. В. Бізнес-культура як фактор забезпечення демографічної стійкості суспільства в умовах глобалізації. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика* : збірник тез допов. VIII Міжн. наук.-практ. конференції, (Харків, 18 – 19 березня 2019 року). Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 183–185.
48. Козловський С. В., Непиталюк А. В. Вплив демографічних факторів на соціально-економічну стратегію. *Сучасні тенденції розвитку фінансових та інноваційно-інвестиційних процесів в Україні* : матер. IV Міжнародної наук.-практ. конф., (Вінниця, 12 березня 2021 р.). Вінниця : Він. нац. тех. ун., 2021. С. 241–243.
49. Козловський С. В., Непиталюк А. В. Демографічна складова стратегії соціально-економічного розвитку. *Економіка і організація управління*, 2020. № 2 (38). С. 6–19.
50. Козловський С. В., Непиталюк А. В. Теоретичні аспекти демографічної стійкості. *Економіка і організація управління*, 2019. № 3 (35). С. 59–69.

51. Козловський С. В., Непиталюк А. В. Фінансові детермінанти демографічної стійкості. *Стратегія і практика інноваційного розвитку фінансового сектору України* : тези доп. IV Міжнародної наук.-практ. конф., (Ірпінь, 25–26 березня 2021 р.). Ірпінь : Ун. ДФС України, 2021. С. 275–277.
52. Козловський С. В., Рудковський О. В., Козловський А. В. Концепція управління стійкість сучасної економічної системи як основа забезпечення її розвитку. *Економіка та держава*. 2017. № 12. С. 4–8.
53. Костриця В. І., Бурлай Т. В. Дисбаланси і дивергенція у сфері зайнятості: підходи ЄС та України до їх подолання. *Український соціум*. 2020. № 1 (72). С. 98–100.
54. Костриця В. І., Бурлай Т. В. Неформальна та атипова зайнятість як нова нормальність у світі та Україні. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 1. С. 7–34.
55. Кравченко М. О. Економічна етимологія стійкості. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2017. № 1. С. 78–84.
56. Кузьмін О. Є., Шахно А. Ю. Державне регулювання міграційних процесів людського капіталу в умовах глобалізації. *Бізнес Інформ*. 2018. № 5 (484). С. 26–35.
57. Курило І. О., Аксьонова С. Ю. Освіта для населення третього віку як сучасний демоекономічний імператив. *Соціально-трудова відносини: теорія та практика*. 2014. № 1. С. 114–119.
58. Курило І. О., Аксьонова С. Ю., Крімер Б. О. Народжуваність та материнство в Україні : регіональний аспект. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 1. С. 65–79.
59. Либанова Э. М. Демографические сдвиги в контексте социального развития. *Демографія та соціальна економіка*. 2014. № 1. С. 9–23.
60. Лібанова Е, Фтомова О. Особисті перекази мігрантів : оцінка масштабів та наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 3. С. 11–29.
61. Лібанова Е. М. Зовнішні трудові міграції українців: масштаби, причини, наслідки. *Демографія та соціальна економіка*. 2018. № 2. С. 11–26.

62. Лібанова Е. М. Надмірна соціально неприйнятна нерівність: головний виклик для українського суспільства. *Вісник Національної академії наук України*, 2017. № 5. С. 22–25.
63. Людський розвиток в Україні. Інноваційні види зайнятості та перспективи їх розвитку: кол. моногр. / за ред. Е. М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. Київ, 2016. 328 с.
64. Майданік І. П. Контекстуальні параметри зворотної трудової міграції в Україну. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2. С. 81–95.
65. Майданік І. П. Темпоральні характеристики зовнішньої трудової міграції в Україні. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ. 2020. 255 с.
66. Малиновська О. А. Еміграція vs імміграція: напрями та механізми політики репатріації. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 1. С. 69–81.
67. Малиновська О. А. Україна–Польща: до питання сучасних міграцій українців до Польщі. *Стратегічні пріоритети*. 2018. № 3–4. С. 65–72.
68. Манов М. А. Трудова міграція як чинник трансформації ринку праці. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. № 2. С. 116–125.
69. Мартиненко Н. В. Аналіз ефективності функціонування механізмів державного управління розвитком пенсійної системи України. *Теорія та практика державного управління*. 2017. № 4. С. 152–159.
70. Міністерство економіки України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA>.
71. Міністерство соціальної політики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/>.
72. Міністерство фінансів України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://mof.gov.ua/uk>.
73. Наумова М. А. Аналіз трансформацій у сфері зайнятості України в

умовах соціально-економічної нестабільності. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2018. №. 23. Вип. 2. С. 82–90.

74. Національний банк України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/>.

75. Нежид Ю. С. Зайнятість в аграрному секторі економіки: економічна сутність та чинники формування. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. № 4 (1). С. 65–70.

76. Непиталюк А. В. Демографічна стійкість та економічний розвиток. *Управління розвитком соціально-економічних систем : глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання* : матеріали XVIII Міжн. наук.-практ. конф., (Вінниця, 13–15 листопада 2018 р.). Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2018. С. 163 – 165.

77. Непиталюк А. В. Детермінанти забезпечення демографічної стійкості. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 4. С. 44–59.

78. Непиталюк А. В. Соціальний та фіскальний механізми забезпечення демографічної стійкості. *Проблеми розвитку соціально-економічних систем в національній та глобальній економіці* : матеріали XIX Всеукр. наук.-практ. конф. студ. та мол. вчен., (Вінниця, 23–24 квітня 2019 р.). Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 65–67.

79. Непиталюк А. В. Теоретичні підходи до визначення демографічної стійкості. *Розвиток невиробничої сфери економіки в умовах євроінтеграційних викликів* : збірник тез допов. Міжн. наук.-практ. інтернетконференції, (Харків, 22–23 листопада 2018 р.). Харків : КНТЕУ, ХТЕІ КНТЕУ, 2018. С. 61 – 62.

80. Непиталюк А. В. Фінансовий вимір демографічних процесів старіння населення. *Фінансова політика як складова економічного розвитку* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 15–16 квітня 2020 р.). Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун., 2020. С. 168–170.

81. Непиталюк А. В. Фіскальний інструментарій забезпечення демографічної

стійкості суспільства. *Фінансова система України як складова інституційних перетворень економіки* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 14–15 квітня 2021 р.). Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун., 2021. С. 137–139.

82. Нікітішин А. О. Вплив тенденцій демографічного і соціального розвитку на бюджетно-податкове регулювання. *Облік і фінанси*. 2018. № 1. С. 104–113.

83. Ніколаєць К. М., Ясько Ю. І., Ніколаєць О. Ю. Мотиваційні чинники зовнішньої трудової міграції населення України. *Економіка та держава*. 2020. № 10. С. 34–38.

84. Новіков В. М. Практико-орієнтована модель професійної освіти. *Демографія та соціальна економіка*. 2019. № 2. С. 152–164.

85. Оліфіренко Л. Д., Рудяк М. О. Використання ресурсного потенціалу інститутів громадянського суспільства щодо регулювання зайнятості населення та міграційних процесів. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2020. № 1 (21). С. 20–37.

86. Основні тенденції на ринку праці [Електронний ресурс] / Державна служба зайнятості України. – Режим доступу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/statdatacatalog/list/category?cat_id=30543.

87. Пасічний М. Методологічні засади формування фінансової політики країни. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 3. С. 116–130.

88. Пасічний М. Д. Податкова політика України в сучасних умовах. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2016. № 21, Вип. 7 (2). С. 123–128.

89. Пасічний М. Д. Фінансова політика держави : монографія. Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2019. 440 с.

90. Пирожков С. І. Демографічний розвиток України : сучасне та майбутнє. *Вісник НАН України*. 2006. № 1. С. 59–64.

91. Пирожков С. І., Хамітов Н. В. Українське суспільство на шляху консолідації. *Вісник Національної академії наук України*. 2017. № 11. С. 43–52.

92. Позняк О. В. Оцінювання наслідків зовнішньої трудової міграції в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2016. № 2. С. 169–182.
93. Послання Президента «Україна: поступ у XXI століття Стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 роки» № 276а/2000. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/276%D0%B0/2000#Text>.
94. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» від 21 липня 2006 року № 1001. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-2006-%D0%BF>.
95. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Стратегії демографічного розвитку в період до 2015 року» № 879 від 24 червня 2006 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF>.
96. Рахункова палата України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://rp.gov.ua/home/>.
97. Резнікова Н. В., Іващенко О. А. Неозалежність української економіки як прояв викликів економічній безпеці: перспективи структурної трансформації та макроекономічної стабілізації. *Економіка та держава*. 2016. № 2. С. 4–8.
98. Риндзак О. Фактори і мотиви зовнішньої міграції населення України. *Електронне наукове фахове видання "Соціально-економічні проблеми і держава"*. 2018. № 1 (18). С. 112–121.
99. Риндзак О. Т., Рісний О. П. Моніторинг мобільності незайнятого населення в системі регулювання регіональних ринків праці. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2018. № 29. С. 81–85.
100. Романіка Т. К. Соціально-економічні наслідки молодіжного безробіття. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2017. № 3 (81). С. 116–123.
101. Романюк А. І., Гладун О. М. Демографічні тенденції в Україні : минуле, сьогодення і майбутнє. *Демографія та соціальна економіка*. 2015. № 3. С. 21–

42.

102. Савченко М. В. Розвиток категоріального базису «економічна стійкість». *Галицький економічний вісник*. 2019. № 3. С. 5-17.

103. Самборська О. Ю. Сучасний стан безробіття в Україні та шляхи його подолання. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 7. С. 32–40.

104. Саріогло В. Зовнішня трудова міграція в Україні: мотиви, масштаби, наслідки. *Економічний аналіз*. 2019. № 29 (1). С. 36–43.

105. Серьогіна Н. О. Інституціональні процеси державного управління у сфері зайнятості: проблеми реалізації. *Ефективність державного управління*. 2020. № 2 (63). С. 26–47.

106. Скубіліна А. В., Скроботова Д. І., Фурсова Р. С. Міжнародна трудова міграція населення України: основні тенденції та проблеми. *Інтернаука*. 2017 № 2(39). С. 58–62.

107. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов : в 2-х томах. Москва-Ленинград : ОГИЗ-Соцэкгиз, 1935. 371 с., 475 с.

108. Смутчак З. В. Проблема трудової міграції: позитивні і негативні наслідки для економіки. *Економічний вісник. Серія : фінанси, облік, оподаткування*. 2018. № 2. С. 192–198.

109. Степанова О. В. Фіскальна стійкість в умовах становлення економіки довголіття. *Економіка і прогнозування*. 2019. № 1. С. 35–50.

110. Стешенко В. С. Содержание понятий «демографическое развитие» и «человеческое развитие»: тождества и различия. *Демографія та соціальна економіка*. 2013. № 1. С. 5–16.

111. Талер Р. Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення / пер. з англ. С. Крикуненко. Київ : Наш формат, 2018. 464 с.

112. Указ Президента України «Про затвердження інтеграції України до Європейського Союзу» від 11 червня 1998 року № 615/98. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98/>

113. Указ Президента України «Про Стратегію економічного та соціального

- розвитку України "Шляхом європейської інтеграції на 2004–2015 рік"и»
№ 493/2004 від 28 квітня 2004 року. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/493/2004>
114. Указ Президента України «Про Стратегію подолання бідності»
№ 637/2001 від 15 серпня 2001 року. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/637/2001>
115. Указ Президента України «Про Стратегію розвитку державної
молодіжної політики на період до 2020 року» від 27 вересня 2013 року
№ 532/2013. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/532/2013#n9>.
116. Указ Президента України «Про Стратегію сталого розвитку "Україна –
2020"» № 5/2015 від 12 січня 2015 року. URL :
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10>.
117. Українське суспільство: міграційний вимір: нац. доповідь / Інститут
демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. Київ,
2018. 396 с.
118. Федулова С. О., Журавель А. О. Стійкість розвитку та безпека
регіональних соціально-економічних систем в умовах динамічних процесів.
*Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні
науки*. 2017. № 25 (2). С. 82–86.
119. Фесенко А. М., Чорна В. О., Осіпова Є. М. Освітньо-трудова міграція
освіченої молоді як тренд сучасної доби: соціологічний аналіз. *Габітус*. 2018.
№ 6. С. 130–136.
120. Хаджинов І. В., Усик І. О. Концептуальні основи структурної
трансформації моделі розвитку економіки країни в умовах глобалізаційних
викликів. *Вісник Національного університету водного господарства та
природокористування*. 2018. № 4 (84). С. 219–227.
121. Хаджинов І., Шкурат М. Оцінка масштабів та ефектів соціокультурної
глобалізації. *Журнал європейської економіки*. 2019. № 18(1). С. 20-30.
122. Цімболинець Г. Теоретико-методологічні основи міграційного капіталу
та оцінка його значення для економічних процесів в Україні. *Геополітика*

України: історія і сучасність. 2019. № 2 (23). С. 164–176.

123. Чепелевська Л. А. Тенденції медико-демографічних показників України у ХХІ столітті. *Україна. Здоров'я нації*. 2018. № 1. С. 48–52.

124. Червінська Л. Міжнародна трудова міграція: особливості, наслідки для України. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2018. № 2. С. 90–102.

125. Черномаз К. Г., Овсяк Є. В., Коваленко Є. В. Тенденції міжнародної трудової міграції та її вплив на соціально-економічний розвиток країни. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2018. № 18. С. 86–92.

126. Чугунов І. Я., Пасічний М. Д. Фінансова політика України в умовах глобалізації економіки. *Вісник Київського національного торговельно-економічного університету*. 2016. № 5. С. 5–18.

127. Шаульська Л. В. Нові риси сфери зайнятості та перспективи її регулювання. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2015. № 2 (1). С. 120–128.

128. Шаульська Л. В. Соціальна політика як передумова розвитку інтелектуальних складових людського потенціалу. *Менеджмент та підприємництво: тренди розвитку*. 2018. Вип. 4. С. 33–45.

129. Шаульська Л. В., Дороніна О. А., Якімова Н. С. Забезпечення розвитку інноваційних видів зайнятості з урахуванням поведінкових моделей суб'єктів ринку праці. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну. Серія Економічні науки*. 2019. № 6 (141). С. 156–165.

130. Шаульська Л. В., Кримова М. О. Стан ринку праці в контексті стратегії розвитку людського капіталу регіону. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2018. № 2. С. 23–32.

131. Шаульська Л. В., Панькова А. Д. Модернізація системи суспільних відносин в контексті підвищення цінності та престижу праці. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Економічні науки*. 2015. Вип. 10. С. 354–358.

132. Шаульська Л., Якімова Н. Проблема тіньової зайнятості в контексті структурних трансформацій ринку праці. *Схід*. 2017. № 148(2). С. 28–35
133. Швець О. В. Проблема безробіття в регіонах України: оцінка рівня та напрями її подолання. *Бізнес-навігатор*. 2019. № 5–2 (54). С. 53–59.
134. Шерстюк Н. С., Соколов А. В. Здоров'я населення України та його вплив на демографічну ситуацію. *Економіка і суспільство*. 2016. № 5. С. 316–319.
135. Шушпанов Д. Г. Демографічні та соціально-економічні індикатори здоров'я населення: ідентифікація та використання для політики в Україні. *Український журнал прикладної економіки*. 2017. Том 2. Вип. 1. С. 153-165.
136. Шушпанов Д. Г. Причини та детермінанти надсмертності в Україні: порівняльний соціально-демографічний аналіз із країнами Європейського Союзу. *Економічний аналіз*. 2016. Том 23. № 1. С. 111-122.
137. Якімова Н. С. Когнітивні упередження та їх вплив на поведінкові моделі суб'єктів ринку праці. *Галицький економічний вісник*. 2020. № 63 (2). С. 118–125.
138. Якімова Н. С. Особливості поведінкових моделей безробітних на ринку праці. *Економічні студії*. 2020. № 1(27). С. 235–238.
139. Якімова Н. С., Панченко І. В. Аналіз впливу соціально-економічних та демографічних чинників на поведінкові моделі суб'єктів ринку праці. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2020. №1. С. 41–46.
140. Якімова Н. С., Шаульська Л. В. Напрями підвищення конкурентоспроможності молоді в контексті забезпечення ефективності державної соціальної політики. *Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Серія : Економічні науки*. 2018. № 1. С. 119–127.
141. Abio, G. (2003). Interiority of the optimal population growth rate with endogenous fertility. Documents de treball (Facultat d'Economia i Empresa. Espai de Recerca en Economia), 2003, E03/096.
142. Abrigo, M. R., Racelis, R. H., Salas, J. M., Herrin, A. N., Ortiz, D. A., &

- Tam, Z. C. (2018). *Are we missing out on the demographic dividend? Trends and prospects* (No. 2018-43). PIDS Discussion Paper Series.
143. Acemoglu, D., & Johnson, S. (2007). Disease and development: the effect of life expectancy on economic growth, *Journal of political Economy*, vol. 115 (6), pp. 925–985.
 144. Acemoglu, D., & Restrepo, P. (2017). Secular stagnation? The effect of aging on economic growth in the age of automation, *American Economic Review*, vol. 107 (5), pp. 174–179.
 145. Ahmad, M., & Khan, R. E. A. (2019). Does demographic transition with human capital dynamics matter for economic growth?, A dynamic panel data approach to GMM. *Social Indicators Research*, vol. 142 (2), pp. 753–772.
 146. Ahsan, H., & Haque, M. E. (2017). Threshold effects of human capital: Schooling and economic growth, *Economics Letters*, vol. 156, pp. 48–52.
 147. Allendorf, K. (2020). Another Gendered Demographic Dividend: Adjusting to a Future without Sons. *Population and Development Review*, 46(3), 471–499.
 148. Anand, S., and Sen, A. K. (1996). Sustainable human development: concepts and priorities. In ODS Discussion Paper Series, no. 1.
 149. Anderson, K. A. (2017). Skill networks and measures of complex human capital. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(48), 12720–12724.
 150. Auerbach, A. J., Kotlikoff, L. J., Hagemann, R. P., & Nicoletti, G. (1989). The economic dynamics of an ageing population: the case of four OECD countries. *NBER Working Papers* 2797, National Bureau of Economic Research, Inc.
 151. Barlow, R. (1994). Population Growth and Economic Growth: Some More Correlations. *Population and Development Review*, vol. 20, pp. 153–165.
 152. Barro, R. J. (1990). Government spending in a simple model of endogenous growth. *Journal of political economy*, 98 (5, Part 2), 103–125.
 153. Barro, R. J. (1997). *Determinants of Economic Growth: A Cross-Country Empirical Study*. MIT Press Books. The MIT Press, the 1st ed. (Vol. 1).
 154. Barro, R. J., & Lee, J. W. (2013). A new data set of educational attainment in the world, 1950–2010, *Journal of development economics*, vol. 104, pp. 184–

- 198.
155. Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (1992). Convergence. *Journal of political Economy*, 100 (2), 223–251.
156. Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (2003). *Economic growth* (2nd ed.). Massachusetts : MIT Press.
157. Beets, G., & Willekens, F. (2009). The global economic crisis and international migration: An uncertain outlook. *Vienna Yearbook of Population Research*, 2009, 1–14.
158. Bernheim, B. D. (2010). Behavioral welfare economics, *Panoeconomicus*, *Savez ekonomista Vojvodine*, Novi Sad, Serbia, 57 (2), 123–151.
159. Blanchet, D. (1988). A Stochastic Version of the Malthusian Trap Model: Consequences for the Empirical Relationship between Economic Growth and Population Growth in LDC's. *Mathematical Population Studies*, vol. 1 (1), pp. 79–99.
160. Bloom, D. E., and Freeman R. B. (1988). Economic Development and the Timing and Components of Population Growth. *Journal of Policy Modeling*, vol. 10 (1), pp. 57–81.
161. Bloom, D. E., Canning, D., & Sevilla, J. (2001). *Economic growth and the demographic transition*, (No. w8685). National Bureau of Economic Research.
162. Bloom, D. E., Canning, D., & Sevilla, J. (2003). *The demographic dividend: A new perspective on the economic consequences of population change*. Rand Corporation.
163. Bloom, D. E., Canning, D., Fink, G., & Finlay, J. E. (2007). Does age structure forecast economic growth?, *International Journal of Forecasting*, vol. 23 (4), pp. 569–585.
164. Bloom, D. E., Canning, D., Fink, G., & Finlay, J. E. (2009). Fertility, female labor force participation, and the demographic dividend, *Journal of Economic growth*, vol. 14 (2), pp. 79–101.
165. Bloom, D. E., Sachs, J. D., Collier, P., and Udry, C. (1998). Geography, demography, and economic growth in Africa. *Brookings papers on economic*

activity, vol. 2, pp. 207–295.

166. Boon, C., Eckardt, R., Lepak, D. P., & Boselie, P. (2018). Integrating strategic human capital and strategic human resource management. *The International Journal of Human Resource Management*, 29(1), 34–67.

167. Boubtane, E., Dumont, J.-C., and Rault, C. (2015). Immigration and economic growth in the OECD countries 1986-2006. IZA Discussion Paper No. 8681.

168. Boucekkine, R., De la Croix, D., & Licandro, O. (2002). Vintage human capital, demographic trends, and endogenous growth, *Journal of Economic Theory*, vol. 104 (2), pp. 340–375.

169. Bove, V., & Elia, L. (2017). Migration, diversity, and economic growth. *World Development*, 89, 227–239.

170. Brander, J. A., Dowrick S. (1994). The Role of Fertility and Population in Economic Growth : Empirical Results from Aggregate Cross-National Data. *Journal of Population Economics*, vol. 7, pp. 1–25.

171. Bretschger, L. (2001). Labor supply, migration, and long-term development. *Open economies review*, vol. 12 (1), pp. 5–27.

172. Buchanan, J. M., & Musgrave, R. A. (1999). Public finance and public choice: two contrasting visions of the State. Mit Press.

173. Butt, A., Ahmad, H. R., & Khan, A. J. (2019). Demographic Change and Economic Growth: A Policy Perspective. *Forman Journal of Economic Studies*, 15.

174. Caselli, F., & Ciccone, A. (2019). The human capital stock: a generalized approach: comment. *American Economic Review*, 109(3), 1155–1174.

175. Cervellati, M., & Sunde, U. (2015). The economic and demographic transition, mortality, and comparative development, *American Economic Journal: Macroeconomics*, vol. 7 (3), pp. 189–225.

176. Chomik, R., & Whitehouse, E. R. (2010). Trends in pension eligibility ages and life expectancy, 1950–2050. Organisation for Economic Co-operation and Development.

177. Chugunov, I. Y., & Pasichnyi, M. D. (2018) Fiscal policy for economic development. Науковий вісник Полісся. № 1 (13). Ч. 1. С. 54–61.
178. Chugunov, I., & Pasichnyi, M. (2018). Fiscal stimuli and consolidation in emerging market economies. *Investment Management and Financial Innovations*, 15 (4), 113–122.
179. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Npytaliuk, A. (2019) Macroeconomic effects of inflation targeting in advanced and emerging market economies. *Banks and Bank Systems*, 14 (4), 153–165.
180. Coale, A. J. (1986). Population Trends and Economic Development. Pp. 96–104 in *World Population and U. S. Policy : The Choices Ahead*, edited by J. Mencken. New York : Norton.
181. Cooley, T. F., Henriksen, E., & Nusbaum, C. (2019). The Growth-Cost of Demographic Change in Europe, preliminary publication in *Review of Economic Dynamics*, No 1352, pp. 1–30.
182. Coulmas, F. (2007). Population decline and ageing in Japan-the social consequences. Routledge.
183. Crowe, C. & Meade, E. (2008). Central bank independence and transparency: Evolution and effectiveness. *European Journal of Political Economy*, 24 (4), 763–777.
184. Cuaresma, J. C., Doppelhofer, G., Huber, F., & Piribauer, P. (2018). Human capital accumulation and long-term income growth projections for European regions, *Journal of Regional Science*, vol. 58 (1), pp. 81–99.
185. Cuaresma, J. C., Lutz, W., & Sanderson, W. (2014). Is the demographic dividend an education dividend?. *Demography*, 51(1), 299–315.
186. Davidson, M. (2010). Social Sustainability and the City. *Geography Compass*, vol. 4, pp. 872–880.
187. Deardorff, A. V. (1976). The optimum growth rate for population: comment. *International Economic Review*, 510-515.
188. Delery, J. E., & Roumpi, D. (2017). Strategic human resource management, human capital and competitive advantage: is the field going in circles?. *Human*

Resource Management Journal, 27(1), 1–21.

189. Dolado, J., Goria, A. and Ichino, A. (1994). Immigration, human capital and growth in the host country. *Journal of population economics*, vol. 7 (2), pp. 193–215.
190. Dolls, M., Doorley, K., Paulus, A., Schneider, H., & Sommer, E. (2019). Demographic change and the European income distribution. *The Journal of Economic Inequality*, 17(3), 337–357.
191. Faggian, A., Partridge, M., & Malecki, E. J. (2017). Creating an environment for economic growth: creativity, entrepreneurship or human capital?, *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 41 (6), pp. 997–1009.
192. Faggian, A., Rajbhandari, I., & Dotzel, K. R. (2017). The interregional migration of human capital and its regional consequences: a review. *Regional Studies*, 51(1), 128–143.
193. Fernihough, A. (2017). Human capital and the quantity–quality trade-off during the demographic transition, *Journal of Economic Growth*, vol. 22 (1), pp. 35–65.
194. Ferreira, J. J., Fernandes, C. I., & Ratten, V. (2017). Entrepreneurship, innovation and competitiveness: what is the connection?. *International Journal of Business and Globalisation*, 18(1), 73–95.
195. Galor, O. (2012). The demographic transition: causes and consequences, *Cliometrica*, vol. 6 (1), pp. 1–28.
196. Garrigos-Simon, F. J., Botella-Carrubi, M. D., & Gonzalez-Cruz, T. F. (2018). Social capital, human capital, and sustainability: A bibliometric and visualization analysis. *Sustainability*, 10(12), 4751.
197. González, A. L., & González-González, M. J. (2018). Third demographic transition and demographic dividend: An application based on panel data analysis. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 42(42), 59–82.
198. Greenwald, B., & Stiglitz, J. (1986). Externalities in Economics with Imperfect Information and Incomplete Markets. *Quarterly Journal of Economics*, No 101 (2), pp. 229–264.

199. Hadad, S. (2017). Knowledge economy: Characteristics and dimensions. *Management dynamics in the Knowledge economy*, 5(2), 203–225.
200. Hagen, J. von, & Walz, U. (1995). Social security and migration in an ageing Europe. *Politics and Institutions in an Integrated Europe*, vol. 1, pp. 177–192.
201. Hamiduddin, I. (2015). Social sustainability, residential design and demographic balance: neighborhood planning strategies in Freiburg, Germany. *Town Planning Review*, vol. 86 (1), pp. 29–52.
202. Hansen, C. W., & Lønstrup, L. (2015). The rise in life expectancy and economic growth in the 20th century, *The Economic Journal*, vol. 125 (584), pp. 838–852.
203. Hanushek, E. A. (2016). Will more higher education improve economic growth?, *Oxford Review of Economic Policy*, vol. 32 (4), pp. 538–552.
204. Hanushek, E. A., & Woessmann, L. (2008). The role of cognitive skills in economic development. *Journal of economic literature*, 46 (3), 607–668.
205. Herrington, C. M. (2015). Public education financing, earnings inequality, and intergenerational mobility. *Review of Economic Dynamics*, 18 (4), 822–842.
206. Hu, Q., Lei, X., & Zhao, B. (2020). Demographic changes and economic growth: impact and mechanisms. *China Economic Journal*, 1–20.
207. Huffman, W. E. (2020). Human Capital and Adoption of Innovations: Policy Implications. *Applied Economic Perspectives and Policy*, 42(1), 92–99.
208. Ilyash, O., Hrynkevych, S., Ilich, L., Kozlovskyi, S., & Buhaichuk, N. (2020). Economic Assessment of the Relationship Between Housing and Communal Infrastructure Development Factors and Population Quality of Life in Ukraine. *Montenegrin Journal of Economics*, 16 (3), 93–108.
209. Karmowska, G. (2020). Demographic changes in post-socialist countries in the period 1992–2017. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 64(6), 87–102.
210. Kelley, A. C., & Schmidt, R. M. (1995). Aggregate population and economic growth correlations : the role of the components of demographic change.

Demography, vol. 32 (4), pp. 543–555.

211. Kerschner, C. (2010). Economic de-growth vs. steady-state economy. *Journal of cleaner production*, vol. 18 (6), pp. 544–551.

212. Khadzhynov, I., Shkurat, M. (2019). Scaling and Effects of Socio-Cultural Globalization. *Journal of European Economy*, 18(1), 20-30.

213. Kholiavko, N., Zhavoronok, A., Marych, M., Viknianska, A., Kozlovskiy, S., & Herasymyuk, K. (2020). Countries disposition in the global scientific and educational area : management and clustering. *International Journal of Management (IJM)*, 11(5), 400–415.

214. Kong, E. (2017). The effect of structural capital for human capital development and management in social enterprises. In *Organizational culture and behavior: Concepts, methodologies, tools, and applications* (pp. 1442–1460). IGI Global.

215. Kozlovskiy, S., Baidala, V., Tkachuk, O., & Kozyrskaya, T. (2018). Management of the Sustainable Development of the Agrarian Sector of the Regions of Ukraine. *Montenegrin Journal of Economics*, 14(4), 175-190.

216. Kozlovskiy, S., Bilenko, D., Kuzheliev, M., Lavrov, R., Kozlovskiy, V., Mazur, H., & Taranych, A. (2020). The system dynamic model of the labor migrant policy in economic growth affected by COVID-19. *Global Journal of Environmental Science and Management*, 6 (Special Issue (Covid-19)), 95–106.

217. Kozlovskiy, S., Grynyuk, R., Baidala, V., Burdiak, V., & Bakun, Y. (2019). Economic Security Management of Ukraine in Conditions of European Integration. *Montenegrin Journal of Economics*, 15(3), 137–153.

218. Kozlovskiy, S., Khadzhynov, I., Mohylova, A., Tomchuk, V., & Kozlovskiy, A. (2018). The concept model for ensuring the economic security in the agrarian sector. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development*, 40(4), 531–547.

219. Kozlovskiy, S., Khadzhynov, I., Vlasenko, I., & Marynychak, L. (2017). Managing the sustainability of economic system as the basis of investment development in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*,

14 (Iss. 4), 50–59.

220. Kozlovskiy, S., Npytaliuk, A., Lavrov, R., & Kozlovskiy, V. (2020). The principals of demographic policy. *Збірник наукових праць ЛОГОΣ*, vol. 1, pp. 36–39.
221. Kozlovskiy, S., Npytaliuk, A. (2019). Demographic Sustainability and Knowledge Management. KM Conference 2019, June 26–29. Warsaw, Poland Warsaw University of Life Sciences (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego). http://www.iiakm.org/conference/proceedings/KM2019_RefereedProceedingsAbstracts.pdf.
222. Kozlovskiy, S., Pasichnyi, M., Lavrov, R., Ivaniuta, N., & Npytaliuk, A. (2020). *An Empirical Study of the Effects of Demographic Factors on Economic Growth in Advanced and Developing Countries*. 2020. 23(3), 45–67.
223. Kozlovskiy, S., Peresada, O., Pokhyliuk, O., Yatchuk, O., & Kulhanik, O. (2020). Estimation level of public welfare on the basis of methods of intellectual analysis. *Global Journal of Environmental Science and Management* 6 (3), 355–372.
224. Krugman, P. R. *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*. WW Norton, 2008. 224 p.
225. Lee, B. S., & Lin, S. (1994). Government size, demographic changes, and economic growth. *International Economic Journal*, 8(1), 91–108.
226. Lee, R. (2016). Macroeconomics, aging, and growth. *Economics of Population Aging*. Vol. 1, pp. 59–118.
227. Lee, R. D. (1983). Economic Consequences of Population Size, Structure and Growth. *International Union for the Scientific Study of Population Newsletter*, vol. 17, pp. 43–59.
228. Lee, R. D. (2001). *Demographic change and fiscal policy*. Cambridge University Press.
229. Lee, R. D. (2003). The demographic transition: three centuries of fundamental change. *Journal of economic perspectives*, vol. 17 (4), pp. 167–190.
230. Libanova, E. (2019). Labour migration from Ukraine: key features, drivers

and impact. *Economics and Sociology*, 12(1), 313-328.

231. Lim, S. S., Updike, R. L., Kaldjian, A. S., Barber, R. M., Cowling, K., York, H., ... & Murray, C. J. (2018). Measuring human capital: a systematic analysis of 195 countries and territories, 1990–2016. *The Lancet*, 392(10154), 1217–1234.

232. Lindh, T., and Malmberg, B. (1998). Age structure and inflation – a Wicksellian interpretation of the OECD data. *Journal of Economic Behavior & Organization*, vol. 36 (1), pp. 19–37.

233. Lucas Jr., R. E. (2015). Human capital and growth, *American Economic Review*, vol. 105 (5), pp. 85–88.

234. Lundborg, P. and Segerstrom, P. S. (2002). The growth and welfare effects of international mass migration. *Journal of International Economics*, vol. 56 (1), pp. 177–204.

235. Lundborg, P., and Segerstrom, P. S. (2000). International migration and growth in developed countries : A theoretical analysis. *Economica*, vol. 67 (268), pp. 579–604.

236. Lutz, W., Cuaresma, J. C., Kebede, E., Prskawetz, A., Sanderson, W. C., & Striessnig, E. (2019). Education rather than age structure brings demographic dividend. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 116(26), 12798–12803.

237. Maestas, N., Mullen, K. J., and Powell, D. (2016). The effect of population aging on economic growth, the labor force and productivity (No. w22452). National Bureau of Economic Research.

238. Malmberg, B. (1994). Age structure effects on economic growth — Swedish evidence, *Scandinavian Economic History Review*, vol. 42 (3), pp. 279–295.

239. Marginson, S. (2019). Limitations of human capital theory. *Studies in Higher Education*, 44(2), 287–301.

240. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological review*, 50 (4), 370.

241. McGrath, P. (2016). The Relationship between Human Capital and

Economic Growth in Ireland, *Available at SSRN 2872739*.

242. McMichael, A. J., Butler, C. D., and Folke, C. (2003). New visions for addressing sustainability. *Science*, vol. 302 (5652), pp. 1919–1920.
243. Meekers, D., & Gage, A. J. (2017). Marriage patterns and the demographic dividend. In *Africa's Population: In Search of a Demographic Dividend* (pp. 251–265). Springer, Cham.
244. Milgrom, P., & Roberts, J. (1990) *Bargaining Costs and the Organization of Economic Activity*. Cambridge.
245. Moreland, S., & Madsen, E. L. (2017). Demographic dividend models. In *Africa's Population: In Search of a Demographic Dividend* (pp. 453–467). Springer, Cham.
246. Nagarajan, N. R., Teixeira, A. A., & Silva, S. T. (2016). “The impact of an ageing population on economic growth: an exploratory review of the main mechanisms”, *Análise Social*, vol. 218, pp. 4–35.
247. Nepytyaliuk A. Demographic sustainability and economic growth : theory and methodology. *Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*. 2018. 6. P. 51–66.
248. Noe, R. A., Hollenbeck, J. R., Gerhart, B., & Wright, P. M. (2017). *Human resource management : Gaining a competitive advantage*. New York, NY : McGraw-Hill Education.
249. Nordhaus, W. D., & Tobin, J. (1972). Is growth obsolete? In *Economic Research : Retrospect and prospect*, Volume 5, Economic growth (pp. 1–80). Nber.
250. Ostrom, E., Schroeder, L., and Wynne, S. (1993). *Institutional incentives and sustainable development: infrastructure policies in perspective*. Westview Press.
251. Park, J. (2015). *Europe's migration crisis*. New York : Council of Foreign Relations, 311–325.
252. Pasichnyi, M. (2017). Empirical study of the fiscal policy impact on economic growth. *Problems and Perspectives in Management*, vol. 15 (3), pp. 316–322.

253. Pasichnyi, M., Kaneva, T., Ruban, M., Nepytyaliuk, A. The impact of fiscal decentralization on economic development. *Investment Management and Financial Innovations*, 2019. 16 (3), 29–39.
254. Pasichnyi, M., Nepytyaliuk, A. (2021). The Contributions of Demographic Factors to Economic Growth. *Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development*. 16(1), 219–229.
255. Pelinescu, E. (2015). The impact of human capital on economic growth, *Procedia Economics and Finance*, vol. 22, pp. 184–190.
256. Pigou, A. C. (1951). Some aspects of welfare economics. *The American Economic Review*, 41 (3), 287–302.
257. Pochtovyuk, A., Buriak, I., Buriak, M., & Zakharova, O. (2020, September). High Engineering Education as a Component of the System of Human Capital Development. In *2020 IEEE Problems of Automated Electrodrive. Theory and Practice (PAEP)* (pp. 1–5). IEEE.
258. Powell-Jackson, T., Mazumdar, S., & Mills, A. (2015). Financial incentives in health : New evidence from India’s Janani Suraksha Yojana. *Journal of health economics*, 43, 154–169.
259. Prasetyo, P. E., & Kistanti, N. R. (2020). Human capital, institutional economics and entrepreneurship as a driver for quality & sustainable economic growth. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 7(4), 2575–2589.
260. Razin, A., Sadka, E., & Swagel, P. (2002). The aging population and the size of the welfare state. *Journal of Political Economy*, vol. 110 (4), pp. 900–918.
261. Robertson, P. E. (2002). Why the tigers roared: capital accumulation and the East Asian miracle. *Pacific Economic Review*, vol. 7 (2), pp. 259–274.
262. Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change, *Journal of political Economy*, vol. 98 (5, Part 2), pp. S71–S102.
263. Rydin, Y. (2010). Planning and the technological society : Discussing the London plan. *International Journal of Urban and Regional Research*, vol. 34 (2), pp. 243–259.
264. Samuelson, P. A. (1954). The Pure Theory of Public Expenditure. *Review of*

Economics and Statistics, No 36 (4), pp. 387 – 389.

265. Samuelson, P. A. (1976). The optimum growth rate for population: Agreement and evaluations. *International Economic Review*, 516–525.

266. Sanchez-Romero, M., Lee, R. D., & Prskawetz, A. (2018). Redistributive effects of different pension structures when longevity varies by socioeconomic status in a general equilibrium setting. *Population Association of America*. Manuscript. pp. 1–56.

267. Shaulska, L., Doronina, O., Naumova, M., Honcharuk N., Bondarevska, K., & Tomchuk, O. (2020). Cross-country clustering of labor and education markets in the system of strategic economic. *REICE : Revista Electrónica de Investigación en Ciencias Económicas*, vol. 8(16), pp. 166–196.

268. Simon, J. L., & R. Gobin. (1980). The Relationship between Population and Economic Growth in LDCs. *Research in Population Economics*, vol. 2, pp. 215–234.

269. Spangenberg, J. H. (2002). Environmental space and the prism of sustainability: frameworks for indicators measuring sustainable development. *Ecological indicators*, vol. 2 (3), pp. 295–309.

270. Stigler, G. Information in the Labor Market, *Journal of Political Economy*, Supplement, October 1962. 23-37.

271. Stiglitz, J., Ocampo, J. A., & Spiegel, S. (2006) *Stability with Growth: Macroeconomics, Liberalization and Development*. Oxford: Oxford University Press,. 352 p.

272. Szymańska, D., & Wylon, M. (2019). Demographic changes in Polish cities in the years 1950-2016. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 44(44), 103–114.

273. Teixeira, A. A., & Queirós, A. S. (2016). Economic growth, human capital and structural change: A dynamic panel data analysis, *Research policy*, vol. 45 (8), pp. 1636–1648.

274. Temporary versus permanent migration. URL: <https://cordis.europa.eu/project/rcn/111515/factsheet/en> (accessed: 25.01.2021).

275. The European Commission Database. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (accessed: 25.01.2021).
276. The International Monetary Fund Database. URL: <https://www.imf.org/en/Data> (accessed: 25.01.2021).
277. The OECD Data. URL: <https://stats.oecd.org/> (accessed: 25.01.2021).
278. The United Nations Documents. URL: <https://www.un.org/en/our-work/documents> (accessed: 25.01.2021).
279. The World Bank Open Data. URL: <https://data.worldbank.org/> (accessed: 25.01.2021).
280. Tiebout, C. M. (1956). A pure theory of local expenditures. *Journal of political economy*, 64 (5), 416–424.
281. Turchyn, L. Ya., Sobko, O. M., Boichyk, I. M., Sahin, O., Zaverbnyj, A. S., & Shushpanov, D. G. (2020). Adoption of Management Decisions Regarding the Equalization of Territorial Asymmetry of Demographic Development of Quality of Life of the Population. *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*, 12(7), 1677–1681.
282. Uddin, G. A., Alam, K., & Gow, J. (2016). Population age structure and savings rate impacts on economic growth: Evidence from Australia, *Economic Analysis and Policy*, vol. 52, pp. 23–33.
283. Van Der Gaag, N., & De Beer, J. (2015). From Demographic Dividend to Demographic Burden: The Impact of Population Ageing on Economic Growth in Europe. *Tijdschrift voor economische en sociale geografie*, vol. 106 (1), pp. 94–109.
284. Zakharova, O. (2020). Ukraine's loss of human capital due to demographic, socio-economic and socio-political crises, 1990-2019. *Revista Galega de Economía*, 29(2), 1–14.
285. Zayukov, I., Overchuk, V., Burdiak, V., Velykyi, Y., Butyrskaya, I., & Butenko, V. (2020). Statistical data analysis of socio-economic and demographic losses of labor resources in Ukraine. *Montenegrin Journal of Economics*, 16, 179–192.

ДОДАТКИ

ДЕРЖПРАЦІ

УПРАВЛІННЯ ДЕРЖПРАЦІ У ВІННИЦЬКІЙ ОБЛАСТІ

вул. Марістратська, 37, м. Вінниця, 21050, тел., факс (0432) 67-29-80

<http://vn.dsp.gov.ua>, E-mail: vndsp@vn.ua, 02vn@dsp.gov.ua, код ЄДРПОУ 39845483

«23» листопада 2020 р.

№ 44-Д

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Непиталука Антона Васильовича

«Формування стратегії демографічної стійкості України в умовах
глобалізаційних перетворень»

Враховуючи динамічність і багатогранність системи інституційних трансформацій національної економіки України та її активну взаємодію з глобалізованим світом питання забезпечення стратегічної стійкості і розвитку з використанням ендегенних соціально-демографічних факторів, дисертація Непиталука Антона Васильовича «Формування стратегії демографічної стійкості України в умовах глобалізаційних перетворень» є актуальною та своєчасною для вивчення.

Висновки і пропозиції, надані в дисертаційній роботі, були використані при плануванні та здійсненні заходів щодо реалізації державної політики у сфері трудових відносин, оплати праці та соціального захисту, створення умов для трудової діяльності працівників.

Начальник Управління
у Вінницький області

В. В. Марунько

**МІСЬКЕ КОМУНАЛЬНЕ ПІДПРИЄМСТВО
«ВІННИЦЬКИЙ ФОНД МУНІЦИПАЛЬНИХ ІНВЕСТИЦІЙ»**

Вінницька область, м. Вінниця вул. Соборна, 59, тел. 67-05-63, mkr.vfmi@gmail.com

Вих. № 194 від 18.12.2020 р.

За місцем вимоги

Довідка

про впровадження результатів дисертаційної роботи

Непиталюка Антона Васильовича

«Формування стратегії демографічної стійкості України в умовах
глобалізаційних перетворень»

Підвищення суспільного добробуту та стійке економічне зростання національної економіки за умов глобалізації має враховувати науково-практичні результати наукових досліджень, зокрема у сфері реалізації соціально-демографічної стратегії. Розвиток сучасних територіальних громад прямо залежить від реалізації їх людського потенціалу, з огляду на що робота Непиталюка Антона Васильовича «Формування стратегії демографічної стійкості України в умовах глобалізаційних перетворень» є своєчасною та актуальною.

Пропозиції щодо посилення економічного потенціалу адміністративно-територіальних одиниць та підвищення дієвості фінансування соціальної сфери враховано ПМК «Вінницький фонд муніципальних інвестицій».

Т. в. о. директора МКП

«Вінницький фонд

муніципальних інвестицій»

О. М. Кожуховський

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21021, тел. приймальні: +38 (0432) 50-89-30,
 факс: +38 (0432) 50-87-78, E-mail: rector@donnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02070803

«01» листопада 2021 р. № 21/01.13-43

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
 Непиталюка Антона Васильовича
 на тему «Формування стратегії демографічної стійкості України в умовах
 глобалізаційних перетворень», поданої на здобуття наукового ступеня
 доктора філософії за спеціальністю 051 «Економіка»

Дисертаційну роботу А. В. Непиталюка виконано відповідно до тематики наукових досліджень кафедри менеджменту та поведінкової економіки Донецького національного університету імені Василя Стуса: «Інтегрований розвиток територій: кадрова, маркетингова та інноваційна складові» (номер державної реєстрації 0117U006342, 2017–2020 рр.), у рамках якої систематизовано теоретичні підходи до визначення економічної сутності демографічної стійкості суспільства; удосконалено концептуальні засади формування стратегії демографічної стійкості, у тому числі забезпечення використання інструментів макроекономічного регулювання та встановлення оптимального показника демографічного навантаження, з урахуванням ефекту композиційної структури, лагів дії у часі, економічних шоків, глобалізаційних трендів та інституційних перетворень соціально-економічної моделі держави; удосконалено визначення інституційних особливостей розвитку вітчизняної соціально-демографічної політики.

Отримані наукові результати також використовуються у навчальному процесі Донецького національного університету імені Василя Стуса при викладанні навчальних дисциплін «Національна економіка», «Просторова економіка», «Політична економія».

Проректор з наукової роботи

І. В. Хаджинов

СПИСОК ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Статті у періодичних наукових виданнях інших держав, які входять до
Організації економічного співробітництва та розвитку та/або
Європейського Союзу**

1. Kozlovskiy, S., Pasichnyi, M., Lavrov, R., Ivaniuta, N., Nemytaliuk, A. An Empirical Study of the Effects of Demographic Factors on Economic Growth in Advanced and Developing Countries. *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*. 2020. 23(3), 45–67. (Польща, Scopus, журнал категорії «А»). *Особистий внесок здобувача полягає у оцінці взаємозв'язку економічного зростання та тривалості життя населення в країнах з розвинутою та трансформаційною економікою.*
2. Pasichnyi, M., Nemytaliuk, A. The Contributions of Demographic Factors to Economic Growth. *Problemy Ekorozwoju – Problems of Sustainable Development*. 2021. 16(1), 219–229. (Польща, Scopus, журнал категорії «А»). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні взаємозв'язку економічного зростання та темпом росту соціальної страти економічно активного населення в країнах з розвинутою та емерджентною економікою.*

**Статті у наукових виданнях, включених до переліку наукових фахових
видань України**

3. Nemytaliuk A. Demographic sustainability and economic growth : theory and methodology. *Herald of Kyiv National University of Trade and Economics*. 2018. 6. P. 51–66. (Журнал категорії «Б»).
4. Pasichnyi, M., Kaneva, T., Ruban, M., Nemytaliuk, A. The impact of fiscal decentralization on economic development. *Investment Management and Financial Innovations*, 2019. 16 (3), 29–39. (Scopus, журнал категорії «А»). *Особистий внесок здобувача полягає в обґрунтуванні методології впливу демографічних*

факторів на динаміку економічного розвитку, здійснено оцінку даних факторів для країн Європейського Союзу протягом 1990–2017 років.

5. Непиталюк А. В. Детермінанти забезпечення демографічної стійкості. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2019. № 4. С. 44–59. (Журнал категорії «Б»).
6. Chugunov, I., Pasichnyi, M., Npytaliuk, A. Macroeconomic effects of inflation targeting in advanced and emerging market economies. *Banks and Bank Systems*, 2019. 14 (4), 153–165. (Scopus, журнал категорії «А»). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні доцільності утримання макроекономічної стабільності для забезпечення демографічної стійкості.*
7. Козловський С. В., Мазур Г. Ф., Непиталюк А. В. Демографічна стійкість суспільства як основа економічного розвитку. *Економіка та держава*, 2019. № 10. С. 14–19. (Журнал категорії «Б»). *Особистий внесок здобувача полягає у подальшому розвитку механізмів забезпечення демографічної стійкості суспільства як інструменту регулювання економічного розвитку.*
8. Козловський С. В., Непиталюк А. В. Теоретичні аспекти демографічної стійкості. *Економіка і організація управління*, 2019. № 3 (35). С. 59–69. (Журнал категорії «Б»). *Особистий внесок здобувача полягає в подальшому розвитку теоретичних аспектів демографічної стійкості.*
9. Козловський С. В., Непиталюк А. В. Демографічна складова стратегії соціально-економічного розвитку. *Економіка і організація управління*, 2020. № 2 (38). С. 6–19. (Журнал категорії «Б»). *Особистий внесок здобувача полягає в аналізі соціально-демографічного становища України в контексті реалізації стратегії соціально-економічного розвитку.*

Праці, що додатково відображають наукові результати дисертації:

10. Непиталюк А. В. Демографічна стійкість та економічний розвиток. *Управління розвитком соціально-економічних систем : глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання* : матеріали XVIII Міжн. наук.-практ. конф., (Вінниця, 13–15 листопада 2018 р.). Вінниця : Донецький

національний університет імені Василя Стуса, 2018. С. 163 – 165.

11.Непиталюк А. В. Теоретичні підходи до визначення демографічної стійкості. *Розвиток невиробничої сфери економіки в умовах євроінтеграційних викликів* : збірник тез допов. Міжн. наук.-практ. інтернетконференції, (Харків, 22–23 листопада 2018 р.). Харків : КНТЕУ, ХТЕІ КНТЕУ, 2018. С. 61 – 62.

12.Козловський С. В., Непиталюк А. В. Бізнес-культура як фактор забезпечення демографічної стійкості суспільства в умовах глобалізації. *Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика* : збірник тез допов. VIII Міжн. наук.-практ. конференції, (Харків, 18 – 19 березня 2019 року). Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2018. С. 183 – 185. *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні ролі бізнес-культури як суттєвого інструменту забезпечення демографічної стійкості на мікро- і мезорівні через реалізацію позитивних емерджентних зв'язків соціальної системи.*

13.Непиталюк А. В. Соціальний та фіскальний механізми забезпечення демографічної стійкості. *Проблеми розвитку соціально-економічних систем в національній та глобальній економіці* : матеріали XIX Всеукр. наук.-практ. конф. студ. та мол. вчен., (Вінниця, 23–24 квітня 2019 р.). Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2019. С. 65–67.

14.Kozlovskyi, S., Nepyaliuk, A. (2019). Demographic Sustainability and Knowledge Management. KM Conference 2019, June 26–29. Warsaw, Poland Warsaw University of Life Sciences (Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego). http://www.iaa-km.org/conference/proceedings/KM2019_RefereedProceedingsAbstracts.pdf.

Особистий внесок здобувача полягає аналізі впливу освітнього компоненту інтелектуального капіталу як елемента системи менеджменту знань на забезпечення демографічної стійкості у стратегічній перспективі.

15.Непиталюк А. В. Фінансовий вимір демографічних процесів старіння населення. *Фінансова політика як складова економічного розвитку* : тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф., (Київ, 15–16 квітня 2020 р.). Київ : Київ. нац. торг.-екон. ун., 2020. С. 168–170.

16. Kozlovskiy, S., Nelytaliuk, A., Lavrov, R., & Kozlovskiy, V. (2020). The principals of demographic policy. *Збірник наукових праць ЛОГОС за матеріалми міжнародної конференції «Do desenvolvimento mundial como resultado de realizações em ciência e investigação científica»* (м. Лісабон, 9 жовтня 2021 р.), vol. 1, pp. 36–39. *Особистий внесок здобувача полягає у вдосконаленні методики оцінювання успішності реалізації заходів демографічної політики.*

Відомості про апробацію результатів

1. XVIII Міжнародна науково-практична конференція «Управління розвитком соціально-економічних систем: глобалізація, підприємництво, стале економічне зростання» (Вінниця, 13–15 листопада 2018 р.). Дистанційна участь.
2. Міжнародна науково-практична інтернетконференція «Розвиток невиробничої сфери економіки в умовах євроінтеграційних викликів» (Харків, 22–23 листопада 2018 р.). Дистанційна участь.
3. VIII Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика» (Харків, 18 – 19 березня 2019 року). Дистанційна участь.
4. XIX Всеукраїнська науково-практична конференція студентів та молодих вчених «Проблеми розвитку соціально-економічних систем в національній та глобальній економіці» (Вінниця, 23–24 квітня 2019 р.). Дистанційна участь.
5. Міжнародна наукова конференція «Knowledge Management. KM Conference 2019» (м. Варшава, 26–29 червня 2019 року). Виступ з доповіддю.
6. Всеукраїнська науково-практична конференція «Фінансова політика як складова економічного розвитку» (Київ, 15–16 квітня 2020 р.). Виступ з доповіддю.
7. Міжнародна науково-практична конференція «Do desenvolvimento mundial como resultado de realizações em ciência e investigação científica» (м. Лісабон, 9 жовтня 2021 р.). Дистанційна участь.

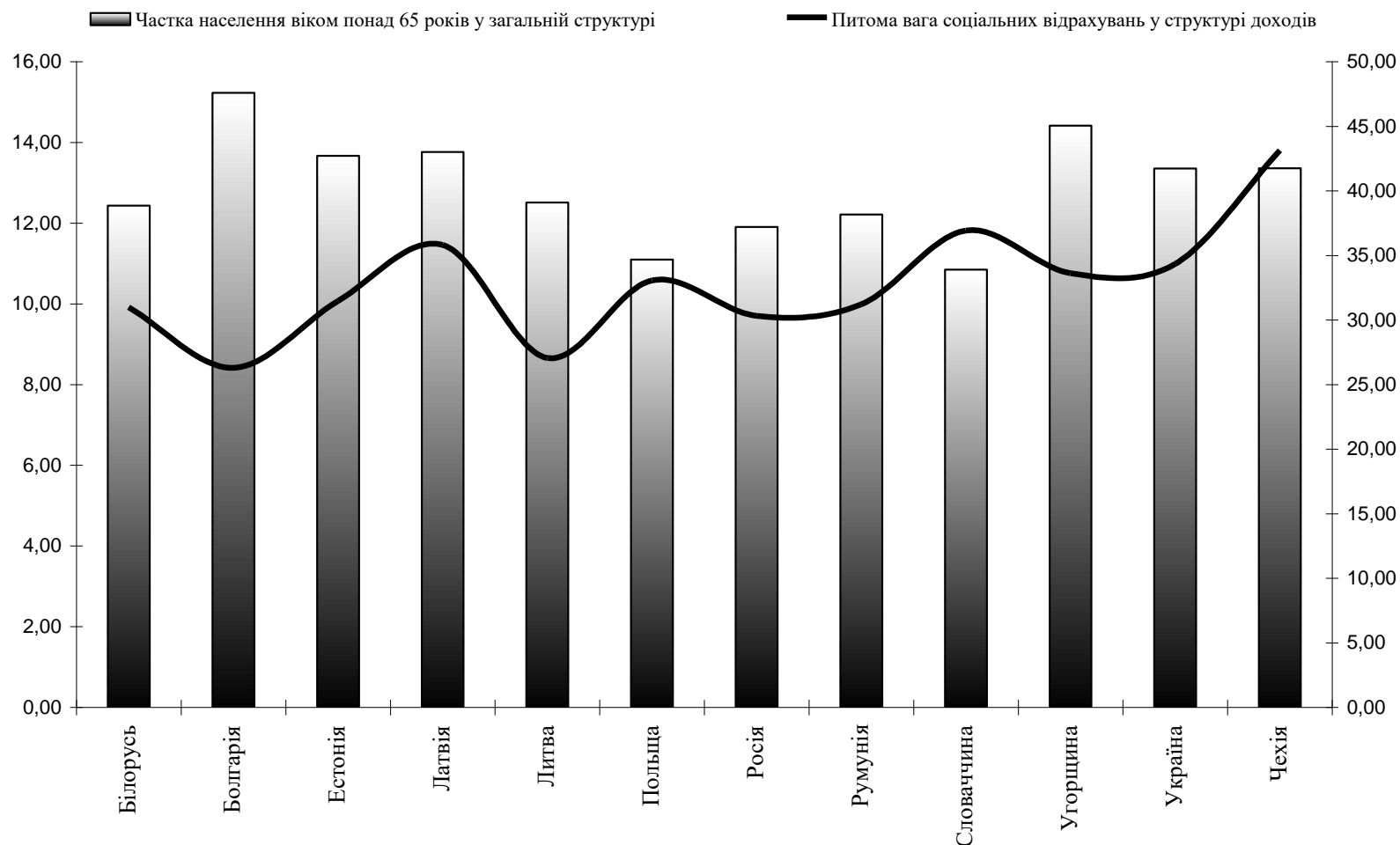

Рис. В1. Частка населення віком понад 65 років та питома вага соціальних відрахувань у доходах в окремих країнах Центральної та Східної Європи в 1991–2000 роках, %

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними Світового Банку, Єврокомісії та Державної служби статистики України [14, 275, 279]

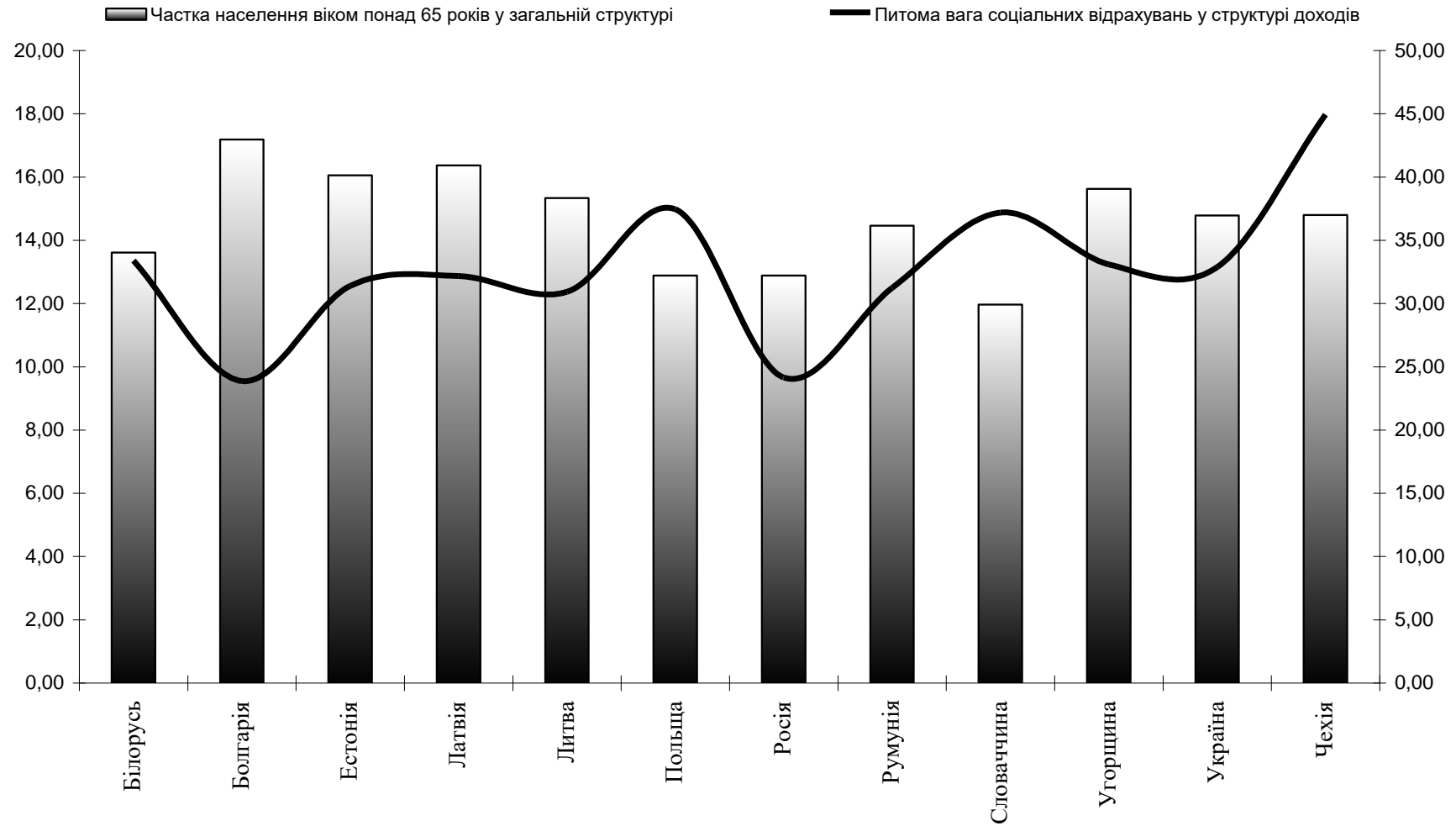

Рис. В2. Частка населення віком понад 65 років та питома вага соціальних відрахувань у доходах в окремих країнах Центральної та Східної Європи в 2001–2010 роках, %

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними Світового Банку, Єврокомісії та Державної служби статистики України [14, 275, 279]

Продовження додатку В

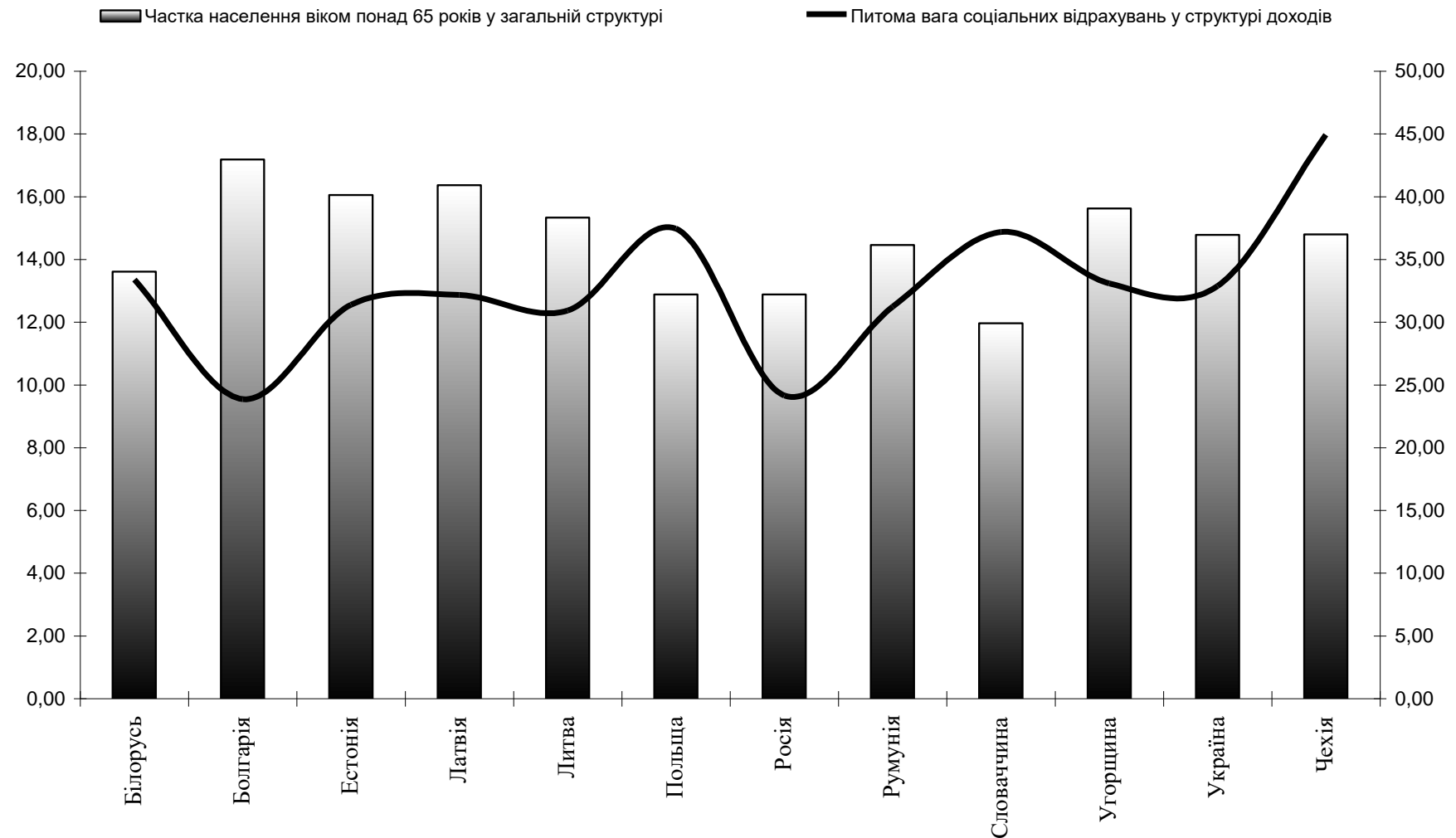

Рис. В3. Частка населення віком понад 65 років та питома вага соціальних відрахувань у доходах в окремих країнах Центральної та Східної Європи в 2011–2017 роках, %

Джерело: розраховано і побудовано автором за даними Світового Банку, Єврокомісії та Державної служби статистики України [14, 275, 279]

Додаток Г
Таблиця Г1

Індекс розвитку людини в окремих країнах з розвинуеною і емерджентною економікою у 1990–2017 роках

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	1990-2017
Вірменія	0,631	0,628	0,580	0,588	0,599	0,605	0,612	0,623	0,636	0,642	0,647	0,652	0,663	0,672	0,680	0,693	0,706	0,720	0,727	0,724	0,728	0,731	0,737	0,742	0,745	0,748	0,749	0,755	0,675
Австралія	0,866	0,867	0,868	0,872	0,875	0,883	0,886	0,889	0,892	0,895	0,898	0,900	0,903	0,904	0,907	0,908	0,911	0,915	0,920	0,921	0,923	0,925	0,929	0,931	0,933	0,936	0,938	0,939	0,905
Австрія	0,795	0,800	0,805	0,807	0,813	0,817	0,820	0,824	0,835	0,834	0,838	0,848	0,838	0,842	0,849	0,855	0,861	0,881	0,884	0,886	0,895	0,897	0,899	0,897	0,901	0,903	0,906	0,908	0,854
Білорусь	–	–	–	–	–	0,657	0,661	0,667	0,671	0,676	0,683	0,689	0,696	0,705	0,715	0,725	0,741	0,757	0,774	0,784	0,792	0,798	0,803	0,804	0,807	0,805	0,805	0,808	0,738
Бельгія	0,806	0,810	0,825	0,839	0,845	0,852	0,857	0,862	0,866	0,868	0,873	0,876	0,879	0,882	0,885	0,889	0,896	0,899	0,899	0,899	0,903	0,904	0,905	0,908	0,909	0,913	0,915	0,916	0,877
Болгарія	0,694	0,691	0,691	0,690	0,691	0,696	0,702	0,704	0,709	0,708	0,712	0,722	0,729	0,738	0,745	0,750	0,756	0,764	0,771	0,774	0,779	0,782	0,786	0,792	0,797	0,807	0,810	0,813	0,742
Канада	0,849	0,853	0,856	0,854	0,859	0,861	0,863	0,862	0,861	0,864	0,867	0,872	0,877	0,882	0,887	0,892	0,895	0,897	0,899	0,899	0,902	0,905	0,908	0,911	0,918	0,920	0,922	0,926	0,884
Чилі	0,701	0,711	0,719	0,713	0,718	0,727	0,734	0,741	0,747	0,753	0,759	0,766	0,768	0,774	0,783	0,788	0,795	0,806	0,804	0,808	0,814	0,819	0,828	0,833	0,840	0,842	0,843	0,875	0,775
Хорватія	0,670	0,665	0,664	0,666	0,680	0,696	0,709	0,719	0,731	0,739	0,750	0,759	0,766	0,771	0,778	0,783	0,793	0,800	0,803	0,802	0,808	0,815	0,816	0,821	0,824	0,827	0,828	0,831	0,759
Чехія	0,730	0,726	0,728	0,735	0,744	0,753	0,768	0,774	0,775	0,785	0,796	0,806	0,813	0,822	0,825	0,835	0,843	0,850	0,854	0,857	0,862	0,865	0,865	0,874	0,879	0,882	0,885	0,888	0,813
Данія	0,799	0,804	0,809	0,815	0,824	0,831	0,837	0,843	0,849	0,861	0,863	0,876	0,883	0,894	0,898	0,903	0,904	0,904	0,909	0,906	0,910	0,922	0,924	0,931	0,928	0,926	0,928	0,929	0,878
Естонія	0,733	0,728	0,719	0,712	0,716	0,727	0,738	0,751	0,763	0,769	0,780	0,790	0,799	0,806	0,814	0,825	0,832	0,839	0,841	0,839	0,845	0,853	0,859	0,862	0,864	0,866	0,868	0,871	0,798
Фінляндія	0,784	0,787	0,795	0,799	0,809	0,816	0,823	0,832	0,840	0,848	0,858	0,864	0,867	0,870	0,891	0,895	0,899	0,901	0,904	0,899	0,903	0,907	0,908	0,912	0,914	0,915	0,918	0,920	0,866
Франція	0,779	0,788	0,798	0,804	0,818	0,825	0,830	0,834	0,839	0,845	0,849	0,851	0,853	0,857	0,860	0,869	0,874	0,876	0,878	0,878	0,882	0,884	0,886	0,889	0,894	0,898	0,899	0,901	0,854
Грузія	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0,673	0,677	0,684	0,693	0,701	0,712	0,718	0,730	0,728	0,731	0,735	0,741	0,750	0,757	0,765	0,771	0,776	0,780	0,728
Німеччина	0,801	0,809	0,814	0,824	0,829	0,834	0,839	0,844	0,850	0,855	0,868	0,877	0,883	0,889	0,897	0,903	0,911	0,915	0,917	0,917	0,921	0,926	0,928	0,928	0,930	0,933	0,934	0,936	0,881
Греція	0,753	0,763	0,764	0,762	0,766	0,768	0,772	0,777	0,787	0,789	0,796	0,806	0,818	0,825	0,835	0,845	0,851	0,849	0,857	0,858	0,856	0,852	0,854	0,856	0,864	0,866	0,868	0,870	0,818
Угорщина	0,704	0,701	–	0,719	0,733	0,741	0,746	0,747	0,754	0,761	0,769	0,777	0,784	0,792	0,795	0,804	0,810	0,813	0,818	0,818	0,823	0,827	0,830	0,835	0,833	0,834	0,835	0,838	0,786
Ісландія	0,802	0,815	0,818	0,818	0,823	0,826	0,831	0,840	0,849	0,853	0,860	0,866	0,875	0,881	0,885	0,889	0,891	0,897	0,890	0,890	0,891	0,900	0,909	0,920	0,925	0,927	0,933	0,935	0,872
Ірландія	0,763	0,767	0,773	0,781	0,789	0,795	0,801	0,809	0,840	0,849	0,857	0,863	0,871	0,880	0,890	0,896	0,902	0,908	0,908	0,906	0,909	0,895	0,902	0,911	0,921	0,929	0,934	0,938	0,862
Ізраїль	0,792	0,800	0,807	0,812	0,818	0,823	0,828	0,835	0,843	0,850	0,853	0,857	0,865	0,865	0,868	0,872	0,872	0,881	0,880	0,882	0,887	0,892	0,893	0,895	0,899	0,901	0,902	0,903	0,859
Італія	0,769	0,774	0,780	0,786	0,794	0,800	0,806	0,814	0,819	0,824	0,830	0,837	0,842	0,847	0,852	0,857	0,862	0,866	0,868	0,868	0,870	0,875	0,874	0,876	0,874	0,876	0,878	0,880	0,838
Японія	0,816	0,821	0,824	0,829	0,835	0,840	0,845	0,848	0,847	0,850	0,855	0,859	0,862	0,865	0,869	0,873	0,877	0,880	0,881	0,880	0,885	0,890	0,895	0,899	0,903	0,905	0,907	0,909	0,866
Казахстан	0,690	0,684	–	0,675	0,667	0,664	0,666	0,669	0,672	0,676	0,685	0,700	0,713	0,725	0,737	0,747	0,754	0,759	0,763	0,765	0,772	0,781	0,788	0,793	0,797	0,797	0,800	0,728	0,728
Південна Корея	0,728	0,739	0,746	0,756	0,767	0,778	0,789	0,800	0,797	0,808	0,817	0,824	0,832	0,839	0,847	0,855	0,862	0,869	0,874	0,869	0,884	0,888	0,890	0,893	0,896	0,898	0,900	0,903	0,832
Латвія	0,704	0,699	0,678	0,667	0,668	0,673	0,680	0,692	0,705	0,716	0,728	0,745	0,760	0,774	0,788	0,802	0,809	0,818	0,821	0,818	0,816	0,821	0,824	0,833	0,838	0,841	0,844	0,847	0,762
Литва	0,732	0,728	0,713	0,701	0,697	0,703	0,712	0,724	0,736	0,744	0,756	0,768	0,779	0,791	0,798	0,809	0,817	0,825	0,831	0,822	0,824	0,828	0,831	0,836	0,851	0,852	0,855	0,858	0,781
Люксембург	0,782	0,790	0,795	0,799	0,803	0,808	0,817	0,826	0,834	0,849	0,855	0,861	0,863	0,864	0,872	0,878	0,881	0,888	0,890	0,883	0,889	0,892	0,892	0,892	0,895	0,899	0,903	0,904	0,856
Мексика	0,650	0,654	0,658	0,663	0,670	0,669	0,677	0,683	0,690	0,695	0,702	0,704	0,710	0,717	0,724	0,727	0,736	0,739	0,742	0,743	0,743	0,751	0,757	0,756	0,761	0,767	0,772	0,774	0,714
Нідерланди	0,829	0,834	0,835	0,839	0,864	0,861	0,866	0,865	0,867	0,870	0,876	0,879	0,878	0,883	0,886	0,891	0,897	0,904	0,906	0,906	0,910	0,921	0,921	0,923	0,924	0,926	0,928	0,931	0,886
Нова Зеландія	0,818	0,820	0,825	0,836	0,845	0,851	0,854	0,860	0,863	0,865	0,869	0,873	0,881	0,884	0,886	0,888	0,891	0,894	0,894	0,898	0,899	0,902	0,905	0,907	0,910	0,914	0,915	0,917	0,877
Норвегія	0,850	0,856	0,862	0,870	0,885	0,883	0,888	0,894	0,906	0,911	0,917	0,916	0,918	0,924	0,934	0,932	0,936	0,938	0,938	0,942	0,943	0,942	0,946	0,946	0,948	0,951	0,953	0,916	0,916
Польща	0,712	0,711	0,714	0,725	0,734	0,740	0,748	0,759	0,769	0,778	0,785	0,791	0,799	0,804	0,802	0,808	0,814	0,819	0,824	0,828	0,835	0,839	0,836	0,850	0,842	0,855	0,860	0,865	0,793
Португалія	0,711	0,720	0,732	0,745	0,753	0,760	0,767	0,773	0,780	0,779	0,785	0,790	0,792	0,796	0,797	0,800	0,803	0,810	0,814	0,817	0,822	0,826	0,829	0,837	0,839	0,842	0,845	0,847	0,792
Румунія	0,701	0,686	0,678	0,678	0,681	0,687	0,695	0,696	0,698	0,704	0,709	0,715	0,724	0,734	0,746	0,755	0,767	0,781	0,795	0,798	0,797	0,798	0,795	0,800	0,802	0,805	0,807	0,811	0,743
Росія	0,734	0,729	0,718	0,710	0,702	0,701	0,704	0,703	0,709	0,720	0,727	0,732	0,740	0,746	0,752	0,758	0,767	0,774	0,771	0,780	0,789	0,798	0,804	0,807	0,813	0,815	0,816	0,750	0,750
Словаччина	0,739	0,734	0,733	0,737	0,743	0,751	0,754	0,757	0,762	0,764	0,764	0,771	0,777	0,785	0,794	0,803	0,814	0,822	0,824	0,829	0,837	0,842	0,844	0,845	0,851	0,853	0,855	0,790	0,790
Словенія	0,767	0,765	0,766	0,769	0,775	0,782	0,788	0,796	0,805	0,819	0,825	0,835	0,843	0,850	0,857	0,861	0,869	0,873	0,878	0,878	0,882	0,884	0,877	0,885	0,887	0,889	0,894	0,896	0,838
Іспанія	0,754	0,764	0,772	0,782	0,791	0,800	0,806	0,810	0,814	0,819	0,825	0,828	0,830	0,833	0,837	0,844	0,848	0,853	0,856	0,858	0,865	0,870	0,873	0,875	0,880	0,885	0,889	0,891	0,833
Швеція	0,816	0,818	0,821	0,840	0,849	0,856	0,863	0,874	0,888	0,893	0,897	0,900	0,902	0,908	0,906	0,8													

Продовження додатку Г
Таблиця Г2

Індекс рівня освіченості в окремих країнах з розвинуеною і емерджентною економікою у 1990–2017 роках

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	1990–2017	
Вірменія	0,634	0,637	0,636	0,642	0,636	0,632	0,628	0,641	0,663	0,670	0,667	0,657	0,660	0,662	0,664	0,675	0,690	0,707	0,712	0,729	0,730	0,732	0,735	0,739	0,742	0,746	0,749	0,749	0,683	
Австралія	0,873	0,874	0,874	0,875	0,875	0,894	0,895	0,895	0,895	0,895	0,895	0,896	0,895	0,893	0,892	0,892	0,895	0,901	0,911	0,909	0,913	0,916	0,919	0,921	0,924	0,926	0,929	0,929	0,900	
Австрія	0,676	0,683	0,692	0,694	0,705	0,709	0,712	0,715	0,736	0,727	0,731	0,754	0,721	0,728	0,740	0,749	0,759	0,806	0,809	0,819	0,837	0,838	0,841	0,833	0,844	0,847	0,852	0,852	0,762	
Білорусь	–	–	–	–	–	0,630	0,643	0,648	0,649	0,658	0,668	0,677	0,687	0,696	0,706	0,716	0,745	0,774	0,804	0,828	0,829	0,833	0,836	0,835	0,835	0,836	0,838	0,838	0,744	
Бельгія	0,705	0,708	0,745	0,781	0,791	0,804	0,814	0,820	0,827	0,825	0,833	0,838	0,842	0,846	0,849	0,856	0,869	0,871	0,865	0,870	0,871	0,873	0,874	0,880	0,883	0,890	0,893	0,893	0,835	
Болгарія	0,632	0,637	0,635	0,635	0,635	0,647	0,663	0,667	0,671	0,676	0,677	0,690	0,691	0,705	0,712	0,715	0,721	0,738	0,742	0,746	0,756	0,760	0,764	0,779	0,786	0,811	0,805	0,805	0,708	
Канада	0,806	0,818	0,824	0,815	0,821	0,822	0,825	0,816	0,807	0,805	0,805	0,814	0,822	0,830	0,839	0,847	0,850	0,852	0,854	0,857	0,859	0,863	0,867	0,870	0,887	0,890	0,894	0,899	0,841	
Чилі	0,626	0,638	0,640	0,613	0,620	0,627	0,633	0,640	0,647	0,664	0,672	0,684	0,685	0,698	0,715	0,722	0,719	0,729	0,748	0,745	0,747	0,753	0,756	0,775	0,784	0,797	0,800	0,800	0,700	
Хорватія	0,498	0,508	0,519	0,529	0,553	0,558	0,575	0,592	0,616	0,639	0,656	0,677	0,685	0,693	0,702	0,710	0,726	0,734	0,738	0,746	0,760	0,772	0,778	0,787	0,793	0,793	0,791	0,791	0,668	
Чехія	0,609	0,609	0,612	0,626	0,642	0,657	0,685	0,699	0,697	0,719	0,741	0,762	0,777	0,792	0,794	0,809	0,821	0,830	0,836	0,850	0,858	0,863	0,859	0,882	0,893	0,891	0,893	0,893	0,765	
Данія	0,690	0,700	0,708	0,723	0,739	0,751	0,763	0,774	0,784	0,809	0,809	0,842	0,858	0,885	0,889	0,895	0,890	0,884	0,897	0,891	0,895	0,924	0,925	0,941	0,927	0,918	0,920	0,920	0,837	
Естонія	0,675	0,676	0,683	0,678	0,690	0,707	0,726	0,747	0,768	0,783	0,808	0,822	0,830	0,835	0,841	0,850	0,852	0,856	0,858	0,863	0,872	0,876	0,877	0,875	0,870	0,869	0,868	0,869	0,801	
Фінляндія	0,666	0,680	0,703	0,714	0,731	0,741	0,752	0,762	0,775	0,787	0,803	0,814	0,817	0,820	0,871	0,876	0,878	0,874	0,879	0,874	0,879	0,884	0,887	0,898	0,903	0,904	0,905	0,905	0,817	
Франція	0,632	0,650	0,670	0,683	0,715	0,729	0,738	0,744	0,749	0,757	0,762	0,763	0,764	0,772	0,774	0,794	0,800	0,802	0,804	0,806	0,810	0,812	0,817	0,822	0,833	0,840	0,840	0,840	0,766	
Грузія	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–	0,717	0,721	0,724	0,731	0,740	0,753	0,752	0,770	0,761	0,775	0,777	0,779	0,790	0,804	0,816	0,831	0,845	0,845	0,773
Німеччина	0,692	0,705	0,715	0,740	0,750	0,759	0,767	0,775	0,786	0,793	0,824	0,842	0,857	0,872	0,886	0,902	0,913	0,917	0,921	0,924	0,928	0,932	0,935	0,933	0,935	0,940	0,940	0,940	0,847	
Греція	0,607	0,624	0,623	0,619	0,626	0,627	0,632	0,639	0,659	0,659	0,672	0,690	0,714	0,724	0,742	0,768	0,775	0,764	0,785	0,794	0,793	0,795	0,805	0,812	0,831	0,833	0,838	0,838	0,720	
Угорщина	0,598	0,609	0,623	0,653	0,683	0,701	0,710	0,706	0,715	0,727	0,736	0,749	0,758	0,773	0,770	0,786	0,795	0,801	0,808	0,812	0,819	0,823	0,831	0,834	0,821	0,818	0,815	0,815	0,750	
Ісландія	0,678	0,710	0,722	0,721	0,731	0,738	0,742	0,758	0,774	0,778	0,789	0,796	0,813	0,827	0,828	0,835	0,838	0,842	0,846	0,849	0,853	0,868	0,883	0,898	0,906	0,906	0,912	0,912	0,810	
Ірландія	0,661	0,666	0,675	0,693	0,703	0,710	0,714	0,724	0,799	0,810	0,817	0,826	0,841	0,855	0,871	0,878	0,883	0,894	0,898	0,904	0,907	0,862	0,878	0,894	0,910	0,910	0,918	0,918	0,817	
Ізраїль	0,714	0,729	0,740	0,750	0,757	0,763	0,769	0,786	0,803	0,820	0,820	0,827	0,849	0,848	0,846	0,847	0,838	0,855	0,851	0,855	0,860	0,867	0,870	0,870	0,875	0,876	0,874	0,874	0,821	
Італія	0,599	0,609	0,620	0,631	0,647	0,656	0,665	0,678	0,686	0,694	0,700	0,712	0,722	0,733	0,741	0,748	0,757	0,765	0,771	0,774	0,778	0,787	0,787	0,794	0,788	0,791	0,791	0,791	0,719	
Японія	0,691	0,697	0,702	0,715	0,728	0,735	0,740	0,745	0,741	0,747	0,754	0,759	0,764	0,768	0,774	0,779	0,785	0,788	0,792	0,796	0,802	0,813	0,823	0,830	0,838	0,839	0,846	0,848	0,771	
Казахстан	0,613	0,619	0,627	0,630	0,633	0,642	0,651	0,660	0,669	0,678	0,692	0,711	0,730	0,750	0,769	0,789	0,795	0,793	0,790	0,786	0,781	0,791	0,801	0,802	0,806	0,806	0,809	0,814	0,726	
Південна Корея	0,676	0,686	0,694	0,707	0,723	0,737	0,751	0,772	0,768	0,778	0,787	0,794	0,800	0,810	0,821	0,831	0,838	0,847	0,851	0,832	0,860	0,862	0,860	0,861	0,862	0,862	0,862	0,862	0,797	
Латвія	0,604	0,610	0,613	0,609	0,609	0,619	0,631	0,645	0,666	0,688	0,707	0,742	0,769	0,795	0,822	0,841	0,845	0,850	0,857	0,852	0,850	0,848	0,843	0,859	0,865	0,866	0,866	0,866	0,751	
Литва	0,655	0,658	0,651	0,647	0,650	0,661	0,679	0,699	0,718	0,740	0,762	0,783	0,801	0,821	0,829	0,848	0,856	0,863	0,871	0,853	0,854	0,850	0,844	0,848	0,880	0,880	0,879	0,879	0,779	
Люксембург	0,602	0,610	0,618	0,625	0,633	0,639	0,657	0,668	0,684	0,712	0,717	0,725	0,734	0,739	0,746	0,752	0,759	0,766	0,767	0,774	0,780	0,780	0,779	0,778	0,783	0,788	0,792	0,792	0,719	
Мексика	0,480	0,481	0,487	0,491	0,500	0,510	0,517	0,523	0,532	0,538	0,548	0,554	0,566	0,579	0,588	0,595	0,610	0,613	0,619	0,627	0,623	0,638	0,650	0,648	0,655	0,666	0,678	0,678	0,575	
Нідерланди	0,746	0,756	0,756	0,764	0,829	0,815	0,822	0,814	0,815	0,813	0,820	0,829	0,824	0,832	0,835	0,844	0,851	0,862	0,866	0,865	0,871	0,896	0,895	0,899	0,902	0,903	0,905	0,906	0,839	
Нова Зеландія	0,787	0,797	0,807	0,829	0,846	0,854	0,858	0,867	0,869	0,864	0,869	0,872	0,887	0,888	0,888	0,890	0,892	0,894	0,897	0,899	0,901	0,903	0,905	0,907	0,914	0,917	0,917	0,917	0,875	
Норвегія	0,772	0,782	0,792	0,808	0,839	0,826	0,832	0,841	0,868	0,876	0,888	0,878	0,880	0,892	0,913	0,901	0,907	0,907	0,905	0,905	0,912	0,914	0,907	0,914	0,907	0,908	0,915	0,915	0,874	
Польща	0,665	0,671	0,676	0,698	0,710	0,713	0,723	0,741	0,756	0,770	0,777	0,787	0,804	0,811	0,796	0,804	0,808	0,811	0,815	0,822	0,832	0,833	0,817	0,853	0,822	0,853	0,862	0,866	0,780	
Португалія	0,536	0,550	0,573	0,606	0,621	0,632	0,644	0,652	0,661	0,652	0,661	0,669	0,670	0,677	0,673	0,677	0,681	0,691	0,701	0,707	0,715	0,724	0,733	0,751	0,755	0,757	0,759	0,759	0,672	
Румунія	0,632	0,609	0,600	0,597	0,598	0,606	0,621	0,628	0,634	0,647	0,654	0,657	0,667	0,683	0,703	0,716	0,733	0,756	0,777	0,786	0,783	0,777	0,763	0,767	0,765	0,767	0,762	0,762	0,691	
Росія	0,663	0,664	0,662	0,658	0,656	0,662	0,674	0,682	0,693	0,705	0,724	0,735	0,746	0,757	0,760	0,762	0,764	0,767	0,770	0,763	0,772	0,774	0,776	0,796	0,806	0,812	0,828	0,832	0,738	
Словаччина	0,679	0,686	0,693	0,699	0,706	0,714	0,712	0,708	0,716	0,713	0,712	0,704	0,718	0,729	0,740	0,753	0,765	0,779	0,788	0,795	0,802	0,818	0,824	0,823	0,821	0,831	0,831	0,831	0,751	
Словенія	0,696	0,699	0,709	0,708	0,714	0,724	0,732	0,744	0,761	0,788	0,795	0,818	0,831	0,843	0,852	0,854	0,862	0,862	0,868	0,873	0,878	0,878	0,878	0,859	0,881	0,876	0,879	0,887	0,886	0,810
Іспанія	0,591	0,609	0,627	0,651	0,671	0,687	0,697	0,701	0,704	0,709	0,715	0,716	0,717	0,720	0,725	0,738	0,744	0,751	0,758	0,764	0,780	0,793	0,800	0,804	0,813	0,819	0,824	0,824	0,728	
Швеція	0,710	0,715	0,725	0,779	0,794	0,806	0,821	0,845	0,874	0,878	0,881	0,883	0,8																	

Продовження додатку Г
Таблиця ГЗ

Індекс очікуваної тривалості життя в окремих країнах з розвиненою і емерджентною економікою у 1990–2017 роках

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	1990–2017
Вірменія	0,737	0,736	0,738	0,742	0,747	0,753	0,760	0,768	0,776	0,784	0,791	0,797	0,802	0,805	0,808	0,810	0,811	0,813	0,815	0,817	0,820	0,824	0,828	0,831	0,835	0,838	0,840	0,843	0,795
Австралія	0,876	0,880	0,885	0,889	0,893	0,896	0,900	0,904	0,908	0,912	0,917	0,921	0,926	0,930	0,934	0,938	0,941	0,944	0,947	0,950	0,952	0,955	0,957	0,960	0,962	0,965	0,968	0,970	0,927
Австрія	0,855	0,859	0,863	0,866	0,870	0,874	0,878	0,883	0,887	0,892	0,896	0,900	0,904	0,909	0,913	0,916	0,920	0,923	0,926	0,929	0,932	0,935	0,937	0,940	0,942	0,945	0,948	0,950	0,906
Білорусь	0,779	0,773	0,765	0,757	0,750	0,743	0,737	0,733	0,730	0,728	0,729	0,730	0,733	0,736	0,739	0,744	0,749	0,756	0,764	0,772	0,781	0,789	0,796	0,803	0,808	0,812	0,814	0,816	0,763
Бельгія	0,859	0,863	0,866	0,869	0,872	0,875	0,878	0,881	0,884	0,887	0,890	0,893	0,897	0,900	0,904	0,907	0,911	0,914	0,918	0,921	0,924	0,927	0,930	0,933	0,935	0,938	0,941	0,943	0,902
Болгарія	0,789	0,788	0,786	0,785	0,784	0,784	0,784	0,785	0,786	0,789	0,792	0,796	0,800	0,804	0,807	0,810	0,813	0,816	0,820	0,823	0,826	0,830	0,833	0,836	0,838	0,840	0,842	0,844	0,808
Канада	0,882	0,884	0,887	0,889	0,892	0,895	0,897	0,900	0,903	0,906	0,909	0,913	0,916	0,920	0,923	0,927	0,930	0,933	0,936	0,940	0,943	0,946	0,949	0,952	0,954	0,957	0,960	0,962	0,921
Чилі	0,826	0,831	0,837	0,842	0,847	0,852	0,857	0,861	0,866	0,870	0,874	0,877	0,881	0,884	0,887	0,889	0,891	0,893	0,895	0,897	0,899	0,902	0,904	0,907	0,909	0,913	0,916	0,919	0,879
Хорватія	0,805	0,808	0,812	0,817	0,821	0,827	0,831	0,836	0,839	0,841	0,843	0,844	0,846	0,848	0,850	0,853	0,857	0,861	0,864	0,868	0,871	0,874	0,876	0,879	0,882	0,884	0,887	0,889	0,850
Чехія	0,798	0,802	0,806	0,810	0,815	0,821	0,826	0,831	0,836	0,840	0,845	0,849	0,853	0,857	0,861	0,866	0,870	0,875	0,879	0,883	0,887	0,890	0,893	0,896	0,899	0,901	0,904	0,906	0,856
Данія	0,845	0,847	0,849	0,851	0,853	0,856	0,859	0,862	0,865	0,869	0,872	0,876	0,880	0,884	0,887	0,891	0,895	0,900	0,904	0,909	0,914	0,918	0,923	0,926	0,929	0,932	0,934	0,937	0,888
Естонія	0,760	0,755	0,751	0,748	0,747	0,749	0,752	0,757	0,763	0,769	0,776	0,782	0,789	0,796	0,803	0,810	0,817	0,825	0,834	0,843	0,852	0,860	0,868	0,874	0,879	0,882	0,884	0,887	0,806
Фінляндія	0,850	0,853	0,857	0,861	0,865	0,869	0,873	0,877	0,881	0,885	0,889	0,893	0,896	0,900	0,904	0,907	0,911	0,914	0,918	0,922	0,925	0,929	0,932	0,935	0,938	0,941	0,943	0,946	0,900
Франція	0,871	0,874	0,878	0,882	0,885	0,888	0,892	0,895	0,898	0,902	0,905	0,909	0,913	0,917	0,921	0,925	0,929	0,933	0,937	0,941	0,944	0,948	0,951	0,954	0,957	0,960	0,962	0,965	0,919
Грузія	0,773	0,773	0,772	0,773	0,774	0,776	0,780	0,784	0,789	0,794	0,799	0,803	0,806	0,809	0,810	0,811	0,811	0,810	0,810	0,810	0,810	0,810	0,811	0,813	0,815	0,817	0,819	0,822	0,799
Німеччина	0,854	0,857	0,860	0,864	0,867	0,871	0,875	0,879	0,884	0,888	0,892	0,896	0,900	0,904	0,908	0,911	0,914	0,917	0,920	0,923	0,925	0,927	0,929	0,931	0,934	0,936	0,939	0,941	0,901
Греція	0,870	0,875	0,879	0,883	0,886	0,889	0,891	0,893	0,896	0,898	0,901	0,905	0,908	0,911	0,914	0,917	0,919	0,922	0,924	0,926	0,928	0,930	0,932	0,934	0,937	0,939	0,942	0,945	0,910
Угорщина	0,759	0,759	0,760	0,763	0,766	0,770	0,774	0,779	0,785	0,790	0,796	0,801	0,805	0,810	0,814	0,818	0,822	0,826	0,830	0,835	0,840	0,845	0,849	0,853	0,856	0,859	0,861	0,863	0,810
Ісландія	0,894	0,896	0,898	0,900	0,902	0,904	0,906	0,909	0,913	0,917	0,921	0,926	0,930	0,934	0,937	0,940	0,942	0,944	0,946	0,948	0,951	0,953	0,955	0,958	0,960	0,963	0,965	0,968	0,931
Ірландія	0,843	0,846	0,849	0,852	0,854	0,856	0,858	0,861	0,865	0,869	0,875	0,880	0,886	0,893	0,899	0,905	0,910	0,915	0,920	0,924	0,928	0,932	0,935	0,938	0,941	0,943	0,946	0,948	0,895
Ізраїль	0,871	0,874	0,878	0,882	0,885	0,889	0,892	0,895	0,899	0,903	0,906	0,910	0,914	0,919	0,923	0,927	0,931	0,935	0,939	0,942	0,946	0,948	0,951	0,954	0,956	0,959	0,962	0,964	0,919
Італія	0,876	0,879	0,883	0,886	0,890	0,894	0,898	0,902	0,907	0,911	0,916	0,921	0,925	0,929	0,934	0,937	0,941	0,944	0,947	0,950	0,953	0,956	0,958	0,961	0,964	0,966	0,969	0,972	0,927
Японія	0,908	0,910	0,913	0,916	0,919	0,922	0,926	0,929	0,933	0,937	0,941	0,945	0,949	0,952	0,955	0,958	0,961	0,963	0,965	0,967	0,969	0,971	0,973	0,975	0,977	0,979	0,981	0,983	0,949
Казахстан	0,720	0,712	0,703	0,694	0,684	0,676	0,670	0,666	0,664	0,665	0,669	0,674	0,679	0,685	0,690	0,696	0,701	0,708	0,715	0,724	0,733	0,741	0,749	0,755	0,761	0,764	0,767	0,770	0,708
Південна Корея	0,795	0,802	0,809	0,816	0,823	0,830	0,836	0,842	0,849	0,856	0,862	0,869	0,876	0,883	0,891	0,898	0,905	0,912	0,918	0,924	0,930	0,935	0,940	0,945	0,949	0,953	0,956	0,959	0,883
Латвія	0,755	0,747	0,741	0,736	0,735	0,736	0,740	0,745	0,752	0,758	0,765	0,771	0,776	0,780	0,784	0,787	0,790	0,794	0,799	0,805	0,811	0,818	0,824	0,830	0,834	0,837	0,840	0,842	0,782
Литва	0,780	0,775	0,770	0,767	0,765	0,766	0,768	0,771	0,775	0,780	0,784	0,788	0,791	0,793	0,794	0,795	0,797	0,799	0,803	0,808	0,814	0,820	0,826	0,831	0,835	0,838	0,841	0,843	0,797
Люксембург	0,849	0,852	0,856	0,860	0,864	0,867	0,871	0,875	0,879	0,883	0,887	0,891	0,895	0,899	0,902	0,906	0,910	0,914	0,919	0,924	0,928	0,933	0,938	0,942	0,945	0,948	0,951	0,953	0,901
Мексика	0,782	0,788	0,794	0,800	0,806	0,812	0,818	0,823	0,828	0,832	0,836	0,840	0,843	0,846	0,849	0,851	0,854	0,856	0,858	0,861	0,863	0,865	0,868	0,870	0,873	0,876	0,879	0,882	0,841
Нідерланди	0,877	0,878	0,880	0,882	0,883	0,885	0,887	0,889	0,891	0,893	0,895	0,898	0,901	0,905	0,909	0,914	0,918	0,923	0,927	0,932	0,935	0,939	0,942	0,944	0,947	0,949	0,952	0,954	0,911
Нова Зеландія	0,852	0,857	0,863	0,868	0,873	0,877	0,881	0,885	0,889	0,893	0,897	0,902	0,906	0,911	0,915	0,919	0,923	0,926	0,930	0,933	0,936	0,939	0,942	0,945	0,947	0,950	0,952	0,954	0,909
Норвегія	0,873	0,876	0,879	0,882	0,886	0,889	0,892	0,895	0,898	0,901	0,905	0,908	0,911	0,915	0,919	0,923	0,926	0,930	0,934	0,937	0,941	0,944	0,946	0,949	0,952	0,954	0,957	0,959	0,917
Польща	0,782	0,784	0,786	0,789	0,793	0,797	0,803	0,808	0,814	0,820	0,826	0,832	0,836	0,841	0,845	0,848	0,851	0,854	0,858	0,862	0,866	0,870	0,874	0,878	0,881	0,884	0,886	0,889	0,837
Португалія	0,838	0,841	0,843	0,846	0,849	0,852	0,856	0,860	0,864	0,868	0,873	0,878	0,883	0,889	0,894	0,899	0,905	0,909	0,914	0,918	0,922	0,926	0,929	0,933	0,936	0,939	0,942	0,945	0,890
Румунія	0,762	0,762	0,762	0,762	0,762	0,762	0,763	0,765	0,768	0,772	0,776	0,782	0,788	0,793	0,799	0,804	0,809	0,815	0,820	0,826	0,831	0,836	0,841	0,845	0,848	0,851	0,853	0,855	0,800
Росія	0,739	0,732	0,724	0,717	0,712	0,708	0,705	0,702	0,699	0,696	0,694	0,692	0,692	0,694	0,698	0,704	0,712	0,721	0,731	0,741	0,751	0,760	0,768	0,775	0,780	0,783	0,786	0,788	0,728
Словаччина	0,788	0,790	0,793	0,796	0,799	0,802	0,806	0,809	0,813	0,816	0,820	0,823	0,826	0,829	0,832	0,835	0,838	0,842	0,846	0,850	0,855	0,859	0,863	0,867	0,870	0,873	0,875	0,877	0,831
Словенія	0,819	0,822	0,826	0,829	0,834	0,838	0,843	0,847	0,852	0,856	0,860	0,865	0,870	0,875	0,880	0,886	0,892	0,898	0,904	0,910	0,916	0,921	0,925	0,929	0,932	0,935	0,938	0,940	0,879
Іспанія	0,880	0,883	0,885	0,888	0,891	0,895	0,898	0,902	0,906	0,909	0,913	0,916	0,919	0,921	0,924	0,927	0,929	0,932	0,935	0,938	0,941	0,943	0,946	0,948	0,951	0,953	0,956	0,958	0,927
Швеція	0,887	0,890	0,893	0,897	0,900	0,904	0,907	0,910																					

Продовження додатку Г
Таблиця Г4

Індекс доходів в окремих країнах з розвиненою і емерджентною економікою у 1990–2017 роках

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	1990–2017	
Вірменія	0,538	0,529	0,416	0,427	0,452	0,465	0,480	0,491	0,499	0,505	0,514	0,529	0,550	0,570	0,585	0,608	0,629	0,650	0,662	0,637	0,643	0,648	0,658	0,666	0,668	0,671	0,668	0,682	0,567	
Австралія	0,850	0,847	0,846	0,852	0,857	0,859	0,863	0,867	0,873	0,879	0,883	0,884	0,888	0,890	0,894	0,896	0,897	0,901	0,904	0,905	0,905	0,906	0,911	0,913	0,914	0,916	0,918	0,918	0,887	
Австрія	0,869	0,872	0,873	0,873	0,876	0,879	0,883	0,885	0,890	0,894	0,899	0,900	0,903	0,904	0,907	0,909	0,915	0,919	0,922	0,915	0,918	0,921	0,921	0,921	0,921	0,919	0,921	0,924	0,902	
Білорусь	0,670	0,668	0,652	0,640	0,621	0,605	0,610	0,626	0,639	0,645	0,654	0,662	0,671	0,683	0,700	0,715	0,729	0,741	0,755	0,754	0,766	0,774	0,776	0,775	0,778	0,769	0,764	0,770	0,698	
Бельгія	0,865	0,868	0,870	0,869	0,875	0,878	0,880	0,885	0,888	0,893	0,898	0,898	0,899	0,900	0,904	0,906	0,909	0,913	0,915	0,907	0,914	0,911	0,913	0,911	0,911	0,911	0,911	0,913	0,897	
Болгарія	0,671	0,657	0,661	0,660	0,663	0,666	0,667	0,667	0,675	0,667	0,674	0,686	0,700	0,709	0,719	0,729	0,736	0,740	0,755	0,754	0,757	0,759	0,763	0,763	0,768	0,773	0,782	0,791	0,713	
Канада	0,863	0,858	0,857	0,860	0,864	0,867	0,868	0,873	0,878	0,884	0,891	0,892	0,896	0,897	0,900	0,904	0,907	0,909	0,909	0,902	0,905	0,908	0,909	0,911	0,914	0,914	0,915	0,917	0,892	
Чилі	0,667	0,676	0,693	0,702	0,706	0,720	0,729	0,738	0,744	0,740	0,746	0,749	0,751	0,752	0,758	0,763	0,763	0,771	0,781	0,779	0,785	0,794	0,803	0,808	0,811	0,814	0,813	0,814	0,755	
Хорватія	0,749	0,714	0,695	0,684	0,694	0,731	0,745	0,752	0,757	0,751	0,761	0,766	0,774	0,780	0,788	0,794	0,800	0,809	0,811	0,798	0,797	0,802	0,798	0,799	0,800	0,807	0,808	0,816	0,770	
Чехія	0,801	0,783	0,782	0,781	0,786	0,794	0,799	0,798	0,798	0,800	0,806	0,810	0,811	0,817	0,822	0,831	0,839	0,845	0,848	0,839	0,841	0,844	0,844	0,844	0,844	0,846	0,854	0,859	0,865	0,821
Данія	0,876	0,877	0,880	0,881	0,888	0,893	0,896	0,900	0,903	0,907	0,911	0,912	0,913	0,914	0,919	0,923	0,928	0,928	0,927	0,919	0,922	0,924	0,924	0,926	0,928	0,929	0,930	0,932	0,911	
Естонія	0,767	0,756	0,726	0,713	0,713	0,725	0,735	0,748	0,757	0,756	0,759	0,768	0,778	0,788	0,799	0,815	0,828	0,837	0,832	0,811	0,812	0,823	0,832	0,838	0,842	0,846	0,849	0,856	0,788	
Фінляндія	0,852	0,841	0,833	0,830	0,837	0,844	0,850	0,860	0,867	0,875	0,883	0,888	0,891	0,892	0,899	0,902	0,909	0,915	0,915	0,903	0,907	0,908	0,905	0,903	0,902	0,905	0,909	0,909	0,883	
Франція	0,860	0,861	0,863	0,862	0,864	0,867	0,869	0,873	0,877	0,883	0,887	0,889	0,888	0,889	0,892	0,894	0,897	0,900	0,899	0,893	0,896	0,899	0,897	0,897	0,898	0,899	0,900	0,902	0,885	
Грузія	0,654	0,619	0,541	0,480	0,467	0,472	0,490	0,516	0,525	0,530	0,533	0,537	0,547	0,564	0,576	0,590	0,607	0,624	0,626	0,623	0,631	0,644	0,658	0,664	0,674	0,676	0,676	0,683	0,583	
Німеччина	0,870	0,876	0,877	0,875	0,877	0,879	0,880	0,882	0,884	0,887	0,891	0,893	0,893	0,892	0,896	0,897	0,904	0,909	0,910	0,904	0,910	0,919	0,919	0,919	0,921	0,922	0,924	0,927	0,898	
Греція	0,808	0,812	0,812	0,808	0,811	0,813	0,816	0,822	0,827	0,829	0,834	0,839	0,844	0,851	0,858	0,858	0,864	0,868	0,866	0,860	0,852	0,837	0,831	0,826	0,829	0,829	0,830	0,832	0,834	
Угорщина	0,768	0,747	–	0,748	0,753	0,754	0,754	0,757	0,763	0,768	0,776	0,782	0,788	0,795	0,802	0,809	0,815	0,814	0,816	0,808	0,809	0,812	0,812	0,817	0,822	0,826	0,830	0,836	0,791	
Ісландія	0,850	0,850	0,844	0,844	0,847	0,846	0,852	0,859	0,867	0,872	0,875	0,880	0,885	0,886	0,892	0,896	0,897	0,909	0,882	0,876	0,874	0,883	0,890	0,907	0,908	0,914	0,923	0,926	0,879	
Ірландія	0,799	0,802	0,804	0,808	0,817	0,827	0,839	0,849	0,859	0,868	0,880	0,882	0,886	0,893	0,901	0,907	0,913	0,914	0,906	0,891	0,894	0,893	0,893	0,901	0,913	0,934	0,940	0,950	0,876	
Ізраїль	0,799	0,802	0,808	0,810	0,817	0,823	0,826	0,827	0,830	0,830	0,835	0,835	0,833	0,831	0,836	0,843	0,849	0,855	0,854	0,852	0,857	0,862	0,861	0,865	0,869	0,870	0,873	0,875	0,840	
Італія	0,865	0,867	0,868	0,867	0,870	0,875	0,877	0,881	0,883	0,886	0,891	0,893	0,893	0,893	0,895	0,896	0,899	0,900	0,896	0,888	0,890	0,890	0,886	0,881	0,880	0,881	0,884	0,886	0,884	
Японія	0,866	0,870	0,871	0,870	0,871	0,875	0,879	0,881	0,879	0,878	0,871	0,882	0,883	0,882	0,884	0,888	0,891	0,894	0,897	0,894	0,886	0,892	0,892	0,895	0,899	0,900	0,902	0,898	0,901	0,886
Казахстан	0,744	0,726	–	0,704	0,686	0,675	0,678	0,682	0,682	0,685	0,694	0,716	0,731	0,742	0,753	0,761	0,769	0,778	0,774	0,782	0,784	0,786	0,794	0,808	0,813	0,823	0,815	0,819	0,747	
Південна Корея	0,718	0,732	0,739	0,747	0,759	0,771	0,781	0,788	0,777	0,792	0,805	0,810	0,821	0,824	0,831	0,836	0,843	0,851	0,854	0,854	0,864	0,869	0,872	0,875	0,878	0,882	0,885	0,889	0,818	
Латвія	0,767	0,751	0,686	0,663	0,666	0,668	0,673	0,688	0,699	0,702	0,712	0,724	0,736	0,749	0,760	0,779	0,795	0,810	0,809	0,800	0,788	0,799	0,805	0,811	0,815	0,821	0,826	0,834	0,753	
Литва	0,766	0,758	0,722	0,696	0,681	0,686	0,693	0,705	0,716	0,715	0,722	0,734	0,746	0,759	0,772	0,787	0,799	0,814	0,820	0,805	0,805	0,815	0,824	0,831	0,839	0,840	0,845	0,853	0,768	
Люксембург	0,938	0,948	0,949	0,949	0,948	0,953	0,953	0,963	0,966	0,973	0,983	0,989	0,979	0,969	0,985	0,994	0,990	1,000	1,000	0,962	0,971	0,976	0,972	0,968	0,968	0,973	0,979	0,978	0,970	
Мексика	0,732	0,736	0,738	0,742	0,745	0,724	0,734	0,741	0,746	0,750	0,755	0,752	0,750	0,753	0,759	0,760	0,764	0,769	0,769	0,759	0,764	0,766	0,768	0,767	0,769	0,772	0,772	0,775	0,755	
Нідерланди	0,871	0,874	0,875	0,877	0,881	0,886	0,891	0,895	0,899	0,908	0,914	0,912	0,912	0,914	0,917	0,917	0,925	0,929	0,927	0,923	0,926	0,929	0,927	0,926	0,925	0,927	0,928	0,932	0,909	
Нова Зеландія	0,815	0,807	0,807	0,813	0,819	0,824	0,825	0,830	0,833	0,838	0,841	0,846	0,851	0,855	0,856	0,858	0,860	0,863	0,860	0,866	0,864	0,868	0,871	0,873	0,876	0,879	0,879	0,880	0,848	
Норвегія	0,911	0,915	0,921	0,924	0,931	0,937	0,944	0,951	0,954	0,956	0,959	0,964	0,965	0,966	0,970	0,975	0,976	0,978	0,976	0,974	0,973	0,973	0,975	0,975	0,980	0,983	0,984	0,985	0,960	
Польща	0,695	0,683	0,685	0,691	0,703	0,712	0,722	0,731	0,738	0,745	0,753	0,755	0,759	0,763	0,767	0,775	0,783	0,792	0,800	0,803	0,808	0,815	0,818	0,820	0,825	0,830	0,834	0,841	0,764	
Португалія	0,801	0,808	0,811	0,808	0,808	0,815	0,819	0,824	0,830	0,835	0,837	0,839	0,839	0,838	0,840	0,841	0,841	0,844	0,843	0,839	0,842	0,842	0,835	0,836	0,837	0,839	0,843	0,847	0,831	
Румунія	0,716	0,696	0,683	0,686	0,692	0,702	0,708	0,701	0,698	0,697	0,702	0,712	0,722	0,729	0,740	0,748	0,760	0,772	0,788	0,782	0,778	0,782	0,784	0,789	0,796	0,801	0,808	0,819	0,741	
Росія	0,805	0,797	0,772	0,759	0,739	0,732	0,726	0,728	0,716	0,726	0,743	0,754	0,761	0,770	0,782	0,792	0,803	0,817	0,824	0,811	0,818	0,825	0,830	0,832	0,831	0,827	0,827	0,829	0,784	
Словаччина	0,754	0,729	0,718	0,719	0,728	0,738	0,748	0,756	0,762	0,760	0,762	0,768	0,774	0,775	0,784	0,796	0,808	0,823	0,833	0,827	0,832	0,833	0,838	0,842	0,845	0,850	0,854	0,859	0,789	
Словенія	0,792	0,778	0,769	0,774	0,782	0,789	0,794	0,801	0,806	0,814	0,819	0,824	0,829	0,832	0,838	0,845	0,852	0,860	0,864	0,851	0,853	0,854	0,850	0,848	0,853	0,853	0,857	0,865	0,826	
Іспанія	0,825	0,829	0,829	0,828	0,828	0,834	0,837	0,842	0,847	0,853	0,861	0,865	0,867	0,869	0,871	0,873	0,876	0,878	0,877	0,872	0,872	0,869	0,866	0,864	0,867	0,872	0,877	0,882	0,858	
Швеція	0,863	0,859	0,853	0,848	0,856	0,862	0,864	0,																						

Продовження додатку Г
Таблиця Г5

Рівень народжуваності в окремих країнах з розвиненою і трансформаційною економікою у 1990–2017 роках, кількість дітей на одну жінку
репродуктивного віку

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	1990-2017
Вірменія	2,54	2,48	2,40	2,30	2,18	2,06	1,94	1,83	1,75	1,69	1,65	1,63	1,64	1,65	1,66	1,68	1,69	1,70	1,71	1,72	1,72	1,72	1,73	1,73	1,73	1,74	1,74	1,75	1,85
Австралія	1,90	1,85	1,89	1,86	1,84	1,82	1,80	1,78	1,76	1,76	1,76	1,74	1,76	1,75	1,77	1,81	1,91	1,96	1,98	1,97	1,93	1,93	1,92	1,86	1,83	1,81	1,75	1,77	1,84
Австрія	1,46	1,51	1,51	1,50	1,47	1,42	1,45	1,39	1,37	1,34	1,36	1,33	1,39	1,38	1,42	1,41	1,41	1,38	1,42	1,39	1,44	1,43	1,44	1,44	1,46	1,49	1,53	1,53	1,43
Білорусь	1,91	1,81	1,76	1,62	1,53	1,41	1,34	1,25	1,30	1,31	1,32	1,29	1,24	1,23	1,23	1,25	1,34	1,43	1,49	1,51	1,49	1,52	1,62	1,67	1,70	1,72	1,73	1,54	1,48
Бельгія	1,62	1,66	1,65	1,61	1,56	1,56	1,59	1,60	1,60	1,62	1,67	1,67	1,65	1,67	1,72	1,76	1,80	1,82	1,85	1,84	1,86	1,81	1,80	1,76	1,74	1,70	1,68	1,68	1,70
Болгарія	1,82	1,66	1,55	1,46	1,37	1,23	1,23	1,09	1,11	1,23	1,26	1,21	1,23	1,26	1,33	1,37	1,44	1,49	1,56	1,66	1,57	1,51	1,50	1,48	1,53	1,53	1,54	1,54	1,42
Канада	1,83	1,70	1,71	1,70	1,67	1,64	1,59	1,55	1,53	1,51	1,49	1,51	1,50	1,53	1,53	1,54	1,59	1,66	1,68	1,67	1,63	1,61	1,61	1,59	1,58	1,56	1,54	1,50	1,60
Чилі	2,58	2,56	2,53	2,48	2,43	2,37	2,31	2,24	2,17	2,11	2,06	2,01	1,97	1,94	1,92	1,91	1,90	1,90	1,89	1,88	1,87	1,85	1,82	1,79	1,75	1,71	1,68	2,05	
Хорватія	1,63	1,53	1,48	1,52	1,47	1,58	1,67	1,69	1,45	1,38	1,39	1,46	1,42	1,41	1,43	1,50	1,47	1,48	1,55	1,58	1,55	1,48	1,51	1,46	1,46	1,40	1,42	1,49	
Чехія	1,90	1,86	1,71	1,67	1,44	1,28	1,18	1,17	1,16	1,13	1,15	1,15	1,17	1,18	1,23	1,29	1,34	1,45	1,51	1,51	1,51	1,43	1,45	1,46	1,53	1,57	1,63	1,63	1,42
Данія	1,67	1,68	1,76	1,75	1,81	1,80	1,75	1,75	1,72	1,73	1,77	1,74	1,72	1,76	1,78	1,80	1,85	1,84	1,89	1,84	1,87	1,75	1,73	1,67	1,69	1,71	1,79	1,79	1,76
Естонія	2,05	1,80	1,71	1,49	1,42	1,38	1,37	1,32	1,28	1,30	1,36	1,32	1,36	1,37	1,47	1,52	1,58	1,69	1,72	1,70	1,72	1,61	1,56	1,52	1,54	1,58	1,60	1,60	1,53
Фінляндія	1,78	1,79	1,85	1,81	1,85	1,81	1,76	1,75	1,70	1,73	1,73	1,73	1,72	1,76	1,80	1,80	1,84	1,83	1,85	1,86	1,87	1,83	1,80	1,75	1,71	1,65	1,67	1,49	1,77
Франція	1,77	1,75	1,74	1,73	1,73	1,74	1,75	1,77	1,78	1,81	1,89	1,90	1,88	1,89	1,92	1,94	2,00	1,98	2,01	2,00	2,03	2,01	2,01	1,99	2,01	1,96	1,92	1,92	1,89
Грузія	2,18	2,13	2,08	2,01	1,95	1,88	1,81	1,75	1,69	1,64	1,61	1,59	1,59	1,60	1,63	1,66	1,71	1,76	1,82	1,87	1,91	1,95	1,98	2,01	2,03	2,05	2,06	2,06	1,86
Німеччина	1,45	1,33	1,29	1,28	1,24	1,25	1,30	1,35	1,36	1,36	1,38	1,35	1,34	1,34	1,36	1,34	1,33	1,37	1,38	1,36	1,39	1,39	1,41	1,42	1,47	1,50	1,59	1,57	1,38
Греція	1,39	1,37	1,36	1,32	1,33	1,28	1,26	1,27	1,24	1,23	1,25	1,25	1,28	1,29	1,31	1,34	1,40	1,41	1,50	1,50	1,48	1,40	1,34	1,29	1,30	1,33	1,38	1,38	1,34
Угорщина	1,87	1,87	1,77	1,68	1,64	1,57	1,46	1,37	1,32	1,28	1,32	1,31	1,30	1,27	1,28	1,31	1,34	1,32	1,35	1,32	1,25	1,23	1,34	1,35	1,44	1,45	1,53	1,53	1,43
Ісландія	2,30	2,18	2,21	2,22	2,14	2,08	2,12	2,04	2,05	1,99	2,08	1,95	1,93	1,99	2,04	2,05	2,08	2,09	2,15	2,23	2,20	2,02	2,04	1,93	1,93	1,80	1,74	1,74	2,05
Ірландія	2,11	2,08	1,99	1,90	1,85	1,84	1,88	1,93	1,94	1,90	1,89	1,94	1,97	1,96	1,93	1,86	1,91	2,01	2,06	2,06	2,05	2,03	1,98	1,93	1,89	1,85	1,81	1,81	1,94
Ізраїль	2,82	2,76	2,70	2,80	2,90	2,90	2,90	2,94	2,98	2,97	2,95	2,92	2,89	2,95	2,90	2,84	2,88	2,90	2,96	2,96	3,03	2,98	3,05	3,03	3,08	3,08	3,11	3,11	2,94
Італія	1,33	1,30	1,30	1,25	1,21	1,19	1,20	1,21	1,21	1,23	1,26	1,25	1,27	1,29	1,34	1,34	1,37	1,40	1,45	1,45	1,46	1,44	1,43	1,39	1,37	1,35	1,34	1,34	1,32
Японія	1,54	1,53	1,50	1,46	1,50	1,42	1,43	1,39	1,38	1,34	1,36	1,33	1,32	1,29	1,29	1,26	1,32	1,34	1,37	1,37	1,39	1,39	1,41	1,43	1,42	1,45	1,44	1,43	1,40
Казахстан	2,72	2,61	2,50	2,30	2,28	2,26	2,13	2,00	1,80	1,70	1,80	1,90	2,00	2,03	2,21	2,22	2,36	2,50	2,70	2,55	2,60	2,59	2,62	2,64	2,74	2,73	2,73	2,73	2,36
Південна Корея	1,57	1,71	1,76	1,65	1,66	1,63	1,57	1,52	1,45	1,41	1,47	1,30	1,17	1,18	1,15	1,08	1,12	1,25	1,19	1,15	1,23	1,24	1,30	1,19	1,21	1,24	1,17	1,05	1,34
Латвія	2,02	1,86	1,73	1,51	1,39	1,25	1,16	1,11	1,09	1,16	1,25	1,22	1,26	1,32	1,29	1,39	1,46	1,54	1,58	1,46	1,36	1,33	1,44	1,52	1,65	1,70	1,74	1,74	1,45
Литва	2,03	2,01	1,97	1,74	1,57	1,55	1,49	1,47	1,46	1,46	1,39	1,29	1,23	1,26	1,27	1,29	1,33	1,36	1,45	1,50	1,50	1,55	1,60	1,59	1,63	1,70	1,69	1,69	1,54
Люксембург	1,60	1,60	1,64	1,70	1,72	1,70	1,77	1,71	1,68	1,74	1,76	1,66	1,63	1,62	1,66	1,63	1,65	1,61	1,61	1,59	1,63	1,52	1,57	1,55	1,50	1,47	1,41	1,41	1,62
Мексика	3,47	3,37	3,27	3,18	3,10	3,02	2,95	2,88	2,82	2,77	2,72	2,67	2,62	2,58	2,54	2,50	2,46	2,42	2,39	2,36	2,34	2,32	2,29	2,27	2,24	2,22	2,19	2,16	2,65
Нідерланди	1,62	1,61	1,59	1,57	1,57	1,53	1,53	1,56	1,63	1,65	1,72	1,71	1,73	1,75	1,72	1,71	1,72	1,72	1,77	1,79	1,79	1,76	1,72	1,68	1,71	1,66	1,66	1,66	1,67
Нова Зеландія	2,18	2,16	2,12	2,05	2,00	1,99	1,96	1,96	1,89	1,97	1,98	1,97	1,89	1,93	1,98	1,97	2,01	2,18	2,19	2,13	2,17	2,09	2,10	2,01	1,92	1,99	1,87	1,81	2,02
Норвегія	1,93	1,92	1,88	1,86	1,87	1,87	1,89	1,86	1,81	1,85	1,85	1,78	1,75	1,80	1,83	1,84	1,90	1,90	1,96	1,98	1,95	1,88	1,85	1,78	1,75	1,72	1,71	1,71	1,85
Польща	2,06	2,07	1,95	1,87	1,81	1,62	1,59	1,51	1,44	1,38	1,37	1,31	1,25	1,22	1,23	1,24	1,27	1,31	1,39	1,40	1,41	1,33	1,33	1,29	1,32	1,32	1,39	1,39	1,47
Португалія	1,56	1,56	1,54	1,52	1,45	1,41	1,44	1,47	1,47	1,50	1,55	1,45	1,46	1,44	1,40	1,41	1,37	1,35	1,39	1,34	1,39	1,35	1,28	1,21	1,23	1,31	1,36	1,36	1,41
Румунія	1,83	1,59	1,51	1,43	1,40	1,33	1,30	1,32	1,32	1,30	1,31	1,27	1,27	1,30	1,33	1,40	1,42	1,45	1,60	1,66	1,59	1,47	1,52	1,46	1,56	1,58	1,64	1,64	1,46
Росія	1,89	1,73	1,55	1,39	1,40	1,34	1,27	1,22	1,23	1,16	1,20	1,22	1,29	1,32	1,34	1,29	1,31	1,42	1,50	1,54	1,57	1,58	1,69	1,71	1,75	1,78	1,76	1,76	1,47
Словаччина	2,09	2,05	1,93	1,87	1,67	1,52	1,47	1,43	1,37	1,33	1,30	1,20	1,19	1,20	1,25	1,27	1,25	1,27	1,34	1,44	1,43	1,45	1,34	1,34	1,37	1,40	1,48	1,48	1,45
Словенія	1,46	1,42	1,33	1,33	1,32	1,29	1,28	1,25	1,23	1,21	1,26	1,21	1,21	1,20	1,25	1,26	1,31	1,38	1,53	1,53	1,57	1,56	1,58	1,55	1,58	1,57	1,58	1,58	1,39
Іспанія	1,36	1,33	1,31	1,26	1,19	1,16	1,14	1,15	1,13	1,17	1,22	1,23	1,25	1,30	1,31	1,33	1,36	1,38	1,45	1,38	1,37	1,34	1,32	1,27	1,32	1,33	1,34	1,34	1,29
Швеція	2,13	2,11	2,09	1,99	1,88	1,73	1,60	1,52	1,50	1,50	1,54	1,57	1,65	1,71	1,75	1,77	1,85	1,88	1,91	1,94	1,98	1,90	1,91	1,89	1,88	1,85	1,85	1,81	
Швейцарія	1,58	1,58	1,58	1,51	1,49	1,48	1,50	1,48	1,47	1,48	1,50	1,38	1,39	1,39	1,42	1,42	1,44	1,46	1,48	1,50	1,52	1,52	1,52	1,52	1,54	1,54	1,54	1,54	1,49
Туреччина	3,11	3,02	2,94	2,87	2,81	2,76	2,71	2,66	2,61	2,56	2,50	2,45	2,40	2,35	2,31	2,27	2,24	2,21	2,19	2,17	2,15	2,14	2,13	2,12	2,11	2,10	2,09	2,08	2,43
Україна	1,84	1,77	1,67	1,56	1,47	1,40	1,33	1,27	1,21	1,12	1,11	1,09	1,13	1,17	1,22	1,21	1,31	1,35	1,46	1,47	1,44	1,46	1,53	1,51	1,50	1,51	1,47	1,37	1,39
Великобританія	1,83	1,82	1,79	1,76	1,74	1,71	1,73	1,72	1,71																				

Таблиця Г6

Рівень народжуваності в окремих країнах з розвиненою і трансформаційною економікою у 1975–2002 роках, кількість дітей на одну жінку репродуктивного віку

Країна	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	1975-2002
Вірменія	2,79	2,71	2,64	2,58	2,54	2,51	2,50	2,50	2,52	2,54	2,56	2,58	2,59	2,59	2,58	2,54	2,48	2,40	2,30	2,18	2,06	1,94	1,83	1,75	1,69	1,65	1,63	1,64	2,31
Австралія	2,15	2,06	2,01	1,95	1,91	1,89	1,94	1,93	1,92	1,84	1,92	1,87	1,85	1,83	1,84	1,90	1,85	1,89	1,86	1,84	1,82	1,80	1,78	1,76	1,76	1,76	1,74	1,76	1,87
Австрія	1,83	1,69	1,63	1,60	1,60	1,65	1,67	1,66	1,56	1,52	1,47	1,45	1,43	1,45	1,45	1,46	1,51	1,51	1,50	1,47	1,42	1,45	1,39	1,37	1,34	1,36	1,33	1,39	1,51
Білорусь	2,17	2,12	2,08	2,06	2,05	2,03	2,02	2,05	2,11	2,11	2,09	2,09	2,03	2,03	2,03	1,91	1,81	1,76	1,62	1,53	1,41	1,34	1,25	1,30	1,31	1,32	1,29	1,24	1,79
Бельгія	1,74	1,73	1,71	1,69	1,69	1,68	1,66	1,61	1,57	1,54	1,51	1,54	1,54	1,57	1,58	1,62	1,66	1,65	1,61	1,56	1,56	1,59	1,60	1,60	1,62	1,67	1,67	1,65	1,62
Болгарія	2,23	2,24	2,21	2,15	2,16	2,05	2,00	2,01	2,01	2,01	1,97	2,02	1,96	1,97	1,90	1,82	1,66	1,55	1,46	1,37	1,23	1,23	1,09	1,11	1,23	1,26	1,21	1,23	1,73
Канада	1,82	1,80	1,78	1,77	1,75	1,74	1,70	1,69	1,68	1,65	1,67	1,68	1,68	1,68	1,77	1,83	1,70	1,71	1,70	1,67	1,64	1,59	1,55	1,53	1,51	1,49	1,51	1,50	1,67
Чилі	3,18	3,08	2,98	2,89	2,81	2,74	2,69	2,65	2,62	2,60	2,59	2,59	2,59	2,59	2,59	2,58	2,56	2,53	2,48	2,43	2,37	2,31	2,24	2,17	2,11	2,06	2,01	1,97	2,54
Хорватія	1,94	1,93	1,91	1,90	1,90	1,89	1,88	1,90	1,88	1,87	1,82	1,76	1,64	1,79	1,63	1,63	1,53	1,48	1,52	1,47	1,58	1,67	1,69	1,45	1,38	1,39	1,46	1,42	1,69
Чехія	2,43	2,39	2,34	2,33	2,27	2,08	2,00	2,00	1,97	1,97	1,95	1,92	1,91	1,94	1,87	1,90	1,86	1,71	1,67	1,44	1,28	1,18	1,17	1,16	1,13	1,15	1,15	1,17	1,76
Данія	1,92	1,75	1,66	1,67	1,60	1,55	1,44	1,43	1,38	1,40	1,45	1,48	1,50	1,56	1,62	1,67	1,68	1,76	1,75	1,81	1,80	1,75	1,75	1,72	1,73	1,77	1,74	1,72	1,65
Естонія	2,04	2,07	2,06	2,02	2,00	2,02	2,07	2,07	2,16	2,17	2,13	2,18	2,27	2,27	2,22	2,05	1,80	1,71	1,49	1,42	1,38	1,37	1,32	1,28	1,30	1,36	1,32	1,36	1,82
Фінляндія	1,68	1,70	1,68	1,64	1,64	1,63	1,64	1,71	1,74	1,69	1,64	1,60	1,59	1,69	1,71	1,78	1,79	1,85	1,81	1,85	1,81	1,76	1,75	1,70	1,73	1,73	1,73	1,72	1,71
Франція	2,09	2,01	1,94	1,89	1,87	1,85	1,85	1,86	1,86	1,86	1,86	1,85	1,83	1,81	1,79	1,77	1,75	1,74	1,73	1,73	1,74	1,75	1,77	1,78	1,81	1,89	1,90	1,88	1,84
Грузія	2,49	2,45	2,41	2,37	2,34	2,31	2,30	2,28	2,28	2,27	2,27	2,26	2,24	2,22	2,18	2,13	2,08	2,01	1,95	1,88	1,81	1,75	1,69	1,64	1,61	1,59	1,59	1,59	2,10
Німеччина	1,45	1,45	1,40	1,38	1,38	1,44	1,43	1,41	1,33	1,29	1,37	1,43	1,43	1,46	1,42	1,45	1,33	1,29	1,28	1,24	1,25	1,30	1,35	1,36	1,36	1,38	1,35	1,34	1,37
Греція	2,33	2,35	2,27	2,28	2,26	2,23	2,09	2,03	1,94	1,83	1,67	1,60	1,50	1,50	1,40	1,39	1,37	1,36	1,32	1,33	1,28	1,26	1,27	1,24	1,23	1,25	1,25	1,28	1,65
Угорщина	2,35	2,23	2,15	2,06	2,01	1,91	1,88	1,80	1,75	1,75	1,85	1,84	1,82	1,81	1,82	1,87	1,87	1,77	1,68	1,64	1,57	1,46	1,37	1,32	1,28	1,32	1,31	1,30	1,74
Ісландія	2,65	2,52	2,31	2,35	2,49	2,48	2,33	2,27	2,24	2,08	1,93	1,92	2,06	2,26	2,19	2,30	2,18	2,21	2,22	2,14	2,08	2,12	2,04	2,05	1,99	2,08	1,95	1,93	2,19
Ірландія	3,37	3,29	3,24	3,21	3,21	3,21	3,05	2,94	2,74	2,58	2,48	2,44	2,32	2,17	2,08	2,11	2,08	1,99	1,90	1,85	1,84	1,88	1,93	1,94	1,90	1,89	1,94	1,97	2,41
Ізраїль	3,55	3,48	3,41	3,35	3,30	3,24	3,19	3,13	3,11	3,08	3,06	3,03	3,01	2,95	2,89	2,82	2,76	2,70	2,80	2,90	2,90	2,90	2,94	2,98	2,97	2,95	2,92	2,89	3,04
Італія	2,17	2,04	1,93	1,84	1,73	1,64	1,58	1,56	1,51	1,46	1,42	1,35	1,33	1,36	1,33	1,33	1,30	1,30	1,25	1,21	1,19	1,20	1,21	1,21	1,23	1,26	1,25	1,27	1,45
Японія	1,91	1,85	1,80	1,79	1,77	1,75	1,74	1,77	1,80	1,81	1,76	1,72	1,69	1,66	1,57	1,54	1,53	1,50	1,46	1,50	1,42	1,43	1,39	1,38	1,34	1,36	1,33	1,32	1,60
Казахстан	3,43	3,36	3,28	3,22	3,02	2,90	2,95	3,00	3,04	3,08	3,08	3,14	3,19	3,13	2,82	2,72	2,61	2,50	2,30	2,28	2,26	2,13	2,00	1,80	1,70	1,80	1,90	2,00	2,67
Південна Корея	3,43	3,00	2,99	2,64	2,90	2,82	2,57	2,39	2,06	1,74	1,66	1,58	1,53	1,55	1,56	1,57	1,71	1,76	1,65	1,66	1,63	1,57	1,52	1,45	1,41	1,47	1,30	1,17	1,94
Латвія	1,96	1,93	1,89	1,87	1,87	1,86	1,88	1,97	2,07	2,09	2,08	2,12	2,15	2,11	2,05	2,02	1,86	1,73	1,51	1,39	1,25	1,16	1,11	1,09	1,16	1,25	1,22	1,26	1,71
Литва	2,18	2,18	2,14	2,08	2,05	1,99	1,98	1,97	2,10	2,07	2,08	2,12	2,11	2,02	1,98	2,03	2,01	1,97	1,74	1,57	1,55	1,49	1,47	1,46	1,46	1,39	1,29	1,23	1,85
Люксембург	1,55	1,48	1,50	1,48	1,48	1,50	1,55	1,49	1,43	1,42	1,38	1,43	1,40	1,51	1,52	1,60	1,60	1,64	1,70	1,72	1,70	1,77	1,71	1,68	1,74	1,76	1,66	1,63	1,57
Мексика	5,87	5,66	5,45	5,23	5,02	4,82	4,64	4,46	4,30	4,16	4,03	3,90	3,79	3,68	3,57	3,47	3,37	3,27	3,18	3,10	3,02	2,95	2,88	2,82	2,77	2,72	2,67	2,62	3,84
Нідерланди	1,66	1,63	1,58	1,58	1,56	1,60	1,56	1,50	1,47	1,49	1,51	1,55	1,56	1,55	1,55	1,62	1,61	1,59	1,57	1,57	1,53	1,53	1,56	1,63	1,65	1,72	1,71	1,73	1,58
Нова Зеландія	2,33	2,27	2,23	2,07	2,12	2,03	2,01	1,95	1,92	1,93	1,93	1,96	2,03	2,10	2,12	2,18	2,16	2,12	2,05	2,00	1,99	1,96	1,96	1,89	1,97	1,98	1,97	1,89	2,04
Норвегія	1,98	1,86	1,75	1,77	1,75	1,72	1,70	1,71	1,66	1,66	1,68	1,71	1,74	1,84	1,89	1,93	1,92	1,88	1,86	1,87	1,87	1,89	1,86	1,81	1,85	1,85	1,78	1,75	1,81
Польща	2,27	2,30	2,23	2,21	2,28	2,28	2,24	2,34	2,42	2,37	2,33	2,22	2,15	2,13	2,08	2,06	2,07	1,95	1,87	1,81	1,62	1,59	1,51	1,44	1,38	1,37	1,31	1,25	1,97
Португалія	2,75	2,82	2,69	2,45	2,31	2,25	2,13	2,07	1,95	1,90	1,72	1,66	1,62	1,61	1,57	1,56	1,56	1,54	1,52	1,45	1,41	1,44	1,47	1,47	1,50	1,55	1,45	1,46	1,82
Румунія	2,59	2,54	2,57	2,52	2,49	2,43	2,36	2,17	2,06	2,26	2,31	2,39	2,38	2,30	2,22	1,83	1,59	1,51	1,43	1,40	1,33	1,30	1,32	1,32	1,30	1,31	1,27	1,27	1,92
Росія	1,98	1,97	1,95	1,92	1,90	1,89	1,91	2,04	2,11	2,06	2,05	2,15	2,22	2,12	2,01	1,89	1,73	1,55	1,39	1,40	1,34	1,27	1,22	1,23	1,16	1,20	1,22	1,29	1,72
Словаччина	2,55	2,55	2,49	2,47	2,45	2,32	2,29	2,28	2,28	2,26	2,26	2,20	2,14	2,13	2,07	2,09	2,05	1,93	1,87	1,67	1,52	1,47	1,43	1,37	1,33	1,30	1,20	1,19	1,97
Словенія	2,20	2,18	2,17	2,14	2,11	2,06	2,02	1,93	1,81	1,74	1,71	1,67	1,65	1,63	1,52	1,46	1,42	1,33	1,33	1,32	1,29	1,28	1,25	1,23	1,21	1,26	1,21	1,21	1,62
Іспанія	2,77	2,77	2,65	2,54	2,37	2,22	2,04	1,94	1,80	1,73	1,64	1,56	1,49	1,45	1,40	1,36	1,33	1,31	1,26	1,19	1,16	1,14	1,15	1,13	1,17	1,22	1,23	1,25	1,65
Швеція	1,77	1,68	1,64	1,60	1,66	1,68	1,63	1,62	1,61	1,66	1,74	1,80	1,84	1,96	2,01	2,13	2,11	2,09	1,99	1,88	1,73	1,60	1,52	1,50	1,50	1,54	1,57	1,65	1,74
Швейцарія	1,61	1,55	1,53	1,51	1,52	1,55	1,55	1,56	1,52	1,53	1,52	1,53	1,52	1,57	1,56	1,58	1,58	1,58	1,51	1,49	1,48	1,50	1,48	1,47	1,48	1,50	1,38	1,39	1,52
Туреччина	5,06	4,92	4,79	4,65	4,53	4,41	4,28	4,16	4,02	3,88	3,74	3,60	3,46	3,33	3,21	3,11	3,02	2,94	2,87	2,81	2,76	2,71	2,66	2,61	2,56	2,50	2,45	2,40	3,48
Україна	2,02	1,99	1,94	1,96	1,96	1,95	1,93	1,98	2,08	2,09	2,06	2,08	2,05	2,02	1,92	1,84	1,77	1,67	1,56	1,47	1,40	1,33	1,27	1,21	1,12	1,11	1,09	1,13	1,71
Великобританія	1,81	1,74	1,69	1,75	1,86	1,90	1,82	1,78	1,7																				

Продовження додатку Г
Таблиця Г7

**Рівень смертності в країнах з розвинуеною і трансформаційною економікою у 1990–2017 роках, кількість летальних випадків на 1000 осіб
дорослого населення**

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	1990– 2017
Вірменія	180,75	182,76	184,67	180,01	175,37	170,79	166,27	161,80	156,48	151,20	145,94	140,70	135,49	136,90	138,30	139,68	141,03	142,35	139,14	135,94	132,79	129,67	126,58	125,22	123,86	122,48	121,08	119,67	146,67
Австралія	95,02	91,95	90,70	87,07	87,06	84,56	83,86	81,91	80,75	78,39	76,99	73,67	71,89	69,83	67,88	66,48	65,57	66,41	64,31	64,85	62,17	62,16	59,94	60,04	60,57				74,16
Австрія	113,10	113,65	110,67	109,68	106,80	105,17	102,77	97,35	95,87	93,84	93,95	90,61	88,56	86,86	83,99	82,69	77,65	77,35	74,29	75,88	73,85	71,30	68,49	66,84	65,38	64,27	61,73	60,07	86,17
Білорусь	189,16	196,43	207,09	227,39	230,16	240,16	236,31	238,55	243,39	248,02	232,72	242,56	252,68	244,11	238,18	240,58	231,29	216,84	215,22	214,08	215,38	217,60	185,75	178,24	169,64	158,22	153,46		217,16
Бельгія	106,19	104,59	103,82	103,49	104,21	103,49	100,90	100,34	99,36	99,01	98,96	97,27	95,23	93,33	89,16	87,75	85,56	85,75	86,18	83,76	80,26	79,53	77,61	75,53	71,95	71,32			91,71
Болгарія	157,88	153,63	163,25	166,21	171,01	171,34	167,38	173,69	168,27	159,22	160,31	157,28	154,39	151,97	152,49	154,16	154,40	150,16	147,03	144,23	141,28								158,08
Канада	98,26	96,62	95,66	95,26	93,12	92,48	89,64	86,07	83,92	82,68	80,80	79,20	77,98	77,44	75,71	75,56	73,68	73,46	72,77	71,13	68,89	66,70							82,14
Чилі	136,08	131,75	127,42	124,82	122,21	119,60	116,99	114,37	112,37	110,36	108,35	106,34	104,33	103,16	101,98	100,80	99,63	98,45	97,40	96,35	95,30	94,25	93,19	91,64	90,08	88,53	86,98	85,43	105,65
Хорватія	149,49	147,67	145,83	141,46	137,09	132,70	128,32	123,93	122,89	121,86	120,85	119,86	118,88	116,07	113,26	110,45	107,63	104,82	103,20	101,58	99,95	98,32	96,68	94,06	91,45	88,84	86,25	83,66	114,54
Чехія	160,92	154,45	151,50	143,66	141,11	139,92	133,65	133,74	126,72	124,38	123,07	120,42	117,50	118,99	113,09	111,05	105,56	104,37	103,69	100,02	97,16	94,94	91,45	88,20	83,45	82,03	80,63		116,51
Данія	127,80	122,61	120,72	119,86	118,61	117,59	114,09	110,03	104,48	104,68	102,14	100,99	99,69	94,71	97,23	90,01	91,90	92,52	87,14	85,65	83,77	77,97	74,98	72,27	69,17	67,08	66,96		96,84
Естонія	197,15	208,81	210,32	236,78	275,08	251,56	216,09	214,13	224,43	209,56	206,66	216,68	204,86	193,31	187,48	180,58	178,03	178,13	158,55	148,10	130,76	132,80	128,68	114,74	119,38	112,90	114,55	102,36	180,44
Фінляндія	125,05	120,43	117,01	113,38	107,60	109,50	106,12	105,77	104,35	102,22	102,92	97,93	96,31	95,57	97,99	99,18	94,03	94,32	92,25	89,24	86,43	82,48	78,85	76,07	71,72	68,07			97,49
Франція	116,96	115,72	114,34	113,95	111,89	109,89	107,54	103,53	101,79	100,47	98,63	98,42	97,49	96,27	91,31	90,56	88,66	86,75	85,64	85,91	83,70	81,64	79,46	77,07	74,10	74,63	72,17		94,76
Грузія	148,60	148,66	148,68	153,20	157,73	162,29	166,89	171,53	170,36	169,19	168,03	166,85	165,66	167,89	170,11	172,32	174,51	176,68	173,43	170,18	166,95	163,74	160,54	158,00	155,44	152,86	150,26	147,64	162,79
Німеччина	116,19	115,67	112,29	110,60	108,35	106,19	103,77	100,07	96,13	94,63	93,60	91,22	90,52	89,35	85,67	84,14	81,67	80,20	79,00	78,41	77,13	75,34	72,91	72,83	70,00	70,97			90,65
Греція	94,29	90,09	85,90	85,63	85,36	85,09	84,81	84,54	83,68	82,83	81,96	81,10	80,22	79,74	79,25	78,75	78,25	77,74	76,59	75,45	74,32	73,21	72,11	71,49	70,88	70,26	69,65	69,03	79,36
Угорщина	215,48	215,66	227,02	229,76	225,50	220,10	204,55	200,65	203,32	201,54	189,16	182,06	180,87	180,25	176,54	178,08	173,07	172,46	163,32	160,37	153,76	146,73	139,82	131,54	129,51	129,50	123,72	122,18	177,73
Ісландія	97,43	93,70	76,89	77,79	82,14	86,42	76,72	78,02	69,89	75,72	78,93	69,59	68,54	58,80	62,01	58,90	64,79	58,39	51,68	56,72	53,57	50,63	50,72	53,23	55,29	55,40	51,97		67,18
Ірландія	106,39	103,71	102,45	101,19	97,51	99,23	95,37	96,25	95,26	95,34	94,50	88,97	86,87	81,69	81,22	73,88	76,78	73,71	73,57	73,90	68,66	68,91	67,39	66,17	63,84				85,31
Ізраїль	88,78	89,25	90,23	85,68	85,77	83,89	81,42	80,33	80,64	77,63	78,31	75,68	75,74	72,11	69,49	69,10	67,00	65,50	64,16	61,72	59,81	59,54	57,76	58,03	56,60	56,20	55,14		72,06
Італія	94,86	95,42	92,42	89,46	88,76	87,41	84,79	81,12	79,92	77,11	75,20	73,82	71,74	69,34	65,37	63,70	62,31	60,75	59,51	58,62	56,07	55,67	54,48	52,46	50,91				72,05
Японія	80,72	79,75	79,08	77,73	75,18	76,61	73,53	72,67	74,42	74,81	72,50	71,03	69,71	69,88	68,51	68,33	66,10	64,69	63,54	62,52	61,62	63,77	57,94	56,66	55,15	53,17	52,34		68,22
Казахстан	215,00	224,58	234,15	246,49	258,80	271,07	283,28	295,45	292,32	289,22	286,18	283,21	280,29	276,93	273,58	270,24	266,89	263,55	253,60	243,63	233,65	223,65	213,64	202,35	191,05	179,76	168,48	157,19	245,65
Південна Корея	166,09	160,33	154,57	149,16	143,75	138,33	132,91	127,48	121,88	116,29	110,70	105,10	99,51	95,82	92,12	88,42	84,72	81,02	78,55	76,08	73,62	71,16	68,70	66,32	63,93	61,54	59,15	56,76	101,57
Латвія	207,24	214,62	233,35	273,33	309,55	291,94	238,35	224,42	233,50	225,93	217,39	223,27	216,48	209,78	205,21	212,49	222,30	212,35	191,03	178,72	173,95	164,71	158,71	161,68	158,81	154,05	152,69	151,15	207,75
Литва	192,44	206,74	209,00	237,53	250,74	246,15	225,19	206,73	202,67	195,40	191,88	203,55	197,33	199,05	198,94	214,31	221,21	229,05	214,81	186,00	183,76	177,50	172,82	171,72	160,78	158,90	155,66	140,69	198,23
Люксембург	119,58	121,87	117,82	112,88	110,91	110,34	109,40	100,98	103,52	95,27	99,66	94,32	97,99	86,98	85,68	79,47	87,51	77,86	71,44	73,06	73,89	66,25	68,24	66,60	58,83				91,61
Мексика	165,10	160,37	155,63	151,33	147,04	142,77	138,52	134,28	132,53	130,77	129,01	127,23	125,44	124,52	123,60	122,70	121,80	120,92	119,61	118,29	116,98	115,65	114,33	112,94	111,55	110,16	108,77	107,39	128,19
Нідерланди	91,51	90,19	89,10	90,68	87,85	86,46	86,27	84,30	82,80	83,72	83,46	81,84	80,45	79,76	76,38	72,04	69,97	67,81	67,90	65,62	64,48	63,83	62,80	60,76	58,85	58,03	58,26		75,75
Нова Зеландія	117,63	109,06	107,52	105,24	98,97	103,08	99,31	97,77	91,42	90,75	85,36	81,75	82,14	81,31	77,73	76,65	74,49	74,69	72,73	71,66	69,64	69,98	67,26	66,30					86,35
Норвегія	96,03	94,25	93,58	89,00	87,49	86,97	84,99	83,66	84,98	81,82	83,65	80,31	78,80	75,37	74,28	72,05	69,47	67,01	66,21	66,45	64,86	64,78	59,14	60,55	56,55				76,89
Польща	180,24	187,66	181,38	171,13	169,05	169,89	163,68	163,42	159,94	159,94	151,01	145,39	141,54	139,55	140,31	140,25	140,41	140,25	137,25	133,08	127,39	124,72	122,54	117,91	112,10	112,13	109,74		146,00
Португалія	125,22	126,68	124,74	124,57	115,55	118,05	120,12	117,19	113,83	111,67	108,07	106,80	104,64	102,32	96,73	97,78	97,20	90,28	87,87	86,40	84,64	82,28	79,15	77,18	75,33	71,59			101,59
Румунія	181,95	184,30	186,63	187,74	188,84	189,94	191,04	192,12	187,75	183,38	179,02	174,66	170,31	167,09	163,87	160,65	157,43	154,20	150,15	146,11	142,11	138,12	134,16	131,87	129,56	127,25	124,91	122,57	162,42
Росія	209,74	214,47	240,18	293,00	322,83	308,13	281,81	259,17	253,28	275,02	291,48	298,40	306,82	313,93	308,01	308,49	282,73	264,85	261,13	245,81	242,65	230,33	220,47	213,61	213,55				266,40
Словаччина	185,16	179,77	174,67	167,16	158,42	157,44	150,50	156,11	156,41	152,61	146,02	144,43	143,39	142,10	136,41	137,69	134,39	135,92	132,51	127,95	120,36	118,66	114,14	109,79	107,56				143,58
Словенія	141,83	146,27	143,05	148,44	141,81	132,19	129,91	128,00	126,84	124,21	119,79	120,82	114,20	116,51	111,00	100,97	101,82	98,31	93,63	88,47	85,88	81,18	80,57	77,18	69,12				112,88
Іспанія	101,29	101,98	99,30	97,13	95,67	95,39	94,00	87,37	84,32																				

Очікувана тривалість навчання в країнах з розвинутою і трансформаційною економікою у 1990–2017 роках, років

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	1990-2017
Вірменія	10,7	10,7	10,6	10,8	10,4	10,2	10,0	10,4	11,1	11,2	11,1	10,8	10,8	10,9	10,9	11,2	11,7	12,3	12,4	13,0	13,0	13,0	13,0	13,0	13,0	13,0	13,0	13,0	11,6
Австралія	17,4	17,3	17,3	17,3	17,3	18,8	19,4	20,2	20,1	20,4	20,5	20,1	20,6	20,7	20,3	20,3	19,0	19,1	19,1	19,5	19,8	20,1	20,3	20,4	20,4	23,3	22,9	22,9	19,8
Австрія	14,0	14,1	14,4	14,4	14,8	14,9	14,9	15,0	15,7	15,4	15,5	16,1	14,7	14,7	14,9	15,0	15,2	15,1	15,3	15,4	16,0	16,0	16,1	15,8	15,8	15,9	16,1	16,1	15,3
Білорусь	12,9	12,7	12,5	12,4	12,4	12,4	12,8	12,9	12,8	13,1	13,3	13,6	13,9	14,1	14,4	14,6	14,9	15,1	15,4	15,5	15,5	15,6	15,7	15,6	15,5	15,5	15,5	15,5	14,1
Бельгія	14,1	14,2	15,4	16,6	16,9	17,3	17,6	17,7	17,9	17,7	17,9	18,4	18,4	18,6	18,4	18,7	18,9	19,0	19,0	19,0	19,1	19,1	19,2	19,4	19,7	19,8	19,8	19,8	18,1
Болгарія	12,1	12,2	12,0	11,9	11,8	12,1	12,6	12,7	12,8	12,9	12,9	12,9	12,9	13,3	13,5	13,5	13,5	14,0	14,1	14,2	14,4	14,5	14,5	14,9	15,2	15,1	14,8	14,8	13,4
Канада	16,7	17,0	17,2	16,8	16,9	16,9	16,9	16,5	16,0	15,9	15,8	15,8	15,8	15,8	15,8	15,8	15,8	15,8	15,9	15,9	15,9	15,9	15,9	15,9	16,3	16,3	16,4	16,4	16,2
Чилі	12,9	13,2	13,2	12,1	12,3	12,5	12,6	12,8	12,9	13,5	13,7	13,9	13,7	13,9	14,2	14,5	14,5	14,9	15,0	15,0	15,2	15,3	15,4	16,0	16,1	16,3	16,4	16,4	14,2
Хорватія	10,7	10,8	10,8	10,9	11,4	11,3	11,4	11,5	11,9	12,2	12,3	12,6	12,9	13,3	13,6	14,0	14,3	14,3	14,2	14,2	14,4	14,5	14,8	15,1	15,2	15,1	15,0	15,0	13,1
Чехія	11,9	11,8	11,7	11,9	12,2	12,4	13,1	13,3	12,9	13,4	13,9	14,3	14,6	14,9	14,6	14,8	15,0	15,3	15,5	15,8	16,0	16,1	16,1	16,6	16,7	16,9	16,9	16,9	14,5
Данія	14,1	14,2	14,3	14,6	14,9	15,1	15,4	15,6	15,7	16,5	16,2	16,6	16,3	16,5	16,6	16,9	16,7	16,8	16,8	16,8	16,9	18,4	18,7	19,1	19,1	19,2	19,1	19,1	16,7
Естонія	13,1	12,9	12,8	12,4	12,5	12,9	13,2	13,7	14,2	14,4	15,0	15,4	15,6	15,7	15,9	16,1	16,1	16,1	16,2	16,4	16,4	16,5	16,5	16,4	16,2	16,1	16,1	16,1	15,0
Фінляндія	15,0	15,2	15,8	15,9	16,2	16,3	16,5	16,8	17,1	17,3	17,7	18,0	18,1	18,3	17,1	17,2	17,2	17,1	17,0	16,8	16,9	17,0	17,0	17,6	17,6	17,6	17,6	17,6	17,0
Франція	14,2	14,4	14,8	14,8	15,6	15,7	15,8	15,7	15,7	15,7	15,6	15,5	15,4	15,5	15,5	16,1	16,1	16,1	16,0	16,0	16,1	16,1	16,2	16,2	16,3	16,4	16,4	16,4	15,7
Грузія	12,4	12,4	12,0	11,6	11,3	10,9	10,9	11,2	11,3	11,4	11,7	11,8	11,8	12,0	12,2	12,6	12,5	13,1	12,8	13,3	13,3	13,4	13,5	13,9	14,2	14,7	15,0	15,0	12,6
Німеччина	14,4	14,7	14,8	15,5	15,6	15,7	15,8	15,9	16,1	16,2	16,2	16,3	16,3	16,4	16,4	16,5	16,6	16,6	16,7	16,7	16,8	16,9	16,9	16,8	16,9	17,0	17,0	17,0	16,2
Греція	12,4	12,9	12,8	12,6	12,8	12,7	12,9	13,0	13,6	13,5	13,9	14,3	14,8	14,9	15,2	15,9	16,0	15,5	16,2	16,5	16,2	16,3	16,6	16,7	17,3	17,3	17,3	17,3	14,9
Угорщина	11,1	11,1	11,2	11,9	12,6	12,8	13,2	13,1	13,4	13,9	14,2	14,6	14,9	15,3	15,0	15,2	15,3	15,3	15,3	15,2	15,3	15,2	15,2	15,6	15,4	15,2	15,1	15,1	14,2
Ісландія	14,2	15,3	15,6	15,5	15,7	15,8	15,9	16,3	16,8	16,8	17,1	17,2	17,6	18,3	17,9	18,2	18,3	18,2	18,4	18,3	18,5	18,5	18,8	19,5	19,6	19,3	19,3	19,3	17,5
Ірландія	12,1	12,1	12,3	12,8	13,0	13,1	13,1	13,4	16,0	16,2	16,4	16,5	16,8	17,1	17,5	17,5	17,6	17,9	17,9	18,1	18,4	18,4	18,5	18,8	19,0	19,6	19,6	19,6	16,4
Ізраїль	12,7	13,1	13,3	13,5	13,5	13,6	13,7	14,2	14,7	15,2	15,1	15,3	16,0	15,9	15,8	15,7	15,6	15,8	15,6	15,7	15,8	15,9	15,9	16,0	16,0	16,0	15,9	15,9	15,1
Італія	12,8	13,0	13,3	13,5	13,9	14,1	14,3	14,6	14,7	14,8	14,9	15,2	15,4	15,6	15,8	15,9	16,1	16,2	16,3	16,3	16,4	16,6	16,5	16,3	16,3	16,3	16,3	16,3	15,3
Японія	13,3	13,4	13,5	13,8	14,1	14,2	14,3	14,4	14,1	14,1	14,3	14,3	14,4	14,5	14,6	14,6	14,8	14,8	14,8	14,9	15,0	15,2	15,2	15,2	15,2	15,2	15,2	15,2	14,5
Казахстан	12,4	12,3	12,3	12,1	12,0	12,0	12,0	12,1	12,1	12,1	12,3	12,7	13,1	13,5	13,9	14,3	14,6	14,6	14,6	14,5	14,4	14,7	15,0	14,9	15,0	15,0	15,0	15,1	13,5
Південна Корея	13,6	13,7	13,7	13,9	14,2	14,5	14,9	15,5	15,2	15,4	15,6	15,7	15,7	15,9	16,1	16,3	16,4	16,6	16,7	16,8	16,8	16,9	16,7	16,6	16,6	16,5	16,5	16,5	15,7
Латвія	12,7	12,6	12,4	11,9	11,6	11,6	11,9	12,3	12,9	13,6	14,1	14,7	15,0	15,2	15,5	15,7	15,8	15,9	16,2	15,9	15,6	15,4	15,2	15,7	15,6	15,8	15,8	15,8	14,4
Литва	12,8	12,6	12,2	11,8	11,8	12,0	12,4	12,9	13,4	13,9	14,6	15,1	15,5	16,0	16,1	16,3	16,5	16,6	16,7	16,9	16,8	16,5	16,3	16,3	16,1	16,1	16,1	16,1	14,9
Люксембург	11,1	11,3	11,5	11,6	11,8	11,8	12,3	12,4	12,7	13,5	13,4	13,5	13,6	13,5	13,5	13,5	13,5	13,5	13,5	13,7	13,9	13,9	13,9	13,9	13,9	14,0	14,0	14,0	13,1
Мексика	10,6	10,5	10,5	10,4	10,5	10,7	10,8	11,0	11,3	11,4	11,7	11,8	12,0	12,3	12,3	12,3	12,4	12,5	12,6	12,7	12,8	12,9	13,1	13,3	13,5	13,7	14,1	14,1	12,1
Нідерланди	14,7	14,9	14,8	15,1	17,3	16,7	16,9	16,6	16,5	16,4	16,6	16,7	16,3	16,4	16,3	16,4	16,5	16,6	16,8	16,8	16,7	17,0	17,9	17,8	17,9	18,0	18,1	18,0	16,7
Нова Зеландія	14,5	14,8	15,2	16,0	16,6	16,9	17,0	17,3	17,4	17,2	17,4	17,5	18,2	18,4	18,9	19,1	19,2	19,5	19,3	20,3	19,8	19,4	19,0	18,8	18,8	18,9	18,9	18,9	18,0
Норвегія	14,0	14,3	14,5	15,1	16,1	15,6	15,8	16,0	16,9	17,1	17,5	17,1	17,1	17,5	17,6	17,5	17,6	17,6	17,4	17,4	17,5	17,6	17,5	17,7	17,7	17,7	17,9	17,9	16,8
Польща	12,2	12,3	12,3	12,9	13,1	13,1	13,3	13,8	14,2	14,6	14,7	15,0	15,3	15,5	14,8	15,0	15,0	15,0	15,1	15,3	15,2	15,3	16,3	16,0	16,1	16,4	16,4	16,4	14,6
Португалія	11,8	12,3	13,1	14,2	14,7	15,0	15,4	15,7	15,8	15,4	15,6	15,8	15,7	15,8	15,3	15,3	15,3	15,7	15,9	15,9	16,0	16,1	16,2	16,7	16,4	16,4	16,3	16,3	15,4
Румунія	11,9	11,0	10,5	10,3	10,2	10,4	10,8	11,0	11,1	11,5	11,7	12,0	12,5	12,9	13,4	13,7	14,0	14,6	15,3	15,6	15,4	15,0	14,4	14,5	14,5	14,5	14,3	14,3	12,9
Росія	12,8	12,7	12,4	12,0	11,8	11,8	11,9	11,9	12,0	12,1	12,5	12,8	13,2	13,6	13,7	13,8	13,8	13,9	14,0	13,7	14,0	14,3	14,6	14,9	15,0	15,4	15,5	15,5	13,4
Словаччина	11,6	11,6	11,7	11,8	11,9	12,0	12,2	12,3	12,9	13,0	13,2	13,2	13,5	13,7	13,9	14,2	14,4	14,7	14,9	14,9	15,0	14,9	14,9	14,9	14,8	15,0	15,0	15,0	13,6
Словенія	12,0	12,0	12,3	12,2	12,3	12,6	12,8	13,1	13,7	14,6	14,7	15,6	16,1	16,6	16,3	16,7	16,8	16,9	16,9	17,0	17,1	16,9	16,9	17,6	17,3	17,2	17,2	17,2	15,3
Іспанія	14,0	14,3	14,5	15,0	15,3	15,5	15,6	15,6	15,6	15,7	15,6	15,6	15,6	15,6	15,7	15,9	15,9	16,1	16,2	16,4	16,8	17,2	17,4	17,6	17,6	17,8	17,9	17,9	16,1
Швеція	12,9	13,0	13,3	15,1	15,5	15,9	16,3	17,0	18,6	18,8	18,8	18,8	18,6	18,5	16,0	15,9	15,8	15,7	15,7	15,7	15,9	15,8	15,8	16,4	17,0	17,6	17,6	17,6	16,4
Швейцарія	13,4	13,6	13,7	14,1	14,2	14,4	14,5	14,8	15,0	15,1	15,2	15,2	15,0	15,1	15,2	15,2	15,3	15,3	15,3	15,4	15,6	15,7	15,8	15,9	16,0	16,2	16,2	16,2	15,1
Туреччина	8,9	9,1	9,2	9,3	9,5	9,6	9,7	9,8	10,2	10,7	11,1	11,6	12,0	12,1	12,0	11,9	12,3	12,6	12,5	13,0	13,8	14,3	14,4	14,8	15,2	15,2	15,2	15,2	12,0
Україна	12,4	12,4	12,1	12,0	11,9	12,2	12,4	12,7	13,0	13,1	13,0	13,7	14,1	14,4	14,4	14,6	14,7	14,8	14,8	14,8	14,8	14,8	14,9	14,9	15,0	15,0	15,0	15,0	13,8
Великобританія	13,7	13,9	14,3	14,5	14,7	14,9	15,1	15,3	15,5	15,9	16,1	16																	

Продовження додатку Д

Таблиця Д2

Очікувана тривалість навчання жіночого населення в країнах з розвинутою і трансформаційною економікою у 1990–2017 роках,
років

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	1990–2017
Вірменія						10,6	10,4	10,8	11,5	11,7	11,5	11,8	12,0	12,3	12,6	12,9	13,1	13,0	12,7	13,2	13,2	13,3	13,3	13,3	13,3	13,4	13,4	13,4	12,5
Австралія	17,3	17,3	17,3	17,3	17,3	18,8	19,4	20,5	20,4	20,8	21,0	20,5	20,8	21,0	20,6	20,6	19,4	19,6	19,7	20,0	20,3	20,7	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	23,3	19,9
Австрія	13,5	13,7	14,0	14,0	14,4	14,5	14,6	14,8	15,7	15,3	15,5	16,2	14,8	14,8	15,1	15,2	15,4	15,3	15,4	15,6	15,9	15,9	16,0	16,2	16,2	16,3	16,3	16,4	15,3
Білорусь						12,5	12,9	13,0	12,9	13,2	13,5	13,8	14,1	14,4	14,7	15,0	15,3	15,6	15,9	16,1	16,1	16,2	16,3	16,1	16,0	16,0	15,9	15,9	14,8
Бельгія	14,1	14,2	15,5	16,8	17,1	17,5	17,9	18,1	18,3	18,2	18,5	19,0	19,1	19,2	19,0	19,5	19,8	19,9	20,0	20,0	20,0	20,1	20,2	20,4	20,7	20,8	20,8	20,8	18,8
Болгарія	12,1	12,2	12,1	12,1	12,1	12,5	13,0	13,2	13,3	13,3	13,2	13,1	13,0	13,3	13,4	13,5	13,6	13,9	14,3	14,5	14,7	14,8	14,8	15,2	15,4	15,3	15,0	15,0	13,6
Канада	17,1	17,5	17,6	17,0	17,1	17,2	17,2	16,8	16,4	16,3	16,2	16,2	16,2	16,2	16,3	16,3	16,3	16,3	16,3	16,3	16,3	16,3	16,3	16,3	16,3	16,8	16,8	16,9	16,6
Чилі	12,7	13,1	13,1	12,0	12,1	12,3	12,4	12,6	12,7	13,3	13,5	13,7	13,9	14,1	14,3	14,7	14,7	15,1	15,2	15,2	15,5	15,7	15,8	16,4	16,6	16,6	16,7	16,7	14,3
Хорватія	10,8	10,9	11,0	11,0	11,5	11,4	11,5	11,6	12,0	12,4	12,5	12,7	13,1	13,5	13,9	14,3	14,6	14,7	14,6	14,6	15,1	15,2	15,4	15,8	15,8	15,8	15,7	15,7	13,5
Чехія	11,4	11,7	12,1	12,1	12,2	12,5	13,2	13,4	13,1	13,5	14,0	14,4	14,7	15,0	14,8	15,1	15,3	15,7	15,9	16,4	16,6	16,6	16,7	17,4	17,6	17,6	17,7	17,6	14,8
Данія	14,3	14,4	14,5	14,8	15,1	15,4	15,7	16,0	16,2	17,0	16,8	17,2	16,9	17,1	17,3	17,5	17,3	17,5	17,5	17,5	17,6	19,1	19,3	19,8	20,0	20,1	19,8	19,8	17,2
Естонія	13,3	13,1	13,0	12,6	12,9	13,2	13,6	14,2	14,8	15,0	15,8	16,4	16,7	16,9	17,0	17,2	17,2	17,2	17,3	17,3	17,4	17,4	17,4	17,2	17,0	16,9	16,9	16,9	15,8
Фінляндія	15,7	15,9	16,7	16,7	17,0	17,1	17,4	17,5	17,7	18,0	18,4	18,8	18,9	19,0	17,6	17,7	17,7	17,7	17,7	17,4	17,5	17,7	17,7	18,4	18,4	18,4	18,4	18,4	17,7
Франція	14,5	14,9	15,1	15,2	15,8	15,9	16,0	16,0	15,9	15,9	15,8	15,8	15,7	15,9	15,9	16,5	16,6	16,5	16,5	16,5	16,6	16,6	16,6	16,6	16,6	16,7	16,8	16,8	16,1
Грузія	12,2	12,2	11,9	11,6	11,3	11,0	11,0	11,2	11,3	11,4	11,6	11,7	11,7	11,9	12,2	12,3	12,2	12,2	12,6	12,9	13,3	13,7	14,1	14,5	15,0	15,3	15,3	12,5	12,5
Німеччина	14,0	14,4	14,5	14,9	15,1	15,4	15,6	15,8	15,8	15,9	16,0	16,0	16,1	16,1	16,2	16,3	16,3	16,4	16,5	16,5	16,6	16,6	16,7	16,7	16,7	16,9	16,9	16,9	16,0
Греція	12,4	12,6	12,8	12,7	12,6	12,8	12,9	13,1	13,8	13,8	14,2	14,6	15,1	15,1	15,4	16,0	16,0	15,4	15,7	15,9	16,1	16,2	16,5	16,6	17,0	17,0	17,0	14,9	14,9
Угорщина	11,2	11,2	11,2	11,8	12,4	12,6	12,8	13,2	13,7	14,1	14,5	14,9	15,2	15,7	15,4	15,7	15,8	15,8	15,8	15,6	15,6	15,5	15,6	16,0	15,8	15,6	15,4	15,4	14,4
Ісландія	14,4	15,5	15,8	15,6	15,9	16,0	16,2	16,7	17,2	17,4	17,8	18,0	18,6	19,4	19,0	19,3	19,5	19,5	19,7	19,6	19,8	19,7	19,9	20,7	20,8	20,5	20,5	20,5	18,3
Ірландія	12,3	12,3	12,5	12,9	13,1	13,2	13,4	13,7	16,3	16,7	16,9	17,1	17,4	17,7	17,8	17,8	18,1	18,1	18,4	18,6	18,4	18,5	19,0	19,2	19,7	19,7	19,7	16,7	16,7
Ізраїль	13,0	13,3	13,5	13,7	14,0	14,3	14,6	14,9	15,3	15,6	15,5	15,7	16,4	16,2	16,2	16,2	16,0	16,2	16,0	16,1	16,3	16,4	16,4	16,5	16,5	16,5	16,5	16,5	15,5
Італія	12,8	12,9	13,2	13,6	14,1	14,2	14,4	14,8	15,0	15,1	15,0	15,5	15,6	15,9	16,2	16,4	16,6	16,7	16,8	16,8	16,8	17,1	16,9	16,7	16,7	16,6	16,6	16,6	15,6
Японія	13,1	13,1	13,3	13,6	14,0	14,1	14,1	14,2	13,9	14,0	14,1	14,2	14,3	14,4	14,4	14,5	14,6	14,7	14,7	14,8	14,9	15,0	15,1	15,1	15,1	15,2	15,2	15,2	14,4
Казахстан						12,2	12,2	12,2	12,3	12,3	12,6	13,0	13,4	13,9	14,3	14,7	15,1	15,0	14,9	14,8	14,7	15,0	15,3	15,3	15,3	15,4	15,4	15,5	14,1
Південна Корея	12,8	13,0	13,0	13,3	13,6	13,9	14,3	14,8	14,4	14,6	14,7	14,7	14,8	15,0	15,2	15,4	15,6	15,8	15,9	15,9	16,0	16,0	15,9	15,8	15,9	15,9	15,9	15,9	14,9
Латвія	12,9	12,8	12,7	12,8	12,8	12,9	12,9	12,8	13,4	14,3	15,0	15,5	15,8	16,1	16,5	16,8	16,8	17,1	17,4	17,0	16,6	16,2	15,9	16,3	16,2	16,5	16,5	16,5	15,2
Литва	12,9	12,7	12,2	11,9	12,1	12,3	12,8	13,3	13,9	14,4	15,1	15,6	16,1	16,6	16,8	17,2	17,3	17,4	17,6	17,7	17,6	17,2	16,9	16,8	16,7	16,6	16,6	16,6	15,4
Люксембург											13,6	13,7	13,7	13,7	13,6	13,6	13,6	13,6	13,6	13,6	13,8	14,0	14,0	14,0	14,0	14,1	14,1	14,1	13,8
Мексика	10,4	10,3	10,3	10,2	10,3	10,5	10,7	10,9	11,1	11,4	11,7	11,8	12,1	12,4	12,5	12,5	12,6	12,7	12,8	12,9	13,0	13,1	13,3	13,5	13,7	13,9	14,4	14,4	12,1
Нідерланди	14,4	14,6	14,6	14,9	16,8	16,4	16,6	16,3	16,3	16,1	16,4	16,5	16,2	16,3	16,2	16,3	16,5	16,6	16,8	16,8	16,8	17,1	18,0	17,9	18,1	18,2	18,4	18,3	16,6
Нова Зеландія	14,5	14,9	15,3	16,2	16,9	17,1	17,5	17,9	18,1	17,9	18,2	18,7	19,1	19,4	19,8	20,0	20,0	20,2	20,0	21,0	20,5	20,2	20,0	19,8	19,6	19,7	19,7	18,6	18,6
Норвегія	14,3	14,5	14,8	15,2	16,3	15,7	15,9	16,3	17,3	17,7	18,2	17,7	17,8	18,2	18,4	18,2	18,3	18,3	18,1	18,1	18,3	18,3	18,2	18,4	18,3	18,3	18,6	18,6	17,4
Польща	12,5	12,5	12,4	13,0	13,3	13,3	13,6	14,1	14,6	15,0	15,1	15,5	15,8	16,0	15,4	15,6	15,5	15,6	15,6	15,7	16,1	16,1	16,2	17,2	16,8	17,0	17,3	17,3	15,1
Португалія	12,1	12,5	13,5	14,5	14,9	15,2	15,7	15,9	16,2	15,7	16,0	16,3	16,1	16,3	15,8	15,8	15,7	16,0	16,1	16,2	16,3	16,3	16,4	16,7	16,4	16,3	16,2	16,2	15,6
Румунія	11,8	10,9	10,5	10,2	10,3	10,4	10,9	11,0	11,2	11,7	11,9	12,2	12,8	13,2	13,7	14,0	14,5	15,1	15,8	16,1	16,0	15,5	14,8	14,8	14,9	14,9	14,6	14,6	13,2
Росія											12,9	13,3	13,7	14,1	14,2	14,3	14,4	14,4	14,5	14,3	14,6	14,9	15,0	15,3	15,3	15,7	15,9	15,9	14,6
Словаччина	11,7	11,7	11,8	11,9	12,0	12,2	12,4	12,5	13,0	13,1	13,4	13,4	13,7	13,9	14,2	14,5	14,9	15,3	15,5	15,6	15,6	15,6	15,5	15,5	15,4	15,5	15,5	15,5	14,0
Словенія	12,2	12,2	12,5	12,4	12,6	12,9	13,2	13,5	14,1	15,1	15,4	16,1	16,7	17,1	16,8	17,3	17,6	17,6	17,7	17,8	17,9	18,0	17,7	18,4	18,0	18,0	18,0	15,9	15,9
Іспанія	14,3	14,6	14,9	15,4	15,7	15,9	16,2	16,0	16,0	16,0	16,1	16,0	16,0	16,0	16,2	16,3	16,4	16,6	16,8	16,9	17,3	17,6	17,8	17,9	18,0	18,1	18,2	18,2	16,5
Швеція	13,2	13,3	13,5	15,8	16,2	16,7	17,2	18,2	20,1	20,4	20,5	20,6	20,2	20,1	16,8	16,7	16,6	16,5	16,5	16,5	16,7	16,5	16,6	17,2	17,8	18,4	18,4	18,4	17,3
Швейцарія	12,8	13,0	13,2	13,4	13,6	13,8	13,9	14,2	14,5	14,6	14,8	14,8	14,7	14,8	14,9	14,9	15,0	15,1	15,2	15,3	15,5	15,6	15,7	15,9	16,0	16,1	16,1	16,1	14,8
Туреччина	7,8	7,9	8,0	8,2	8,4	8,5	8,5	8,6	9,0	9,4	9,9	10,3	10,7	10,8	10,9	11,0	11,4	11,7	11,8	12,4	13,2	13,7	13,9	14,3	14,7	14,7	14,7	11,0	11,0
Україна	12,9	12,9	12,6	12,4	12,3	12,6	12,8	13,0	13,3	13,3	13,2	13,9	14,4	14,8	14,7	14,7	15,0	15,2	15,2	15,2	15,1	15,1	15,2	15,2	15,2	15,2	15,2	14,1	14,1
Великобританія	13,7	14,0	14,4	14,6	14,8	15,0	15,3	15,5	15,7	16,1	16,4	16,4	16,4	16,5	17,0	17,1	16,6	16,4	16,4	16,6	16,8	16,2	16,1	18,2	18,4	17,9	17,9	17,9	16

Продовження додатку Д

Таблиця ДЗ

Очікувана тривалість навчання чоловічого населення в країнах з розвинуеною і трансформаційною економікою у 1990–2017 роках,
років

Країна	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	1990-2017
Вірменія						9,8	9,6	9,9	10,6	10,8	10,6	10,7	10,8	10,9	11,0	11,1	11,2	12,3	12,1	12,7	12,7	12,7	12,6	12,6	12,6	12,6	12,6	12,6	11,5
Австралія	17,4	17,4	17,4	17,4	17,3	18,8	19,3	19,9	19,8	20,0	20,1	19,8	20,3	20,4	20,1	20,0	18,6	18,6	18,6	18,9	19,2	19,5	19,8	20,0	20,0	20,0	20,0	22,5	19,3
Австрія	14,4	14,6	14,9	14,8	15,2	15,2	15,2	15,3	15,8	15,4	15,5	15,9	14,6	14,6	14,8	14,9	15,0	14,9	15,1	15,2	15,4	15,4	15,4	15,6	15,6	15,6	15,8	15,8	15,2
Білорусь						11,9	12,2	12,3	12,2	12,5	12,8	13,0	13,3	13,5	13,8	14,0	14,3	14,6	14,8	14,9	14,9	15,0	15,2	15,1	15,0	15,0	15,1	15,1	13,9
Бельгія	14,1	14,1	15,3	16,5	16,7	17,1	17,3	17,4	17,5	17,3	17,4	17,7	17,7	18,0	17,7	17,9	18,1	18,1	18,0	18,1	18,1	18,2	18,3	18,4	18,7	18,8	18,8	18,8	17,5
Болгарія	12,1	12,2	11,9	11,7	11,5	11,7	12,1	12,2	12,4	12,6	12,7	12,7	12,8	13,2	13,5	13,5	13,5	13,7	13,8	13,9	14,2	14,3	14,3	14,7	14,9	14,8	14,6	14,6	13,2
Канада	16,2	16,6	16,7	16,5	16,6	16,6	16,5	16,1	15,7	15,5	15,4	15,4	15,4	15,4	15,4	15,4	15,4	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,9	15,9	16,0	16,0	15,8
Чилі	13,0	13,4	13,3	12,3	12,4	12,6	12,8	13,0	13,1	13,6	13,9	14,1	14,2	14,4	14,8	15,1	15,0	15,3	15,4	15,3	15,3	15,4	15,3	16,0	16,1	16,1	16,3	16,2	14,4
Хорватія	10,6	10,7	10,7	10,8	11,3	11,1	11,3	11,4	11,8	12,0	12,2	12,4	12,7	13,1	13,3	13,6	13,9	13,9	13,8	13,8	13,8	14,0	14,2	14,4	14,6	14,6	14,5	14,3	12,8
Чехія	12,3	12,0	11,3	11,7	12,1	12,3	13,0	13,2	12,8	13,3	13,8	14,3	14,5	14,7	14,5	14,7	14,8	15,0	15,1	15,4	15,6	15,6	15,6	15,9	16,1	16,1	16,2	16,1	14,2
Данія	13,9	14,0	14,1	14,5	14,8	14,9	15,1	15,2	15,3	15,9	15,7	16,0	15,8	15,9	16,0	16,3	16,1	16,2	16,1	16,1	16,3	17,8	18,0	18,5	18,3	18,4	18,4	18,4	16,1
Естонія	13,0	12,7	12,7	12,2	12,2	12,5	12,9	13,2	13,6	13,8	14,2	14,5	14,6	14,6	14,8	15,1	15,0	15,0	15,0	15,1	15,4	15,6	15,6	15,6	15,4	15,3	15,3	15,3	14,3
Фінляндія	14,3	14,5	14,9	15,1	15,4	15,5	15,7	16,0	16,4	16,6	17,0	17,2	17,3	17,5	16,5	16,6	16,6	16,5	16,4	16,2	16,4	16,5	16,5	16,9	16,9	16,9	16,9	16,9	16,3
Франція	13,9	14,2	14,4	14,5	15,4	15,5	15,5	15,4	15,4	15,4	15,3	15,2	15,1	15,2	15,2	15,8	15,9	15,9	15,8	15,8	15,8	15,8	15,9	15,9	15,9	16,0	16,0	16,0	15,4
Грузія	12,6	12,5	12,1	11,7	11,3	10,9	10,8	11,2	11,4	11,3	11,6	11,5	11,5	11,7	11,8	12,1	11,7	11,9	12,1	12,4	12,7	13,0	13,3	13,7	14,0	14,4	14,8	14,8	12,3
Німеччина	14,7	15,0	15,2	15,7	15,9	16,1	16,2	16,3	16,3	16,4	16,5	16,5	16,6	16,6	16,7	16,7	16,8	16,8	16,9	16,9	17,0	17,1	17,1	16,9	17,0	17,0	17,0	17,0	16,5
Греція	12,4	12,7	12,9	12,5	12,9	12,6	12,8	12,9	13,4	13,3	13,7	13,9	14,6	14,7	15,0	15,8	16,0	15,5	15,8	16,0	16,3	16,4	16,6	16,8	17,5	17,5	17,5	17,5	14,8
Угорщина	11,1	11,1	11,2	11,7	12,1	12,3	12,4	12,9	13,2	13,6	14,0	14,3	14,6	14,8	14,6	14,7	14,8	14,8	14,8	14,8	14,8	14,9	14,9	14,9	15,2	15,0	14,9	14,8	13,8
Ісландія	14,1	15,2	15,5	15,3	15,5	15,6	15,6	16,0	16,4	16,2	16,4	16,5	16,8	17,3	17,0	17,1	17,2	16,9	17,1	17,1	17,3	17,5	17,8	18,3	18,4	18,2	18,2	18,2	16,7
Ірландія	11,9	11,9	12,1	12,7	12,9	12,8	13,0	13,0	15,6	15,8	15,9	16,0	16,2	16,5	17,2	17,2	17,4	17,7	17,7	17,9	18,3	18,4	18,6	18,7	19,5	19,5	19,5	16,2	16,2
Ізраїль	12,5	12,8	13,0	13,2	13,5	13,8	14,0	14,3	14,6	14,8	14,7	14,9	15,7	15,6	15,4	15,4	15,3	15,4	15,1	15,2	15,4	15,5	15,4	15,5	15,5	15,5	15,3	15,3	14,7
Італія	12,8	13,0	13,2	13,4	13,7	14,0	14,1	14,3	14,4	14,6	14,7	14,9	15,2	15,3	15,4	15,5	15,7	15,8	15,9	15,9	15,9	16,2	16,0	15,9	15,9	15,9	15,9	15,9	15,0
Японія	13,6	13,7	13,7	14,0	14,3	14,4	14,4	14,5	14,2	14,3	14,4	14,5	14,6	14,6	14,7	14,8	14,9	14,9	15,0	15,1	15,2	15,3	15,3	15,3	15,3	15,3	15,3	15,3	14,7
Казахстан						11,8	11,8	11,9	11,9	11,9	12,1	12,4	12,8	13,2	13,5	13,9	14,3	14,2	14,2	14,2	14,1	14,4	14,6	14,6	14,6	14,6	14,7	14,8	13,5
Південна Корея	14,3	14,4	14,4	14,5	14,9	15,1	15,5	16,2	16,0	16,3	16,5	16,6	16,6	16,8	17,0	17,1	17,3	17,5	17,5	17,5	17,6	17,6	17,4	17,3	17,2	17,1	17,1	17,1	16,4
Латвія	12,4	12,4	12,2	12,1	12,1	12,0	12,0	11,7	12,4	12,8	13,2	13,8	14,1	14,3	14,5	14,7	14,7	14,7	15,0	14,7	14,7	14,7	14,6	15,1	15,1	15,1	15,1	15,1	13,8
Литва	12,8	12,6	12,2	11,8	11,7	11,6	12,1	12,6	12,9	13,5	14,1	14,5	14,9	15,4	15,3	15,5	15,6	15,7	15,8	16,0	16,0	15,8	15,7	15,7	15,6	15,6	15,7	15,7	14,4
Люксембург											13,3	13,3	13,4	13,4	13,4	13,4	13,4	13,5	13,5	13,7	13,9	13,8	13,7	13,7	13,7	13,9	13,9	13,9	13,6
Мексика	10,8	10,6	10,6	10,6	10,6	10,8	10,9	11,1	11,3	11,5	11,7	11,7	11,9	12,1	12,2	12,2	12,2	12,3	12,4	12,5	12,6	12,7	12,9	13,1	13,3	13,4	13,8	13,8	12,0
Нідерланди	15,0	15,2	15,1	15,2	17,8	17,1	17,2	16,8	16,7	16,6	16,8	16,8	16,4	16,5	16,4	16,5	16,6	16,7	16,8	16,8	16,9	17,7	17,7	17,8	17,8	17,8	17,8	17,8	16,8
Нова Зеландія	14,5	14,7	15,0	15,7	16,2	16,6	16,5	16,7	16,7	16,5	16,6	16,9	17,3	17,4	18,0	18,3	18,4	18,8	18,5	19,6	18,9	18,5	18,1	17,9	17,9	18,0	18,0	18,0	17,3
Норвегія	13,6	14,0	14,3	14,9	16,0	15,4	15,6	15,7	16,5	16,6	16,8	16,5	16,4	16,8	16,9	16,8	16,9	16,9	16,7	16,7	16,9	16,9	16,8	17,0	17,1	17,1	17,2	17,2	16,3
Польща	12,0	12,1	12,1	12,8	12,9	12,8	13,0	13,5	13,9	14,2	14,3	14,5	14,8	15,0	14,2	14,4	14,4	14,4	14,4	14,4	14,6	14,4	14,5	15,4	15,2	15,4	15,6	15,6	14,1
Португалія	11,6	11,9	12,8	13,7	14,3	14,6	15,0	15,2	15,4	15,0	15,3	15,3	15,3	15,3	14,9	14,9	14,9	15,4	15,7	15,7	15,8	15,9	16,1	16,7	16,5	16,5	16,4	16,4	15,1
Румунія	12,0	11,0	10,5	10,3	10,2	10,3	10,8	11,0	11,1	11,4	11,5	11,8	12,2	12,6	13,1	13,3	13,7	14,1	14,7	15,0	14,9	14,6	14,1	14,1	14,2	14,2	13,9	13,9	12,7
Росія											12,0	12,4	12,8	13,1	13,2	13,2	13,2	13,4	13,5	13,2	13,5	13,8	14,2	14,5	14,7	15,1	15,2	15,2	13,7
Словаччина	11,5	11,5	11,6	11,7	11,8	11,9	12,1	12,2	12,8	12,9	13,1	13,1	13,4	13,6	13,7	13,9	14,0	14,2	14,2	14,3	14,4	14,4	14,4	14,4	14,3	14,4	14,4	14,4	13,3
Словенія	11,7	11,8	12,0	11,9	12,0	12,3	12,5	12,8	13,3	14,1	14,2	15,1	15,5	16,1	15,7	16,0	16,1	16,2	16,2	16,2	16,3	16,4	16,2	16,2	16,9	16,6	16,5	16,5	14,8
Іспанія	13,8	14,0	14,2	14,6	14,9	15,0	15,2	15,3	15,2	15,2	15,3	15,3	15,2	15,2	15,3	15,4	15,5	15,6	15,8	15,9	16,4	16,8	17,1	17,2	17,3	17,5	17,5	17,5	15,7
Швеція	12,7	12,7	13,0	14,5	14,9	15,1	15,5	16,0	17,0	17,2	17,2	17,2	17,1	17,1	15,1	15,2	15,1	15,0	15,0	15,0	15,2	15,1	15,0	15,7	16,3	16,9	16,9	16,9	15,6
Швейцарія	13,9	14,1	14,3	14,8	14,9	15,1	15,1	15,3	15,5	15,5	15,5	15,5	15,3	15,4	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,5	15,7	15,8	15,9	16,0	16,1	16,2	16,3	16,3	15,4
Туреччина	10,3	10,4	10,5	10,7	10,8	11,0	11,1	11,2	11,7	12,1	12,5	12,8	13,3	13,4	13,1	12,8	13,2	13,4	13,2	13,6	14,4	14,9	14,9	15,3	15,7	15,7	15,7	15,7	13,0
Україна	11,9	11,9	11,7	11,5	11,4	11,7	12,1	12,4	12,7	12,8	12,8	13,5	13,8	14,1	14,1	14,5	14,3	14,4	14,4	14,4	14,4	14,6	14,7	14,7	14,8	14,8	14,8	14,8	13,5
Великобританія	13,6	13,9	14,2	14,4	14,6	14,8	15,0	15,2	15,4	15,7	15,8	15,8	15,7	15,6	16,0	16,1	15,5	15,4	15,5	15,7	16,0	15,4	15,4	17,2	17,4	17,0	17,0		

Додаток Е

Таблиця Е1

Публічні видатки на освіту в країнах з розвинуеною і трансформаційною економікою у 1990–2016 роках, % ВВП

Країна	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	1990-2016
Вірменія			2,8	2,7	3,2	3,1	2,8	2,7	2,2	2,8		2,8
Австралія	4,7	5,1	4,9	4,9	5,6	5,1	4,9	5,3	5,2			5,1
Австрія	5,0	5,4	5,6	5,2	5,7	5,6	5,5	5,5	5,4			5,4
Білорусь			6,2	5,9	5,2	4,7	5,0	5,0	4,8	4,8	5,0	5,2
Бельгія		3,0		5,8	6,4	6,4		6,6	6,6			5,8
Болгарія	4,5	3,4		4,1	3,9	3,6	3,5	4,1				3,9
Канада	6,0	6,3	5,4	4,8	5,4	5,3						5,5
Чилі	2,3	2,6	3,8	3,3	4,2	4,0		4,5	4,7	4,9		3,8
Хорватія					4,3	4,2		4,6				4,4
Чехія		4,5	3,7	3,9	4,1	4,3	4,3	4,1	4,0			4,1
Данія		7,5	8,1	8,1	8,6	8,5	7,2	8,5	7,6			8,0
Естонія		6,1	5,3	4,8	5,5	5,0	4,7	4,8	5,5			5,2
Фінляндія	5,3	6,8	5,7	6,0	6,5	6,5	7,2	7,2	7,2			6,5
Франція	4,5	5,8	5,5	5,5	5,7	5,5	5,5	5,5	5,5			5,4
Грузія			2,2	2,5		2,7	2,0				3,8	2,6
Німеччина		4,4			4,9	4,8	4,9	4,9	4,9			4,8
Греція	2,0		3,2	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0	4,0			3,7
Угорщина		4,8	4,9	5,3	4,8	4,6		4,2	4,6			4,7
Ісландія	4,2	4,7	6,5	7,4	7,2	7,0	7,9	7,8				6,6
Ірландія	4,6	4,9	4,1	4,5	6,0	5,8	5,8	5,3	4,9			5,1
Ізраїль	5,4		6,1	5,8	5,5	5,6	5,7	5,8	5,7			5,7
Італія		4,3	4,3	4,2	4,4	4,1		4,2	4,1			4,2
Японія		3,5	3,5	3,4	3,6	3,6	3,7	3,7	3,6			3,6
Казахстан		4,0	3,3	2,3						2,8	3,0	3,1
Південна Корея	3,1	3,0		3,9			4,6	4,9	5,1	5,1		4,2
Латвія			5,3		5,1	4,9	6,6	7,0	5,3			5,7
Литва		4,8		4,9	5,3	5,1	4,8	4,6	4,5			4,9
Люксембург		3,5					4,1		4,0			3,9
Мексика	2,3	3,9	4,1	4,9	5,2	5,1	5,2	4,7	5,3			4,5
Нідерланди	5,3	4,6	4,6	5,2	5,6	5,5	5,5	5,6	5,5			5,3
Нова Зеландія		5,7		6,3	7,0	6,9	7,2	6,7	6,4	6,3		6,6
Норвегія	6,3	7,7	6,5	6,9	6,7	6,4	7,4	7,5	7,7			7,0
Польща		4,3	5,0	5,4	5,1	4,8	4,8	4,9	4,9			4,9
Португалія	3,6	4,6	5,2	5,1	5,4	5,1	4,9	5,3	5,1			4,9
Румунія			2,9	3,5	3,5	3,0	2,9		3,1			3,2
Росія			2,9	3,8			3,8					3,5
Словаччина		4,3	3,9	3,8	4,1	4,0	3,9	4,1	4,2	4,6		4,1
Словенія		4,9		5,6	5,6	5,6	5,6	5,4	5,3			5,4
Іспанія	3,6	4,4	4,2	4,1	4,8	4,9	4,4	4,3	4,3			4,3
Швеція	5,3	6,2	6,8	6,6	6,6	6,5	7,7	7,7	7,7			6,8
Швейцарія	4,5	5,1	4,8	5,2	4,9	5,0	5,0	5,0	5,1			5,0
Туреччина		2,3	2,5				4,4	4,4	4,4			3,6
Україна			4,2	6,1		6,2	6,7	6,7	5,9			6,0
Великобританія	4,1	4,8	4,1	5,0	5,8	5,7		5,6	5,7	5,6		5,2
США					5,4	5,2	5,2	4,9	5,0			5,1

Джерело: складено автором за даними Світового Банку [279]

Додаток Ж

Таблиця Ж1

Частка населення відповідного віку, що забезпечена дошкільною освітою в окремих країнах з розвинуеною та емерджентною економікою у 1990–2016 роках, % освітнього контингенту

Країна	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	9999
Вірменія	48	32	26	32	35	35	36	37		52	55	50	50	52	52	42
Австралія	70	94		86	83	82	82	81	79	96	108	109	114	125	169	98
Австрія	72	79	80	89	90	91	94	97	101	101	104	100	101	102	104	94
Білорусь	95	82	85	103	105	105	103	100	102	105	103	104	103	101	99	100
Бельгія	103	118	110	119	119	118	118	118	119	121	120	119	118	117		117
Болгарія	69	60	70	85	87	85	83	81	82	82	82	83	84	84	81	80
Канада	62	64														63
Чилі	81	98	83	80	79	81	81	83	104	110	112	79	82	84	85	88
Хорватія	28	36	52	46	48	50	55	59	62	63	63	62	61	63	63	54
Чехія	106	90	90	116	114	110	105	102	102	104	104	104	104	105		104
Данія	96	81	91	95	95	96	96	97	100	100	102	97	96	96	96	96
Естонія	91	65	92	119	97	98	97	95	87	87	88					92
Фінляндія	34	38	48	60	62	63	65	66	68	69	70	81	80	80	83	64
Франція	108	113	111	116	115	113	111	109	109	108	108	108	109	109		111
Грузія		25	37	51	54	55	55									46
Німеччина		83	97	96	107	109	111	113	113	114	115	107	108	107		106
Греція	54	60	66	63	64	64			72	75	73	48	46	47		61
Угорщина	85	79	80	87	88	88	86	85	85	88	88	88	86	81	82	85
Ісландія	100		85	99	98	97	97	97	96	96	96	96	98	97		96
Ірландія	98	108									102	108	107	97	113	105
Ізраїль	86	77	88	94	92	99	99	106	97	104	101	112	110	111	111	99
Італія	90	95	97	103	102	101	99	98	100	100	100	100	99	99		99
Японія	46	48	83	87	88	88	89	89	87	85	86	87	86	86		81
Казахстан	81	38	20	33	34	36	38	38		48	53	57	57	60	59	47
Південна Корея	55	86										92	93	95		84
Латвія	54	37	56	91	96	95	91	87	85	86	89	91	90	87		81
Литва	62	34	52	67	72	73	76	79	79	80	81	83	86	89	90	74
Люксембург	91	103	78	87	87	86	87		89	89	92	93	94	93		90
Мексика	60	67	72	86	94	100	101	99	100	101	103	70	70	71	71	84
Нідерланди	97	100								90	90	93	94	94	95	94
Нова Зеландія													91	92		92
Норвегія	61	73	76	88	90	92	95	97	99	99	99	99	98	97	96	91
Польща	49	45	47	54	57	60	61	64	69	73	77	77	80	75	70	64
Португалія	34	57	72	80	81	81	81	85	87	90	90	90	91	93	93	80
Румунія	60	52	69	73	74	75	76	78	79	80	80	92	90	90	87	77
Росія	76	62	61	69	70	72	76	76		75	77	80	84	87	89	75
Словаччина		73	81	97	94	94	93	91	91	90	91	92	92	93		90
Словенія	62	59	77	78	82	81	84	86	89	91	94	93	92	92		83
Іспанія	73	91										98	97	96	95	92
Швеція	64	67	74	94	94	98	97	95	95	95	95	95	96	94		90
Швейцарія	90	97	92	98	100	100	100	102	99	100	99	103	105	105	105	100
Туреччина	4	6	7	11	14	16	18	21	25	29	30	28	27	29		19
Україна	67		52	83	87	92	97	100	99	100	101	84				87
Великобританія	50		80	71	72	73	80	80	82	85	84	79	90	96		79
США	61	69							68	69	70	70	70	69		68

Джерело: складено автором за даними Світового Банку [279]

Продовження додатку Ж

Таблиця Ж2

Частка населення відповідного віку, що забезпечена початковою освітою в окремих країнах з розвинуеною та емерджентною економікою у 1990–2016 роках, % освітнього контингенту

Країна	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	1990-2016
Вірменія		92	99	95	100	113	115	111						95	94	102
Австралія	106	101	100	103	103	105	105	105	106	106	106	107	106	102	101	104
Австрія	105	102	104	101	102	102	101	100	100	100	101	101	101	102	102	102
Білорусь	94	98	113	98	99	101	104	105	104	101	99	98	98	100	102	101
Бельгія	101	102	105	100	101	102	102	102	102	102	102	104	104	103		102
Болгарія	95	98	103	103	103	107	109	110	109	104	101	99	99	97	95	102
Канада	104	101	100	97	99	99	98	99	99	98	100	101	102	103	101	100
Чилі	104		106	107	106	107	106	105	101	100	100	98	98	99	100	103
Хорватія		85	95	103	101	98	94	92	92	94	96	98	99	98	95	96
Чехія	93	105	103	99	100	103	106	106	104	101	99	99	99	99		101
Данія	98	100	101	99	99	100	100	100	100	101	101	102	101	101	102	100
Естонія	94	92	103	99	98	99	102	103	103	102	101	99	98	97		99
Фінляндія	98	99	101	98	98	99	99	99	99	100	100	100	101	101	100	99
Франція	112	105	104	109	109	110	110	109	108	108	107	106	106	107		108
Грузія		83	95	90	93	98	101	102	102	103	105	106	105	104	103	99
Німеччина		101	105	103	104	105	104	103	103	102	102	102	101	102		103
Греція	95	91	94	95	95	94			96	96	96	95	94	95		95
Угорщина	85	105	101	98	100	99	101	101	101	100	100	100	102	102	102	100
Ісландія	101	98	103	97	97	98	99	100	99	99	98	98	98	99		99
Ірландія	99	100	103	107	107	108	108	108	107	105	103	103	102	101	101	104
Ізраїль	95	103	106	104	103	103	103	103	104	105	106	104	104	104	104	103
Італія	98	98	103	101	102	103	103	102	102	102	101	102	102	101		101
Японія	100	100	98	100	101	101	101	101	102	102	101	100	100	99		100
Казахстан	115	100	96	101	101	102	106	108	108	109	109	111	112	111	109	107
Південна Корея	105	103	101	101	102	103	103	102	102	101	100	97	97	98		101
Латвія	94	85	98	94	97	99	104	107	109	107	104	101	98	98		100
Литва	90	99	102	94	96	99	100	101	100	99	99	100	100	100	101	99
Люксембург		96	100	101	101	102	101		98	97	97	97	97	99		99
Мексика	111	109	107	105	103	103	104	105	105	106	106	106	105	104	104	106
Нідерланди	103	107	108	107	107	108	108	108	108	107	106	104	102	103	103	106
Нова Зеландія	105	102	100	100	100	101	101	101	101	100	98	98	98	98	99	100
Норвегія	100	98	101	99	99	99	99	99	99	99	100	100	100	100	100	99
Польща	99	98	99	95	95	95	95	96	97	97	100	100	99	105	110	99
Португалія	121	120	122	117	117	116	115	113	111	110	109	109	108	106	105	113
Румунія	90	95	97	108	104	103	98	98	98	97	96			90	89	97
Росія	108	108	103	95	95	96	98	99		101	101	100	99	101	102	100
Словаччина		100	101	98	101	103	104	103	101	100	101	101	100	99		101
Словенія	96	97	97	100	101	98	98	99	99	99	100	99	99	99		99
Іспанія	104	105	104	103	104	105	107	107	105	104	103	105	104	104	104	105
Швеція	100	104	110	96	96	97	99	100	101	100	102	120	121	123		105
Швейцарія	89	96	106	102	102	102	102	103	103	103	103	103	103	104	104	102
Туреччина	106	100	103	103	103	103	102	100	101	101	99	107	107	103		103
Україна	112		113	106	100	98	97	97	99	101	101	102	100			102
Великобританія	107		100	106	105	103	105	104	105	105	107	107	108	102		105
США	106	104	100	99	100	101	102	101	100	99	98	98	99	99		100

Джерело: складено автором за даними Світового Банку [279]

Продовження додатку Ж
Таблиця ЖЗ

Частка населення відповідного віку, що забезпечена повною середньою освітою в окремих країнах з розвинуеною та емерджентною економікою у 1990–2016 роках, % освітнього контингенту

Країна	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	1990-2016
Вірменія			92	92	95	96	95	100						86		94
Австралія		143												158	154	152
Австрія	101	107	99	100	100	100	99	100	99	98	98	99	99	100	101	100
Білорусь	97	94					111	110	108	107	106	105	105	105	104	105
Бельгія	101	147	145	160	161	160	159	157	157	157	158	161	162	164		154
Болгарія	99	92	93	89	90	90	89	89	90	94	95	101	104	102	100	94
Канада	99	105	101	101	101	102	102	103	102	103	110	110	110	111	113	105
Чилі	76		84	95	96	96	95	92	93	92	90	99	99	100	100	93
Хорватія		82	86	93	95	97	98	100	100	99	99	100	99	98	98	96
Чехія	91	94	88	96	96	95	94	94	95	96	97	104	105	105		96
Данія	109	118	127	124	120	119	118	118	119	123	123	129	129	130	129	122
Естонія	105	102	94	103	103	103	102	103	105	107	108	108	108	111		104
Фінляндія	114	115	125	112	111	110	109	107	108	108	108	144	146	150	152	121
Франція	97	114	109	114	114	113	113	112	112	112	112	111	111	111		111
Грузія		78	78	80	82	88	88	86				97	99	102	104	89
Німеччина		105	100	102	103	102	103	103	104	104	102	101	101	101		102
Греція	91	90	87	98	98	95			102	99	101	102	99	99		97
Угорщина	87	89	96	96	96	96	96	96	97	97	98	105	104	103	102	97
Ісландія	98	103	106	111	111	110	109	107	107	107	110	118	119	119		110
Ірландія	94	109	99	109	111	113	115	119	123	122	126		127	127	126	116
Ізраїль	89	90	103	105	105	104	103	102	102	102	101	102	102	102	104	101
Італія	80	89	92	98	99	99	100	101	102	103	102	102	103	103		98
Японія	95	100	99	98	98	99	99	100	100	101	101	102	101	102		100
Казахстан	100		93		99				97	99	101	102	106	109	112	102
Південна Корея	93	99	96	97	96	95	95	96	96	97	98	100	101	100		97
Латвія	95	89	90	99	99	101	101	95	96	97	98	109	111	112		99
Литва	95	84	98	103	103	102	101	101	101	101	101	104	104	104	103	100
Люксембург		83	97	95	96	97	98		101	101	100	102	102	102		98
Мексика	53	57	70	80	82	83	84	84	84	85	86	88	92	95	97	81
Нідерланди	118	140	122	118	119	119	120	121	122	128	129	131	131	134	133	126
Нова Зеландія	89	113	111	120	118	119	117	125	119	119	117	115	115	115	114	115
Норвегія	101	116	116	114	114	114	113	111	113	112	111	113	113	113	114	113
Польща	88	94	100	100	99	98	97	96	96	96	96	107	106	107	107	99
Португалія	60	102	104	97	98	101	103	105	106	106	108	119	116	118	118	104
Румунія	99	74	79	84	85	88	93	95	97	97	96	95	93	91	89	90
Росія	98	91		83	83	83	83	85		92	96	99	101	104	105	93
Словаччина		89	86	93	93	92	92	92	92	93	93	91	91	91		91
Словенія	87	90	101	97	97	98	99	99	99	99	98	111	110	110		100
Іспанія	101	114	110	117	117	117	117	118	124	128	131	131	130	129	128	121
Швеція	90	131	152	104	104	102	101	99	98	97	98	129	133	140		113
Швейцарія	96	101	95	95	96	96	96	95	96	96	96	99	100	101	102	97
Туреччина	51	62	74	84	88	90	88	80	84	88	85	101	103	103		84
Україна	94		102	96	97	97	96	95	96	93	97	97	97			96
Великобританія	84	103	102	105	98	97	98	100	103	94	92	125	127	125		104
США	91	96	94	95	94	95	94	94	93	94	94	95	96	97		94

Джерело: складено автором за даними Світового Банку [279]

Продовження додатку Ж
Таблиця Ж4

Частка населення відповідного віку із принаймні повною середньою освітою в окремих країнах з розвинуеною та емерджентною економікою у 1990–2016 роках, % освітнього контингенту

Країна	1990	1995	2000	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	1990-2017
Вірменія	86,6	88,6	91,1	92,8		96,6	97,2	97,7	98,3	98,3	97,2	97,2	94,7
Австралія	90,3	89,0	88,8	90,9	93,2	93,6	94,4	91,1	91,5	91,5	90,0	90,0	91,2
Австрія	60,8	64,8	68,6	73,2	100,0	100,0	100,0	100,0	98,9	98,9	98,9	100,0	88,7
Білорусь					89,3	89,3	89,3	89,3	89,3	89,3	91,9	91,9	90,0
Бельгія	63,1	67,2	76,7	80,0	79,6	80,1	80,3	81,6	82,3	82,3	84,4	84,4	78,5
Болгарія	50,7	55,7	87,6	91,3	93,2	93,7	94,3	94,3	94,2	94,2	94,8	94,8	86,6
Канада	83,4	86,0	99,4	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	97,4
Чилі	50,1	54,9	59,0	67,8	74,8	72,9	74,3	75,7	78,0	80,2	80,6	80,6	70,7
Хорватія	46,0	51,1	55,7	77,6		89,1	90,7	92,3	93,9	95,5	95,7	95,7	80,3
Чехія	58,8	69,4	77,8	99,8	99,8	99,8	99,8	99,8	99,8	99,8	99,8	99,8	92,0
Данія	51,1	54,5	56,9	98,6	96,4	96,9	96,1	99,6	89,5	89,5	96,4	90,7	84,7
Естонія	58,8	74,8	87,3	93,6	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	92,9
Фінляндія	44,4	56,4	44,4	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	87,1
Франція	48,3	60,5	70,6	74,1	79,2	79,8	80,5	81,4	82,5	82,5	83,2	83,2	75,5
Грузія			91,0	92,4			95,6	96,2	96,7	96,7	95,5	95,5	95,0
Німеччина	48,9	62,8	73,4	96,9	96,4	96,6	96,6	96,6	96,7	96,5	96,5	96,5	87,9
Греція	40,4	46,8	52,8	58,3	63,1	64,2	65,3	66,4	67,5	67,5	69,2	69,2	60,9
Угорщина	40,8	69,6	87,3	93,4	97,9	98,2	98,3	98,4	96,6	96,6	96,8	96,8	89,2
Ісландія	43,1	48,2	53,4	91,3	95,3	96,0	96,8	97,6	98,4	99,2	100,0	100,0	84,9
Ірландія	58,3	65,9	72,0	74,6	78,7	79,6	81,5	83,5	85,5	87,5	87,9	88,3	78,6
Ізраїль	68,4	70,9	73,5	75,3	84,7	85,4	85,8	88,4	88,8	88,8	89,1	89,1	82,4
Італія	49,7	57,6	64,5	68,8	73,8	74,8	75,7	79,0	77,6	78,5	79,0	79,6	71,6
Японія	65,6	69,9	74,2	82,2	86,4	88,3	89,5	90,7	91,8	91,8	93,0	93,3	84,7
Казахстан	63,1	76,2	89,0	99,3	99,6	99,7	99,8	99,9	100,0	100,0	99,3	98,8	93,7
Південна Корея	61,5	73,0	77,7	80,5	82,9	85,0	87,1	89,3	91,4	91,4	95,2	95,6	84,2
Латвія	59,7	75,8	82,7	98,0	98,7	98,8	98,9	99,0	99,1	99,1	99,4	99,3	92,4
Литва	69,6	76,4	83,1	87,0	91,0	91,6	91,4	92,3	93,1	93,1	93,8	93,8	88,0
Люксембург	52,2	58,9	62,9	71,7	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	87,1
Мексика	30,6	38,3	40,0	46,9	52,8	55,4	58,0	56,5	57,4	57,4	59,3	59,3	51,0
Нідерланди	80,0	83,0	84,9	88,4	88,8	88,7	89,0	87,8	88,2	88,2	88,3	88,3	87,0
Нова Зеландія	63,2	65,6	67,7	67,0	92,9	95,2	95,1	96,9	98,7	98,9	98,9	98,9	86,6
Норвегія	66,0	72,2	77,7	96,6	93,9	97,1	96,6	96,2	95,3	95,3	95,3	95,7	89,8
Польща	50,5	65,0	74,2	77,9	80,9	81,7	82,3	83,1	83,9	83,9	85,8	86,2	78,0
Португалія	22,5	25,7	29,8	35,3	41,3	45,0	47,2	49,3	51,4	51,4	52,7	52,7	42,0
Румунія	70,1	76,1	80,6	83,9	87,3	88,2	88,9	89,4	89,1	89,1	89,5	89,5	85,1
Росія	77,2	83,9	90,1	92,0	90,9	91,8	92,8	93,7	94,6	95,6	95,6	95,6	91,2
Словаччина	60,4	72,1	73,2	91,2		97,1	99,3	99,3	99,3	99,3	99,9	99,3	90,0
Словенія	79,6	86,3	92,5	94,1	95,4	96,0	96,9	97,1	97,3	97,3	98,2	98,1	94,1
Іспанія	33,9	48,3	60,1	62,0	67,4	68,8	69,9	71,8	73,7	73,7	74,8	74,8	64,9
Швеція	68,3	74,0	79,7	88,0	85,6	86,3	86,9	87,5	88,0	88,0	88,5	88,5	84,1
Швейцарія	63,4	63,9	64,9	71,0	95,3	95,4	95,7	96,2	96,7	96,7	97,1	96,8	86,1
Туреччина	19,4	22,2	27,1	30,6	44,2	47,9	49,4	50,9	54,0	54,0	52,2	52,2	42,0
Україна	77,5	85,5	88,2	91,7	93,5	93,9	94,3	94,7	95,1	95,1	95,5	95,1	91,7
Великобританія	52,2	56,8	60,6	73,3	99,8	99,9	83,2	83,0	82,9	82,9	82,9	82,9	78,4
США	89,6	95,8	96,3	93,7	94,8	94,9	95,0	95,2	95,3	95,3	95,3	95,3	94,7

Джерело: складено автором за даними Світового Банку [279]

Продовження додатку Ж

Таблиця Ж5

Частка населення відповідного віку, що забезпечена вищою освітою в окремих країнах з розвиненою та емерджентною економікою у 1990–2016 роках, % освітнього контингенту

Країна	1990	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	1990-2016
Вірменія	23	19	36	40	43	46	48	51	53	53	46	46	47	47	51	43
Австралія	35	70												120	122	87
Австрія	33	45				63	66	68	76	79	79	79	79	81	83	69
Білорусь	49	41	55	67	69	71	71	74	79	86	91	93	90	88	87	74
Бельгія	38	53	58	61	62	61	62	65	68	70	71	72	73	75		64
Болгарія	26	36	44	45	47	51	52	54	58	59	61	64	68	70	71	54
Канада	90	90														90
Чилі		28	36	49	48	53	56	61	69	74	79	83	86	88	90	64
Хорватія	21	26	32	45	46	47	49	49	54	57	60	65	68	67	67	50
Чехія	16	21	28	48	50	54	58	61	64	66	66	65	66	64		52
Данія	34	45	57	80	79	79	76	74	74	77	79	81	81	82	81	72
Естонія	25	25	55	68	68	68	66	67	68	70	72	74	73	72		62
Фінляндія	44	67	82	92	93	94	95	91	93	95	93	91	89	88	87	86
Франція	37	50	54	55	56	55	55	56	58	59	60	62	64	65		56
Грузія		45	38	46	37	37	34	26	29	31	30	36	41	46	52	38
Німеччина		45										60	64	66		59
Греція	24	36	51	85	89	86			102	107	110	112	117			84
Угорщина	15	22	36	65	68	68	66	65	64	63	61	57	52	49	48	53
Ісландія	26	35	46	70	72	71	74	74	79	81	82	80	81	76		68
Ірландія	27	35	46	54	56	58	55	58	63	66	68	73	77	84		59
Ізраїль	34	40	49	58	58	61	60	62		66	68	66	66	65	64	58
Італія	30	41	49	64	66	66	66	67	66	66	65	64	63	63		60
Японія	29	39	48	54	56	57	57	57	58	60	61	62	63	63		55
Казахстан	39	35	32		58				46	48	51	50	48	46	46	45
Південна Корея	37	48	77	92	97	102	104	104	103	100	97	94	93	93		89
Латвія	26	23	57	76	75	74	73	73	67	64	63	65	66	68		62
Литва	33	26	51	80	81	82	85	88	86	81	77	72	69	67	66	70
Люксембург		7	10		10		11		18		19			20		14
Мексика	15	14	19	23	24	24	25	25	26	27	29	29	30	31	37	25
Нідерланди	36	47	52	59	60	60	60	61	64	76	77			81	80	63
Нова Зеландія	39	58						83	83	81	79	77	78	81	82	74
Норвегія	38	54	69	79	78	75	73	73	73	74	74	77	78	78	81	72
Польща	20	31	50	64	65	67	70	72	75	75	74	72	68	67	67	62
Португалія	20	36	48	55	55	57	61	62	65	68	68	66	65	61	63	57
Румунія	8	13	24	45	52	58	66	70	65	60	51	48	48	47	48	47
Росія	55	43	56	73	73	74	75	75		76	76	78	79	80	82	71
Словаччина		19	28	40	45	50	54	56	57	56	56	54	53			47
Словенія	23	30	55	79	83	85	86	86	89	86	87	85	82	80		74
Іспанія	36	46	58	67	69	70	71	74	78	83	85	87	89	89	91	73
Швеція	31	42	67	82	79	75	71	71	74	73	69	63	62	62		66
Швейцарія	26	31	38	46	46	47	49	50	53	54	55	56	57	58	58	48
Туреччина	13	20		33	37	39	40	47	56	61	70	80	87	95		52
Україна	49	42	49	70	75	79	81	82	80	82	82	81	83			72
Великобританія	26	48	58	59	59	59	57	58	59	59	60	58	57	57		55
США	71	79														75

Джерело: складено автором за даними Світового Банку [279]

Продовження додатку Ж
Таблиця Ж6

Частка населення віком від 15 до 24 років, що працює, а не навчається в окремих країнах з розвинуеною та емерджентною економікою у 2000–2016 роках, % освітнього контингенту

Країна	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	1990–2016
Вірменія								42,1	40	40,9	38	35,6	36,6	38,9
Австралія						11,4	11,3	10,6	9,9	11	10,1	9,8	8,7	10,4
Австрія		8,6	7,8	7,4	7,4	8,2	7,4	7,3	6,8	7,3	7,7	7,5	7,7	7,59
Білорусь						12,1								12,1
Бельгія		13	11,2	11,2	10,1	11,1	10,9	11,8	12,3	12,7	12,1	12,2	9,9	11,5
Болгарія		25,1	22,2	19,1	17,4	19,4	21	21,8	21,5	21,6	20,2	19,3	18,2	20,6
Канада	11,9	10,7	10,2	9,6	9,4	10,9	11,1	10,6	10	9,6	10,3	10,3	10,2	10,4
Чилі							11,7	11,7	11,7	11,8	12,3			11,8
Хорватія		16,7	14,2	12,9	11,6	13,4	15,7	16,2	16,6	19,6	19,3	18,1	16,9	15,9
Чехія		13,3	9,2	6,9	6,7	8,5	8,8	8,3	8,9	9,1	8,1	7,5	7	8,53
Данія		4,3	3,6	4,3	4,3	5,4	6	6,3	6,6	6	5,8	6,2	5,8	5,38
Естонія		10,9	8,9	9,4	9,1	14,5	14	11,6	12,2	11,3	11,7	10,8	9,1	11,1
Фінляндія		8,1	7,9	7,1	8	9,8	9	8,4	8,6	9,3	10,2	10,6	9,9	8,91
Франція		11,2	11,3	10,7	10,6	12,7	12,7	12,3	12,5	11,2	11,4	11,9	11,8	11,7
Німеччина		11,3	10,1	9,3	8,4	8,8	8,3	7,5	7,1	6,3	6,4	6,2	6,7	8,03
Греція		20,8	12	11,3	11,4	12,4	14,8	17,4	20,2	20,4	19,1	17,2	15,8	16,1
Угорщина		18,8	12,4	11,5	11,5	13,6	12,6	13,2	14,8	15,5	13,6	11,6	11,1	13,4
Ісландія		4,7	4,8	4,1	4,3	7,3	7,3	6,7	5,9	5,5	5,7	4,5	4,1	5,41
Ірландія		15,1	14,4	10,1	12,5	18,3	19,4	19,2	19,2	16,4	15,3	14,3	12,5	15,6
Ізраїль						31	30,4	31,6	16,7	15,7	15,6	15,5	14,9	21,4
Італія		17,1	16,8	16,1	16,6	17,6	19	19,6	20,9	22,1	22	21,3	19,8	19,1
Японія						4,4	4,3		4,2	3,9	3,7	3,6	3,5	3,94
Казахстан		12,8	12,5	10,7	9,7	9,6	8,2	7,8	8	8	8,8	8,5	9,5	9,51
Латвія		10,9	11,5	11,9	11,8	17,5	17,8	16	14,9	13	12	10,5	11,2	13,3
Литва		8,8	8,3	7,1	8,8	12,1	13,2	11,8	11,2	11,1	9,9	9,2	9,4	10,1
Люксембург		5,5	6,7	5,7	6,2	5,8	5,1	4,7	5,9	5	6,3	6,2	5,4	5,71
Мексика		21,5	21,3	21,1	21,9	22,1	22,2	21,8	21,1	20,5	20,3	19,8	19,6	21,1
Нідерланди		5,3	4	3,5	3,4	4,1	4,3	4,3	4,8	5,7	5,5	4,7	4,6	4,52
Нова Зеландія		11,1	10,7	10,9	11,2	14,1	13,4	13,2	13,6	11,9	11,4	11,3	12	12,1
Норвегія		11,3	4,6	4,4	4,1	5	4,9	5	5,2	5,6	5,5	5	5,4	5,5
Польща		13,9	12,6	10,6	9	10,1	10,8	11,5	11,8	12,2	12	11	10,5	11,3
Португалія		11,1	10,6	11,2	10,2	11,2	11,4	12,6	13,9	14,1	12,3	11,3	10,6	11,7
Румунія		16,8	14,8	13,3	11,6	13,9	16,6	17,5	16,8	17	17	18,1	17,4	15,9
Росія						14,1	14,2	12,7	12	11,8	12	12	12,4	12,7
Словаччина		15,9	14,4	12,6	11,1	12,6	14,1	13,8	13,8	13,7	12,8	13,7	12,3	13,4
Словенія		8,9	8,5	6,7	6,5	7,5	7,1	7,1	9,3	9,2	9,4	9,5	8	8,14
Іспанія		13	11,8	12	14,3	18,1	17,8	18,3	18,6	18,6	17,1	15,6	14,6	15,8
Швеція		16	9,6	7,8	7,8	9,6	7,7	7,5	7,9	7,5	7,2	6,8	6,5	8,49
Швейцарія		7,2	7,2	6,2	6,3	8,1	6,8	6,8	6,8	7,3	7,4	7,4	7	7,04
Туреччина			38,5	39,2	37	34,9	32,3	29,6	28,7	25,5	24,8	23,9	23,9	30,8
Україна											20	17,6	18,3	18,6
Великобританія		8,4	8,6	11,9	12,1	13,2	13,6	14,3	13,9	13,2	11,9	11,1	10,9	11,9
США						17,4	17,6	17,1	16,5					17,2

Джерело: складено автором за даними Світового Банку [279]

Додаток И
Таблиця И1

Частка кваліфікованих трудових ресурсів в окремих країнах з розвиненою та емерджентною економікою у 2005–2017 роках, %
загальних трудових ресурсів

Країна	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2005-2017
Вірменія						95,9	94,8	94,6		95,1
Австралія	69,0	75,6	76,0	78,0	78,3					75,4
Австрія	82,1	83,1	83,1	83,7	84,2	85,2	85,9	85,8	86,1	84,4
Білорусь								98,6		98,6
Бельгія	74,3	77,6	78,6	79,1	79,8	80,5	81,4	82,1	83,3	79,6
Болгарія	80,0	85,3	86,2	86,7	87,0	86,3	87,1	87,8	87,6	86,0
Канада	85,3	87,8	88,2	88,6	89,2	89,7	90,1	90,4	90,8	88,9
Чилі		61,9	62,8	64,3	65,2	65,9	67,2	67,6	69,2	65,5
Хорватія	79,2	82,7	83,3	85,4	86,4	88,0	88,5	89,2	90,5	85,9
Чехія	92,9	94,0	94,4	94,5	94,8	95,0	95,1	95,1	95,2	94,6
Данія	79,1	71,7	72,9	73,8	74,3	76,5	77,9	75,8	76,6	75,4
Естонія	89,8	90,3	89,8	90,5	91,0	89,0	89,8	89,6	89,2	89,9
Фінляндія	80,4	84,1	84,6	85,4	86,4	87,0	87,7	88,2	88,3	85,8
Франція	71,9	75,8	76,4	77,2	79,6	81,1	81,9	82,6	82,6	78,8
Грузія		91,4	91,7	92,4	92,9	93,3	94,2	94,4		92,9
Німеччина	82,2	85,2	85,9	86,2	86,3	86,7	86,6	86,5	86,5	85,8
Греція	66,1	67,0	68,7	70,3	71,4	72,7	74,1	75,7	76,7	71,4
Угорщина	84,7	86,5	86,7	87,2	87,6	87,2	86,9	86,9	87,2	86,8
Ісландія	55,5	61,4	65,8	66,7	67,8	69,1	70,0	73,3	73,4	67,0
Ірландія	69,6	75,7	76,9	78,5	79,3	80,8	81,3	81,6	82,8	78,5
Ізраїль	75,3	83,7	87,9	88,3	88,6					84,8
Італія	58,6	63,5	64,1	64,7	65,4	66,4	66,9	67,0	67,5	64,9
Японія		99,8		100,1	99,9		99,9	99,9		99,9
Казахстан		66,3	67,8	71,8	73,6		75,1			70,9
Південна Корея	75,5	79,5	80,0	80,6	81,6	82,7	83,5	84,3	84,6	81,4
Латвія	85,5	88,8	88,8	89,8	90,4	90,5	90,8	91,1	91,2	89,7
Литва	90,6	94,0	94,4	94,7	94,7	94,4	94,8	95,7	95,7	94,3
Люксембург	69,6	77,1	78,3	79,0	80,9	82,5	74,2	72,2	65,4	75,5
Мексика	31,0	34,6	35,6	36,3	37,2	37,4	37,8	38,8	40,0	36,5
Нідерланди	72,6	73,3	73,2	73,9	74,9	76,0	76,3	76,5	77,4	74,9
Нова Зеландія	80,2	75,8	79,6	80,1	82,8					79,7
Норвегія	88,7	79,3	79,7	80,3	81,3	82,7	82,9	82,4	82,4	82,2
Польща	88,3	91,7	91,9	92,4	92,9	93,4	93,6	94,1	94,5	92,5
Португалія	27,6	34,1	38,0	40,9	43,6	47,3	49,4	51,2	52,0	42,7
Румунія	73,8	74,7	76,3	76,7	77,0	74,8	77,2	79,2	80,0	76,6
Росія		95,2	95,4	95,6	95,9	96,0	96,0	96,3	96,1	95,8
Словаччина	91,8	94,0	94,2	94,2	94,2	93,4	93,9	94,3	93,7	93,7
Словенія	83,1	85,8	87,5	88,2	88,5	87,9	89,3	90,4	90,6	87,9
Іспанія	54,3	57,1	58,1	58,7	59,4	60,5	61,3	62,1	62,9	59,4
Швеція	82,3	82,0	82,4	82,9	83,7	84,0	84,4	85,0	84,9	83,5
Швейцарія	80,7	82,2	82,1	83,3	83,9	84,7	84,9	85,1	85,7	83,6
Гуреччина		36,2	36,7	38,5	39,4	40,0	41,5	43,1	44,0	39,9
Україна			93,4	94,6	95,2	97,8	97,8	98,1		96,2
Великобританія	75,0	79,8	79,7	80,9	81,2	81,8	82,3	82,8	83,2	80,7
США	94,9	95,5	95,7	95,8	95,9	95,9	96,0	96,2	96,3	95,8

Джерело: складено автором за даними Світового Банку [279]

Продовження додатку И
Таблиця И2

Рівень безробіття в окремих країнах з розвинуеною та емерджентною економікою у 1991–2017 роках, % загальних трудових ресурсів

Країна	1991	1995	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	1991-2017
Вірменія	2,0	6,7	10,9	8,2	7,5	12,0	16,4	18,7	19,0	18,4	17,3	16,2	17,5	18,3	18,0	18,2	14,1
Австралія	9,6	8,5	6,3	5,0	4,8	4,4	4,2	5,6	5,2	5,1	5,2	5,7	6,1	6,1	5,7	5,7	5,8
Австрія	3,4	4,4	4,7	5,6	5,2	4,9	4,1	5,3	4,8	4,6	4,9	5,3	5,6	5,7	6,0	5,5	5,0
Білорусь	0,8	0,6	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	1,2	0,7	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,7
Бельгія	7,0	9,3	6,6	8,4	8,3	7,5	7,0	7,9	8,3	7,1	7,5	8,4	8,5	8,5	7,8	7,4	7,8
Болгарія	21,3	15,9	16,2	10,1	9,0	6,9	5,6	6,8	10,3	11,3	12,3	12,9	11,4	9,1	7,6	6,3	10,8
Канада	10,3	9,5	6,8	6,8	6,3	6,0	6,1	8,3	8,1	7,5	7,3	7,1	6,9	6,9	7,0	6,4	7,3
Чилі	5,2	4,7	9,2	8,0	7,7	7,1	7,8	9,7	8,4	7,3	6,7	6,2	6,7	6,5	6,7	7,0	7,2
Хорватія	11,1	10,9	16,1	12,6	11,1	9,9	8,5	9,2	11,6	13,7	15,9	17,3	17,3	16,2	13,1	10,8	12,8
Чехія	2,3	4,0	8,8	7,9	7,2	5,3	4,4	6,7	7,3	6,7	7,0	7,0	6,1	5,1	4,0	3,1	5,8
Данія	9,1	7,0	4,5	4,8	3,9	3,8	3,4	6,0	7,5	7,6	7,5	7,0	6,6	6,2	6,2	5,9	6,1
Естонія	1,5	9,7	13,4	8,0	5,9	4,6	5,5	13,6	16,7	12,3	10,0	8,6	7,4	6,2	6,8	6,8	8,6
Фінляндія	6,5	17,0	11,1	8,4	7,7	6,9	6,4	8,3	8,4	7,8	7,7	8,2	8,7	9,4	8,8	8,7	8,8
Франція	9,1	11,8	10,2	8,5	8,5	7,7	7,1	8,7	8,9	8,8	9,4	9,9	10,3	10,4	10,1	9,7	9,3
Грузія	9,7	12,2	10,8	13,8	13,6	13,3	16,5	16,8	16,3	15,1	15,0	14,6	12,4	12,0	11,8	11,6	13,5
Німеччина	5,3	8,2	7,9	11,2	10,3	8,7	7,5	7,7	7,0	5,8	5,4	5,2	5,0	4,6	4,1	3,7	6,7
Греція	7,7	9,1	11,3	10,0	9,0	8,4	7,8	9,6	12,7	17,9	24,4	27,5	26,5	24,9	23,5	21,4	15,7
Угорщина	9,8	10,2	6,6	7,2	7,5	7,4	7,8	10,0	11,2	11,0	11,0	10,2	7,7	6,8	5,1	4,3	8,4
Ісландія	2,6	5,2	1,9	2,6	2,8	2,3	3,0	7,2	7,6	7,0	6,0	5,4	4,9	4,0	3,0	2,9	4,3
Ірландія	15,8	12,0	4,3	4,3	4,4	4,7	6,4	12,0	13,9	14,6	14,7	13,0	11,3	9,4	7,9	6,4	9,7
Ізраїль	13,4	8,8	11,1	11,3	10,7	9,4	7,7	9,5	8,5	7,1	6,9	6,2	5,9	5,3	4,8	4,3	8,2
Італія	10,1	11,7	10,8	7,7	6,8	6,1	6,7	7,8	8,4	8,4	10,7	12,2	12,7	11,9	11,7	11,3	9,7
Японія	2,1	3,2	4,7	4,4	4,1	3,9	4,0	5,1	5,1	4,6	4,4	4,0	3,6	3,3	3,1	2,8	3,9
Казахстан	1,1	11,0	12,8	8,1	7,8	7,3	6,6	6,6	5,8	5,4	5,3	5,2	5,1	4,9	5,0	4,9	6,4
Південна Корея	2,4	2,1	4,4	3,7	3,5	3,2	3,2	3,6	3,7	3,4	3,2	3,1	3,5	3,6	3,7	3,8	3,4
Латвія	20,0	20,2	14,2	10,0	7,0	6,1	7,7	17,5	19,5	16,2	15,1	11,9	10,9	9,9	9,6	9,1	12,8
Литва	17,6	17,5	15,9	8,3	5,8	4,3	5,8	13,8	17,8	15,4	13,4	11,8	10,7	9,1	7,9	7,1	11,4
Люксембург	1,5	2,9	2,4	4,5	4,7	4,1	5,1	5,1	4,4	4,9	5,1	5,9	5,9	6,7	6,3	5,7	4,7
Мексика	3,1	6,9	2,6	3,6	3,6	3,7	3,9	5,4	5,3	5,2	4,9	4,9	4,8	4,3	3,9	3,5	4,4
Нідерланди	7,3	7,2	2,7	4,7	3,9	3,2	2,8	3,4	4,5	5,0	5,8	7,2	7,4	6,9	6,0	4,9	5,2
Нова Зеландія	10,6	6,5	6,1	3,8	3,9	3,6	4,0	5,8	6,1	6,0	6,4	5,8	5,4	5,4	5,1	4,9	5,6
Норвегія	5,4	6,3	3,5	4,4	3,4	2,5	2,6	3,1	3,5	3,2	3,1	3,4	3,5	4,3	4,7	4,2	3,8
Польща	13,0	13,3	16,3	17,8	13,8	9,6	7,1	8,2	9,6	9,6	10,1	10,3	9,0	7,5	6,2	5,0	10,4
Португалія	3,9	7,1	3,8	7,6	7,7	8,0	7,6	9,4	10,8	12,7	15,5	16,2	13,9	12,4	11,1	9,0	9,8
Румунія	8,1	8,0	7,0	7,2	7,3	6,4	5,8	6,9	7,0	7,2	6,8	7,1	6,8	6,8	5,9	5,2	6,8
Росія	5,7	9,7	10,6	7,2	7,2	6,1	6,3	8,4	7,4	6,5	5,4	5,5	5,2	5,6	5,5	5,2	6,7
Словаччина	12,2	13,1	19,1	16,3	13,4	11,1	9,5	12,0	14,4	13,6	14,0	14,2	13,2	11,5	9,7	7,9	12,8
Словенія	7,1	7,2	6,9	6,5	6,0	4,8	4,4	5,9	7,2	8,2	8,8	10,1	9,7	9,0	8,0	6,9	7,3
Іспанія	15,9	22,7	13,8	9,2	8,5	8,2	11,3	17,9	19,9	21,4	24,8	26,1	24,4	22,1	19,6	17,4	17,7
Швеція	3,2	8,9	5,5	7,7	7,1	6,1	6,2	8,3	8,6	7,8	8,0	8,0	7,9	7,4	7,0	6,8	7,2
Швейцарія	1,8	3,3	2,7	4,4	4,0	3,7	3,4	4,1	4,8	4,4	4,5	4,8	4,8	4,8	4,9	4,8	4,1
Туреччина	8,2	7,6	6,5	10,6	8,7	8,9	9,7	12,6	10,7	8,8	8,2	8,7	9,9	10,2	10,8	11,3	9,5
Україна	5,8	5,6	11,6	7,2	6,8	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5	7,2	9,3	9,1	9,4	9,5	7,9
Великобританія	8,6	8,7	5,6	4,8	5,4	5,3	5,6	7,5	7,8	8,0	7,9	7,5	6,1	5,3	4,8	4,3	6,5
США	6,8	5,6	4,0	5,1	4,6	4,6	5,8	9,3	9,6	9,0	8,1	7,4	6,2	5,3	4,9	4,4	6,3

Джерело: складено автором за даними Світового Банку [279]

Додаток К
Таблиця К1

Частка іммігрантів у структурі населення окремих країн світу з розвинуеною та емерджентною економікою у 1990–2015 роках, % загальних чисельності населення

Країна	1990	1995	2000	2005	2010	2015	1990–2015
Вірменія	18,59	21,53	21,39	15,56	7,48	6,34	15,15
Австралія	23,13	22,92	22,96	24,06	26,54	28,22	24,64
Австрія	10,29	11,22	12,38	13,80	15,20	17,47	13,39
Білорусь	12,21	11,68	11,29	11,48	11,49	11,40	11,59
Бельгія	8,93	8,71	8,31	8,25	9,63	12,28	9,35
Болгарія	0,24	0,39	0,54	0,79	1,03	1,43	0,74
Канада	15,66	16,60	17,95	18,85	20,55	21,80	18,57
Чилі	0,82	1,00	1,17	1,70	2,17	2,62	1,58
Хорватія	9,95	14,60	13,22	13,23	13,28	13,60	12,98
Чехія	1,07	1,60	2,15	3,15	3,79	3,84	2,60
Данія	4,58	5,79	6,95	8,13	9,18	10,10	7,45
Естонія	24,40	22,03	17,83	17,24	16,36	15,42	18,88
Фінляндія	1,27	1,95	2,63	3,66	4,62	5,74	3,31
Франція	10,36	10,46	10,57	11,00	11,43	12,09	10,98
Грузія	6,20	5,50	4,61	4,46	4,29	4,22	4,88
Німеччина	7,52	9,15	10,98	12,68	14,43	14,88	11,60
Греція	6,10	8,06	10,15	10,76	11,36	11,34	9,63
Угорщина	3,35	3,11	2,90	3,63	4,36	4,56	3,65
Ісландія	3,76	4,76	5,65	8,59	11,03	11,39	7,53
Ірландія	6,40	6,22	9,13	14,01	15,82	15,92	11,25
Ізраїль	36,29	33,61	30,78	28,61	26,29	24,95	30,09
Італія	2,51	3,11	3,71	6,74	9,71	9,68	5,91
Японія	0,88	1,11	1,34	1,59	1,68	1,61	1,37
Казахстан	21,89	20,38	19,20	20,08	20,44	20,12	20,35
Південна Корея	0,10	0,28	0,53	1,02	1,87	2,64	1,07
Латвія	24,25	21,63	18,14	16,91	15,01	13,35	18,22
Литва	9,45	7,54	6,15	6,02	5,15	4,73	6,50
Люксембург	29,81	30,90	32,04	32,90	32,12	43,96	33,62
Мексика	0,81	0,49	0,52	0,65	0,82	0,94	0,70
Нідерланди	7,93	8,71	9,79	10,63	11,02	11,70	9,96
Нова Зеландія	15,25	16,02	17,59	20,31	21,69	22,96	18,97
Норвегія	4,54	5,35	6,51	7,81	10,77	14,24	8,20
Польща	2,95	2,50	2,14	1,88	1,67	1,60	2,12
Португалія	4,41	5,29	6,34	7,36	7,21	8,09	6,45
Румунія	0,58	0,59	0,57	0,68	0,77	1,16	0,72
Росія	7,81	8,04	8,13	8,12	7,82	8,12	8,01
Словаччина	0,78	1,29	2,16	2,42	2,71	3,27	2,11
Словенія	8,87	8,76	8,60	9,88	12,36	11,41	9,98
Іспанія	2,10	2,57	4,07	9,37	13,48	12,69	7,38
Швеція	9,22	10,60	11,31	12,47	14,76	16,77	12,52
Швейцарія	20,86	21,07	21,92	24,37	26,50	29,39	24,02
Туреччина	2,16	2,08	2,03	1,94	1,89	3,77	2,31
Україна	13,42	12,15	11,34	10,79	10,56	10,79	11,51
Великобританія	6,39	7,18	8,04	9,84	12,13	13,20	9,46
США	9,20	10,68	12,31	13,26	14,26	14,49	12,37

Джерело: складено автором за даними Світового Банку [279]

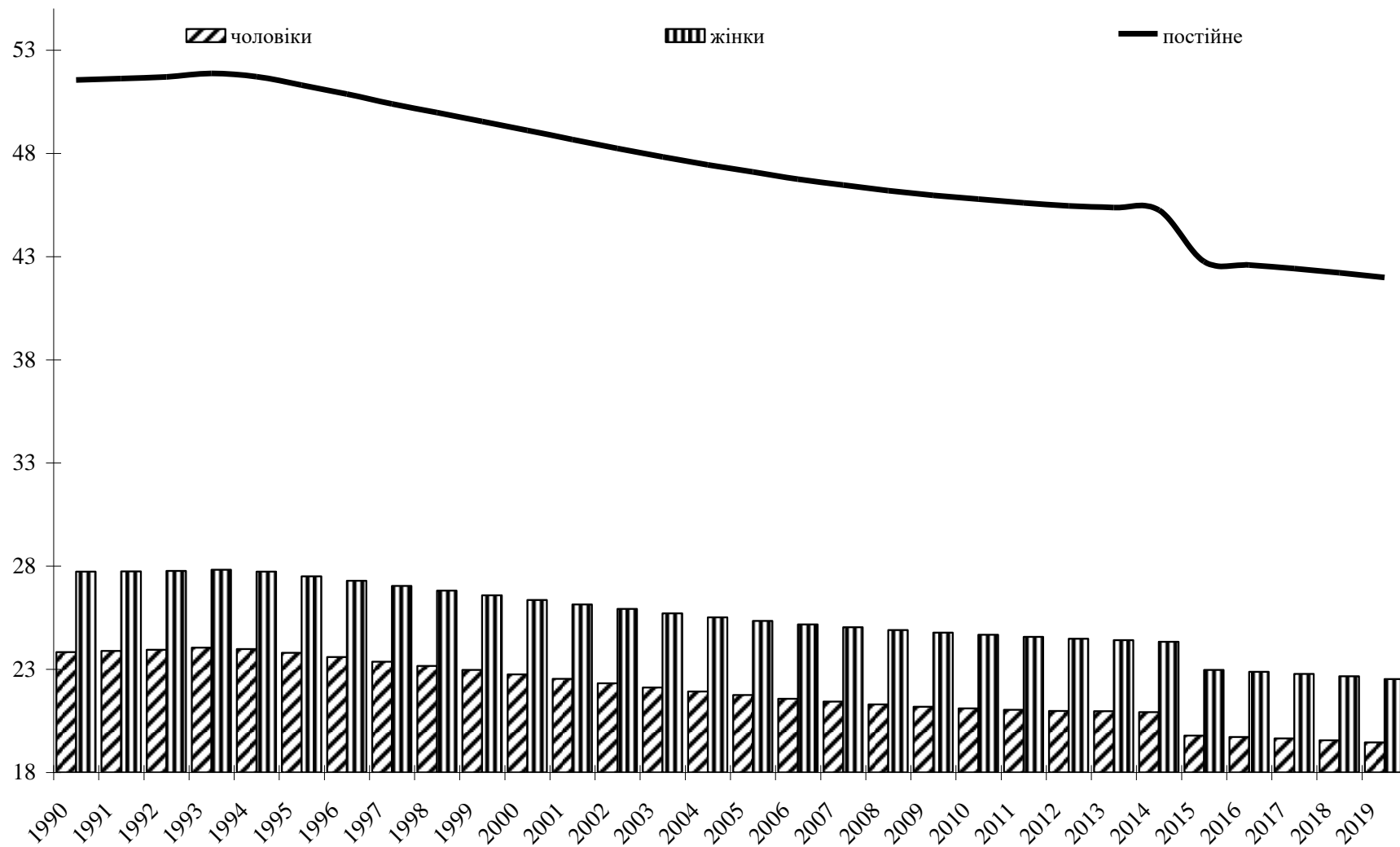

Рис. Л1. Динаміка постійного населення України у 1990–2019 роках, млн осіб

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Продовження додатку Л

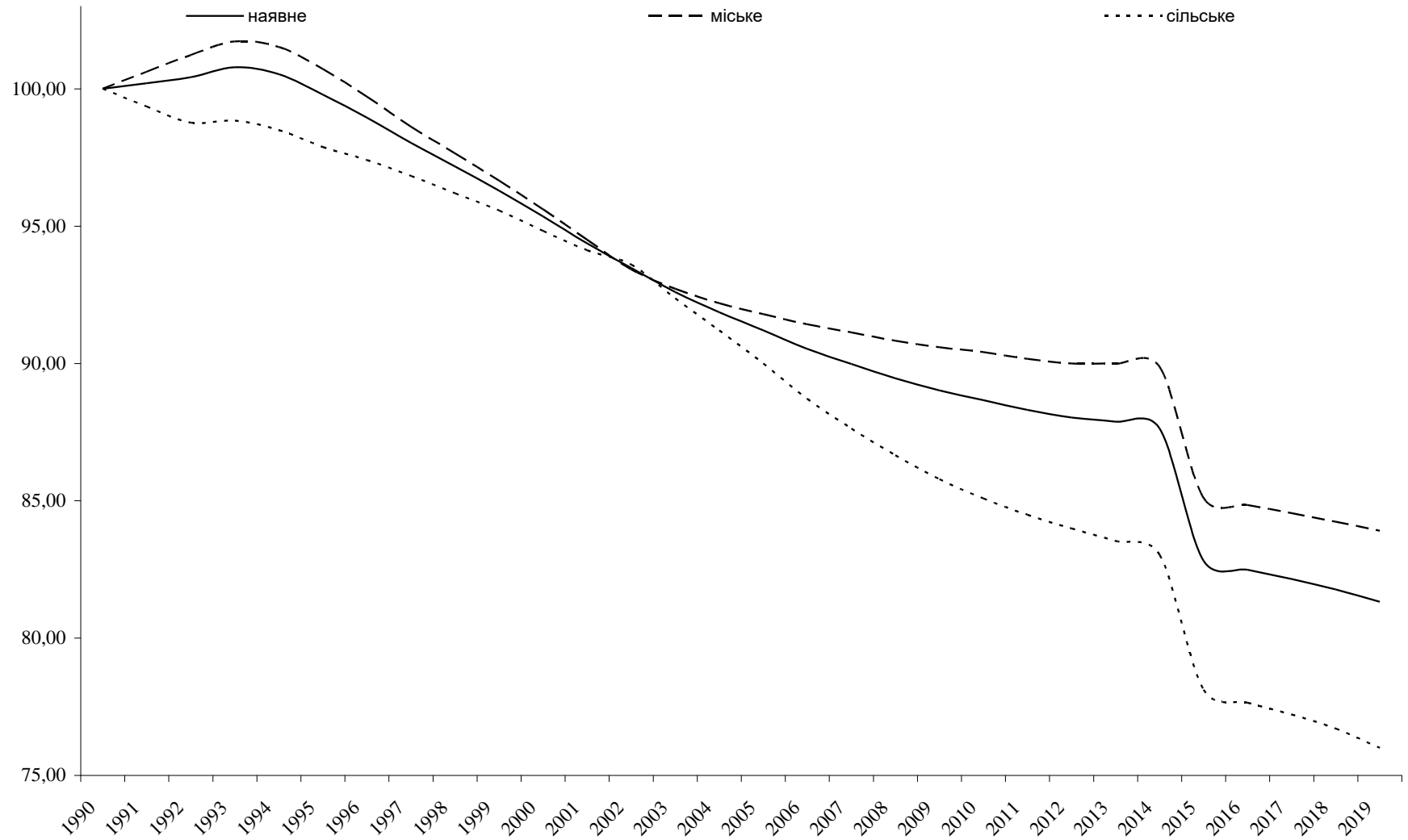

Рис. Л2. Зміна наявного міського та сільського населення України у 1990–2019 роках, % до 1990 року

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Продовження додатку Л

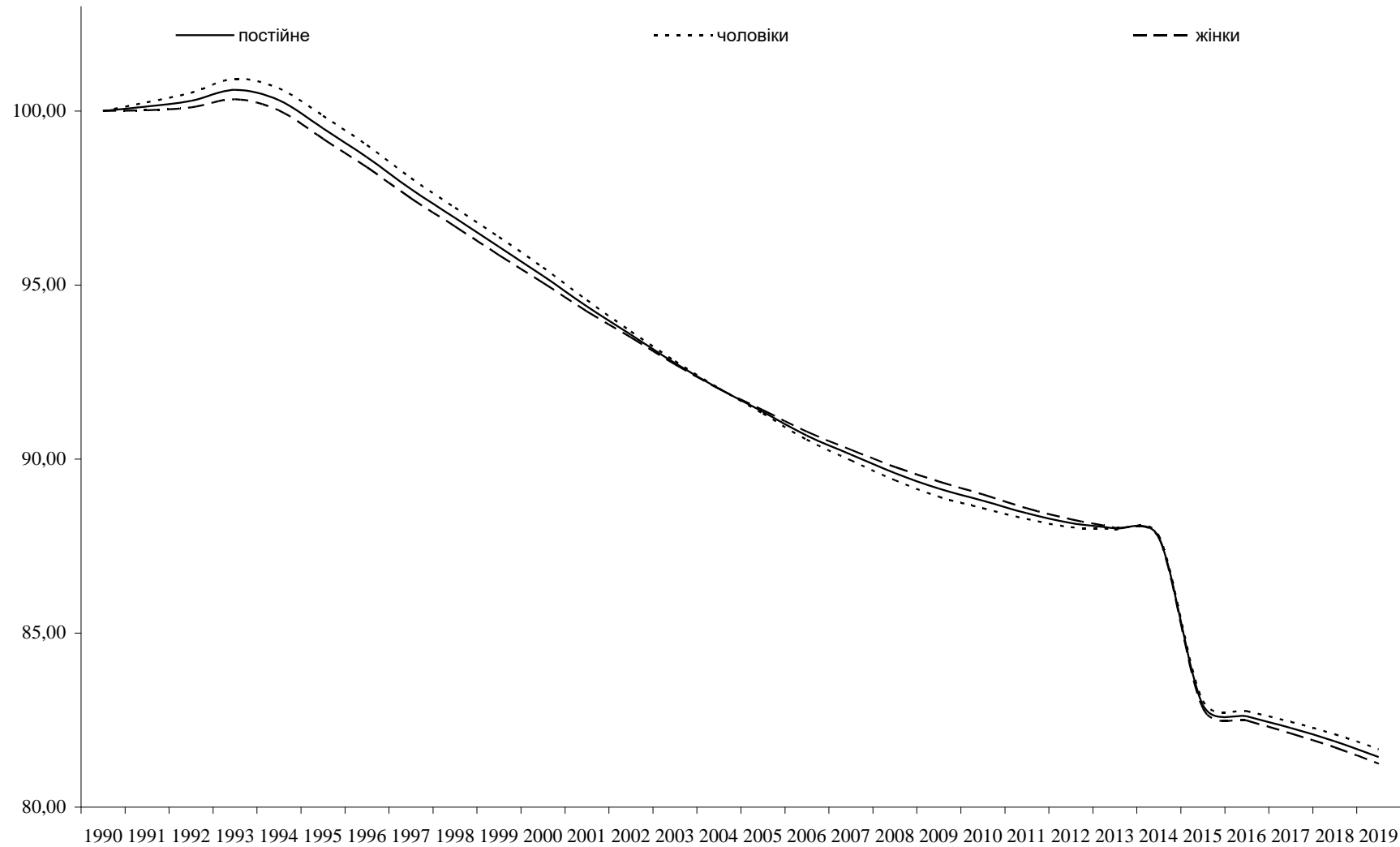

Рис. ЛЗ. Зміна постійного населення, враховуючи гендерні відмінності, % до 1990 року

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Основні соціально-демографічні показники України у 1990–2019 роках

	Т. зрост. реал. ВВП, %	Т. зрост. реал. ВВП на душу нас., %	ІСЦ, %	Т. зрост. реал. зар. плати, %	Природ. прир., тис ос.	Мігр. прир., тис ос.	Нас. вік. 15–64 рр., тис ос.	Сер. оч. трив. життя при народженні, років	Кільк. уперше зар. вип. захв., тис
1990	93,7	93,4	–	–	27,6	78,3	34 297,7	70,42	32 188
1991	91,3	91,4	390,0	–	-39,1	151,3	34 264,9	69,56	32 701 ¹
1992	90,1	90,0	2 100,0	–	-100,3	287,8	34 248,7	68,97	33 214
1993	85,8	85,7	10 256,0	–	-184,2	54,5	34 264,6	68,29	33 833
1994	77,1	77,4	501,0	–	-243,1	-142,9	34 084,4	67,66	31 455
1990–1994	87,6	87,6	3 311,8	–	-107,8	85,8	34 232,1	68,98	32 678
1995	87,8	88,5	281,7	110,6	-299,7	-131,6	33 810,6	66,79	32 547
1996	90,0	90,8	139,7	96,6	-309,5	-169,2	33 569,1	67,08	30 169
1997	97,0	97,9	110,1	96,6	-311,6	-136,0	33 394,8	67,66	31 158
1998	98,1	99,0	120,0	96,2	-300,7	-152,0	33 322,4	68,50	31 974
1999	99,8	100,7	119,2	91,1	-350,0	-138,3	33 437,2	68,07	32 959
1995–1999	94,5	95,4	154,1	98,2	-314,3	-145,4	33 506,8	67,62	31 761
2000	105,9	107,0	125,8	99,1	-373,0	-133,6	33 515,1	67,72	33 471
2001	108,8	110,3	106,1	119,3	-369,5	-152,2	33 446,3	67,89	33 192
2002	105,3	106,3	99,4	118,2	-364,2	-33,8	33 312,4	68,32	32 233
2003	109,5	110,4	108,2	115,2	-356,8	-24,2	33 060,2	68,24	32 585
2004	111,8	113,0	112,3	123,8	-334,0	-7,6	32 826,5	68,22	32 573
2000–2004	108,3	109,4	110,4	115,1	-359,5	-70,3	33 232,1	68,08	32 811
2005	103,1	103,8	110,3	120,3	-355,9	4,6	32 603,5	67,96	32 912
2006	107,6	108,2	111,6	118,3	-297,7	14,2	32 417,4	68,10	32 240
2007	108,2	108,2	116,6	112,5	-290,2	16,8	32 256,2	68,25	32 807
2008	102,2	102,9	122,3	106,3	-243,9	14,9	32 184,5	68,27	32 467
2009	84,9	85,6	112,3	90,8	-194,2	13,4	32 169,8	69,29	33 032
2005–2009	101,2	101,7	114,6	109,6	-276,4	12,8	32 326,3	68,37	32 692
2010	104,1	104,2	109,1	110,2	-200,5	16,1	32 130,2	70,44	33 080
2011	105,5	105,8	104,6	108,7	-162,0	17,1	32 137,0	71,02	32 381
2012	100,2	100,5	99,8	114,4	-142,4	61,8	31 993,3	71,15	31 162
2013	100,0	100,2	100,5	108,2	-158,7	31,9	31 846,8	71,37	31 024
2014	93,4	98,9	124,9	93,5	-166,4	22,6	31 606,4	71,37	26 881
2010–2014	100,6	101,9	107,8	107,0	-166,0	29,9	31 942,7	71,07	30 906
2015	90,2	90,6	143,3	79,8	-183,0	14,2	29 634,7	71,38	26 789
2016	102,4	102,9	112,4	109,0	-186,6	10,6	29 327,7	71,68	27 361
2017	102,5	102,9	113,7	119,1	-210,1	12,0	29 011,9	71,98	26 615
2018	103,4	103,9	109,8	112,5	-251,8	18,6	28 719,0	71,76	29 419 ²
2019	103,2	103,2 ²	104,1	109,8	-253,22	16,3 ²	28 468,0	71,81 ²	29 268 ²
2015–2019	100,3	100,7	116,7	106,0	-216,9	14,3	29 032,3	71,72	27 890
1990–2019	98,8	99,5	560,9	107,2	-240,2	-12,1	32 378,7	69,31	31 456

¹ Апроксимовані дані

² Прогнозні дані

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

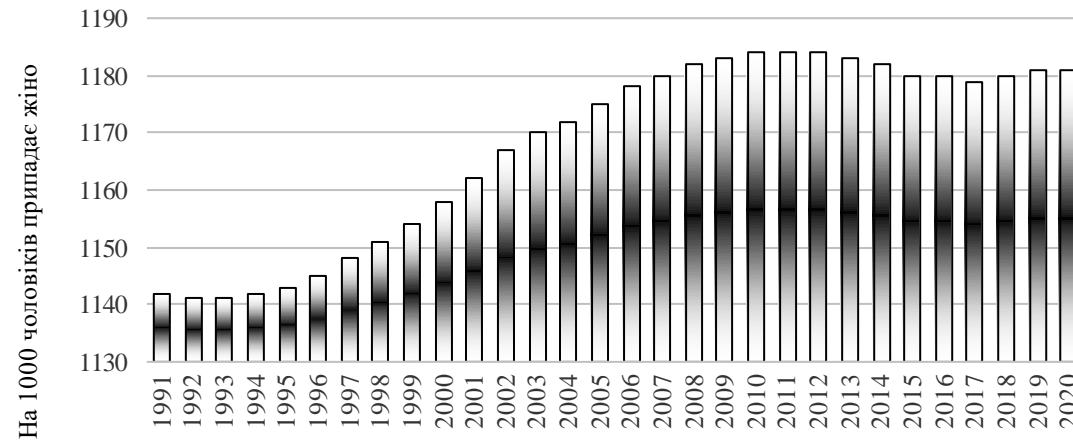

Рис. М1. Співвідношення чоловіків і жінок міській місцевості України у 1991–2020 роках

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

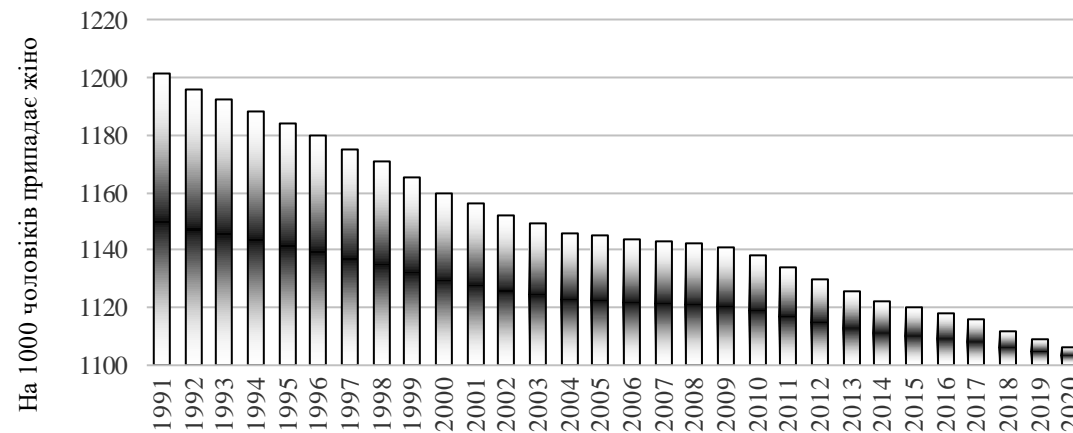

Рис. М2. Співвідношення чоловіків і жінок сільській місцевості України у 1991–2020 роках

Джерело: побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

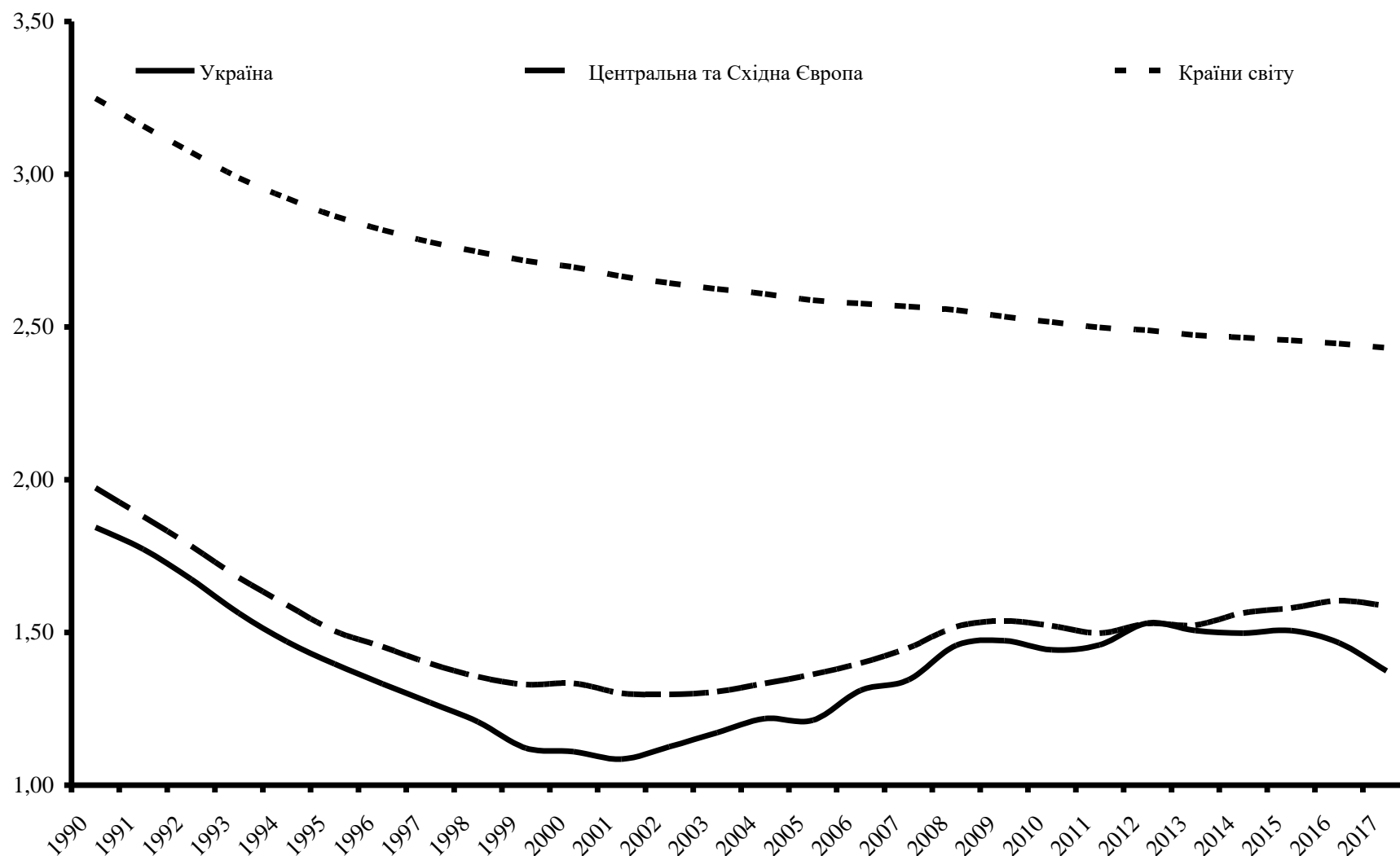

Рис. Н1. Рівень народжуваності в Україні, Центральній і Східній Європі та світі у 1990–2017 роках, дітей на одну жінку

Джерело: розраховано та складено автором за даними Світового банку [279]

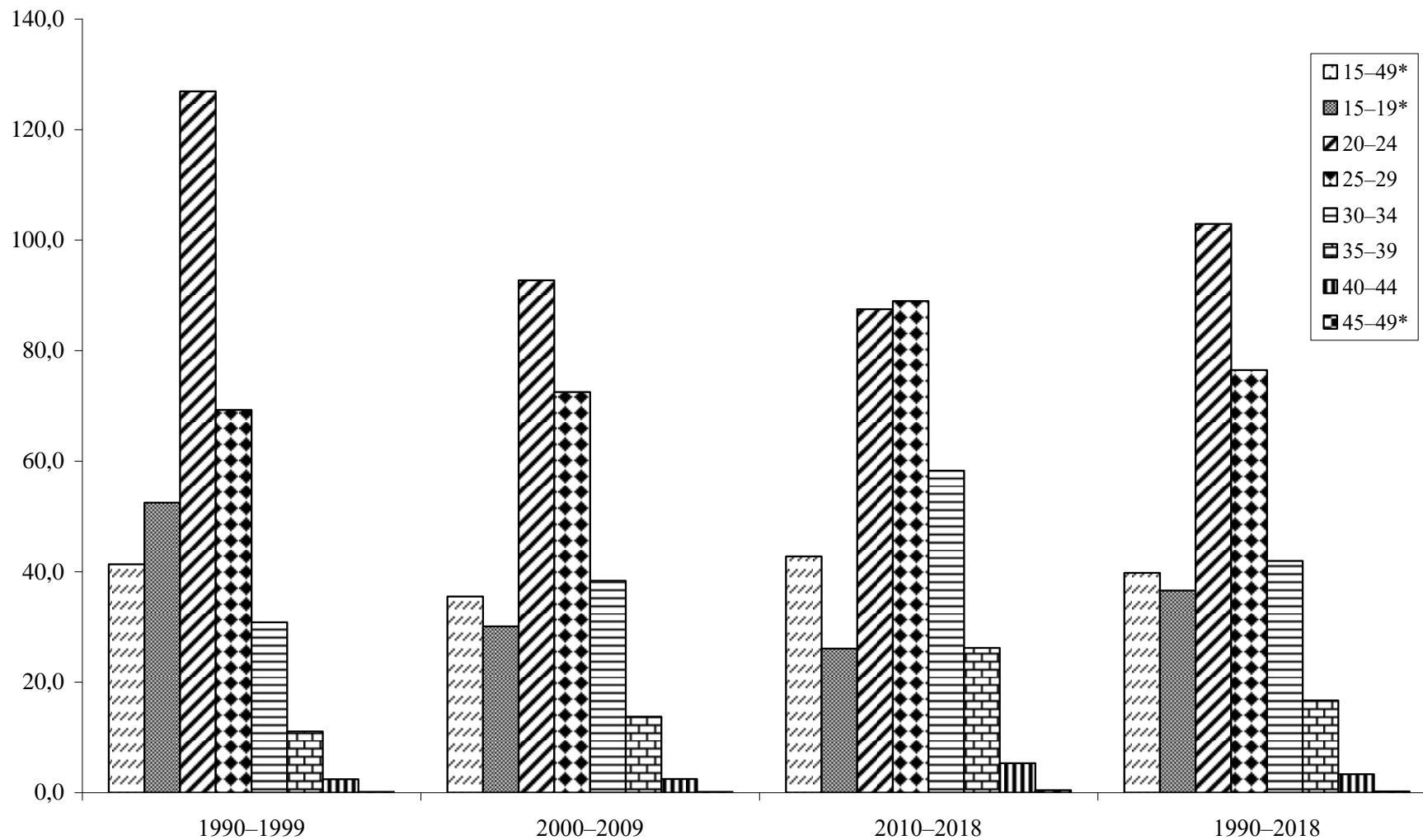

Рис. Н2. Коефіцієнти народжуваності за віком матері, кількість живонароджених на 1000 жінок відповідного віку

* До цих груп відповідно включено число народжених у матерів віком до 15 і старше 49 років

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

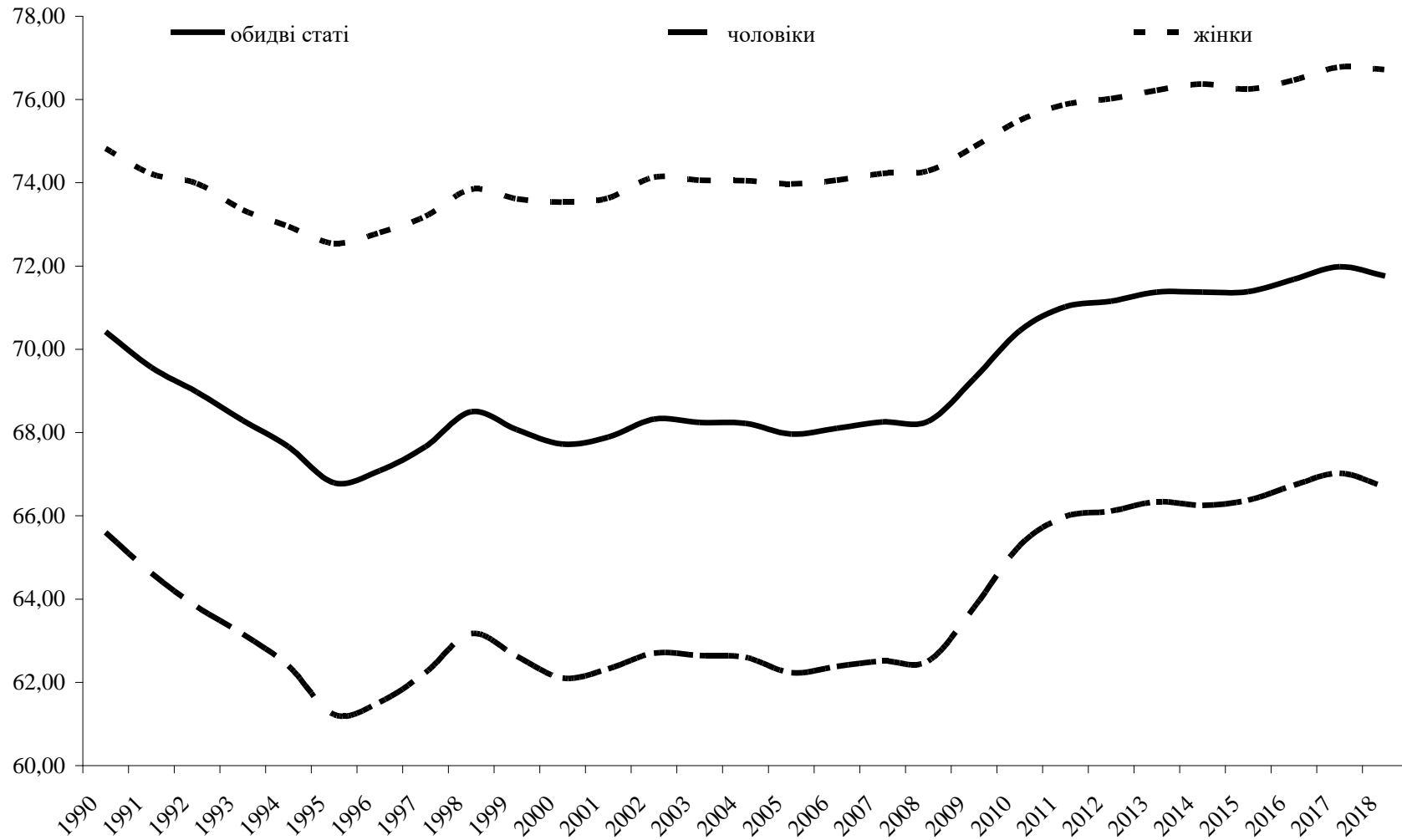

Рис. Н3. Середня очікувана тривалість життя при народженні, років

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Продовження додатку Н

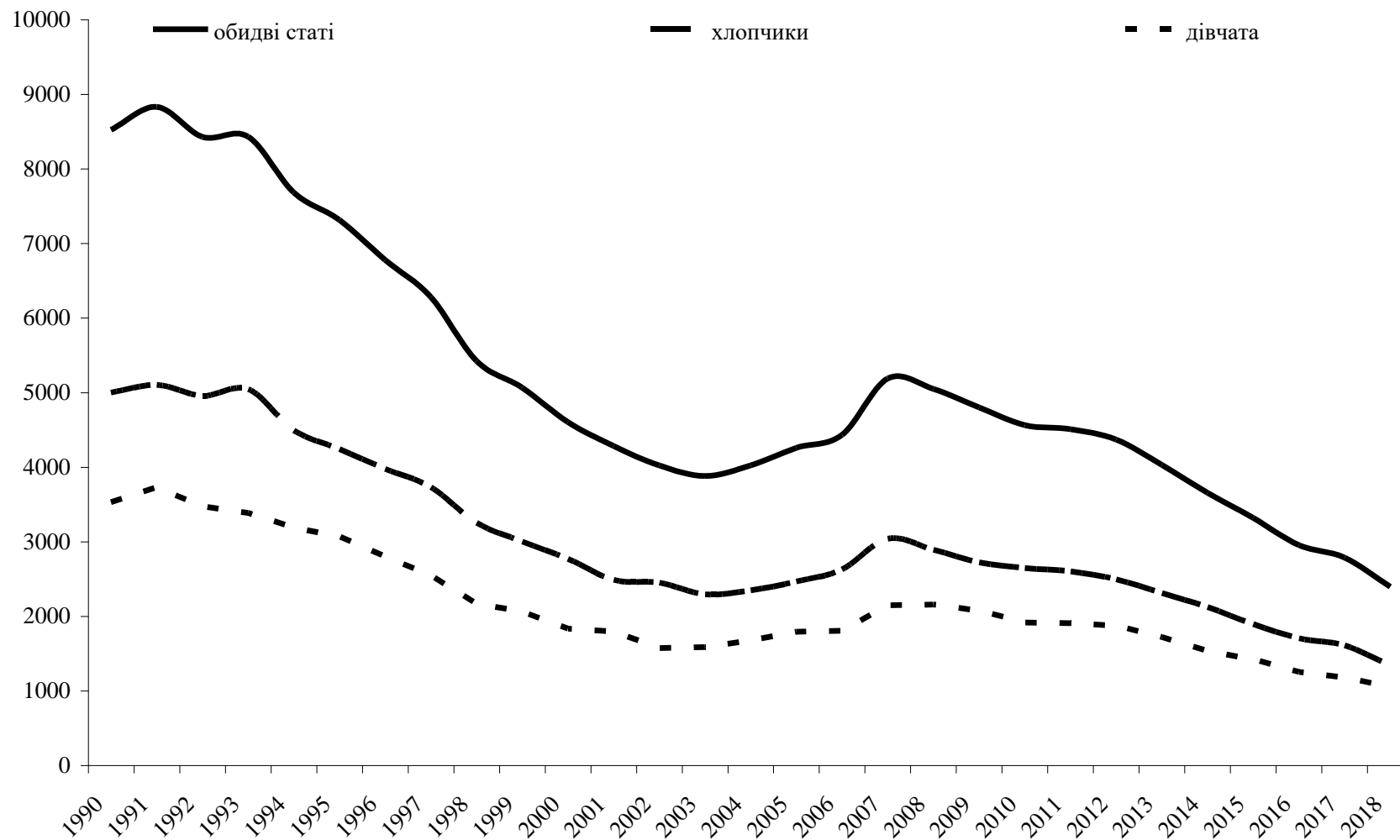

Рис. Н4. Розподіл померлих дітей у віці до 1 року за статтю, осіб

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

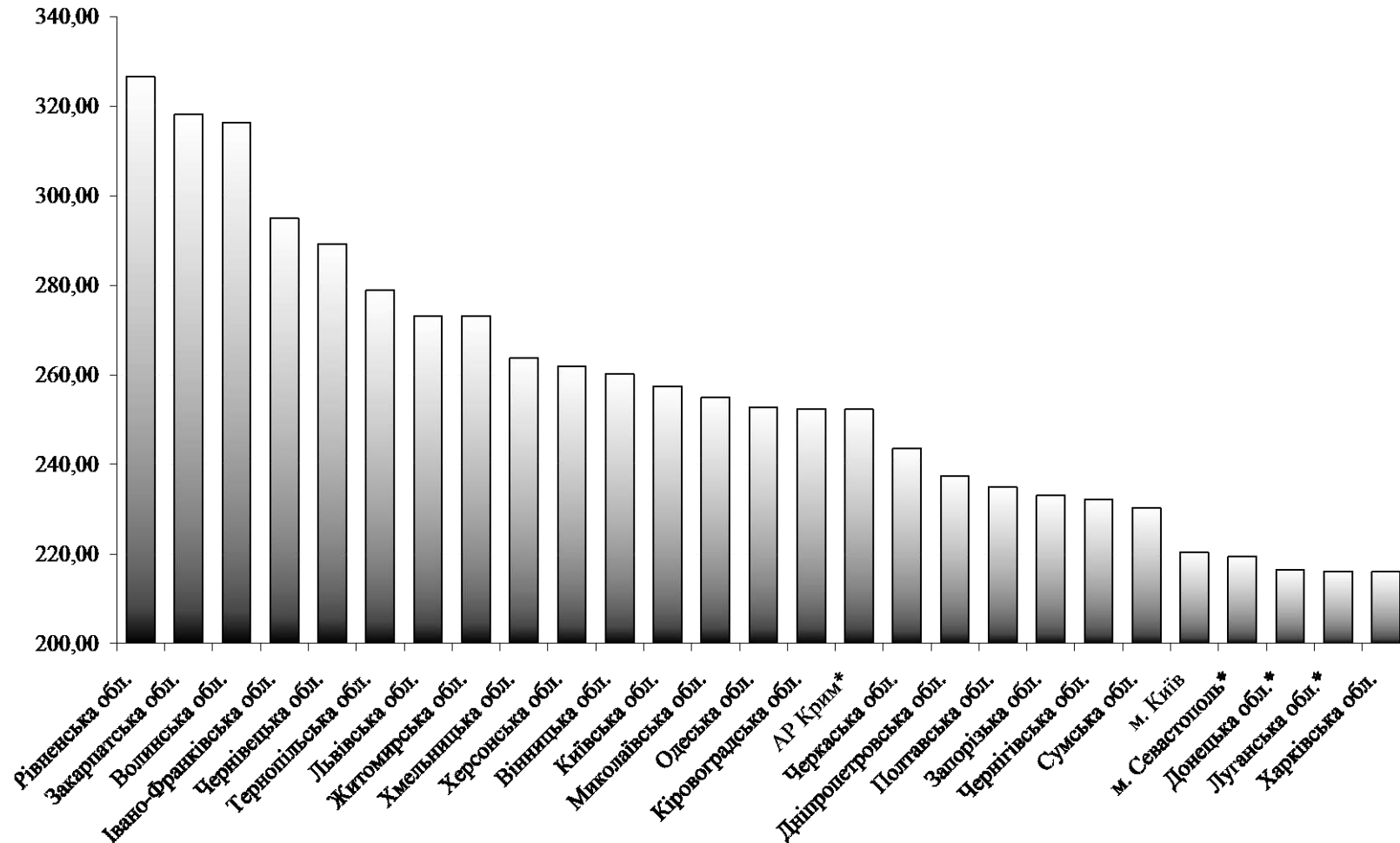

Рис. Н5. Демографічне навантаження адміністративно-територіальних одиниць України у 1990–2019 роках, кількість осіб віком 0–14 років на 1000 осіб віком 15–64 роки

* Без врахування даних щодо тимчасово окупованих територій України у 2014–2019 роках
Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

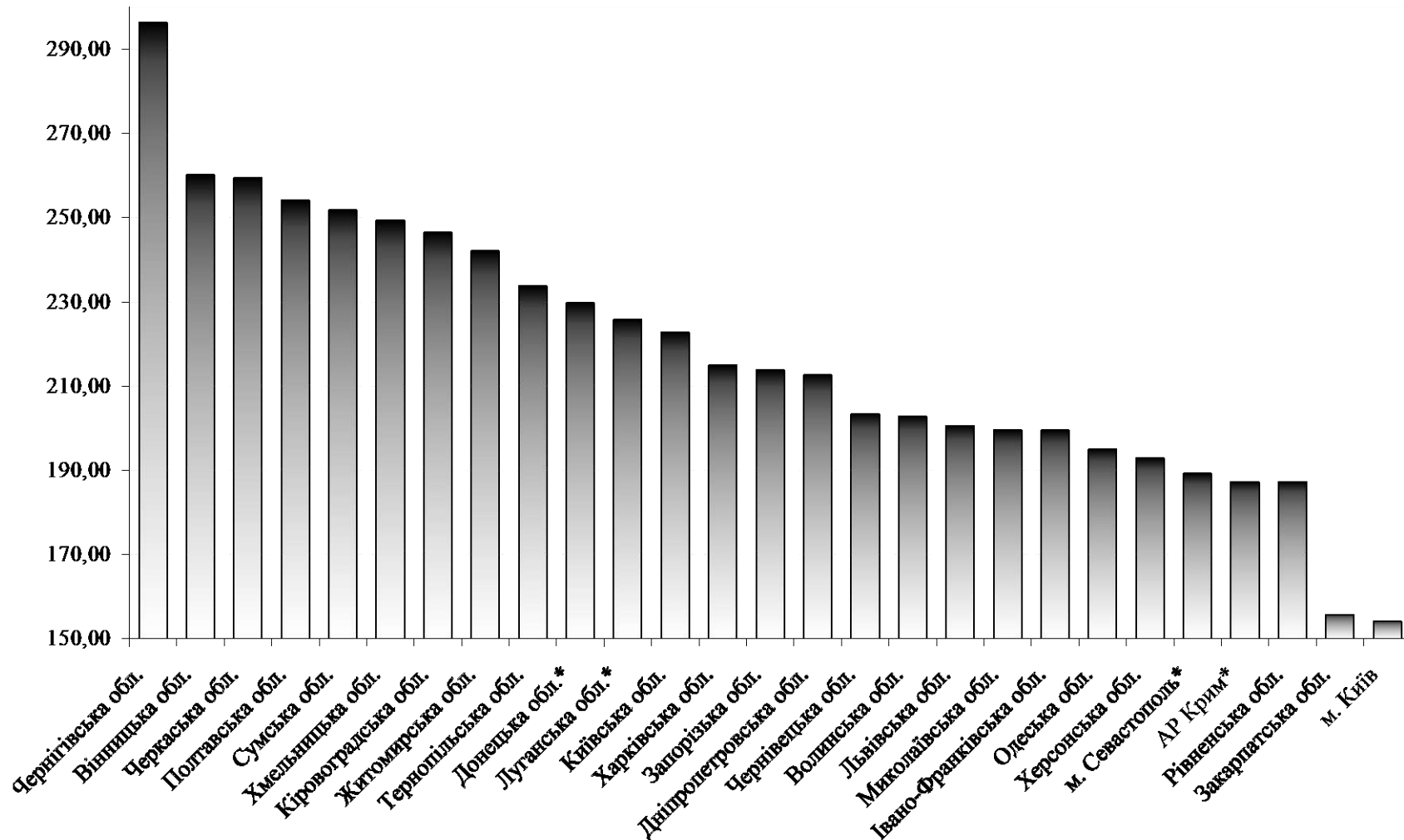

Рис. Н6. Демографічне навантаження адміністративно-територіальних одиниць України у 1990–2019 роках, кількість осіб віком 65 років і старше на 1000 осіб віком 15–64 роки

* Без врахування даних щодо тимчасово окупованих територій України у 2014–2019 роках
Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

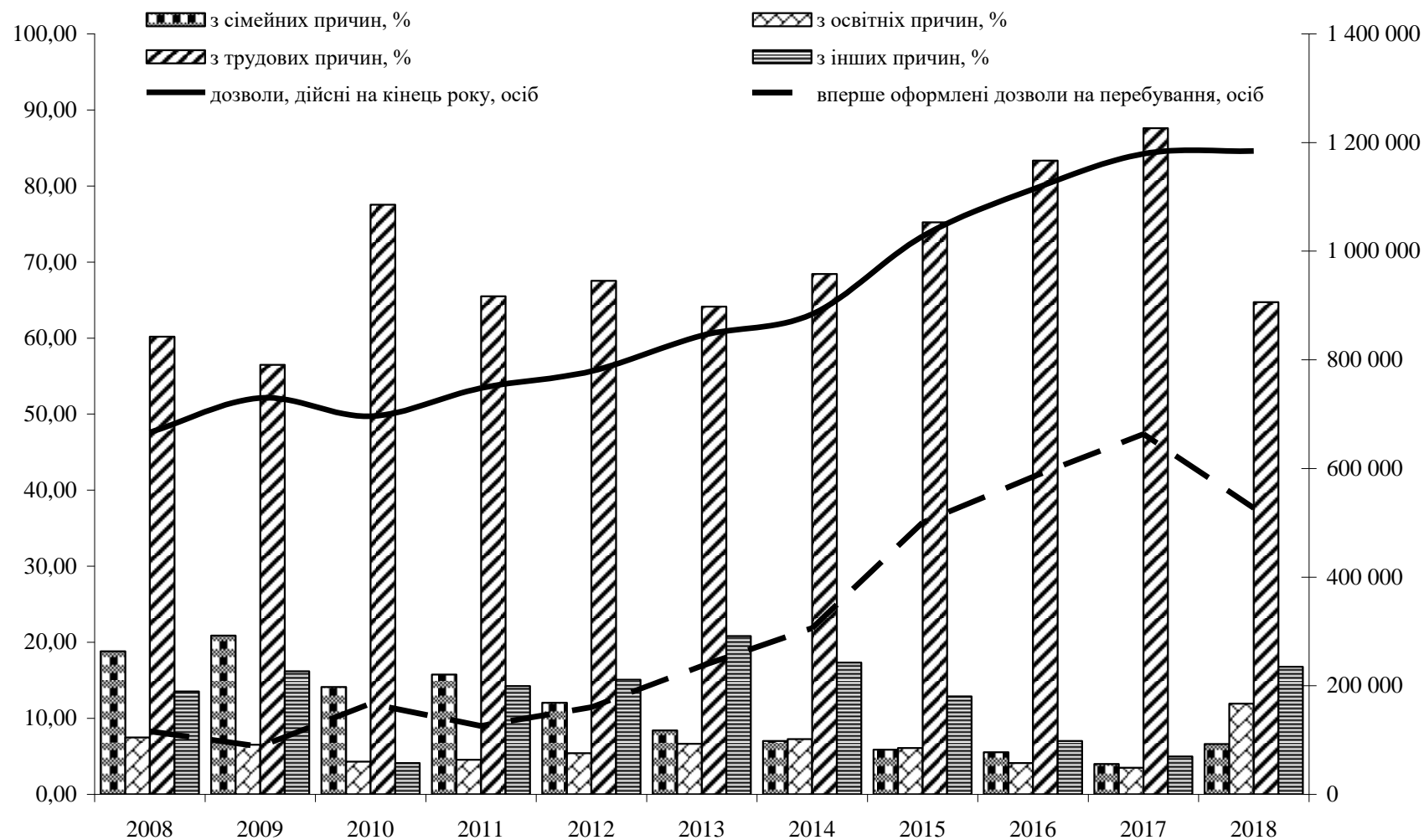

Рис. П1. Міграція до країн ЄС у 2010–2018 роках

Джерело: побудовано автором за даними Єврокомісії [275]

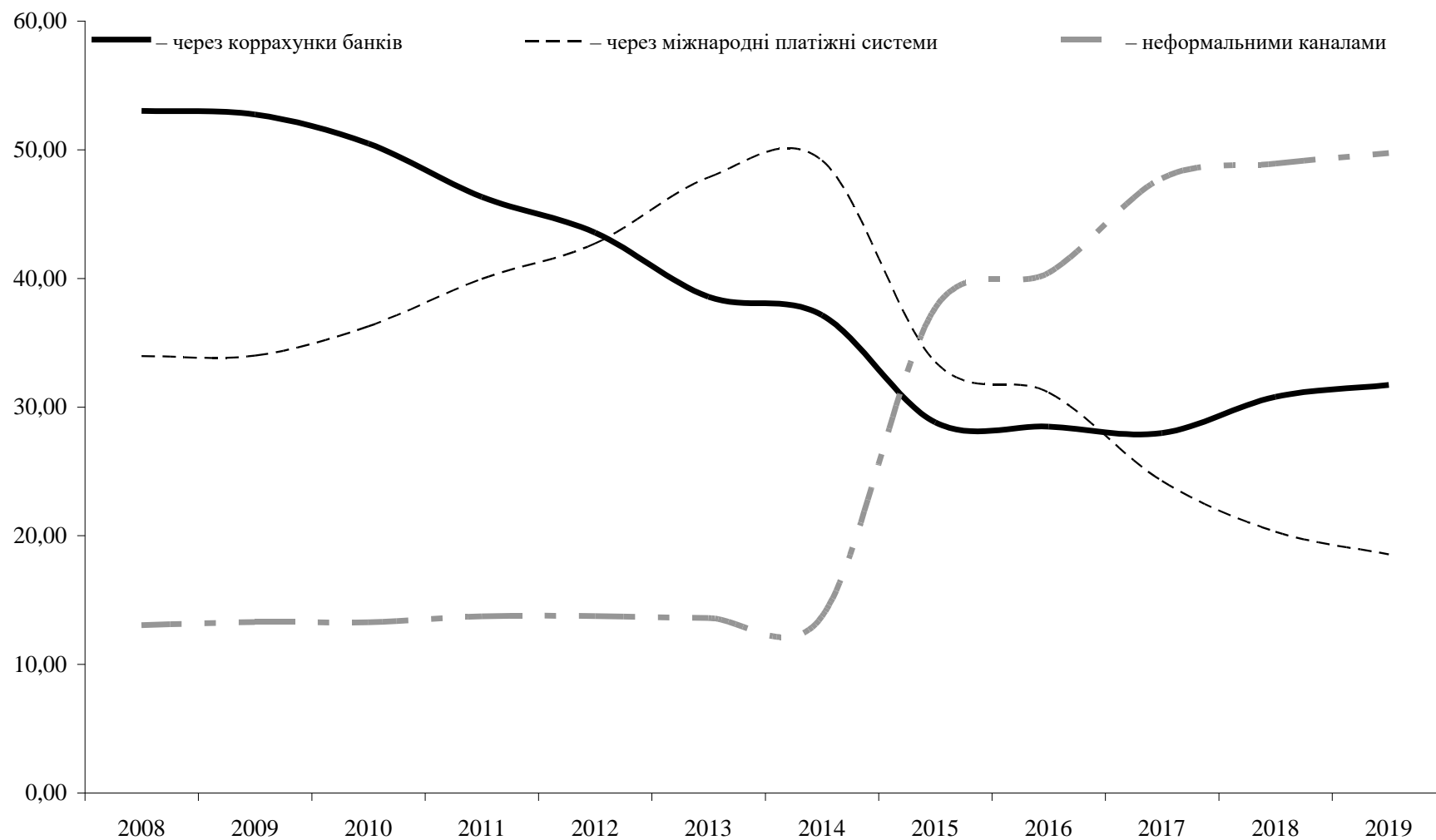

Рис. Р1. Структурна динаміка приватних переказів трудових мігрантів до України за основними каналами, %
Джерело: розраховано і побудовано автором за даними НБУ [74].

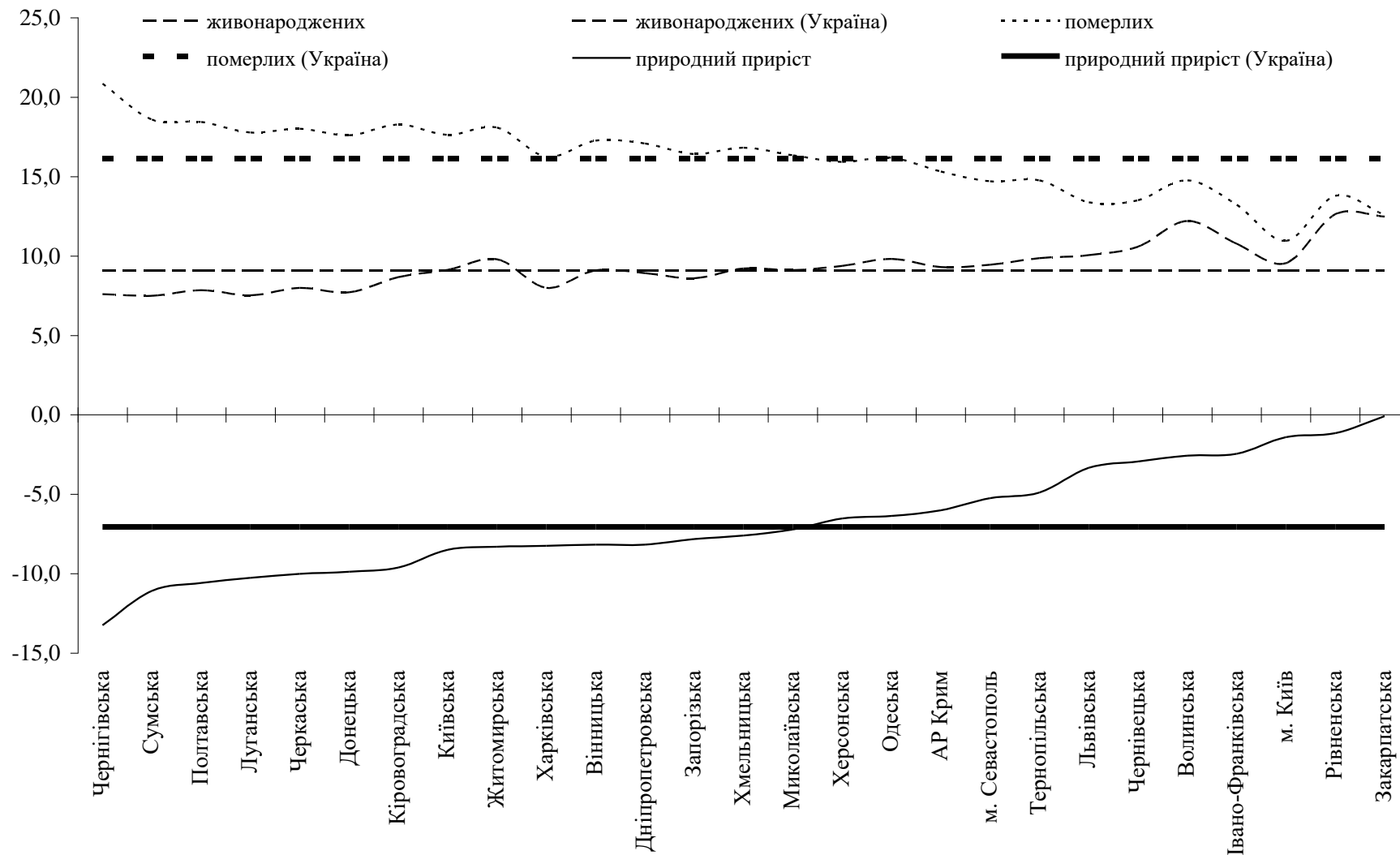

Рис. С1. Середні коефіцієнти природного приросту (скорочення), народжуваності та смертності в адміністративно-територіальних одиницях України в 2002–2007 роках, осіб на 1000 наявного населення

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Продовження додатку С

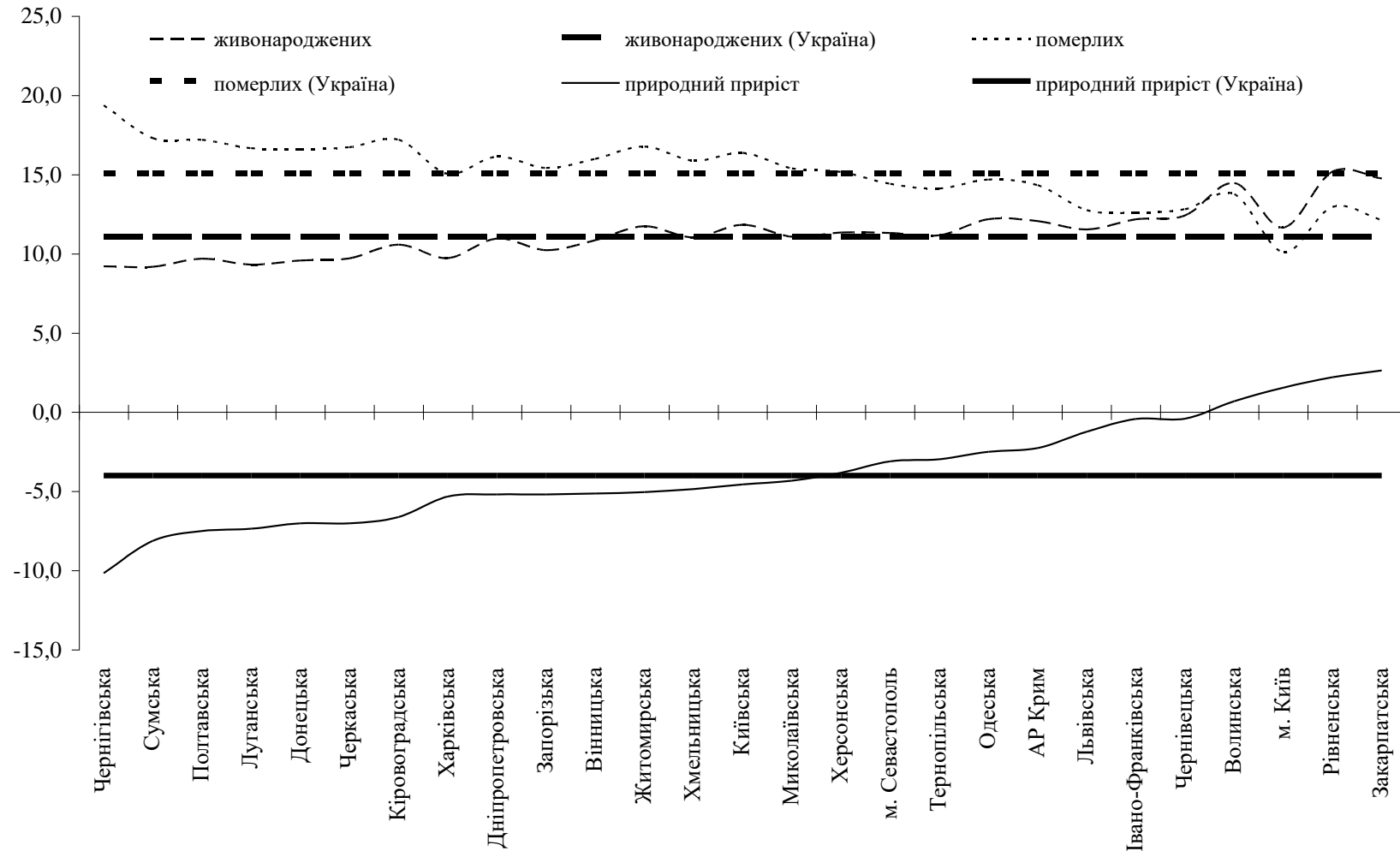

Рис. С2. Середні коефіцієнти природного приросту (скорочення), народжуваності та смертності в адміністративно-територіальних одиницях України в 2008–2013 роках, осіб на 1000 наявного населення

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

Продовження додатку С

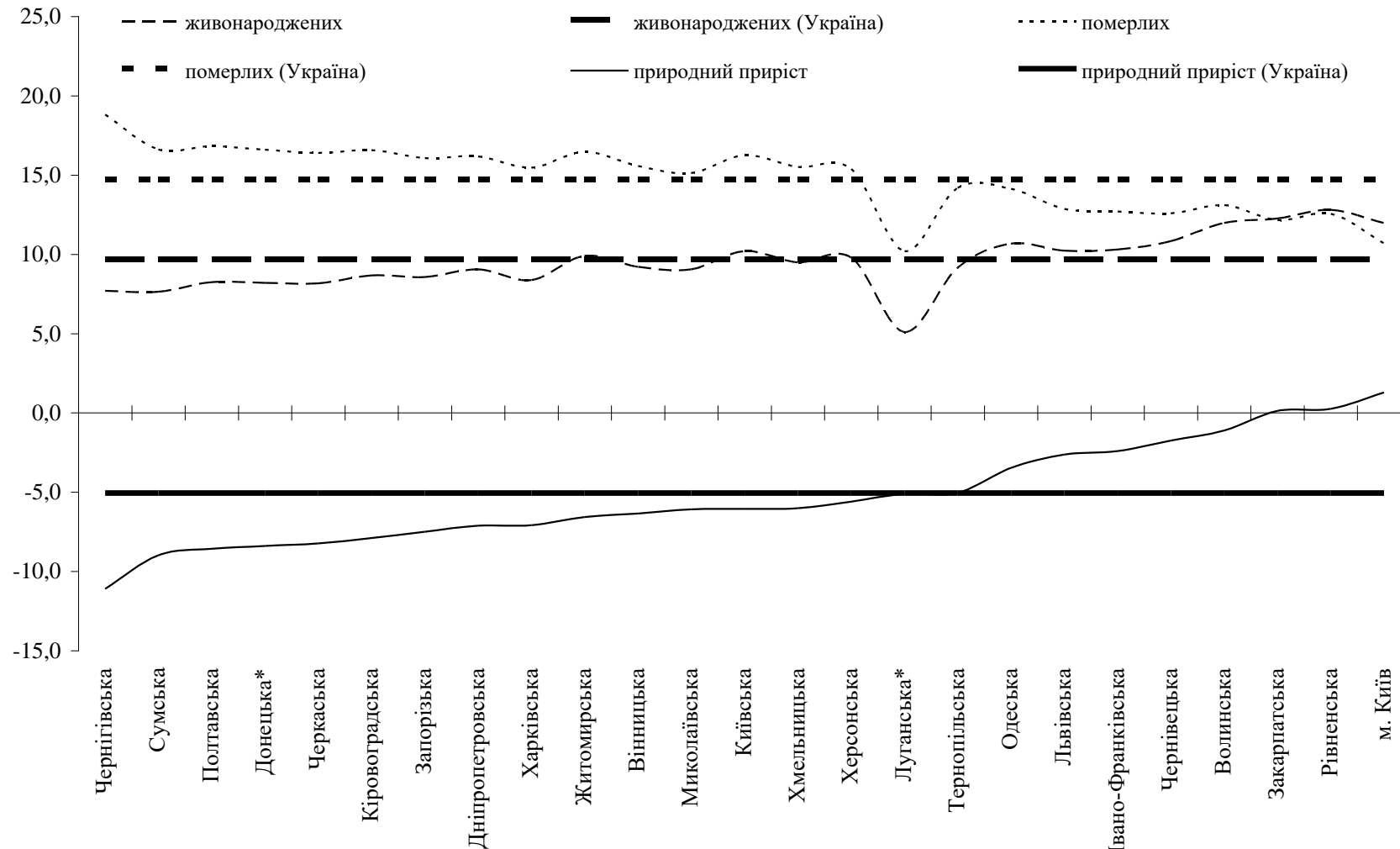

Рис. С3. Середні коефіцієнти природного приросту (скорочення), народжуваності та смертності в адміністративно-територіальних одиницях України в 2014–2019 роках, осіб на 1000 наявного населення

* В 2014 році

Джерело: розраховано та побудовано автором за даними Державної служби статистики України [14]

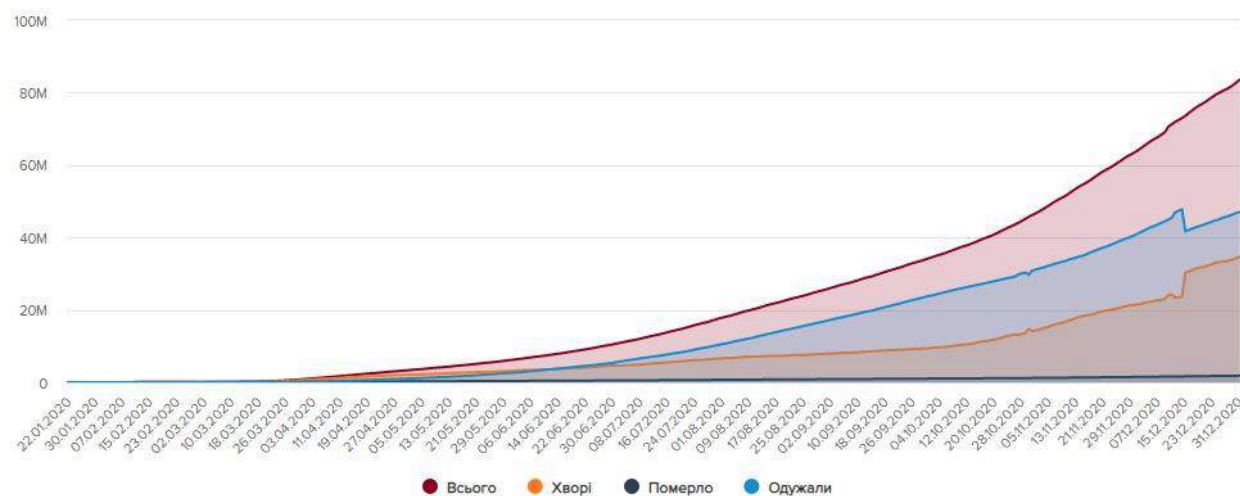

Рис. Т1. Поширення коронавірусної інфекції *COVID-19* в Україні, випадків
Джерело: інтернет-видання «Українська правда» [31]

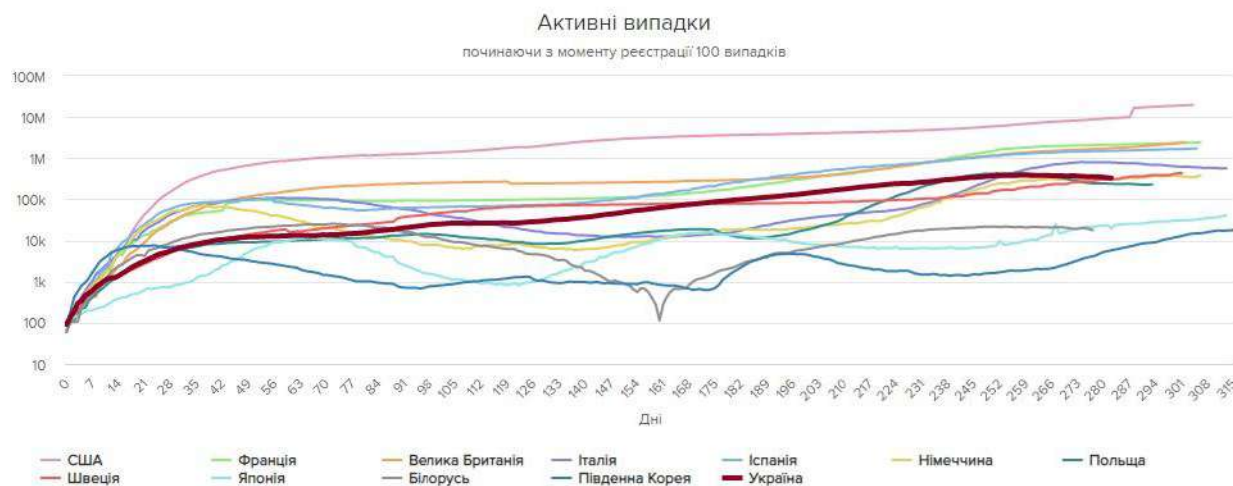

Рис. Т2. Динаміка активних випадків коронавірусної інфекції *COVID-19* в Україні і деяких країнах з розвинуеною та емерджентною економіками, випадків
Джерело: інтернет-видання «Українська правда» [31]